cybered
by
cizarion
(Hurtom.com)

ІВАН ФРАНКО

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ
ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ІВАН ФРАНКО

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ
У П'ЯТДЕСЯТИ ТОМАХ

ХУДОЖНІ ТВОРИ
ТОМИ 1—25

ІВАН ФРАНКО

ТОМ 11

ПОЕТИЧНІ ПЕРЕКЛАДИ
ТА ПЕРЕСПІВИ

фотографування
і обробка
cizarion-a
(Hurtom.com)

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ — 1978

У1
Ф83

Редакційна колегія:

І. І. Басс
М. Д. Бернштейн
Г. Д. Вервес
А. Т. Гордієнко
О. І. Дей
Б. А. Деркач (заступник голови)
В. Ю. Євдокименко
О. Є. Засенко
Д. В. Затонський
С. Д. Зубков
Є. П. Кирилюк (голова)
П. И. Колесник
Н. Є. Крутікова
В. Л. Микитась
Ф. П. Погребенник (відповідальний секретар)
Є. С. Шабліовський

Редактор тому

Б. А. Деркач

Упорядкування та коментарі

Т. П. Маєвської,
В. І. Шевчука

Ф 70403-105 / М221(04) 78 передплатне

Редакція художньої літератури

© Видавництво «Наукова думка», 1978

Іван Франко. Фото. 1886

ІЗ РОСІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

М. Ю. Лермонтов

ВЕЧІРНЯ ДУМА

Вихожу́ самотній на дорогу,
Іскриться від кременців земля,
Тиха ніч, пустиня служить богу,
І звізда з звіздою розмовля.

В небі так спокійно, так пречудно;
Спить земля в півсвітлі голубім...
Що ж мені так важко і так нудно?
Жду чого? Чи жалую по чім?

Ні, не жду я щастя від недолі,
І минулих літ не жаль мені,
Лиш спокою дайте, волі, волі,
Щоб забуться в вічнім, тихім сні...

Та не в тім холоднім сні могили,
Я б бажав навіки так заснуть,
Щоб спокійно кров лилась у жили,
Віддих підіймав помалу грудь.

Щоб невпинно долітав до мене
Тихий спів про братство і любов
І щоб, в листя строячись зелене,
Дуб хитавсь, шумлячи, наді мнов.

Писано в р. 1878, друковано там же, ст. 5[1]

СУСІДКА

Не діжду вже я волі, здається,
А в в'язниці день роком стається,
І далеко з вікна до землі,
А за дверми стоять вартові.

[1] Думи і пісні найзнатніших європейських поетів. І. Вибрав і видав І. Франко. Львів, 1879.— *Ред.*

Вже б давно мене з'їла ся клітка,
Якби не моя люба сусідка...
Ми прокинулись нині до дня —
Я легенько вклонивсь їй з вікна.

Розділивши, зв'язала нас доля,
Познайомила спільна неволя,
Порівняло бажання одно
І кратоване згуста вікно.

При вікні я раніськo сідаю,
Ненаситно на двір виглядаю,—
А віконце насупроти — брязь!
Відхиляєсь заслінка нараз!..

Ось на мене «вона» зором вергла
І головку на руку підперла,
А з плеча, мов здунув вітерок,
Дзяпканистий сковзнувся платок.

Але блідність їй личко вкриває,
І сидить вона, сумно зітхає,
Видно, думка важка дошкуля,
Певно, тужить на волю, як я!

Не тужи, моя мила сусідко!
Захоти лиш — отвориться клітка
І, мов пташки свобідній, ми
В степ широкий линемо з тюрми.

Ти ключі вкради в батька, кохана,
Вартових понапоюй доп'яна,
А вже з тим, що при дверях он там,
Я зумію упоратись й сам.

Лиш ніч вибери темну для того,
І вітцеві вина дай хмільного,
І повісь для познаки мені
Дзяпканистий платок у вікні.

Писано в р. 1878, друковано в тій самій збірці, ст. 23—24.

М. О. Морозов

ДУМА

Вороги нас давно поховали,
А я ще рік від року живу...
Ще тоді, як за волю ми встали,
Я поліг у могилу німу.

Серед крат, серед замків тюремних,
Серед стін тих холодних і темних
Ще ясніють пречудно вони,
Ті короткі, щасливії дни!

Ще нагадую живо ті хвилі,
Як по рідній, широкій землі
Загули і народ пробудили
Слова братства, добра і любви.

Як злякалась науки нової
Сила тьми, і кайдан, і неволі,
Як тернами гатила стежки,
Щоб не мож до народу дійти...

Як ми сміло на бій з нею стали,—
В жилах бухала кров молода,—
Ми погибли,— народ ми підняли!
Ось і я впав в могилу тогда.

І про вас, що в війні уціліли,
Любі браття, гадаю не раз;
Як живеться вам? Ближче до цілі,
До святої дійшли ви в той час?

Вам прийшлося тяжкий хрест приняти,
Мені легшу присуджено долю:
Тяжко жити й бороться за волю,
Але легше за волю вмирати.

Писано в р. 1878, друковано там же, ст. 17—18.

В ТЮРМІ

Казні, немов комірки у вощині,
Стрійно і тісно рядами стоять;
Люди в тих казнях, мов черви пчолині,
Тихо, без діла, без думки сидять.

Порохом густо присипані стіни,
Мовби всю казню коврами накрив;
Воздуху, світла немає, ні зміни,
Так як ума, ні сумління в панів.

Як тим горіхам в твердій їх лушпині,
Так тут вигідно і нам за стіною.
Розкіш, та й годі! Ми в тій скалубині
Сильні, проворні, як мухи зимою.

Писано в р. 1878, досі не друковане.

М. О. Некрасов

РІДНІ СТОРОНИ

СПОМИНКИ ПОМІЩИЦЬКОГО СИНА

І ось вас бачу знов, знакомії місця,
Де шумне, а пусте батьків старих життя
Плило серед забав, безмисності та чванства,
Брудних розпусних діл, щоденного тиранства;
Де рій придавлених, трясучихся рабів
Все завидів життю послідніх панських псів;
Де довелось мені сей білий світ уздріти,
Де я ненавидіть навчився і терпіти,
Но де ненависть я в душі скривав часом
Огидно, і ставав — на хвилю — паничом,
Де з серця мого, що перед часом зотліло,
Спокій, чуття святе так рано відлетіло,
Де не дитинних вже забагань і тривог
Труючий жар палив дитиняче нутро.

Ось сірий дім старий. Він запустів, заглух,—
Не видно ні дівчат, ні псів, двірні, ні слуг.
А що колись було!.. Ще тямлю: всіх давило
Ту щось,— в старих, малих так важко серце било,
А я до няньки біг . . . . . .

Ох, молодість моя, бурлива і погана!
Відрадних споминок в душі й сліду немає,
А все, що ми життя обпутало зарана,
Що, мов прокліп важкий, так серце ми стискає,
Все, все тут почалось, у моїм рідпім краї!
З обридженням по нім мій погляд блудить знову!
Я рад, що стято в пень тінистую діброву,
Де в справжні дні було так холодно, спокійно.
Я рад, що стадо он худе повзе повільно

Над висхлов річкою,— що засіви згоріли,—
Що хиляться набік пусті, понурі стіни
Двірські, де бреньк чарок і голоси пісень
З глухими стонами мішалися день в день,
І де лиш той оден, що всіх собов давив,
Свобідно віддихав, і повертавсь, і жив!

Переклав Еудаймон.

ПРИЗНАННЯ

Я глибоко за те сам собі погорджаю,
Що життя день по день без пожитку теряю,

Що, не встигши ні в чім досвідить своїх сил,
Сам себе я нещадно навік осудив.

І твердячи ліниво: слабий я, не встою,
Добровільно весь вік проповзав я слугою;

Що до тридцяти літ сяк чи так я прожив
А й багатства собі за той час не зложив.

Аби дурні мені поклонялись до ніг,
А і розумний часом позавидіть міг.

Сам себе я ненавиджу тяжко з-за того,
Що потратив свій вік, не кохавши нікого,

Що бажаю любви, що весь світ я обіймаю,
А бокую від всіх та відлюдно блукаю,

І що злість проти зла в мні міцна та гірка,
А до діла дійде — заклякає рука

Писано в р. 1881, досі не друковано.

НЕВИЖАТИЙ ЗАГІН

Осінь глуха. Ластівки відлетіли,
Листя обпало, поля опустіли.

Тільки один недожатий загін...
Думку наводить тужливую він.

Бачиться, шепче до колоса колос:
«Вкучний нам бурі осінньої голос.

Важко хилитись аж геть до землі,
Пилом вкривати зерна золоті.

Кождої днини і кождої ночі —
Птаха ненаїсна жре нас, толочить,

Заєць нас хрупає, буря нас б'е...
Де ж наш орач? І чого ще він жде?

Чи то ми пліхше, ніж інші, вродились?
Чи ми не вразно цвіли-колосились?

Ні, ми не пліхші від інших, в свій час
Зерно налилось, достигло і в нас.

Чей, не на тее ж орав він і сіяв,
Аби нас вітер осінній розвіяв?»

Вітер тужливо на те їм шумить:
«Хорий орач ваш, без сили лежить.

Знав, нащо оре, і сіяв з охотою,
Але спромігсь надсильнов роботою.

Горе сіромі, не їсть, не п'е,
Серце зболіле черв'як йому ссе.

Руки, що борозди ті виводили,
Висхли, як скини, повисли без сили,

Очі померкли і голос пропав,
Що сумовитую пісню співав,

Як на чепіги налігши рукою,
Ішов у задумі орач бороздою».

Писано р. 1881, досі не друковано.

БРИЧКА

Що глядиш на дорогу так пильно,
Осторінь від веселих дівчат?
Щось у серденьку б'ється так сильно,
Личко й очі пожаром горять.

І чого ти біжиш у погоню
За тов бричков, що бистро летить?
Взявшись пишно в боки, за тобою,
Бач, проїжджий офіцер глядить.

В СЕЛІ

Від самого ранку понурий, дождливий
Сьогодні почався деньок нещасливий...
Хотів я пройтись, та до кості промок,
Хотів працювать, та не збереш думок...
Бач, вже й смеркає... Не видно й зірниці!
Ось дві бабусі зійшлись край кирниці,
Відра поставили, слово від слова...
Ось яка в них завелася розмова.

Дем'яниха

Май-бі, кохана!

Касяниха

Як, кумко, живесь тобі?
Все плач і все не досить?
Досі ще серденько з жалю знай рвесь тобі,
Чорная дума не спить?

Дем'яниха

Як же не плакати, кумко? Пропала я!
Серце скимить і болить...
Вмер, Касянишечко, вмер, ти, коханая,
Вмер і в могилі лежить.

Ну, та й напав же на клятую гадину!
Син мій — легінь же то був!
Сорок медведів підняв на рогатину,
На сорок першім схибнув.

Ростом високий, рука, мов залізная,
Груди, мов литая мідь...
Вмер, Касянишечко, вмер, ти, болізная,
Але ж бо здох і медвідь.
Шкіру з проклятого здерли; дістала я
Грошей сімнадцять рублів;
Все за небіжчика душу поклала я,—
Бог би її в царстві пригрів!
Пані ще добра від себе щось нищечком
На панахиду дала...
Вмер, моє серденько, вмер, Касянишечко!
Ледве домів я зайшла!

Вітер термосить хатину убогую,
Весь подрухотаний тин...
Я, мов безумна, блукаю дорогою,
Чи не вертає мій син?
Взяв би топір,— ще біда не послідняя,—
Живо все зладив би сам...
Вмер, Касянишечко, вмер, моя рідная!
Нащо топір той? Продам!
Що ж тепер зроблю старенька, безрідная?
Всьому приходить кінець!
Осінь сльотлива, зима непривітная —
Хто довезе хоч дровець?
А як ся тепла подресь кожушиночка,
Хто нових зайців наб'є?
Вмер, Касянишечко, вмер, сиротиночка!
Дармо стрільба зогниє...

Вір мені, люба, ураз слізьми миюся,
Світ ввесь обрид вже мені...
Ляжу в комірці, тенетами вкриюся,
Мов наряджена вже... Ні,
Смерть не приходить! Відлюдно волочуся,
Дармо лиш жалоблю всіх...
Вмер, Касянишко, й мені за ним хочеться,—
Ох, якби тільки не гріх!..

Ну, чей і так я сю зиму також піду
Край мого синочка спать!
Швидко хатина розпадесь до посліду;
Нікому поле зорать;

Пані від'їздить, підмога послідняя,—
Жебрати годі слабим...
Вмер, Касянишечко, вмер, моя рідная!
Швидко й мені йти за ним!..

Плаче стара. А мені що за діло?
Що й сумувать, як нічим помочи?
Слабне моє перетомлене тіло...
Спати час! Ах, чи засну ж я вночи?..

Писано при кінці 1880 р., друковано тоді ж у часописі «Світ», ч. 1, ст. 10—11.

КНЯГИНЯ ТРУБЕЦЬКА

ПОЕМА

ЧАСТЬ ПЕРША

I

Тривка, легка, вигідна, крита,
На славу зроблена карита;
Сам граф-отець всього пильнує,
Її осмотрює, трібує:
«Впрігти шість коней до карити!
Внутрі ліхтарню засвітити!»
Сам подушки вклав до дороги,
З медведя шкіру стеле в ноги;
Молитву шепчучи, в куток
Святий завісив образок
І заридав... Донька-княгиня
Кудись вночі від'їздить нині...

II

«Так, рветься серце з жалю нам!..
Та, отче рідний, що ж
Робить і в чім, скажи ти сам,
Знайти потіху мож?
Один, хто б міг потішить нас,
Тепер... Прощай, прощай!
Благослови доньку ще раз
На путь в далекий край!

Бог зна, чи ввидимось ми знов.
Нема надії, ні!
Прощай і знай, твою любов
І сльози ті рясні
Я буду вічно пам'ятать

В далекій чужині...
Не плачу,— та тебе лишать
Важенький жаль мені!

Бо обов'язок тяжчий ще
І вищий підійма.
Прости, ріднесенький, мене!
Не плач, не плач! Дарма!
В далеку путь, нелегку путь
Судьба жене важка,
Та насталена в мене грудь,
Таж я — твоя донька!

Мій краю рідний, ох, прости,
Нещасний краю мій!
Прощай, злощасне місто, й ти,
Гніздо недолі всій!
Хто бачив Лондон і Париж,
Венец'ю й Рим минув,
Ти того блиском не зманиш,
Та милий ти нам був.

Щасливо молодість моя
Минула в мурах тих;
Твої бали любила я,
Їзду з тих гір крутих,
Любила плюск Неви в порі
Літньої тишини,
Той плац на березі її
З героєм на коні...»

. . . . . .

III

Тривка, легка, вигідна, крита
Жене по го́роді карита.
Вся в чорнім, наче мрець, бліда
Княгиня їде в ній сама;
Секретар батька (ввесь в хрестах,
Щоб наводить на стрічних страх)
З слугами їде передом,
Набік люд гонить батогом.

Столиця вже геть-геть за ними,—
Далека ж бо їзда княгині!

Туга, холодная зима...
На кождій станції сама
Виходить пані нетерпливо:
«Перепрягайте коні живо!»
Візницькій службі для принуки
Дукати щедро тиче в руки.
То путь нелегка. В двадцять день
Ледве доїхали в Тюмень.
«Ще десять днів як так проскачем,
То швидко й Єнісей побачим,—
Сказав секретар до княгині,—
Сам цар не пожене так нині!»

IV

Гей, далі! Чимраз тяжча путь,
І серце все щемить,—
Та сни спокійні, тихі йдуть,—
Се молодість так снить.
Багатство, блиск! Високий дім
На березі Неви,
Широкі сходи вкрив килим,
Перед ганками льви.
Ряд пишних зал, багатих зал
Від світла аж горить.
О радість! Се дитячий бал!
А музика гримить!
Рожеву бинду їй вплели
До жовтої коси
І цвіти, й строї принесли
Невгадної краси.
Татусь рум'яний, сивий ввесь —
Її між гостей зве:
«Ну, Катю,— таж та сукня днесь —
Всіх з розуму зведе!»
Їй любо, любо без границь.
Круг неї, мов вирок,
Цвітник дитячих милих лиць,
Дитячих головок.
В параді старші, де лиш глянь,

І діти, мов цвітки:
Хрести, атласи, шовку ткань,
Бреньчачі підківки...
Танцює Катя, радість, скік,—
Не мислить ні о чім,—
І золотий дитячий вік
Проходить тій... Потім
Вже й інший час, і бал новий
Їй сниться. Ось при ній
Стоїть красавець молодий,
Щось любе шепче їй...
А далі знов бали, бали...
Вона цариця їх...
Знатних панів, послів цілі
Рої круг них двоїх...

«О милий, чом ти так сумний
В веселім крузі тім?» —
«Навкучив, мила, світ шумний,—
Ходімо геть, ходім!»

V

І ось поїхала вона
В широкий світ із ним.
Круг них чудова сторона
Пред ними — вічний Рим...
Ах, ясні до послідньої
Хвилини в нас ті дні,
Коли, сяк-так із рідної
Зірвавшись сторони,
З хмарної півночі на час
Злинемо в южний край.
Ніхто над нас, ніхто до нас
Не тикаєсь... Гуляй
Усе лиш з тим, хто любий нам,
Як хочеш, так і жий;
Днесь звиджуєш старинний храм,
А завтра йдеш новий
Дворець, руїни оглядать...
А що за втіха їй
З коханим мужем поділять
Усі думки свої!

Під чаром тої красоти,
Глибоких повний дум
По Ватікані ходиш ти,
І в серце ллється сум.
Кругом замерлий світ, і ти
Не тямиш о живім,—
Аж диво годі отрясти
За кілька хвиль по тім,
Коли покинеш Ватікан
І вернеш в світ живий.
Тут рже осел, крізь шум фонтан
Спів чути голосний,
На ринку торговля кипить,
Продавці звуть: «Сюда!
Ось перли, мушлі! Прошу пить,
Ось ледяна вода!»
Танцює, їсть юрба ціла,
Дересь, гуде, мов рій...
Тут косу чорну, мов смола,
Римлянці молодій
Бабуся чеше. День жаркий,
Крик люду вкучив нам,—
Знайти би тінь, де супокій!..
Зайдім у перший храм!
Тут не доходить жизні шум,
Тут холод і тиша
І напівзмрік... До тихих дум
Знов клониться душа.
Святих вгорі, що в небі звізд,
Їх лиця сяють в тьмі;
З мозайки й порфіру поміст,
З мармуру стіни всі...
Як любо слухать моря шум!
Німий сидиш цілі
Години,— в дусі ясних дум
Проносяться рої...
До сонця! Стежкою крутою,
Чен, де товар пасуть!..
І що за вид перед тобою!..
Як легко дише грудь!
Чимраз жаркіший южний день;
На зелені долин

Нема й росинки... Йдім лишень
Під тінь розлогих пин [1].

Княгиня тямить всі ті дні,
Всі хвилі, кождий хід,
В її душі горять вони,
Як незгладимий слід.
Не завернуть часу коліс,
Втіх давніх і надій,
Так як по них пролитих сліз
Не завернути їй...

VI

Розвіявсь любий сон. Нова
Картина, сон новий:
Забута богом сторона,—
Властивець — пан грізний
І роботящий раб-мужик
З похиленим чолом...
Як перший панувати звик,
Так другий — вік рабом.
Їй сняться купи бідаків
По нивах, по лугах,
Їй сняться стогни бурлаків
На Волги берегах...
І страх пройняв її до дна;
Ні їсти їй, ні спать,
І свого милого вона
Спішиться поспитать:
«Чи ж всюди так? Нема й слідів
Достатку в краю всім?» —
«Ти в панстві нищих і рабів!» —
Сказав коротко він.

VII

Вона прокинулась. Га, там
По заметі сніжній
Жалібний брязк — то брязк кайдан!

[1] Пина, або піна — одно з найкращих шпилькових дерев, росте в південних краях і досить часто стрічається в Римі.

«Ей, стій, візниче, стій!»
Се арештантів валка йде,
Щось серце стисло враз.
Княгиня гроші їм дає.
«Спасибі! В добрий час!»
І довго лиця їх потім
Привиджуються їй,
І годі їх прогнать зовсім.
«Хоч в сні знайти спокій.
Так милий мій ішов туди
Тим шляхом... Всі вони!..
Та сніг засипав їх сліди...
Жени, візник, жени!»

VIII

Пустіший шлях, чим дальш на схід,
І дужча лють бере,
Хіба за триста верст стоїть
Місточко бідне де.
Зате як радісно глядиш
На темний ряд домів!
Та де ж ті люди? Всюди тиш,
Не чути навіть псів.
Під стріху всіх мороз загнав,
П'ють чай з нуди. Он там
Солдат пішов, хтось віз попхав,
Десь бубнять в тарабан...
Замерзли шиби... Там з вікна
Капинку блис огонь...
Церкви, при виїзді тюрма...
Візник лус батогом:
«Вйо, діти!» — Рівень знов гладка,
Доми, мов вітер зніс...
Направо гори і ріка,
Наліво темний ліс...

На тіло стомлене, слабе
Не йде до рана сон,
Їсть серце туга, думка йде
За думкою тягом.
То про приятелів верзеться,
То про тюремний мрак,
А втім, нараз їй видається,

Не знати відки й як,
Що небо — лист, зірки на нім
Немов пісок блищать,
А місяць — в ляку кров'янім
Притиснена печать.

Минулись гори, далі лиш
Рівнина без кінця,
Іще мертвіше! Не вглядиш
Живого деревця [1].
«А, ось і тундра!» — воркотить
Візник, старий степняк.
Княгиня пильно вдаль глядить
І думаєсь їй так:
«Аж тут неситий чоловік
За золотом женесь!
Воно лежить в коритах рік,
В грузькім болоті десь.
Нелегко то знайти на дні,
Смерть літом в болотах;
Та сто раз гірше в глибині,
В підземних рудниках!..
Там тихо, наче в гріб ввійти,
Там непросвітний мрак...
Пощо, проклятий краю ти,
Найшов тебе Єрмак?»

IX

Знов пітьма ночі залягла
І місяць знов зійшов;
Княгиня довго не могла
Заснуть в задумі знов.
Заснула. Снить: на камінній
Вежі в вершку стоїть;
Довколо місто, знане їй,
Бентежиться, шумить...
На ринок пре, мов вал ріки,
Безмірний люду здвиг:
Попи, купці, урядники,
Мужицтво поміж них;
Пестріють сукні, атлас, шовк,

[1] Сибірський ліс.

Кожухи, сіряки...
Якийсь уже стояв там полк.
Іще прийшли полки,
Звиш тисяч люда,— в збитий ряд
Всі сперлися. «Гурра!» — кричать,
Стоять, чогось мов ждуть...
Народ балакав, позівав,
Ледве де сотий понімав,
Що се зчинилось тут...
Зате посміювавсь під вус
Та радо руку тер
Знайомий з бунтами француз,
Столичний фризієр...

Ось військо надійшло нове.
«Піддайтесь!» — крикнув хтось,
Багнети й кулі їм на те
В одвіт: «Не піддамось!»
Якийсь бундючний генерал
Влетів в каре, грозить почав —
З коня його мов змело.
Зблизився другий ід рядам:
«Обіцюєм простити вам!»
Застрілили й його.
Ось сам митрополит іде
З іконами, з хрестом:
«Покайтесь, братіе! — зове.—
Припадьте ниць чолом!»
Ті слухали, хрестились враз,
Та відповідь одна:
«Йди, батьку, геть! Молись за нас!
Се справа не твоя!»
Тоді гармати навели,
Почулось: «Пер-ша-я! Па-ли!»
. . . . . .
Княгиня пам'ять потеряла
І стрімголов з вежі упала.

X

Їй сниться довгий і вогкий
З підземним ганком двір.
При кождій двері вартовий,

Всі двері на запір.
Глухий, мов прилив моря, плиск
Несеться з тих склепів —
Брязк замків, пут, оружжя блиск
При світлі ліхтарів;
Стук кроків вдалі серед стін
І довгий гук від них,
Годинників тужливий дзвін
І крики вартових.
Вусатий, з сивов головою,
З ключами інвалід:
«Ходи, жалібнице, за мною! —
Сказав він тихо вслід.—
Я проведу тебе до нього, цить!
Твій муж живий, здоров...»
Вона за ключником спішить
Дрожащою ходою.

Ідуть, ідуть, аж ось в кінець
Заскрейцяв ключ і туж
Він перед нею, живий мрець,
Її нещасний муж!
На груди йому бух вона,
Питає серед сліз:
«Скажи, що діять?..
. . . . . .
Відваги вистарчить мені,
На все готова я...
Просити треба, та кого?
. . . . . .
О любий, що ти мовиш! Я
Не чула твоїх слів!
То та страшенна стукотня,
Той крик слова зглушив!
Пощо тут третій серед нас?» —
«Дитина ти, душе!» —
«Пора! — сказав той третій враз.—
Досить розмови вже!..»

XI

Княгиня зойкнула, глядить
Залякано кругом,

Розпука груди їй давить:
Не все було те сном!

На небі місяць мов дрімав,
Сніг сипавсь з-під саней,
Наліво чорний ліс стогнав,
Направо — Єнісей.
Тьма. Вколо ні душі. Візник
На козлі задрімав,
Голодний вовк в ярах лісних
Сердито завивав,
Та вітер бурхав і свистів
В затоках берегів,
Туземця дивно дикий спів
Конав серед степів.
Важкою тугою тремтів
Невідомий язик,
І в серці болісно щемів,
Мов в бурю чайки крик.
Княгиня змерзла; в ночі тій
Мороз ще дужче тис.
Упали сили; ні, вже їй
Не видержать!.. Завис
В душі смертельний ляк... «Відав,
Я не доїду там!»
Візник давно вже не співав,
Дав волю бігунам.
Передніх коней не видать...
«Гей, ти живий, візник?
Чого втих? Не схоти лиш спать!» —
«Не бійтесь, я привик!»

XII

Летять. З замерзлого вікна
Нічого не видать,
Від себе гонить сон вона,
Та годі сон прогнать!
Він волю хорую її
В хвилині переріс,
Мов чар, в далекії краї
Стомлену переніс.
Краї ті, знані їй давно,

Принадні, як колись...
Там сонце гріє ув одно,
Пестять слух співи птиць,
І хвилі шепчуть їй: «Вітай!»
Сміється все кругом...
«Се южний край! Се южний край!» —
Говорить все очам.
На синім небі ні смужка,
Долина вся в красках,
До сонця міниться ріка,
На долах і горбах
Знак безконечної краси,
Непроминущий май,
А сонце, море і ліси
Дзвенять: «Се южний край!»

В долині, між хребтами гір
І морем голубим,
Вона мчить в мріющий простір
Утішна, поруч з ним.
Дорога їх — розкішний сад,
З дерев спливає аромат;
На деревах, мов жар, горить
Рум'яний плід з гилин,
Крізь темні галузки мигтить
Небес і моря синь;
На морі мріють кораблі,
Вітрило мелькне десь,
А гори, оповиті в млі,
Оперлись до небес.
Чудові їх краски! Рубін
Недавно ще там тлів,
Тепер вершок їх голих стін
Топазом запалів...
Ось мул утерханий бігцем
Іде в цвітах, дзвінках,
За мулом женщина з вінцем
І з кошиком в руках.
Вона кричить їй: «В добрий час!»
Сама ж сміється, знай,
І цвітів в'язку вергла враз
На нію.. Се южний край!
Край смаглих, рослих римлянок,

Любові й вічних рож...
Чу! мелодійний голосок!
Чу! струн дзвінкая дрож!.

«Се южний край! Се южний край! —
(Дзвенить з усіх тих змін.) —
Ти з любим знов і знов вам рай,
Бо знов свобідний він!..»

ЧАСТЬ ДРУГА

I

Вже другий місяць гнеть мине;
Невпинно день і ніч жене
Княгиня в своїм критім возі,
А ще кінця нема дорозі.
Секретар батька так втомився,
Що під Іркутськом з ніг звалився,
Заслаб... Два дні вона пождала
І в дальшу путь сама помчала.

В Іркутську ждав її край брами
Начальник містовий,
Сухий, як гриб, як тика, прямий,
Високий і блідий.
Під футром, що з плечей сповзало,
На мундирі хрестів чимало,
На шапці з когута косиця...
Старий рубач нахмурив лиця,
За щось налаяв візника
І поспішив в ту мить,
Щоб дверці критого візка
Княгині відчинить.

Княгиня

(входячи в кімнату на станції)

Гей, до Нерчинська! Запрягать!

Губернатор

Прийшов я — бачить вас.

Княгиня

Кажіть же свіжі коні дать!

Губернатор

Затримайтесь на час.
Дорога в нас така лиха,
Вам треба відпочить...

Княгиня

Спасибі, не втомилась я,—
А хочу путь скінчить...

Губернатор

Е, тут ще з вісімсот верстов!
То найгірша біда,
Що ще поганша тундров тов,
Ще тяжчая їзда.
Та й урядово вам сказать
Я маю пару слів...
Я мав те щастя — графа знать,
Сім літ при нім служив...
Отець ваш — світлий чоловік
І серце золоте;
Я повен вдячності повік
Для нього і за те
Рад відплатить доньці його
Прислугою якою...

Княгиня

Та я ж не требую нічого!

(Отворюючи двері до сіней.)

Мій повіз вже готов?

Губернатор

Аж як я скажу, то в той час
Вам повіз подадуть.

Княгиня

То дайте ж наказ, прошу вас!..

Губернатор

Та ба, ось в чім вся суть:
Новою почтою приспів
Папір...

Княгиня

Що ж там прийшло?
Чей не вертать мені домів?

Губернатор

Се найкраще б було.

Княгиня

Та хто ж прислав вам? Що таке
Він пише? Що ж, чи там
Робили з батьком жарт? Таж все
Він вистарався сам!

Губернатор

Ні, сього б я не смів сказать...
Та ще далекий світ...

Княгиня

Та що ж задармо й час терять?
Гей, живо там впряжіть!

Губернатор

Ні, я ще наказу не дав...
А я тут — цар! Пійміть
І сядьте, пані! Графа знав
Я ще від давніх літ.
Він хоч, не кажучи нічого,
Пустив від себе вас,
Та від'їзд ваш — то смерть для нього.
Верніть домів сейчас!

Княгиня

Ні, раз рішилась я стоять —
Достою до кінця!
Не треба вам розповідать,
Як я люблю вітця.
То обов'язок в хвилі тій

Примусив покидать
Святіший, вищий... Кате мій!
Кажіть же запрягать!

Губернатор

Воно-то так, я знаю сам,
Що дорогий вам час;
То чи ви знаєте, що там
За доля жде на вас?
Нужденна наша сторона,
Тамта — бідніша ще;
Коротша там, ніж тут, весна,
Зима — страшніша ще.
Так, вісім місяців зима
І ніч ще в тім часі!..
Людей там мало без клейма,
Зате без серця — всі,
Свобідно ходять в краю в сім
Там тільки варнаки;
Страшливий там тюремний дім,
Глибокі рудники,
Сам на сам з мужем говорить
Зовсім не пустять вас:
В казармі спільній скажуть жить,
А страва: хліб і квас.
П'ять тисяч каторжних! Клянуть
Талан нещасний свій,
По ночах свари, крик знімуть,
Забійства і розбій,
Грізний, короткий суд на тих,
Що аж подумать ляк!
І серед тих людей страшних
Прийдесь вам жити... Так!
Не надійтесь, щоб боронив,
Щоб пожалів вас хто!
Невже ж, як муж ваш провинив,
Вам гинути за то?..

Княгиня

Страшна, се знаю, доля жде
Тут мужа мойого,—
Тож і моя нехай буде
Не краща, як його.

Губернатор

Але хіба ж вам жити там?
Той клімат вас уб'є!
Я мушу витолкувать вам:
Не їдьте далі вже!
Ах, вам під небом жить таким,
Де воздух у людей
Не парою, а пилом ледяним
Виходить із грудей?
Взимі тут студінь, вихру стон,
В короткий жар літний
З непросихаючих багон
Зарази відпар злий!
Страшний се край! Із нього пріч
Тікає й дикий звір,
Коли тримісячная ніч
Наляже на простір...

Княгиня

Все ж таки люди й тут живуть.
То чей привикну й я...

Губернатор

Живуть? Та молодість свою
Тут загрібати? А?
Тут мати, *вродивши доньку,*
Сніжною водою *обмива.*
Ревуча буря ніч цілу
Колише, мов жива,
А будить *диких звірів рик*
Вколо *лісових хатин*
І пугачів *скажений крик*
Серед пустих *рівнин.*
З глухих лісів, з глибоких рік,
Щоб корм здобуть собі,
Закріп туземний чоловік
З природою в борбі.
А ви?..

Княгиня

Хай буде смерть моя!
Не жаль мені ані за чим!

Я їду там! Повинна я
Вмирати разом з ним!

Губернатор

Так, ви умрете, та вперед
Замучите його,
Подвоїте неволі гнет
І мук. Ось для чого
Не їдьте, майте згляд над ним!
Таж легше чей йому,
Як трудом втомиться важким,
Прийти в свою тюрму,
На голії дошки лячи
І з грубим сухарем
Заснуть... А добрий сон вночи —
Невольник став царем!
В рідню помчить чар сонних крил,
І вас він в сні пізнасть;
До дневних трудів сон той сил,
Снаги йому додасть.
При вас тих снів не знатиме,
Що з ними б муки зніс,
Бо в собі почуватиме
Причину ваших сліз.

Княгиня

Ах! Радше вам би заховать
Для інших всю ту річ!
Тортури ті не видавлять
Сльозинки з моїх віч!
Знайомих кинувши, рідню,
Коханого вітця,
Я, що задумала, сповню
Незламно до кінця —
Свій довг! Я сліз не принесу
В проклятую тюрму,
Я гордість, гордість в нім спасу
І сил додам йому!

Губернатор

Прекрасні мрії се!
То чи їх стане на п'ять день?
Не вік же вам тужить!

Повірте ви мені лишень:
Захочесь ще вам жить.
Тут хліб черствий, тюрма і стид,
Нужда і вічний тиск,—
А там бали, там світ манить
Та воля, честь і блиск.
Хто знає? Може... Бог судив
Вам з іншим вік кінчить?
Закон зовсім вас увільнив...

Княгиня

Ви що?.. Ви що?.. Мовчіть!

Губернатор

Я щиро раджу вам ще раз:
Вертайте радше в світ.

Княгиня

Я щиро дякую теж вас
За добрий ваш совіт!

. . . . . .

Ні, вже в той вирубаний ліс
Мене не заманять,
Що до небес недавно ріс,
Де днесь лиш пні стирчать.
Вертать в той омут пустоти,
Огидства і брехень?..
Там тому щастя не знайти,
Хто бачив ясний день!

. . . . . .

Забути того, хто мене любив,
Кого любила я?..

Губернатор

Але ж себе і вас він погубив!
Подумайте, дитя:
За ким тут жаль? К кому любов?

Княгиня

Досить, досить тих слів!

Губернатор

Не будь у вас шляхетна кров,
Я й слова б не повів.

Та ось, позанехавши все,
Ви рветеся в тюрму;
То чей хоч гордість вас спасе!..
Дістались ви йому
З багатством, розумом, з ім'ям,
З вірливою душов,
А він не дбав про те, що вам
Вкрасить життя,— пішов
За своїм маревом пустим
І ось знайшов спокій!..
І що ж?.. Чи бігти вам за ним,
Як служниці якій?

Княгиня

Ні, я не служниця яка,
Я жінка, женщина!
Нехай судьба моя гірка —
Вона вже не страшна!
О, якби другу люблячи,
Він позабув о мні,
Знайшла б я сил досить в душі
Забуть його! Та ні!
Лишень для вітчини любов —
Суперниця моя,
І якби й тут зблудив, то знов
Йому простила б я!..

Княгиня втихла. Замовчав
Також упертий генерал.
«Ну, що ж, чи зволите казать
Мою кариту запрягать?»
Не відмовляючи нічого,
Глядів він довго на підлогу,
Відтак сказав в задумі мов:
«Заждіть до завтра» — і пішов.

II

На другий день те саме знов:
Просив і намовляв,
І знов опір твердий знайшов
Сердешний генерал.
В кінці не міг достоять їй,

Не стало слів і сил,
І довго в мовчанці важкій
По хаті він ходив.
А далі мовив: «Так і буть,
Ніщо вас не спасе.
Та знайте, йдучи в дальшу путь,
Прийдесь вам стратить все».

Княгиня

Та що ж ще можу стратить я?

Губернатор

Те, що й ваш муж втеряв:
Папір сей підписать пора:
Зректись всіх своїх прав!

Старий замовк. Запевно ждав,
Що суть тих слів страшна
Княгиню зломить, страти праз
Злякається вона.

Княгиня

У вас вже сива голова,
А дітський ще ваш суд!
Чи справді наші вам права
Правами ся здають?
Ні, не затужу я до них,
Сейчас собі беріть!
Де зре́чення? Підпишу вмиг
І — запрягать кажіть!

Губернатор

Ви що? Папір сей підписать?
Господь вас освіти!
Таж се значить — вбогою стать
І в простий стан ввійти,
Утратити доразу все,—
Що вам отець ваш дав
І що колись в наслідця ще
По собі б записав.
Права посідання всі геть,
Права шляхетства враз!..
Ні, ви подумайте вперед,—
Прийду потім до вас.

III

Пішов, ввесь день не приходив...
Настала ночі тьма,
Княгиня, наче тінь, без сил
Пішла за ним сама.
Та генерал і не приняв,—
Слабує,— чуть було.
П'ять день, поки він слабував,
Їй мов п'ять літ пройшло.
На шостий день прийшов він сам
І грізно став казать:
«Княгине, я не вправі вам
Карити й коней дать!
Ні, вас етапом поведуть
З конвоєм...»

Княгиня

Що ж се знов?..
Та так, то й місяці пройдуть
В дорозі!..

Губернатор

Так, з веснов
В Нерчинську станете, коли
Дорога вас не вб'є.
В годину ледве три версти
Закований іде.
На половині дня — приста́нь,
З заходом дня — нічліг,
А стрів в степах де ураган —
Закопуйсь живо в сніг!
Т-так, не поспішна се ходьба·
Той впав, тамтой ослаб...

Княгиня

Недобре зрозуміла я,
Що се — той ваш етап?

Губернатор

При варті козаків, з ружжям
Набитим у руках,
Етапом ми злодюг ведем

І каторжних в ланцях.
Вони збиткують, де хто зміг,
Гляди лиш — всі втечуть,
Так ужовками скрутять їх
По парі — і ведуть.
Трудненька путь! Каторжників
П'ятсот туди піде,
А до перчинських рудників
Третина не дійде:
Дорогою, мов мухи, мруть,
А найбільше взимі...
І вам, княгине, йти в ту путь?
Радніш верніть домів!

Княгиня

О ні, і того ждала я!
Но ви — без серця ви!..
. . . . . .
Чому б відразу не сказать?
Вже йшла би я давно...
Кажіть же партію збирать,—
Іду, мені-бо все одно!

IV

«Ні, ви поїдете сейчас!» —
Старий аж глухо скрикнув враз
І внурився до землі.
«Як я вас мучив... боже мій!»
І з віч по тварі по старій
Скотились сльози дві.
«Простіть, що мучив я вас так!
То мучився і сам,
Бо наказ був — запори як
Найтяжчі ставить вам!
І чи ж вам їх не ставив я,
Чи не робив, що міг?
Бог свідок! Та душа моя
Боліла за двоїх...
Тюремним сухарем твердим
І каторжним життям,
Етапним походом важким
І прав усіх взяттям

Я вас старався налякать,—
Не налякались ви!
І хоч би мав я не вдержать
На плечах голови,—
Не можу вже, не хочу вже
Вас довше катувать!
Вас трійка там за три дні довезе!

(Отвираючи двері, кричить)

Гей! Зараз запрягать!»

Переклад писано весною 1881 р., друковано тоді ж у часописі «Світ», ч. 4, ст. 66—68 і ч. 5, ст. 83—86. На кінці пер[екладу] тої часті на ст. 68 була додана нотка, покладена тепер під початком тексту.

ПРИМІТКА ДО ПОЕМИ
«КНЯГИНЯ ТРУБЕЦЬКА»

Сю поему написав Некрасов в 1872 р. Княгиня Трубецька, женщина «високого світу», кидає родину, зрікається багатства й вигід і їде за своїм мужем, декабристом, зісланим в 1826 р. царем Николаєм I до Нерчинська на вічну каторгу. Полковник кн[язь] Сергій Трубецькой був одним з гарячіших членів великого Тайного товариства, котре бажало обалити абсолютне царське самодержавіє і ввести конституцію в Росії. Николай I усмирив піднятий 14 грудня 1825 р. частію войска бунт в Петербурзі і переловив всіх верховодів Тайного товариства, з котрих п'ятьох: поета Рилеєва, Пестеля, Сергія Муравйова, Бестужева-Рюміна і Каховського повішано 14 липня 1826 р., 114 осіб, головно зі шляхти і офіцерів, зіслано в Сибір, в тім числі й кн[язя] Трубецького. Жінка його Катерина пішла за ним до Нерчинська і вмерла в Іркутську, не діждавшись увільнення мужа. Доперва Олександр II 1855 р. помилував оставших ще при житті декабристів, між ними й Трубецького, котрий умер 1860 р. в Москві.

*

У людей по хатах — чистота, красота;
А у нас по хатах — тіснота, духота.

У людей щообід — пироги та блини,
А у нас у борщі — таргани, таргани.

У людей і дітей обдаровує гість,
А у нас отой гість нас обп'е і об'їсть.

У людей тільки й дум — прийде в гості наш кум;
В нас лиш тільки й журби — брать на плечі торби.

Ех, коб щастя й знаття та інакше життя,
Щоб у скрині срібло, в стозі жито було!

Щоб окуті візки, в хомутах лошаки,
А на нас жупани, а не ті лахмани,

Щоб нам честь у людей і книжки у дітей,
І попові б не встид поміж нами гостить,

І щоб діти в хатах — наче пчоли в меду,
Жіночки по хатах — як малина в саду!

*

Не горить уже ліс, слава богу!
Снігом чорні пеньки занесло;
Та не радуєсь дідич із того,—
Півмаєтку з димами пішло.

І мужик засмутився. «Чим я буду топити?
Відки дров я на зиму візьму?» —
«Ти не будеш топити, лиш пити!» —
Виє буря в одвіті йому.

*

Ніч. Розкóшів ми всіх скоштували.
Що ж робити? Не хочеться спать.
Ми б тепер і молитися стали,
Та не знаєм, чого нам бажать.
Побажаєм тим доброї ночі,
Хто терпить усе в ім'я Христа,
В кого сльози не зрошують очі
І не стогнуть німії уста;
Чиї руки все в праці та в му́ці,
Полишаючи нам привілей,
Віддаватися штуці й науці,
Поринать серед мрій та ідей;
В кого вся життевая дорога
Йде в глибокій, безпро́світлій тьмі,
Без знання про права́ і про бога,
Мов без свічки в підземній тюрмі.

ЗЕЛЕНИЙ ШУМ

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Пустуючи, розбігався
Нараз вітрець теплесенький:
Торкне корчі вільховії,
Підніме з цвітів хмарою
Пилок — кругом зелене все,
Повітря і вода.

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Тихенька в мене жіночка
Наталка Патрикеївна,—
До рани приложи!

Та сталась їй пригодонька,
Як літо жив я в Пітері...
Сама, дурна, й призналася,
Напух би їй язик!
Заперла в хаті нас зима,
Лиш самодруг з невірною.
Ув очі лютії мої
Глядить — мовчить вона.
І я мовчу, та дика злість
Спокою не дає:
Убити — жаль сердешної,
Стерпіти — сил нема!
А тут зима скаженая
Реве і день, і ніч:
«Убий, убий невірницю!
Перелюбника страть!
А ні — весь вік промучишся,
Ні вдень, ні в довгу ніченьку
Спокою не знайдеш.
В лице твоє безсоромне
Сусіди наплюють!»
Під рев зими-хуртовини
Зміцніла дума лютая —
Я й ніж вже гострий злагодив...
Та гульк, весна прийшла!

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Мов молоком обсипані,
Стоять сади вишневії,
Тихесенько шумлять;
Пригріті теплим сонечком,
Шумлять мов підбадьорені
Сосновії ліси;
А обік свіжим листячком
Шепочуть нову пісеньку
І липа блідолистая,
І білая березонька
В зелених пасмах кіс.
Шумить тросник, хиляючись,
Шумить високий клен...

Шумить, а все нове таке,
Нове, весняне все...

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Ослабла дума лютая,
Ніж падає з руки,—
Одна все пісня чується
Мені в лісах, в лугах:
«Люби, допоки любиться,
Терпи, допоки терпиться,
Прощай, поки прощається.
І бог тобі суддя».

З РОБОТИ

«Добривечір, жінко! Добривечір, діти!
Напився б... Ну, й холод пройма!» —
«Не тямиш, горілку всю встигли допити
З десятником вчора?..» — «Ну, ну вже, дарма!
Загріюся чей і без неї я, грішний...
Ти тільки гнідого на тік.
Намлівся він з голоду в весну, сердешний,
Як сіна не стало й на лік.
Ой, як я втомився!.. Ну, що, примістила?
Ну, борщику теплого з'їм!..» —
«Та я нині, любий, в печі й не топила,—
Дровець нам не стало зовсім».—
«Га, що ж, без борщу повечеряю, грішний,—
Гнідому б ти вівсика трохи дала...
Таж він обробив за се літо, сердешний,
Чотири півмірки тягла.
От хоч би й сьогодні з дровами... Там кара!
Дорога погана... Що, й хлібця нема?» —
«Ввесь вийшов, небоже... В сусіди прохала,—
Аж завтра дасть рано...» — «Дарма!
Просплюся, мабуть, і без хліба я, грішний...
А ти б під гнідого соломки ще тиць!..
Адже ж за зиму сю вивіз він, сердешний,
Лиш триста й чотири ялиць!»

НЕВІДОМОМУ ДРУГОВІ

Умру я швидко. Спадок геть ледачий,
О рідний краю, я лишу́ тобі.
Під диким тиском вік минув дитячий,
А молодість в завзятій боротьбі.
Недовга буря зміцнює нам сили,
Хоча на мент бентежить нам спокій,
Та довга нас униз навіки хилить,
Лишаючи в душі нам боязкій
Тихі бажання. Вражінь тих огидних
Роки на мні лишили вічний знак.
Як мало знав вітхнення хвиль свобідних,
О краю рідний, твій сумний співак!
Яких завад не зустрічав він згодом,
Верстаючи свій шлях, мов уночи!
За краплю крові, спільную з народом,
Дрібний мій труд в заслугу полічи!

Не торгував я лірою, та руки —
Коли грозила доля, зла змія —
Фальшиві з ліри добували згуки...
І ось сьогодні одинокий я!
А зразу йшов з громадкою гучною,—
Та де тепер мені шукати їх?
Одні давно розсталися зо мною,
Другúх я й сам не пущу на поріг.
Одні живі ще, горем недобиті,
А інші вольні вже з земних оков...
За те, що я лишився сам на світі,
Що я ні в кім опори не знайшов,
Що, друзів тратячи, я з кождим годом
Врагів стрічав щораз густіший рій,
За краплю крові, спільную з народом,
Пробач мені, о рідний краю мій!

Я мав мету твої співати болі,
Народе, що терпцем дивуєш всіх,
І кинуть хоч промінчик світла-волі
На шлях, яким тебе провадить біг.
Та люблячи життя з принадами мілкими
І звичкою прив'язаний до них,
Я до мети йшов кроками хиткими,

Себе для неї посвятить не міг.
Тому й мій спів безслідно перелинув
І до сердець народу не дійшов:
Одне лише я в ньому ясно кинув:
До тебе, рідний краю мій, любов!
За те, що, нидіючи з кождим годом,
Її в душі зумів я зберегти,
За краплю крові, спільную з народом,
О краю мій, гріхи мої прости!

ЗАБУДЬ

Забудь! Не тям про дні журби,
Нуди, зневір'я та злоби,
Не тям про бурі та про сльози,
Про дикі зависті погрози.

Лиш дні, коли тобі любов
Ясніла радісно, як май,
І шляхом ти бадьоро йшов,
Благослови й не забувай!

AUF DEN TOD DES TARAS SCHEWTSCHENKO'S

Trauert nicht! Der Fall ist typisch, —
Seht als wünschenswert ihn an!
Also stirbt durch Gottes Fügung
Russlands hochmerkwürd' ger Mann
Seit jeher. Mühsame Jugend,
Reich an Hoffnung, Träumen, Plage,
Kühne Reden, tolle Kämpfe —
Und — des Kerkers lange Tage.

Alles dies hat er erprobt
Petersburgs Gefängnismauern,
Untersuchungs-Protokolle
Und gendarmisches Bedauern...
Dann die Orenburger Steppe,
Ihre Festung elend' Sumpf.
Lebt' er lange dort, beleidigt
Und gekränkt von jedem Lump.

Lebt' als Söldner unter Söldnern,
Theilt' ihr Los — und, ach, wie oft,
Konnt' er unter Knuten sterben,
Hat er selbst vielleicht gehofft.
Doch sein Leid nicht Kürzen wollend
Auch um einen Augenblick,
Spart' ihn auf in Sträflingsjahren
Russlands spasshaftes Geschick.

Da — zu Ende geht sein Unglück,
Alles, was nur lieb und schön
Und erquickend, was er seit der
Frühen Jugend nicht geseh'n,
Alles lächelt ihm auf einmal,
Wie ein off'nes Paradies, —
Da — ein Gott hat ihn geneidet,
Und sein Lebensfaden riss.

Перекладено д[ня] 8 мая 1903, друковано в віденському часописі «Ruthenische Revue», 1903, ч. 1, ст. 16—17.

М. Г. Чернишевський

ГІМН ДІВІ НЕБА

Спів про битву з Гасдрубалом, кархедонців вожаком,
Спів про гук, смертельний стогін, про молитву і хвалу,
Славить силу Діви неба, Емпедокл його зложив,
А вложив в нього про старця Емпедокла Теобул.

І

Всі, хто здужає боротись, зранку б'ються на стіні;
Всі правителі народу в храмі Діви знай сидять,
Ми ж на площі перед храмом, люд весь, зранку стоїмо,
Де естрада і трибуна; Діви статуя при ній,
Спершися на лук рукою, ген на захід позира.

Глухо здалека шум бою долітає аж до нас,
Долітає відси й відти,— штурм іде з усіх боків.
Та глядить на захід Діва, руку луком підпира;
Все так статуя стояла, чуда в тім не бачив люд.
Так! Сліпі не бачать чуда, а сліпими ми були.

В храм біжать почерез площу за гінцями вслід гінці;
Поміж люд герольди ходять і розносять вісті їх.
Не вгаває штурм завзятий, та тверда надія в нас:
Обіцяє нам побіду наш тямущий полемарх.
Крепкі мури Акраганта, сильні вояки його,
Береже нас Діва неба, не лякає ворог нас.

Час минає, штурм завзятий, і важкий для наших бій,—
Та наш сторож — Діва неба — порятує своїх слуг.
Час минає, південь близько, вже втомляє наших бій,—
Та всесильна Діва неба оборонить своїх слуг.

І біжить з лицем веселим і кричить юрбам гонець:
«Я правителям народу вістку радісну несу:
Вже хитатись починають кархедонськії ряди!»

Слава силі Діви неба! Славний буде день отсей!
Вся Сіцілія враз з нами величатиме сей день!

II

Гей, залляли весь остров наш кархедонськії полки!
На три війська розділив їх воєвода Гасдрубал:
На Панорм післав Ганнона, сам пішов на Лілібей,
З третім військом Гамількара вислав насупроти нас.
Принесли нам тую вістку Гасдрубалові посли:

«Слухайте, ви, акраганці, і на розум все беріть!
Слово вам від Гасдрубала,— слова він не звик ламать.
Много сил у Гамількара і відважний дух його;
Ваші смілі, та їх мало, з поля він змете їх геть.
Працьовиті і багаті, всяким скуством славні ви,
Щільним кругом крепких мурів город свій ви обвели,—
Та у вас не стане сили мури ті оборонить:
Поведе він невідхильно штурм на них з усіх боків,
Вашим віддиху не буде, битвами він змучить їх,
Змучених зіб'є з становищ і на мури він відресь,—
А тоді не знать вам ласки! В тім не Гамількара власть,
Навіть Гасдрубал, хоч добрий, не поможе вам тоді,
Бо розлючених, півдиких хто ж потрафить зупинить?
Тож піддайтесь Кархедону, буде ласкав Гасдрубал,
А на слово Гасдрубала буде ласкав Кархедон».

І правителі народу потвердили річ послів:
«Ми правителі народу, та народ той — се наш пан.
Правди нам таїть не вільно, ми й не втаїмо її.
Віроломні кархедонці, та правдивий їх вожак.
Много сил у Гамількара і відважний дух його;
Наші смілі, та їх мало, важко буде битись їм.
Хочете в неволі жити — пощадить вас Гасдрубал,
І на просьбу Гасдрубала пощадить вас Кархедон,
Та, міщани Акраганта, встиду місту не зробіть!»

І послам ми всім народом відповідь таку дали:

«Мовте Гасдрубалу: «Грекам від неволі краще смерть!
Будь-що-будь, не піддамося, будем битись до кінця».

В ясний південь нам здалека показались вороги.
Сміло наші вийшли в поле, важко буде битись їм!
Много сил у Гамількара, з поля він змете їх геть,
Окружить він наші мури, гряне штурмами на них!..

Та здалека, між горбками, зупинився з військом він,
Окопав горбки ровами, шанцями рови вкріпив,
Крепкі мури Акраганта, Діва неба — захист їх!
Глянувши на наші мури, воєвода завагався.

І правителі народу з нами радуються враз,
Та мовчить сумний в задумі старець мудрий Емпедокл...
І правителі народу геть пішли з-поміж юрби.
Та минули хвилі втіхи, нарозумився народ:
«Він прикинувсь, що вагуєсь! Він нас хоче ошукать!»
Вістуни по місті ходять, закликають нас на збір,
І правителі народу так на зборі мовлять нам:
«Ми звеліли воєводі, щоб оглядний в битвах був».

Виходили в поле наші, Гамількар став проти них;
Осторожно бились наші, бився слабо Гамількар;
Напирали дужче наші — за окопи він ховавсь.
Так тяглося се весь місяць: бився слабо Гамількар;
Так було весь день ще вчора: бився слабо Гамількар.
Та нараз, уже над вечір, крепко битись він почав,
Швидко наших випер з поля, мури наші окружив,
Засипать взявсь наші фоси,— к ночі вже засипав всі,
А засипавши, спочинув, тихо ніч цілу стояв.

Ждав він ранку — і діждався, а тоді на штурм пішов.
Силою страшною разом вдарив із усіх боків.
Діво неба! Ти наш захист! Порятуй же город свій!

Довго нам грозила згуба, та побіди близький час:
Почали отсе хитатись Гамількарові полки!
Слава силі Діви неба! Врятувала город свій,
І рятунком Акраганта всю Сіцілію спасла:
Бо спічнуть по битві наші і к Панорму поспішать,
Розіб'ють вони Ганнона і Панорма увільнять,
А з вояками Панорма кинуться й на Лілібей...

III

Близько, близько час побіди! Ось з полудня поб'ємо! —
Отаку прислав нам звістку наш тямущий полемарх.
І правителі народу радуються з нами враз...
Лиш правителів дорадник, друг народу, друг богів
Щось закрив лице руками. «Що ти плачеш, Емпедокл?»
Він мовчить і тихо плаче, далі вийшов з-між юрби.
«Се він з радості так плаче»,— гуторить собі народ.

Швидко хвиля втіх минає та в ожиданці повзе.
Час повзе, повзе помалу, з битви вісточки нема —
І правителі народу відійшли з-поміж юрби.

Час минає, вже з полудня з битви вісточки нема.
Вже полудне геть минуло,— з битви вісточки нема.
Що ж так довго вість бариться? Чи побіду нам звістить?..

Час повзе, повзе помалу, з битви вісточки нема.
Зачинили двері храму, там нарада йде якась...
Час повзе, повзе помалу, з битви вісточки нема!..

«О міщани і міщанки,— вістуни говорять нам,—
Вість була від полемарха, се таємний був гонець.
Ось правителі народу просять вас послухать їх».

І правителі народу на естраду вийшли всі.
«О міщанки Акраганта, ви краса його і честь!
О міщани Акраганта, силу духу всю зберіть!
Вість була від полемарха, радились над нею ми.
Спозаранку до полудня був тут сам лиш Гамількар,—
Вже й хитатись починали Гамількарові ряди.
Та в полудень від півночі до його прибув Ганнон...
Плачте, плачте по Панормі! З вами й ми ридаєм враз.

Полемарх не тратив духу, підпомоги не просив.
Та ось з заходу над лісом встали куряви клуби:
Се веде від Лілібея Гасдрубал свої війська,
Що від сих двох військ сильніші і відвагою й числом,
А від всіх сил військ страшніший геніальний їх вожак:
Від Кірени до Тартесса в битвах лютих без числа
Всіх противних Карфедону понівечив Гасдрубал.
Він передній полк провадить, зверхній провід сам обняв.

Плакать вам по Лілібеї — з вами й ми ридаєм враз...
Плакать нам по Акраганті!.. Підпомоги наші ждуть!..
Полемарх сказав нам теє: підпомоги треба їм!

О міщани і міщанки, діти предків славних ви:
Гасдрубал обняв начальство, вам пощаду прирікав,—
О міщани, ви сказали: «Будем битись до кінця».
Ми й сказали воєводі: «Підпомоги в нас нема;
Всі брати, хто битись може, зранку б'ються на стіні.
Воєводо, ти се знаєш, то й не жди вже підпомог!
Підбадьорить хтів ти військо, та дурить його дарма:
Ти скажи братам всю правду, се їх духу не злама!
Без надії на побіду будуть битись до кінця.
Кождий вояк там потрібний, тож гонців ти нам не шли!»

І затихли, заридали і зійшли з естради вниз.
І ридали всі ми довго, аж втомилися ридать;
І мовчали всі прибиті, та й мовчать не стало сил.

«Кождий вояк там потрібний і не буде нам звісток!» —
«Знаємо, що буде з нами, і звісток не треба нам!» —
«Та герої наші браття, ну ж устояться вони?» —
«Що геройство проти сили? Переможе Гасдрубал!»

Йдуть сперечки... Чути стогін... Час повзе. Вісток нема.
Скрізь ридання, крик розпуки спорів шум перерива.
«Що й гадать? Нема надії!». Стогін дужчає кругом.
Час повзе, вже вечір близько. Спір затих, надій нема.
Згідні всі: «Нема надії, то й не хочемо її!»
Скрізь ридання, крик розпуки стогін здавлений глушить,
І в гармонії смертельній все в один злилося шум.

«О міщани і міщанки,— вістуни говорять нам,—
Полемарх прийшов із битви, вісті з битви сам приніс,
І правителі народу просять вислухать його».
І воскресла в нас надія — о нерозуме людський!
Всі ми збіглись до трибуни, і тиша настала скрізь.

Ось він! Кроками важкими на трибуну виходжа,
Втомлений у довгій битві, мов дідусь — могутній муж,
Весь покритий пилом битви, весь кровавий, чорний весь,
І зібрав всю силу духу і промовив полемарх:

«Я із битви, вісник смерті. Краща грекам смерть від пут!
О міщани Акраганта, славний буде день отсей.
Усю ніч не згасне пурпур вечорової зорі!
Предки в нас були хоробрі, славу в битвах здобули.
І як славних предків діти, бились ми увесь сей день.
Прояснились наші очі, тіні предків нам видні:
Там на хмарах пурпурових віють ясні тіні ті
І приймають у обійми тих, що нині полягли.

Від героїв, рідних ваших, я приношу просьбу вам:
Бенкет радісний готуйте! Много рож у вас в садах,—
Нуте ж живо вить віночки, надягать святочний стрій,
Щоб почавсь наш пир при світлі вечорової зорі!
Мало нас живих лишилось, ворогів щохвилі більш;
Зранку ми б'ємось невпинно —не стає вже наших сил,
Потомились наші руки, притупилися мечі.
Відступаємо вже к місту — кархедонці гульк на мур!
Запаліть всі враз будинки! Виріжте жінок, дівчат!
Краще гинуть їм з рук рідних, ніж в неволі пропадать.
Та допоки греків стане, в піснях славитимуть нас!
О міщанки Акраганта, згідні ви на пир такий?»

Він ослаб і на естраду звільна зіступать почав.
«Славитимуть нас грекині, поки греки в світі є!
Радо ми йдемо на пир сей! Добре радить полемарх.
Ріжте нас, брати, супруги! Від неволі краща смерть.
І в одежах пурпурових, у вінках із білих рож
Почнемо свій пир при блиску вечорової зорі!»

Втім, мов вихром підійнятий, на трибуну верх юрби
Вийшов згорблений, простуєсь, свіжий, мов у цвіті літ,
І підняв до неба руки, в небо погляд свій підвів
І могучим словом громом відізвався Емпедокл:

«Власть правителями править сходить на менé з небес:
Серцем чую голос Діви і устами проповім:
О міщани і міщанки, не пропаде Акрагант!
В людях нам нема рятунку, та всесильні небеса:
Не від греків сила греків, від Олімпу сила їх.
Ви служили Артеміді — вірним вірна є вона
І зійде вам на підмогу ваша Діва із небес.
Ви боротися невдатні і послабли руки в вас —
Не в руках і не у вдатку, в серці греків сила їх:

Сила серця з неба кличе вашу Діву в поміч вам.
Ви, правителі народу, ось вам перший мій наказ:
Посилайте за оружжям, роздавайте всім його!
Ви, дівчата, до богині всі припадьте в молитвáх:
Їх почує Діва неба і зійде на поміч вам,
Дужі стануть ваші руки, серце ворога здригнесь.
Я ж тепер уряд найвищий архонтарха [1] сам беру
І до битви весь народ я до побіди поведу».

І дівчата до богині всі припали в молитвáх:
«Браття наші згибли в битві, кархедонці йдуть на мур —
Ти рятуй нас, Артемідо, в статую отсю зійди!»

Статуї лице паліє, очі блиснули огнем.
«Сходить нам на поміч Діва!»
Сміло в битву ввергліcь ми.

Піднімає руки Діва, натягає лук тугий!
Сипле стріли Діва неба, перхли врозтіч вороги.

Крепкі мури Акраганта, сильні вояки його,
Та коли знеможесь військо, ворог вже відресь на мур,
То — всесильна Діва неба вірна тим, хто служить їй.

---

[1] Архонтарх — вожак над вожаками.

В. С. Соловйов

I

У цариці моєї високий дворець.
На сімох він стовпах золотих;
У цариці моєї блискучий вінець
Від алмазів горить дорогих.

У цариці моєї в зеленім саді
Краса рож і лілей розцвіла,
І сріблястий потік у прозорій воді
Ловить блиск її кіс і чола.

Та не чує вона, що струмок шепотить,
І не гляне вона на квітки;
Блиск очей лазурових скорбота тьмарить,
І жура заповнила думки.

Вона бачить: в північній десь там стороні,
Де мороз, і туман, і біда,
З злою силою тьми у нерівній борні
Нею лишений друг пропада.

Свій алмазний вінець відкида на сю вість,
Двір лишає і золото все,
І до друга невірного — не́жданий гість —
Своє серце пречисте несе.

Мов над трупом-зимою весна молода,
Вся блискуча схилилась над ним
І покрила його, мов зірниця бліда,
Променястим покровом своїм.

І розпалися темнії сили до тла,
Чистим полум'ям ввесь він горить,
І з любов'ю в чудових очах почала
Стиха другу вона говорить:

«Знаю, воля твоя, наче морська струя;
Клявсь ти вірність мені хоронить,
І ти клятву зламав, та чи ж зрада твоя
Могла серце моє відмінить?»

II

Люба, здавна, як і нині,
Адоніса в гріб складали:
Плач і крик лунав в пустині,
Жалібно жінки ридали.

Люба, здавна, як і нині,
Адоніс вставав із гроба,
Не страшна його святині
Сил ворожих дика злоба.

Люба, нині в злій пригоді
В гріб любов свою ми втисли,
Та ген там, на темнім сході,
Її зорі знов заблисли.

III

Хай осінь вчасная сміється надо мною,
Хай іней посріблятиме на тім'ї волос мій;
З тремтінням весняним стою перед тобою,
Весь повний радощів і молодечих мрій.

І з любим образом не рад я розлучиться...
Досить мені тих страт, і змагань, і боргів!
І все життя, з яким так важко облічиться,
Якоюсь казкою здалось тепер мені.

IV

Любий друже, чи не бачиш,
Що все те, що видно нам,
Тільки відблиск, тільки тіні
Від невидного очам?

Любий друже, чи не чуєш,
Що весь шум в життя погоні,
Се лиш відгук недоладний
Віковічної гармоньї?

Любий друже, чи не знаєш,
Що одно на всьому світі —
Се лиш те, що серце серцю
Промовля в німім привіті?

V

Спека без ясності, хмари безводнії,
Міської шум веремії,
В серці зажуренім думи безплотнії,
Порив безкрилої мрії.

Жду, поки хмара новая насунеться,
Думи проллються слізьми
І над журою розбитою вирине
Личко твоє, наче сонечко з тьми.

VI

Всі питання — пусте! Всі розмови — набік!
Я до тебе лечу, як до моря потік,
Без вагань і без дум любий образ ловлю,
Тямлю те лиш одно, що безумно люблю.

В тихім блиску зорі я тебе пізнаю,
В світлі неба ввижаю усмішку твою,
А коли мені вмерти прийдеться без тебе,
Над тобою зорею засяю на небі.

VII

DAS EWIG WEIBLICHE

(СЛОВО-УПІМНЕННЯ ДО МОРСЬКИХ ЧОРТЯК)

Морські чортяки мене полюбили,
Всюди за мною слідами женуть:
В Фінському морі недавно ловили,
Я в архіпелаг — вони вже і тут.

Видно, чорти хочуть смерті моєї,
Як то і слід по закону чортам.
Бог вам, чорти! Та я, бачте, не сеї...
Я вам себе ще зламати не дам.

Краще самі ви послухайте слово,
Що я сказати хочу вам сейчас:
Стадом господнім зробитись наново,
Любі чорти — се залежить від вас.

Тямите, як серед сього ось моря,
Там, де стояв Амафунт і Пафос,
Вперве в житті вам нежданого горя
В давнюю пору зазнати прийшлось?

Тямите: рожі і піна скрізь біла,
Блиск пурпуровий на синіх вирах?
Тямите: образ чудового тіла,
Ваше збентеження, сполох і страх?

Та красоти сеї першої сила
Якось недовго була вам страшна;
Дикую злість на хвилину втишила,
Але зм'ягшить не зуміла вона.

В ту красоту, ви, чортяки голінні,
Шлях собі тайний ви швидко знайшли,
Смерті й гнилизни пекельне насіння
В гарний сей образ ви сіять могли.

Знайте ж бо: вічно жіночее нині
В тілі безсмертнім зіходить до нас:
В світлі незгаслім нової богині
Небо і море зіллється ураз.

Все, чим та світська Венера приємна,
Радість домів, і лісів, і затиш,
Матиме в собі й краса та надземна,
Тільки чистіш, і сильніш, і повніш.

Дармо до неї шукати вам ходу.
Мудрі чортяки, чого ж вам ревти?
Те, що напнулось і мучить природу,
Вам не спізнати й не перемогти.

Горді чортяки, ви ж таки мужчини,—
З жінкою биться, се ж нечесть для вас!
Ну, хоч би тільки для сеї причини,
Любі чорти, піддавайтесь сейчас!

VIII

Який же сон важкий! Все мари та відміни
До мене тиснуться і пруть валóм;
І дармо тут шукать святої тої тіни,
Що доторкнулася мене своїм крилом.

Та як зігнусь під тиск зневір'я й злої зміни
І в жаху дикому поникне голова,
Торкає знов мене крило святої тіни,
Лунають знов її таємнії слова.

Який же сон важкий! Все мари та відміни
Товпляться, стіснюють мій шлях, ростуть,
ростуть...
І ледве чути вже далекий голос тіни:
«Не вір хвилевому, люби і не забудь!»

IX

Бідна любко! Втомила тебе ся дорога,
Затуманились очі, зів'яв твій вінок...
Так заходь же до мене спочити, небого,
Бач, на заході гасне деньок.

Де бувала і відки ти йдеш,
Я не буду питати, серденько;

Лиш мене по ім'ю ти кликнéш,
Я до серця притисну тихенько.

Смерть і час — то царі на землі,
Та марнії на нас їх окови;
Все кружляє, щезає у млі,
Та недвижне лиш сонце любови.

X

Шум далекий водоспаду
Через ліс сюди несесь,
Тиху навіва розраду
Із затемнених небес.

Лиш вгорі склепіння біле
І лиш білий сон землі...
Втихло серце наболіле,
Всі тривоги щезли в млі.

Непорушную відраду
Чуєш, мов у любім сні...
Шум далекий водоспаду
Гомонить у тишині.

XI

НА КОРАБЛІ НІЧЧЮ

Тільки імення одно я зумів прошептать
За звіздою, що канула в море [1];
Побажати не встиг, та вже й пізно бажать:
Все пропало — і щастя, і горе.

Берег скрився давно, і пустий весь обрій
Голубою дріма рівнинóю;
І такая пустеля в душі самітній,
Як ось та перед мною й за мною.

[1] Натяк на звісне вірування, що коли висловити якесь бажання в хвилі, як бачиш падучу звізду, то воно сповниться.

XII

І знов важкий туман насовується звільна
Забутих серцем лиць і мрій, що час розніс;
Перед невідомим схиляються коліна,
По незабутньому течуть потоки сліз.

Не по утраченім, о ні, воно знайдеться!
Та тої хвилі жаль, що згибла без знака:
Її не воскресить — і звільна, звільна лллється
За нею вічності лінивая ріка.

Чи, може, й се мана? В минулім тінь розвійна
Забутих серцем лиць і мрій, що час уніс?
Перед невідомим схиляються коліна,
По незабутому течуть потоки сліз.

XIII

СОННЕ СЕРЦЕ

Що сеї ночі з тобою вчинилося?
Ангел надій розмовляв із тобою?
Чи під час бурі ти вчора втомилася
Й перед новою ти спиш боротьбою?

Тихо шепочуть хвилі іскристії,
Тихо всміхається небо й чудово,
Тільки далеко діброви безлистії
Враз зашумлять і замовкнуть наново.

XIV

Вітер з західних сторін
Сльози навіває...
Плаче небо, стогне ліс,
Соснами хитає.

Се з країни мертвяків
Голосіння линуть...
Серце чує і тремтить,
Сльози ринуть, ринуть.

Вітер з заходу затих,
Небо усміхнулось,
Але з краю мертвяків
Серце не вернулось.

XV

А як бажання тікають, мов тіни,
А як присяги — пустії слова,
Пощо ж нам жить у тій тьмі блуканини,
Пощо ж нам жить, коли правда мертва?

Вічність пощо для пустого змагання?
Вічність пощо для брехливих словес?
Що життя варте, живе без вагання,
Вищая сила в оковах не гнесь.

Вищую силу хто в собі вчуває,
Той не рида по дитячому сні.
Се ж життя — жертва, і правда живая
Сяє безсмертна в зогнилій труні.

О. С. Афанасьєв-Чужбинський

СЕРЦЕ

Живуче ти, серце! Тривоги й турботи
Тебе не могли побороти.
О, чом необузданих пристрастей сила
І досі тебе не спалила?

Нечутно роки поплили, за весною
Вже літо жарке надо мною.
Чого ж ти по-давньому все ще гаряче,
А щастя все кволе й ледаче?

Живуче ти, серце! Огню, знай, святого
Природа вітхнула доволі...
Які ж іще бурі й тривоги, небого,
Тебе тут чекають від долі?

О, якби хоч досвід усі твої жалі
Й надії розніс за життя,
На всі твої болі, на всі твої мрії
Накинув покров забуття!

Із циклу «Песни, думы, элегии» (Собр. сочинений, т. IX, ст. 194).

ПІД НЕДІЛЮ

Природа спить, заснув робучий люд,—
Неділя завтра, бач, господня.
Лиш я один не можу й досі вснуть.
І в душу власную забаглося пірнуть,
Що зазначилось в ній сьогодня?

Все той сам сум без імені, без слова,
Усе ті самі сумніви про те,
Що дороге було в житті й святе.
І стало холодно, і як на те
Душа бунтується і докорять готова.

Та докорять кому і нарікать на кого?
Хто ж винен, що у серці в мене
І доброго чуття і сили много,
Що повен я огню святого,
Життя ж моє таке мілке, дрібне й студене?

І все, чого я ждав, чого бажав,
Ні разу не збувалось за життя;
Що я любив, бувало, і кохав,
Усе, немов якийсь від мене омут пхав,
І пропадало все без вороття.

29 січня 1912. Там же, ст. 198.

УКРАЇНСЬКА ДУМА

Не явір схилився кучерявим чолом,
В день ясний над чистим потоком,
Не сокіл присів з перебитим крилом
В степу на кургані високім,—

Весь в ранах і в крові козак молодий,
Полишений всіми в час ночі,
Між купами тіл на рівнині глухій
Розплющує карії очі.

І бачить: скрізь пусто, ні духу не чуть,
У сяйві сонця купаєсь долина;
Під небом осіннім лише там і тут
Несеться степом павутина.

Ні духу живого, лиш трупи кругом
І кров'ю земля вся облита,
І кінь вороний над своїм козаком
Стоїть, в землю вбивши копита.

«Гей, коню вороний, товаришу бою,
Подай хоч крапельку водиці!
Ах, ось недалеко під тою вербою
Я чую журчання криниці!»

І мучений спрагою, в ранах, без сил,
Він кляв свою долю погану,
А кінь свою голову низько склонив
І плакав в уста свому пану.

«Гей, коню мій вірний, товаришу бою,
Мене напоїв ти слізьми!
Та жить мені годі! Ось вже надо мною
Орли степовії махають крильми».

І справді, орел степовий прилетів,
Щоб тілом його поживиться,
Та кінь заржав грізно і затупотів,
І перхнула хижая птиця.

Та ось козак чує, як нараз у степу
Десь козацькії коні заржали...
І надія життя ожила в козаку,
Але трупи лежали й мовчали.

Тільки кінь вороний іще дужче нараз
Почав ржати та бити копитом,
І козацькі їздці надлетіли сейчас
Ік товаришам своїм убитим.

Він подужав від ран і потім над Сулою
Він ходив безтурботно за плугом,
Оженившися з милою; кінь вороний
Був до смерті йому вірним другом.

Там же, ст. 207—8.

ЗІРОНЬКА

Зіронько, тихо з небес
Ти покотилась в блакиті...
Ось уже й слід твій іщез
У далекім, невідомім світі.

Так думка поета порою
У шумі юрби сеї блідне;
Вилетить зразу яркою звіздою,
А потім загасне безслідно.

І дармо крилатії мрії
Снуються, як пасмо містерне;
Не заступити їм зірки,
Що відлетіла й не верне.

Там же, ст. 209.

ХМАРКА

Гнана волею вітрів
Одиноко в висоті,
Небом хмаронька плила
Десь в далеку далечінь.

Темна, наче той туман,
І сумна, немов журба,
Аж на небозводу край
Наближалася вона.

Та сонця остатній
Ось промінь огнистий
Ударив на хмарку,
Мов сніп золотистий.

Спалахнула хмарка
Так живо і ярко,
Немов заблищали
В ній перли й алмази.

Очам видавалось,
Що верх небосклону
Палає там лампа
У божого трону.

Та вітер, як перше,
В широкім роздолі
Погнав кудись хмарку
По своїй сваволі.

Розділив надвоє,
А потім для псоти
Розтягав, як пасма,
В високі висоти.

І де була хмарка
Розкішна, рум'яна,
Лишилось лиш пасмо
Сивого тумана.

Там же, ст. 212.

БУРЯ

Пронеслася буря,
І знову небо чисте,
І знов землю сонце
Пишно освітило.

Все, як було перше
В красоті природи,
Лиш слід невеличкий
Видко після бурі:

Там гілку зламало
На дубі тінистім,
Там з корня зірвало
Цвіток запахущий.

По зірваній гілці
Й сліду не зістане,
А на місці цвітки
Інші розцвітуться.

І знов подорожній,
Що природу любить,
Скаженої бурі
Слідів не завважить.

Та важкіший полет
Душевної бурі,
І глибший у серці
Слід такої бурі.

Те, що змела в серці
Сердечная буря,
Ввік не підійметься
В душі чоловіка.

Там же, ст. 213.

ПАРУБОЦЬКА ПРАВДА

Коли незмінною чергою
У серце юнака любов торкне,
В душі, ворушеній нудьгою та жагою,
Ім'я дівчини молодої
Не сміє вимовить, хіба крізь сон буркне.

Коли звичайною чергою
Юнак утрату переніс,
Ім'я дівчини вже з журбою,
І борючися сам з собою,
Зітхаючи, він вимовля без сліз.

Коли ж часи пройдуть рікою,
Журба давно вже зажила,
Він іноді лиш згадкою прудкою
Ім'я її з усмішкою гіркою
Або байдужно промовля.

По-російськи друковано: «Собрание сочинений», т. IX, ст. 203, п[ід] з[аголовком] «Истина». Під текстом дата: Ново-Білгород, 28 мая 1838. Перекладено д[ня] 26 лютого 1912.

РУСЬКА ПІСНЯ

Гей, життя моє
Безталаннеє,
Доленько гірка,
Самото важка!

Молодість моя
Порохом пішла,
Серце біднеє
Змучилось до тла.

Хоч зійтися з ким
Проситься душа,
А подумаєш —
Холод відстраша.

Много радощів
В світі божому,
Та не всі, мабуть,
Суджені вони.

Я живав з людьми
І братавсь не раз,
Та зазнав від них
Горя повсякчас.

За любов мою,
За гарячую
Я ошуку лиш
Мав ледачую.

Та не плачу я,
Не жалкую я,—
«Хай їм бог простить!» —
Відповідь моя.

Друковано по-російськи: «Собрание сочинений», т. IX, ст. 223. Перекладено дня 26 лютого 1912. В російськім оригіналі на кінці сеї вірші ще раз повторена перша строфа,— по-моєму, без потреби.

О. С. Пушкін

ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ ПУШКІН

О. С. Пушкін, загальнопризнаний як найбільший російський поет, уродився дня 26 мая 1799 р. у Москві в домі своїх родичів. Сім'я Пушкінів відома в історії Росії ще від часів Олександра Невського, хоч і не відіграла особливо визначної ролі. Один із Пушкінів, стольник Федір Матвійович, був покараний смертю при Петрі Великім за участь у змові проти царя. Прадід поета Олександр Петрович оженився з дочкою графа Головіна та вмер у молодім віці, зарізавши свою жінку в часі породу в нападі божевілля. Син його Лев Олександрович служив у артилерії і за якусь провину просидів два роки в кріпості. Його перша жінка з дому Воєйкових умерла на соломі, замерта в домашню тюрму наслідком підозріння мужа, що мала зносини з французом, учителем його синів, якого тут же велів він повісити на подвір'ї свого дому. Друга його жінка була з дому Чичеріна, і від неї вродився отець поета, Сергій Львович. Був се чоловік на свій час високоосвічений, писав по-французьки віршами й прозою, був незвичайно дотепний у товариських розмовах, а зате нездібний до ніякого практичного діла. Від молоду він служив при війську, але, оженившися в 1796, подався у відставку і жив свобідно від усякої служби, зразу в Петербурзі, а від р. 1797 у Москві або недалеко від Москви в селі своєї тещі, в Захарівці.

Мати поета Надія Осипівна Ганнібал (1775—1836) була чотирма роками молодша від мужа і походила з роду абіссінського князя Абрама Ганнібала, що при Петрі Великім був генералом і високим достойником та полишив семеро дітей і маєтності 1400

душ. Бабка поета по матері була дуже добра жінка та хазяйка, але свою доньку Надію виховала в пестощах за її незвичайну красу, що привчило її до примхуватості, впертості та завзятого самолюбства. Свого мужа вона твердо держала в руках, а з дітьми бувала не раз дуже строга; так, приміром, із сином Олександром раз не розмовляла майже цілий рік. Господарством не займалася так само, як її муж, але зате пристрасно любила забави та розривки.

У поета була старша сестра Ольга і молодший брат Лев. Сам він у дитячих літах був мовчазливий та неповоротний, через що мати не любила його. В ті часи його найліпшою опікункою була бабка, від якої він також учився руської мови, бо від наймолодших літ його виховували по-французьки тодішньою модою. Поет зразу вчився лихо, а гувернери та гувернантки поводилися з ним досить ворожо. Маючи дев'ять літ, він почав пристрасно зачитуватися французькими книжками, особливо перекладами Гомера, Плутарха та писаннями французьких класиків XVII й XVIII вв. Коли йому було 12 літ, родичі задумали віддати його в єзуїтську колегію в Петербурзі, де тоді виховувано дітей визначних родин, але коли з днем 11 січня 1811 р. отворено ліцей у Царськім Селі, то за вставленням деяких впливових осіб Пушкіна прийняли до того ліцею. Програма наук у тім ліцеї була досить широка, бо, крім початків знання в різних предметах звичайних шкіл, наука обіймала також філософію та юридично-соціальні науки. Число вихованців було обмежене, а життя їх досить вигідне відповідно до їх аристократичного походження; не було ніяких понижаючих кар, кождий мав окрему кімнатку, де міг жити та вчитися зовсім свобідно. Ліцей мав дуже корисний вплив на духовий розвій Пушкіна. Він читав дуже багато, головно з французької та російської літератури й історії, хоча обов'язкових лекцій учився не дуже пильно. Один учитель ось як схарактеризував його: «Він здібний тільки до таких предметів, що вимагають малого напруження; тому й успіхи його дуже невеликі, особливо в логіці». Маючи 15 літ і ще не вийшовши з ліцею, він опублікував свій перший вірш «К другу стихотворцу» в тодішнім журналі «Вестник Европы» без свого підпису. В тім вірші не слідно патріотичного почуття, розбудженого подіями 1812—14 рр., а зате

видно наслідування Горація з французькою закраскою. Важною хвилею в його житті був публічний екзамен д[ня] 8 січня 1815 р., на якім був присутній найбільший тоді в Росії поет Державін. На екзамені Пушкін відекламував власний вірш «Воспоминание в Царском Селе», який так подобався Державіну, що сей хотів обняти молодого поета, а коли той утік, признав його гідним своїм наступником. Від того часу появляються його поезії вже з його підписом. На нього звернули увагу старші поети, як Жуковський, Батюшков, а навіть професори ліцею почали глядіти на нього як на будучу славу Росії.

Дня 9 червня 1817 р. Пушкін скінчив науки в ліцеї, а на публічнім екзамені прочитав свій вірш «Безверие», за який одержав від царя Олександра I, що був присутній на екзамені, надгороду 700 рублів. У тому вірші представляє поет долю безвірного чоловіка, який через розвиток розуму втратив віру в бога, і, не знаходячи потіхи ані в красоті природи, ані в релігійних практиках простаків, нарікає, що:

Даремно він довкола сумні зорі водить;
Ум божества шукає, серце не знаходить.

Поет пророчисто представляє сумний стан такого чоловіка, та все-таки вірний раціоналістичному духові XVIII в., в якім і сам був вихований, кінчить вірш ось якими безутішними рядками:

Понурив голову, тремтить він і біжить,
Спішить чимдуж, та вслід за ним і сум спішить.
У храм всевишнього з юрбою входить він
Та перед вівтарем не вклонить і колін,
А голос пастиря, солодкі хору звуки
В душі безвірного лиш родять страх і муки.
Він бога тайного ніде не може доглядіть,
З душею змерклою перед святим стоїть.
Холодний до всього, незрушений леда-чим,
З досадою мольбам прислухувавсь гарячим
І думав: «Що ж, вони щасливі. Та мені
Ніяк перемогти того, що в тишині
Бунтується, з умом сим немічним та строгим,
Самою вірою припасти перед богом».
Даремний серця крик. Ніяк не суджено

Проникнуть тайну сю. Безвір'я лиш одно
По шляху, яким він ішов сумний, похилий,
Біднягу приведе до вічних брам могили [1].

Чотири дні пізніше царським указом його приділено до колегії заграничних справ.

Зараз по виході з ліцею Пушкін одержав вакаційну відпустку та виїхав з початку липня до Псковської губернії в село Михайлівське, де його рідня проводила літо. Село зробило на нього досить приємне враження, яке пізніше він передав у славнім вірші «Деревня» («Село»), але не видержав там довго, і вже два тижні перед кінцем відпустки був у Петербурзі. Перші роки урядової служби були для нього роками оживленої духової праці, пильної лектури, особливо французьких історичних творів, серед яких головне місце займали писання про французьку революцію з кінця XVIII в. Під впливом тої лектури більше, ніж під впливом окруження в нього зароджується політичний та соціальний радикалізм, якому він дав досить яркий вислів у своїх поезіях «Вольность» і «Деревня», написаних у році 1819. Подаю тут оба ті твори в перекладі на нашу мову не тільки задля їх поетичної та політичної вартості, але також тому, що їх написання мало значний вплив на дальше життя поета. Ось переклад стиха «Вольность»:

Тікай, щезай з моїх очей,
Кітери втішная царице!
Де ти, де ти, царів погрозо,
Свободи непідкупна жрице?
Зірви з моєї голови вінок,
Розбий розпещеную ліру!
Хочу співать свободу миру,
На троні поразить порок.

Відкрий мені спасенний слід
Того високого душею галла [2],
Якому серед лютих бід
Ти смілі гімни піддавала!
Любимці змінної судьби,

[1] Переклад писано д[ня] 7 марта 1914.
[2] Вольтера, якого твори читав Пушкін іще в ліцеї.

Тирани світу, о, здригайтесь!
А ви мужайтесь, підіймайтесь,
Вставайте, гноблені раби!

О горе, де лиш кину оком,
Скрізь батоги, кайдани та погрози,
Закон, потоптаний пороком,
Неволі немічної сльози.
Скрізь власть в неправедних руках,
Пересудів густі тумани,
Скрізь гніт неволі, смерті страх,
До слави пристрасть та обмани.

Лиш там, у вільнім краю тім,[1]
Не чути стогону людського,
Бо в зв'язку з вільністю святім
Стоїть закону власть міцного;
Хоронить всіх твердий закону щит,
А взятий вірними руками
Свобідних горожан над всіми головами
Меч правосудія блищить.

Усякий злочин звисока
Разить він праведним розмахом,
Бо непідкупная рука
Ні жадністю не зв'язана, ні страхом.
Тебе на свідка кличу я,
Ти мученице помилок безславних;
За предків в шумі бур недавних
Скотилась царська голова твоя.

На ешафот вступає Людовік
При виді мовчазливого потомства;
Чолом розвінчаним приник
На ту криваву дошку віроломства...
Мовчить народ, закон мовчить,
Паде злочинная сокира,
І самовладная порфіра
На галлах скованих лежить [2].

---

[1] Очевидно, натяк на Францію, що тоді вважалася пристановищем і колискою свободи.
[2] Переклад писано д[ня] 4 марта 1914.

В першій строфі сього поетичного твору бачимо прощання поета з любовною, т[ак] зв[аною] тоді анакреонтичною поезією а перехід на небезпечне поле політичної поезії. Нема сумніву, що також основна думка вірша «Деревня» навіяна була більше французькою визвольною літературою XVIII в., ніж живою дійсністю російського села, в якого тайники Пушкін усе-таки встиг проникнути досить глибоко. Ось сей вірш у перекладі на нашу мову:

Привіт тобі, куточку мій пустинний,
Спокійний захисте для праці й почуття,
Де моїх днів потік пливе незримий
На лоні щастя й забуття!

Я твій. Я проміняв зіпсутий царський двір,
Розкішні бенкети, забави й розривки
На мирний шум дібров, на тихих піль простір,
На свободу, що шевелить думки.

Я твій. Люблю сей темний сад
З його затінками холодними й цвітами,
Той луг усіяний пахучими скиртами,
Де чисті струмочки між корчами шумлять.

Тут бачу двох озер рівнини лазурові,
Де парус рибака біліє оддалік;
За ними ряд горбів і ниви, мов стяжки,
А оддалік розсипані хатки,
На берегах вогких воли скрізь та корови,
Зажурені стоги й крилаті вітряки,—
Скрізь трудиться й жиє в достатку чоловік.

Тут я свобідний від пустої суєти,
Учуся в правді радість знаходити,
Душею вільною закон боготворити,
Не слухать капосних незнайків клевети,
К несмілій ласкаво схилятися мольбі,
Та не завидіти судьбі
Злочинця чи глупця в величності неправій.

Оракули віків, тут я і вас вітаю,
Коли весною в холодку дерев

У самоті тій величавій
Відрадний голос ваш ясніше почуваю.

Він гонить лінощів понурий сон,
До праці родить пориви у мні,
І ваші творчі помисли та думи
В душевній дозрівають глибині.

Та думка тут страшна морочить душу,
Хоч ниви в зелені та у цвітах сади,—
Приятель людськості — завважити я мушу
Скрізь пагубної темноти сліди.

Не бачить сліз, ні стогону не чує,
На згубу людям вибране судьбою,
Тут панство дике, без чуття, без права,
Що тільки силою палок, різок панує,

Загарбавши труди, час, власність хлібороба.
Що, похилившися над плуг чужий,
Лиш батогам покірний, мов худоба,
По бороздах плететься раб худий
Немилостивого володаря людий.

Важке ярмо тут тягнуть всі до гробу,
Надій, бажань в душі не сміючи ховать.
Дівчата молоді цвітуть, аби втішать
Розпусного злочинця та неробу.

Підпора любая вітців старих,
Синове молоді, підмога в праці їх
Із хати рідної йдуть множити собою
Двірню, що довкола панів кишить юрбою.

О, якби голос мій умів серця тривожить!
Чого в душі моїй горить безплодний жар?
Чому не давсь мені грізний пророка дар?
І чи побачу я народ свій бідний
Від тиску вільний волею царя?
І чи зійде колись тобі, мій краю рідний,
Свободи й просвітку прекрасная зоря? [1]

[1] Переклад написано дня 3 марта 1914.

Розуміється, такі поезії в ту пору не надавалися до друку, та проте вони серед свободолюбної молодежі розходилися в відписах та підгірівали те свобідне чуття, що в душах многих тисячів мусило повстати в часи наполеонівських війн та численних походів російського війська по різних європейських краях, у тім числі також до Франції і аж до її серця Парижа.

Роки 1817—1820 Пушкін провів у Петербурзі в домі родичів, більше числячися в службі, ніж справді служачи. Дома, крім звичайних забав, він займався поетичною творчістю. Тоді повстала перша його більша поема «Руслан и Людмила», наскрізь романтична казка, переплетена одначе яркими картинами дійсного життя. Про сю поему, якої джерелам присвячено немало дослідів у історії російської літератури, досить буде передати слова одного з найновіших дослідників, що вона «без порівняння вища від усього того, що було в російській літературі написано перед нею в подібнім роді. Національний елемент у ній дуже слабий, але зате добродушний, розумний гумор поета, сміла сумішка фантастики з реалізмом, життерадісний світогляд поета, яким вільно чи невільно проникається кождий читач, ясно показали, що від хвилі її появи російське письменство назавсігди увільняється від формалізму, шаблоновості та фальшивого пафосу, робиться свобідним і щирим висловом людської душі».

В початку 20-х років у Петербурзі набралося досить молодих людей із російської аристократії, перейнятих ліберальним духом, що почали думати про переміну політичних відносин у Росії в дусі щонайменше конституційнім. Власть, духом чуючи новий рух, почала підозрівати всіх, хто тільки чим-будь проявляв свобідні думки. В те число підозрених попав також Пушкін за свої поезії «Вольность», «Деревня» та за деякі епіграми. З наказу царя його покликав до себе тодішній генерал-губернатор Петербурга гр[аф] Милорадович, а рівночасно велів у його квартирі зробити ревізію. Пушкін зразу не признавався до авторства вільнодумних віршів, та йому предложено їх оригінали. Йому грозила тяжка кара, щонайменше висилка в Сибір, та за вставленням різних високих достойників висилку перемінено на примусову поїздку до Криму на 5 місяців. Як доказ особливої ласки царя він одержав на дорогу 1000 рублів, хоч, проте,

його в дорозі та на місцях його побуту держали під острим поліційним доглядом. Се сталося в початку 1821 р. Перші два тижні він провів у Катеринославі, де, купаючися передчасно в Дніпрі, заслаб на тяжку гарячку. Відси з синами ген[ерала] Раєвського поїхав на Кавказ, а відтам переплив до Керчі в Криму. З Керчі поплив далі до Феодосії (давнішої Кафи), а відтам до Гурзуфа, маєтності кн[язя] Рішелье, де тоді жила сім'я Раєвського. Тим часом із Петербурга наспів наказ вислати його на службу до Кишинева. Служба була військова, але не тяжка. Пушкін жив у домі генерала Інзова, де попри часті забави та розривки мав час займатися читанням та поетичною творчістю. Протягом півтретя року він написав тут коло 40 віршів, у тім числі поеми «Кавказский пленник», «Братья разбойники» і «Бахчисарайский фонтан». Крім того, він порозпочинав багато інших праць, яких пізніше не подокінчував, у тім числі драму, де мали бути змальовані страховища кріпацтва, поеми «Вадим» та «Владимир» із староруської традиції, а надто жартівливу поему «Гавриилиада», написану в дусі богохульних поем Парні, французького поета XVIII в. Найважнішим із тих творів треба вважати «Кавказского пленника», написаного почасти під впливом особистих вражень автора з побуту на Кавказі, а почасти під впливом Байрона, якого твори він читав у Кишиневі. Ся поема, видана в Петербурзі в серпні 1822 р., зробила велике враження серед російської публіки, яка відтепер починає вважати Пушкіна великим поетом. Там же в маю 1823 р. він розпочав свою найбільшу поему «Евгений Онегин», яку докінчити йому довелося значно пізніше. В серпні 1823 р. він переїхав із Кишинева до Одеси. Його побут у тім місті, зразу дуже приємний, швидко зробився дуже прикрим тому, що тамошнє начальство вимагало від нього пильної урядової служби, до якої він зовсім не мав охоти. Проте він не переставав займатися наукою та поезією, довчився тут англійської мови, навчився італійської, почав збирати книжки, з яких пізніше зібрав величезну бібліотеку, та виробив значно свій літературний смак, що довело його до того, що почав англійську, а почасти також німецьку літературу ставити вище французької. Між його поетичними роботами того часу головне місце займають поеми «Цыганы» та продовження «Евгения Онегина».

Та тут трапився йому знов нещасливий припадок. На почті перейнято його лист до якогось знайомого в Москві, в якім він писав, що «бере тут лекції чистого атеїзму, системи не так приємної, як звичайно думають, але на нещастя далеко правдоподібнішої». Пушкіна зараз віддалено зі служби й вислано до Псковської губернії в його родове село, причім йому заборонено по дорозі туди вступати до Києва. Дня 30 липня 1824 р. він виїхав із Одеси, а дня 9 серпня був уже в селі Михайлівське-Зуєво, де жила його рідня. Його прийняли зразу радо, але незабаром родичі почали боятися за себе, держачи в себе сина, підозреного за політичний злочин. Між вітцем і сином прийшло до прикрої сцени, після якої отець і мати від'їхали до Петербурга. Самота, в якій опинився Пушкін, тепер була корисна для його дальших студій і праць. Він читає Шекспіра, а рівночасно з тим записує народні пісні та казки і загалом робиться, як писав тоді про нього один знайомий, «поважнішим, простішим, розсуднішим». Проте він чує живо невигоди свого сільського життя, укладає план утеки з Росії, а рівночасно просить у властей дозволу задля аневризму виїхати до котроїбудь столиці або за границю. Розуміється, ані план утеки не був виконаний, ані власті не позволили йому на виїзд.

Під зиму 1825 р. він сидить у селі, де продовжує працю над поемою «Евгений Онегин», пише драму «Борис Годунов» та поему «Граф Нулин». Відомість про події дня 14 грудня в Петербурзі (вибух військового повстання, придавлений новим царем Николаєм I) перейняла його страхом. Він зразу хотів їхати до Петербурга, а потім попалив свої записки, які могли скомпрометувати його.

Бажаючи вирватися з сільської самоти на волю, він у липні 1826 р. написав через губернатора письмо до царя, в якім кається свого минулого і заявляє твердий намір не противитися своїми думками загальноприйнятим порядкам. Незабаром після коронації царя в Москві його приставлено туди та представлено цареві, який по довгій розмові позволив йому жити, де йому зажочеться, крім наразі Петербурга, причім цар заявив намір сам бути його цензором.

Від р. 1825 Пушкін, крім поезій, починає писати й друкувати також прозові праці. З написаного в Михайлівськім він друкує дуже мало. І так, у р. 1827 вийшла

поема «Цигани», в якій автор під іменем героя Алеко змалював самого себе в хвилях романтичного настрою, під безсумнівним впливом Байрона. Під тим самим впливом стоїть також поема «Граф Нулін», якої тема навіяна Шекспіровою поемою «Тарквіній і Лукреція», але з поважного тону переведеною на гумористично-сатиричний. «Читаючи досить слабу поему Шекспіра,—писав про се сам Пушкін,— я подумав: «А що, якби Лукреції прийшла в голову думка дати поличника Тарквінієві? Се, певно, було б охолодило його запал, і він із соромом мусив би був відступити від свого наміру». Се в Пушкіновій поемі і робить героїня поеми графові Нулінові.

В маю 1827 р. йому позволено було їхати в Петербург, але під осінь він затужив за селом і поїхав у Михайлівське. Там почав писати історичну повість «Арап Петра Великого» про свого предка по матері і виявив у тім новім для нього роді письменства незвичайний талант, головно серйозним та об'єктивним тоном оповідання та тверезістю й природністю в малюванні старовини.

Ще того самого року зимою він вернув до Петербурга, відси їздив кілька разів до Москви, та його чимраз більше тривожив внутрішній неспокій головно задля відносин до нього нижчих органів власті, що часто чіпалися до нього задля його друкованих і недрукованих творів. Весною 1828 р. він просив, аби його прийняли до армії, але йому відмовлено враз із заявою немилості царя для нього. Так само відмовлено його просьбі о дозвіл виїхати за границю. Восени 1828 р. він протягом місяця написав поему «Полтава» на основі історичного оповідання Бантиша-Каменського. Поема вийшла в р. 1829 і розчарувала публіку, яка не знайшла в ній того блиску та яркості красок, якими визначалися давніші твори поета, а надто не могла симпатизувати любовній історії старого чоловіка з молодою дівчиною.

Весною 1829 р., живучи в Москві, він почув охоту оженитися і освідчився о руку красуні Наталії Гончарової, але, одержавши майже відмовну відповідь, виїхав у маю на Кавказ, прожив три тижні в Тифлісі, а відси зі своїм братом узяв участь у поході російського війська на Ерзерум, столицю Арменії. Вернувши до Москви, він зайшов знов до Гончарових, але там прийняли його так холодно, що він зараз виїхав на село, а потім по-

їхав до Петербурга. В початку 1830 р. він почув себе таким нещасливим, що знов просив дозволу виїхати за границю. Але почувши, що в Москві панна Гончарова робить велике враження на балах і про нього відзивається не так уже некорисно, як перед тим, поїхав до Москви, освідчився й одержав її згоду. Після заручин, що відбулися дня 6 мая 1830 р., він поїхав у своє село Болдіно, виділене йому вітцем для оспування його самостійного господарства в жонатім стані, і там пробув три місяці, змушений до повної самоти холерою. В тим часі він скінчив свою головну поему «Євгеній Онєгін», написав драматичні сцени «Скупий рицар», «Моцарт і Сальєрі», «Пир у часі чуми» і «Дон Жуан», а надто п'ять прозових оповідань.

Аж д[ня] 18 лютого 1831 р. Пушкін оженився, в маю поїхав до Петербурга, а відси переїхав на літо до Царського Села, де прожив без виїзду аж до кінця жовтня. Тут він написав декілька віршованих казок, у яких чудово потрапив у тон народної казки. Там же дня 2 серпня була написана політична інвектива «Клеветникам России» з приводу відзивів французьких послів у парламенті про польське повстання та відносини до нього російського уряду. В тім же році його прийняли знов до державної служби з річною платою 5 000 рублів без означення заняття і з правом користуватися всіма архівами. Працюючи в архівах над збиранням матеріалів до історії Петра Великого, він незабаром покинув сей план і взявся до скромнішого — історії бунту Пугачова, а рівночасно в Москві написав повість «Дубровский» на основі процесу якогось Островського, якому багатий сусід відібрав маєтність. «Дубровский», незважаючи на те, що кінець його написаний поспішно без відповідного закінчення,— «один із найбільших його творів, що розпочав нову епоху в російській літературі. Се соціальний роман з докладним змалюванням панського самодурства, продажності чиновників та явного безправства судів». Літом 1833 він об'їхав надволзькі міста — Казань, Симбірськ, а потім Оренбург і Уральськ, аби оглянути місцевості, де відбувся бунт Пугачова. Восени того ж року він написав поему «Медный всадник» про статую Петра Великого в Петербурзі, яку цензура не допустила до друку, хоча Пушкін мав намір, як сам признався до того, «зробити із статуї Фальконета палладіум Петер-

бурга». В тім же 1833 р. написав він також поему «А н д ж е л о», переробку Шекспірової драми «Міра за міру», а також недокінчену поему «Г а л у б», задуману ще на Кавказі в р. 1829. Відтепер живе він переважно в Петербурзі, до якого прив'язує його урядове становище, що змушувало його бувати майже на всіх торжествах та парадах царського двора. Свої річні видатки він обчислює на 30 000 рублів, коли тим часом його доходи, включаючи сюди доходи в розпродажі його творів, були дуже неозначені. Тому вже літом 1834 р. він подає просьбу о відставку, але зараз же бере її назад, коли цар закинув йому невдячність. Зате як доказ ласки царя йому видано з урядової каси 30 000 рублів позички для впорядкування його маєткових відносин. Та се не поправило їх, але, невважаючи на те, Пушкін від р. 1836 разом із П л е т н ь о в и м починає видавати давно задуманий місячник «С о в р е м е н н и к». У тім місячнику він друкує деякі свої вірші, а також повість «К а п и т а н с к а я д о ч к а», що мала великий вплив на дальший розвій російської повісті.

Положення Пушкіна та його жінки в найвищім товаристві Російської імперії ставало чимраз незносніший. Він мусив удавати багатшого, ніж був справді; се дразнило ненастанно його високорозвиту самолюбність, а до того причинялися незліченні закулісові сплетні та наговори, спричинені острими висловами Пушкіна про різних високопоставлених людей. Діло дійшло до поєдинку з кавалерійським поручником гвардії, бароном Д а н т е с о м, у якім дня 27 січня 1837 р. Пушкін одержав смертельну рану, від якої серед тяжких мук умер 29 січня 1837 р.

На закінчення подаю тут деякі загальні думки про поезії Пушкіна та його заслуги для російської літератури зі статті А. К и р п и ч н и к о в а[1], на якій оперта в головному отся біографія. «Поезія Пушкіна настільки правдива, що про неї не можна мати ясного поняття, не пізнавши його як чоловіка. Обдарований незвичайними здібностями, вразливістю та енергією, Пушкін від самого початку жив у дуже некорисних обставинах, і все його

[1] «Энциклопедический словарь (Брокгауза и Ефрона)», т. XXV, Петербург, 1898, статья «А. С. Пушкин» (стор. 826—847).

життя було героїчною боротьбою з різнорідними перешкодами (скажу від себе, головно, з прикметами власної душі та власного темпераменту). Він усе був збентежений, усе нервовий і різкий, самолюбний, часто певний себе, частіше сердитий, але в душі безконечно добрий і все готов віддати цілого себе на користь діла або інших. Його відвага та цинізм на словах часто переходили границі дозволеного, але також діяльна любов до людей, захована від світу, та його сміла правдивість далеко полишали за собою границі буденного. Його розум незвичайно сильний і чисто російський відвертався від усього туманного та неясного, простий характер ненавидів усяку облуду та фразу, а енергія нагадувала Петра Великого та Ломоносова. Все те він віддав ділу — службі рідній літературі і сотворив її к л а с и ч н и й п е р і о д, зробив її повним виразом основ національного духу та великою вчителькою суспільності. Пушкін довершив свого подвигу з безприкладною трудолюбністю та безприкладною любов'ю до діла. Переконаний, що без праці нема нічого великого, він учиться все життя, вчиться від усіх своїх попередників і сучасників та від усіх літературних шкіл, із кождої беручи те, що в ній було ліпше, правдиве та вічне, а відкидаючи те, що було слабе та доцасне. Гаряче національне чуття, що все тліло в душі Пушкіна, скріплене ідеєю відродження народності, початою в Західній Європі, довело його не до квасного патріотизму, не до китайського самозадоволення, а до зглиблення рідної старовини та народної поезії. Пушкін став уповні європейським поетом саме відтоді, коли зробився руським народним поетом. Глибоко щира поезія Пушкіна все була реальна, вірна природі, все являлася живим і впливовим протестом проти академічної манери та проти сентиментальної облуди. Пушкін — реаліст, що всесторонньо малює життя. Але в нього, як у правдивого художника, навіть буденна дійсність являється гарною, проникається внутрішнім світлом люблячої людської душі. Глибока правдивість його чуття та здоровий склад ума підносять його понад усі літературні школи. До того Пушкін довершив велике діло, розпочате Ломоносовим і продовжене Карамзіним,— сотворення російського літературного язика. Він заглибляється у вивчення язика простого народу, не пропускаючи навіть говорів, зглиблює пам'ятки старої літератури, які тільки міг дістати.

і доходить до таких основ, які діждалися загального признання аж два покоління пізніше. Ще й тепер, сто літ по його вродженні, його вірші й проза лишаються для росіян ідеалом чистоти, сили та художності».

До тої характеристики додаю ще переклади деяких віршів Пушкіна, які, на мою думку, можуть подекуди доповнити її. Поперед усього ось переклад сонета, в якім Пушкін викладає своє розуміння задач та значення поета.

Поет, не дорожи любовію народною!
Похвал і захватів минуть хвилеві бурі;
Почуєш дурня суд і сміх юрби холодної,
А ти лишись твердий, спокійний і понурий!

Ти цар, то жий же сам! Дорогою свобідною
Йди там, куди тебе веде свобідний ум!
Довершуй виплоди любимих твоїх дум,
А надгород не жди за твори хвали гіднії.

Вони в тобі самім. Ти сам собі найвищий суд,
Остріше від усіх зумієш оцінить свій труд.
Чи задоволений ти тим, що не трудився всує?

Як так, нехай юрба хоч злиться, хоч ганьбить,
Плює на вівтар той, де твій огонь горить,
Або, мов дітвора, твій п'єдестал штурмує! [1]

Для характеристики Пушкінової поезії як учительки російської суспільності мені видаються особливо важними його політичні поезії, зв'язані з пам'ятними подіями 1825 і 1831 рр. Незабаром по здушенні свободолюбного руху та покаранні т[ак] зв[аних] декабристів, по коронації царя Николая в Москві та по милості, оказаній царем Пушкінові, він написав ось які «С т а н с и»:

В надії слави і добра
Вперед дивлюсь я без тривоги.
Зачатки славних днів Петра
І бунти тьмили й кари строгі.

[1] Вірш написаний у р. 1830, переклад дня 6 марта 1914 р.

Та правдою він притягнув серця,
Зм'якшив обичаї насіянням науки,
І був від буйного стрільця
Відзначений у нього Довгорукий.

Самодержавною рукою
Просвіту сміло сіяв він;
Не гордував рідною стороною
І шлях її він укріпив без змін.

То академік, то герой,
То мореплавець, то дривітник,
Все обіймаючи душею,
На троні вічний був робітник.

На схожість родову й ти будь гордий,
У всім до свого прадіда подібний!
Як він, невтомний та твердий,
Як він, зло пам'ятать нездібний [1].

Отсе делікатне порівняння молодого ще тоді царя Николая з Петром Великим, певно, не приснилось би ніякому історикові, що глибше розуміє значення історичних подій та аналогій. Мабуть, і сам Пушкін почував невідповідність сього порівняння, коли два роки пізніше на уваги деяких приятелів із приводу сього вірша відповів ось яким віршем:

Ні, не підхлібник я, коли царю
Свобідну похвалу складаю,
Чуття я сміло висловляю
І серця язиком лиш говорю.

Його я справді полюбив.
Він сильно, чесно править нами.
Росію все ж він оживив
Війною, і надіями, й трудами.

Хоч і киплять в нім сили молоді,
Дух не жорстокий в нім державний;
Тим, кого він карає явно,
Він в тайні ласку робить іноді.

[1] Вірш написаний у р. 1826, переклад д[ня] 6 марта 1914.

На вигнанні мій вік ішов,
Терпів я з милими розлуку,
Аж поки царську не подав він руку
Мені,— і ось я з вами знов!

В мні він ушанував вітхнення,
Освободив думки мої оп'ять,—
То чи в зворушенні сердечнім
Не мушу ж я хвалу йому співать?

Підхлібник я? Ні, братчики! Лукавий
Бува підхлібник; на царя хіба
Накличе горе, з прав його держави
Обмежить лиш прихильність до раба.

Він скаже: «Май в погорді всі народи!
Здуши природи голос вільний!»
Він скаже, що просвіти плоди —
Розпуста й дух до бунту схильний.

Біда краєві, де підхлібники й раби
Самі лиш близькі до престолу,
А небом вибраний співець
Мовчить, схиливши зір додолу [1].

Рік перед тим поет уважав відповідним згадати мучеників російської свободи, що каралися в сибірських рудниках, і написав «Послание в Сибирь», яке, очевидно, ані не було вислане, ані не було тоді друковане та не дійшло до адресатів. Ось сей лист:

У глибині сибірських руд
Гордеє хороніть терпіння!
Не пропаде ваш скорбний труд
І дум високее стремління.

Нещастя вірная сестра,
Надія в темнім підземеллі
Бадьорість збудить, дні веселі
Прийдуть, пожадана пора.

[1] Вірш написаний у р. 1828, переклад д[ня] 6 марта 1914.

Любов і приязнь і до вас
Дійдуть крізь сумрачні запори,
Як в ваші каторжнії нори
Доходить вільний голос мій сейчас.

Окови тяжкії спадуть,
Темниці грянуть, і свободу
Ви радо приймете після важкого ходу,
І меч брати вам віддадуть [1].

Як бачимо, Пушкін, хоч щиро спочував ув'язненим, не міг, окрім марної надії, подати їм ніякої потіхи, ані не вмів піддержати їх духу ні одним теплим і справді високим словом, яке могло би дійти до них.

Найцікавіші для характеристики Пушкінової політичної поезії в останніх роках його життя, а власне в р. 1831, його поетичні маніфести проти європейських, а головно французьких голосів, прилюдно піднятих у обороні згнобленої Росією Польщі. Перший із тих маніфестів має наголовок «Клеветникам России».

Чого так шумите, народнії вітії?
Чом анафемою ви грозите Росії?
Що так бентежить вас? Чи розрухи Литви?
Покиньте! Звада се слов'ян поміж собою,
Старий домашній спір, вже рішений
судьбою,
Питання, що його не розберете ви.

Віддавна вже поміж собою
Ті ворогують племена;
Не раз клонилась у нерівнім бою
То їх, то наша сторона.

Хто встоїться у тім нерівнім бою?
Хвастливий лях? Чи вірна Русь велика?
Чи річечки слов'ян зіллються в руському
морі,
Чи висохне воно — ось заковика.

[1] Вірш написаний у р. 1827, переклад д[ня] 6 марта 1914.

Лишить нас! Таж ви не читали
Оті кривавії скрижали,
Незрозуміла вам далека
Ота сімейна ворожнеча.

Для вас німі і Кремль, і Прага;
Безумно лиш чарує вас
Борні розпучної відвага,
І ви зненавиділи нас.

За що ж? Признайтеся, чи не за те,
Що на розвалинах горючої Москви
Ми не признали того за святе,
Під чим тоді дрижали ви?

Чи не за те, що ми в безодню повалили
Той, що над царствами всіма тяжив кумир,
І кров'ю нашою купили
Європі волю, честь і мир?

Грізні ви на словах, та спробуйте на ділі!
Чи ветеран старий, що спочива в постелі,
Нездужа причепить свій ізмаїльський штик?
Чи руського царя уже безсильне слово?

Чи сперечаться нам з Європою наново,
І чи росіянин вже від побід відвик?
Чи, може, мало нас? Від Пермі до Тавріди,
Від фінських зимних скель до теплої
Колхіди,

Від потрясенного Кремля
До стін недвижного Китаю
Сталевою щитиною блискуча
Вся встане руськая земля.

Тож висилайте нам, вітії,
Своїх озлоблених синів!
Доволі місця їм в полях Росії
Посеред нечужих для них гробів [1].

---

[1] Вірш написаний 1831 р., переклад д[ня] 6—7 марта 1914.

Ту саму думку про фізичну перевагу Росії над рештою культурної Європи розвинув Пушкін у вірші «Роковини Бородіна»:

Великий день Бородіна
Ми братнім пиром споминали
Та згадували: «Йшли чужії племена,
Росії знай бідою угрожали.
І чи ж не вся Європа тут була?
Та станули напроти твердо ми
І напір прийняли грудьми
Племен, послушних гордій волі тій,—
І рівним став перівний бій.

І що ж? Свою нерадісную втеку,
Хвастаючись, вони забули нині,
Забули руський штик, сніжную небезпеку,
Що погребла їх славу всю в пустині.
Знайомий пир їх вабить знов,
Хмільна для них слов'янська кров,
Та буде їм важке похмілля
І довгий буде гостей сон
Під наметами північних сосон,
Коли скінчиться їх весілля.

Тож приходіть до нас! Русь вас спокійно жде.
Та знайте, прошені гості,
Вже Польща вас не поведе!
Через її перейдете ви кості,
Скінчилася війна, і в день Бородіна
Знов наші вдерлись знамена
В проломи знов здобутої Варшави,
І Польща, як в утеці полк,
У порох кидає свій стяг кривавий,
І бунт роздавлений замовк.

Того, хто в бою впав, щадять.
І ворогів ми в порох не топтали.
Не будем і сьогодні споминать
Те, що старі події записали
На таблицях переказів німих,

Не спалимо Варшави їх.
Вони народів Немезіди
Не вздрять сердитого лиця,
І не почується їм спів обиди
Від ліри руського співця.

Та ви, мучителі палат,
Легкоязичнії вітії,
Що черні на біду знай клеплете в набат [1].
Клеветники та вороги Росії,
Що зискуєте ви? Чи ще вам рос —
Недужий, глиняний колос?
Чи ще для вас північна слава —
Пуста мана, брехливий сон?
Скажіть, чи скоро вам Варшава
Пропише гордий свій закон?

Куди відсунути нам ряд твердинь,
За Буг, до Ворскли, до Лимана?
За ким полишиться Волинь,
За ким вся спадщина Богдана?
Признавши бунтівницькії права,
Чи теж від нас відірветься Литва?
Наш Київ давній, златоглавий,
Прамати руських городів,
Чи має прилучить до буйної Варшави
Всі святощі старих своїх гробів?

Ваш лютий шум і хриплий крик
Чи затривожив руського владику?
Скажіть, чи головою він поник?
І чи першенство для меча, чи крику?
Чи сильна Русь? Війна й помір [2],
І бунт, і заграничних бур напір
Її немов шалені потрясали,—
І гляньте — вся стоїть вона,
А розрухи довкола неї впали,
І доля Польщі рішена.

Побіда! Для сердець солодкий час!
Росіє, встань і звеличайся!

[1] Набат — вічевий дзвін або залізне клепало.
[2] Натяк на пошесть холери з р. 1831.

Нехай гримить грім радощів у нас!
Але тихіш, тихіше розлягайся
Коло постелі, де лежить
Могутній месник злих обид,
Що покорив вершини Тавра,
Котрим і Єревань усмирека,
Котрому із суворівського лавра
Вінок сплела потрійная війна [1].

Уставши з гробу свойого,
Суворов бачить упокорення Варшави,
І затремтіла тінь його
Від блиску ним насіяної слави.
Благословить він, о герою,
Твоє терпіння в супокою,
Твоїх сподвижників відвагу
І вість тріумфу твойого,
З якою ось летить за Прагу
Сам молоденький внук його» [2].

Для характеристики поетичної вдачі Пушкіна не зайвим буде подати зразок його трактування релігійних тем. Вихований у дусі раціоналізму XVIII в., Пушкін був, можна сказати, наскрізь безрелігійним поетом, хоча досить часто з природи самого поетичного таланту відчував релігійний дух поезії та відкликався на нього своєрідними, не все консеквентно видержаними тонами. До таких релігійних поезій належать вірші: «Безверие», «Пророк», «Молитва», «Сеятель», почасти також «Мицкевичу». Подаю з них у перекладі дві остатні. Перша з них — переробка відомої евангельської притчі про сівача, яка у Пушкіна виглядає ось як:

Сівач свободи, із пустині
Я вийшов рано до звізди,
І руки чистії, невинні
На поневоленії борозди
Кидали животворне сім'я раз у раз.

[1] Мова про графа Паскевича, побідителя польського повстання в р. 1831, що тоді лежав хорий.

[2] Внук Суворова був тим гонцем, що перший заніс вість про здобуття Варшави восени 1831 р. до царя. Вірш написаний у кінці 1831 р., переклад д[ня] 8 марта 1914.

Та дармо лиш я стратив час.
І добрі наміри й труди.
Пасіться, сумирні народи!
Вас не пробудить честі клич.
Нащо отарам дар свободи?
Їх різать або стригти треба лиш.
Насліддя їх від роду в роди
Ярмо з дзвіночками та бич [1].

Про Міцкевича, з яким Пушкін познайомився ще в Москві <1826> р., а потім трохи ближче в Петербурзі 1828—1829, він уважав потрібним відізватися поетично аж у р. 1834, коли в Парижі повиходили деякі його політичні твори, надихані духом польської еміграції та ворожнечею до Росії. Ті твори були не доступні Пушкінові і заборонені в Росії, та російському поетові досить було знати, що вони надихані ненавистю до Росії. Супроти того він нагадує Міцкевичеві дружні відносини многих росіян до нього в часі його примусового побуту в столицях Росії, Одесі, Москві та Петербурзі.

. . . . . .Він тут між нами жив
Посеред племені йому чужого.
В душі своїй до нас не мав він злоби,
А ми його любили. Супокійний,
До всіх прихильний, він учасником
Бував і дружніх розговорів наших.
З ним поділялися ми й мріями
И піснями нашими, а він вітхненний
Був звисока і з висоти глядів
На людське життя. Нерідко говорив
Він про будущий час, коли народи,
Забувши свари та незгоди,
В одну сім'ю велику з'єдиняться,—
І з зацікавленням ми слухали поета.
Та ось він виїхав на Захід. Ми його
З благословенствами випроводжали.
Та ось тепер колишній мирний гість наш
Став нашим ворогом і для догоди
Буйної черні в своїх віршах він
Співа ненависть. Здалека до нас

[1] Вірш написаний дня 1 грудня 1823, переклад дня 8 марта 1914.

Доходить злобного поета голос
Знайомий. Боже, поверни свій мир
У злобою наповнепую душу! [1]

Кінцеві рядки сього вірша виглядають як побожне зітхання невіруючого чоловіка, котрому байдуже, чи озлоблений поет мав причину до злоби або чи в його віршах справді була сама тільки злоба, а не образ страшної, кривавої дійсності.

Яке хитке було в Пушкіна розуміння призвання поета, можна бачити з його переробки евангельської притчі, наведеної вище, а ще ліпше з вірша п[ід] з[аголовком] «Ч е р н ь», із якої наводжу тут кінцевий уступ у оригіналі. Поет відзивається тут до «черні», себто до простого народу:

Подите прочь! Какое дело
Поэту мирному до вас!
В разврате каменейте смело:
Не оживит вас лиры глас!

Душе противны вы, как гробы.
Для вашей глупости и злобы
Имели вы до сей поры
Бичи, темницы, топоры;
Довольно с вас, рабов безумных!
Во градах ваших с улиц шумных
Сметают сор,— полезный труд! —

Но, позабыв свое служенье,
Алтарь и жертвоприношенье,
Жрецы ль у вас метлу берут?
Не для житейского волненья,
Не для корысти, не для битв,
Мы рождены для вдохновенья,
Для звуков сладких и молитв.

Сей гордий аристократизм духу, що запізнає властивий характер поезії і з всенародного добра робить її якоюсь містерією, призначеною тільки для нечисленних вибранців, не перешкодив Пушкінові в вірші, наслідуваній за

[1] Вірш написаний у р. 1834, переклад д[ня] 8 марта 1914.

одою Горація «Exegi monumentum aere perennius», написати собі щось у роді надгробного пам'ятника, а власне ось які слова:

Я пам'ятник здвигнув собі нерукотворний;
До нього народна не заросте тропа;
Піднявся вище він гордою головою
Від славного Александрійського стовпа.

Ні, я не весь умру! Душа в моїх піснях
Мій прах переживе й зотління убіжить,
І славний буду я, поки на сьому світі
Хоч би один поет ще буде жить.

Про мене слух пройде по всій Русі великій,
Назве ім'я моє в ній кождий теж язик,
І гордий внук слов'ян, і фінн, і нині дикий
Тунгуз, і друг степів калмик.

І довго буду я тим дорогий народу,
Що добрі почуття в людей я пробуждав,
Що в мій жорстокий вік я прославляв свободу,
І милосердя до упавших призивав.

О музо, волі божій будь послушна!
Зневаги не лякайсь, не жди собі вінця,
Хвалу та клевету приймай усе байдужно
І не перечи словам глупця! [1]

Писано дня 1—10 марта 1914.

[1] Вірш написаний у остатнім році життя поета 1836, переклад д[ня] 10 марта 1914

БОРИС ГОДУНОВ

ІСТОРИЧНА ДРАМА

І. ПАЛАТА НА КРЕМЛІ

(1598 р. д[ня] 20 лютого)

Князі Шуйський і Воротинський.

Воротинський

Наставлені оба ми берегти
Москву, та, бачиться, ні за ким тут
І наглядать. Москва пуста. Ураз
Із патріархом до монастиря
Пішов і весь народ. Як думаєш,
Чим скінчиться тривога?

Шуйський

Чим скінчиться?
Не штука знать. Народ ще покричить,
Поплаче, ще Борис поморщиться крихітку,
Немов п'яниця перед чаркою вина,
І на кінці, по своїй милості,
Покірно згодиться прийнять корону.
А там — а там він буде нами править
По-давньому.

Воротинський

Та вже ось місяць,
Як, у монастирі запершися з сестрою,
Він, бачиться, покинув увесь світ.
Ні патріарх, ані думні бояри
Його склонити досі не могли.
Не слухає він ані слізних намов,
Ані їх просьб, ні крику москвичів,
Ні голосу великого собору.
Його сестру даремно вже благали
Благословить Бориса на державу.

Зажурена цариця-монахиня
Тверда, як він, як він і невмолима.
Мабуть, Борис сам в неї влив той дух.
А що, як управителю й направду
Державні надоїли клопоти,
І він не вступить на престол безвладний?
Що скажеш ти?

Шуйський

Скажу, що надаремно
Пролито кров царевича-дитини,
Що коли так, Димитрій міг би жить.

Воротинський

Страшенний злочин! Та чи справді лиш
Царевича згубив Борис?

Шуйський

Хто ж інший?
Хто підкупив надарма Чепчугова?
Хто підіслав обоє Битяговських
З Качаловим? Я в Углич висланий
Був дослідить на місці тее діло
І ще напав на свіжії сліди.
Весь город був ще свідком злочину,
Всі горожани згідно посвідчили,
І, повернувши, міг я одним словом
Відкрити скритого злочинника.

Воротинський

І чом же ти не знівечив його?

Шуйський

Признаюсь, він тоді змішав мене
Спокоєм несподіваним, безстидним.
Глядів мені у очі, як невинний,
Розпитував, в подробиці входив,
І перед ним я повторив дурницю,
Яку він сам, мабуть, піддав мені.

Воротинський

Нечесно, княже!

Шуйський

Що ж було робити?
Все об'явити Федору? Та цар
На все глядів очима Годунова,
Все чув лише ушима Годунова.
Хоч я б у всім впевнив його і зараз,
Борис за хвилю запевнив його
В противному й мене би вислали
На заслання або під добру хвилю,
Як мого дядька, у глухій тюрмі
Тихенько задушили. Не хвалюся,
А в час потреби, певно, жадна кара
Мене не встрашить. Я-бо сам не трус,
Але й не дурень, і задарма в петлю
Не згоджусь лізти.

Воротинський

Ах, страшний був злочин!
Я думаю, губителя тривожить
Розкаяння. Мабуть, невинна кров
Убитої дитини не пускає
Його вступити на престол.

Шуйський

А вступить!
Борис не так плохий. І що за честь
Для нас, для всеї Русі! Учорашній
Слуга, татарин, зять Малюти, зять
Страшного ката й сам душею кат
Візьме корону й бармы Мономаха.

Воротинський

Він родом не значний, бач! Ми значніші.

Шуйський

Здається, так.

Воротинський

Таж Шуйський, Воротинський —
Не жарт сказать, князі ми родовиті.

Шуйський

І родовиті, й Рюрикова кров.

Воротинський

А слухай, княже! Таж ми мали б право
Наступства по Феодорі.

Шуйський

Так, більше,
Ніж Годунов.

Воротинський

Та й справді!

Шуйський

Ну, і що ж?
Коли Борис хитрить не перестане,
Попробуймо народ підбурить штучно,
Нехай би він покинув Годунова.
Адже своїх князів досить; нехай,
Кого захочуть, виберуть царем.

Воротинський

Немало нас, наступників варяга,
Та трудно нам зрівняться з Годуновим.
Народ відвик в нас бачить давно парість
Своїх володарів войнолюбивих;
Давно вже стратили ми уділи,
Давно царям підручні служимо,
А він зумів і страхом, і любов'ю,
І славою народ очарувать.

Шуйський

(глядить у вікно)

Він сміливий, ось і все! А ми... Ну, годі!
Гляди, народ у розсипці вертає.
Ходім, дізнаємось, чи діло рішене.

II. ЧЕРВОНА ПЛОЩА

Народ

Один

Він невмолимий! Відігнав від себе
Священиків, бояр і патріарха.
Даремно перед ним упали ниць
Вони; йому страшний престолу блиск.

Другий

О боже мій! Хто ж буде править нами?
О горе нам!

Третій

А ось верховний дяк
Виходить нам сказать ухвалу думи.

Народ

Мовчіть! Мовчіть! Хай думний дяк говорить!
Ш-ш, слухайте!

Щелкалов

(із Червоного балкона)

Собором ухвалили
Останній раз попробувати просьби
На скорбну душу управителя.
І завтра знов святіший патріарх
У Кремлі празничний молебен відспіває
І походом з святими хоругвами,
З іконами Владимирською й Донською
Подвигнеться, а з ним синкліт, бояри
І збір дворян, і вибранії люди,
І весь народ московський православний,
Усі підем молити знов царицю,
Хай змилується над Москвою-сиротою
І на престол благословить Бориса.
Ідіть же з богом кождий у свій дім,
Моліться, хай у небо підійметься
Зусильная молитва православних!

Народ розходиться.

III. ДІВИЧЕ ПОЛЕ

Новодівичий монастир.

Народ.

Один

Тепер пішли у келью до царицї,
Туди ввійшли Борис і патріарх
З бояр юрбою.

Другий

Що чувати?

Третій

Все ще
Упертий він, та є-таки надія.

Баба

(до дитини)

Цить-цить! Не плач! Ось вова, вова,
Візьме тебе. Цить-цить! Не плач, не плач!

Один

А чи не можна би ввійти за огорожу?

Другий

Не можна. Бач, і в полі навіть тісно,
Не тільки там. Не диво, вся Москва
Тут сперлася. Гляди, дахи, огради,
Поверхи всі соборної дзвіниці,
Церковні бані, навіть і хрести
Унизані народом.

Перший

Любо глянуть!

Один

Що там за шум?

Другий

Послухай! Справді, шум.
Народ реве. Там падають, мов хвилі,
Ряд за рядом. Іще, іще! Ну, братця,
Дійшло й до нас! Давайте на коліна!

Народ

(на колінах)

Ах, змилуйся, татунцю, властвуй нами!
Будь нам отець, будь цар!

Один

(тихо)

Чого там плачуть?

Другий

Нам звідки знать? Се знають лиш бояри,
Не пара нам.

Баба

(з дитиною)

Ну, що ж? Як треба плакать,
Він і затих! Ось я тобі! Ось вова!
Плач ти, пустію!

Хлопець плаче.

Ну, от так-то й є!

Один

Всі плачуть, то заплачмо й ми, братухо!

Другий

Та сліз нема. Що там іще?

Перший

Та хто їх знає?

Народ

Несуть корону! Онде цар! Згодився.
Борис — наш цар! Борис! Многая літа!

IV. ПАЛАТА В КРЕМЛІ

Борис, патріарх, бояри.

Борис

Ти, отче патріарх, ви, всі бояри!
Душа моя ось гола перед вами.
Ви бачили, велику сію власть
Приймаю я зі страхом і покірно.
Які тяжкі повинності мої!
Наступник я могучих Іванів,
Наступник також ангела-царя.
О праведнику, отче мій державний,
Глянь із небес на сльози вірних слуг,
І вниз зішли тому, кого любив ти,
Кого ти тут так дивно звеличав,

Своє святе на власть благословенство,
Аби я в славі правив свій народ
І був благий і праведний, як ти!
Від вас я жду співділання, бояри!
Служіть мені, як ви йому служили,
Коли я ваші труди поділяв,
Не вибраний ще волею народу.

Бояри

Не зломимо присяги, що зложили.

Борис

Ходім тепер, поклонимось гробам
Покійних володителів Росії,
А потім кличте ввесь народ на пир,
Всіх, від вельмож до бідного сліпця,—
Всім вільний вхід, всі гості дорогі нам.

Відходить, за ним і бояри.

Воротинський

(зупиняючи Шуйського)

А ти вгадав.

Шуйський

А що?

Воротинський

Тут, онога,
Ти тямиш?

Шуйський

Ні, не тямлю я нічого...

Воротинський

Коли народ ходив в Дівиче поле,
Ти говорив...

Шуйський

Тепер не час і тямить.
Тобі теж раджу дещо забувати.
А втім, лихим, облудним словом я
Тоді бажав тебе лиш спробувати,

Пізнати ліпше тайні замисли.
Та ось народ вітає вже царя —
Завважить може хтось мою відсутність.
Іду за ним.

(Відходить.)

Воротинський

Лукавий царедворець!

V. НІЧ. КЕЛІЯ В ЧУДОВІМ МОНАСТИРІ

(1603 р.)

Отець Пимен, Григорій (у сні).

Пимен

Іще один, останній переказ,
І літопис мій до кінця дійде,
Сповню свій довг, завіщаний мені
Від бога грішному. Недарма много літ
Дав мені бог наочним свідком бути
І в книжній штуці розум дарував.
Колись якийсь чернець трудолюбивий
Знайде моє безіменне писання,
Засвітить лампу, як і я свічу,
І пил віків обтрусить із карток,
Правдиві повісті він перепише,
Аби потомки православних знали
Минулі дії краю рідного,
Своїх царів великих споминали
За праці їх, за славу та добро,
А за гріхи, за темні їх діла
Спасителя покірно умоляли.
На старість я жию новим життям;
Минуле переходить перед мною...
Чи то давно неслось воно, мов вихор,
Що хвилі підійма на морі-океані?
Тепер воно безмовне та спокійне.
Осіб немного заховала пам'ять,
І слів дійшло до мене небагато,
А решта щезла вся без вороття.

Та близько день, і лампа догорає —
Іще один останній переказ.

(Пише.)

Григорій

(будиться зі сну)

Все той сам сон! Чи справді? Третій раз
Проклятий сон! А перед лампою
Старий усе сидить і пише, і всю ніч
Йому, мабуть, сон не стуляв очей.
Як люблю я його спокійний вид,
Коли, душею тонучи в минулім,
Він літопис свій тягне! Часто я
Вгадать бажаю, про що се він пише:
Чи про страшне панування татар,
Чи про грізне катування Івана,
Чи про бурливе новгородське віче?
Чи то про славу вітчини? Даремно!
Ні на чолі високім, ні в очах
Не можна прочитати скритих дум.
Все той сам вид, покірний і величний,
Як думний дяк, що в приказах посивів,
Глядить спокійно він на правих і виновних,
На зло й добро він дивиться байдужно,
Не знаючи ні жалю, ні гніву.

Пимен

Збудився, брате?

Григорій

Поблагослови
Мене, мій чесний отче!

Пимен

Хай господь
Благословить тебе і нині, й присно,
І довіку!

Григорій

Ти все писав, а я
І сном не покріпився. Мій спокій
Тривожили бісівські сновидіння,

І ворог спокушав мене. В сні бачив я:
Крутії сходи десь ведуть на вежу;
З вершка її побачив я Москву,
Мов муравлисько, а внизу народ
Кипів на площі та показував
На мене з реготом. І стидно, й страшно
Мені робилося, і впав я стрімголов,
І тут проснувся. І три рази снився
Мені той самий сон. Чи не дивниця?

Пимен

Се молода у тебе грає кров.
Смиряй себе молитвою і постом,
І сни твої воздушних привидів
Сповняться. Й досі ще, коли
Я мимовільною дрімотою послабну
І довгої молитви не відправлю
Під ніч, мій сон старечий і не тихий
Буває й не безгрішний. То мені
Ввижаються шумні пири, то табір
Воєнний, то напасті бойові,
Безумнії потіхи юних літ.

Григорій

Як весело провів ти молодість!
Ти воював під брамами Казані,
Під Шуйським напад відбивав Литви,
Ти бачив двір і розкоші Івана,
Щасливий! А я від дитячих літ
По келіях блукаю, бідний монах.
Чому й мені не тішитися в битвах,
Не пирувать за царськими столами?
Зумів би я, як ти, у старості
Від суєти житейської відстати,
Зложити заповіт монашества
І в тихій пристані замкнутися.

Пимен

Не жалуй, брате, що той грішний світ
Покинув вчасно та й покус немного
Тобі послав господь. Повір мені,
Здалека нас чарують слава, розкіш
Або жінок лукавеє кохання.

Я довго жив і многим любувався,
Та відтоді лише блаженство знаю,
Як бог привів мене у монастир.
Подумай, сину, про царів великих!
Хто вище всіх? Один бог. І хто сміє
Стать проти них? Ніхто. І що ж? Не раз
Їм затяжила золота корона,
Вони її міняли на клобук.
І цар Іван шукав не раз спокою
В подобенстві монашеських трудів;
Його дворець, любимців гордих повен,
Робився подібним до монастиря.
Опричники у чорних ризах вовняних
Послушними являлися черцями,
А цар грізний ігумном богомільним.
Я бачив тут ось, у тій самій кельї
(В ній жив тоді Кирил многострадальний,
Муж праведний; тоді теж і мене
Бог сподобив порозуміть нікчемність
Всіх світових суєт) — тут бачив я царя.
Утомлений від дум грізних і кар,
В задумі тихо він сидів між нами.
Ми перед ним стояли всі недвижно,
А з нами тихо він розмову вів.
Ігумну та всій братії він мовив:
«Отці мої, прийде бажаний день,
Явлюся тут голодний ласки бога —
Ти, Никодиме, Сергію й Кириле,
Ви всі духовну заповідь мою
Приймiть! Прийду до вас, як переступник
Покаяний, і схиму чесную
Прийму ось тут і припаду до твоїх
Ніг чесних, отче!» Так нам говорив
Державний цар, і солодко лилися
Із уст його слова, і плакав він.
А ми в сльозах молилися, аби
Зіслав йому господь любов і мир
Його душі терплячій та бурливій.
А син його Феодор? На престолі
Все він зітхав за мирним тим життям
Мовчальника, і царські покої
Перемінив на молитовну келью;
Там лиш важкі державнії турботи

Його святую душу не мутили.
Бог полюбив покірного царя,
І Русь при нім у славі безтурботній
Втішалася, а в хвилю його смерті
Зробилося нечуване чудо.
До його постелі, одному лиш царю
Видний, явився муж у незвичайнім світлі,
І з ним розмову розпочав Феодор
І називав його великим патріархом.
Усіх довкола страх обняв, бо всі
Порозуміли привид той небесний.
Бо той святий владика в царському
Покої в хвилі тій не був присутній.
А як умер він, то палата вся
Сповнилася пахощами святими,
Лице ж його, як сонце, заясніло.
Вже не видати нам царя такого!
Страшне, страшне, невиданее горе!
Прогнівали ми бога, согрішили,
Бо царевбійцю ми володарем
Собі назвали.

Григорій

Вже давно, мій отче,
Хотів я розпитать тебе про смерть
Димитрія-царевича. В ту пору,
Говорять, був ти в Угличі.

Пимен

О, тямлю!
Привів мене бог бачить зле те діло,
Кривавий гріх. Тоді в далекий Углич
На час мене там вислано на послух.
Прибув я ніччю. Вранці в час обідній
Враз чую дзвін. Ударили в набат...
Крик, шум... Біжать у двір цариці. Я
Спішу туди ж, а там уже ввесь город.
Гляджу — лежить зарізаний царевич.
Цариця мати тут при нім безтямна
І нянька, що волосся рве в розпуці,
А тут народ, мов ошалілий, тягне
Безбожну зрадницю, що мамкою була,
Між ними враз страшний, блідий від злості,

Являється Іуда Битяговський.
«Ось-ось злочинець!» — чути крик загальний.
І він в тій хвилі щез. І тут народ
Ввесь кинувся наздогін трьох убійців,
Що почали втікать і заховались.
Їх виловили зараз, привели
Всіх перед теплий іще труп дитини,
І чудо — враз дитина затремтіла.
«Покайтеся!» — їм закричав народ.
В перестраху під сокирами ті
Злочинці всі призналися й назвали —
Бориса.

Григорій

А в яких літах царевич
Убитий був?

Пимен

Йому було сім літ.
Минуло десять літ уже — ні, більше,
Дванадцять — він ровесник був би твій
І царствував би. Але бог не те судив.
Сим оповіданням страшним я закінчу
Свій літопис. Від того часу мало
Я додивлявся до діл світових,
Брате Григоре, ти письменний добре,
Тобі передаю свій труд. У хвилі,
Свобідні від духовних подвигів,
Описуй, не мудруючи лукаво,
Все те, чого в житті ти будеш свідком:
Війну й спокій, панування царів,
Угодників святії чудеса,
Пророцтва та знаки на небі. А мені
Час на спокій, заснути час навіки
Та лампу погасить. Ось задзвонили
До утрені... Благослови слуг своїх,
О господи! Подай костур, Григоре!

(Відходить.)

Григорій

Борис, Борис! Всі перед ним тремтять,
Ніхто йому не сміє й нагадати
Про замордування нещасної дитини.

А ось чернець отсей у темній кельї
Донос на нього написав страшний.
І не мине він суду світового,
Як не мине і суду божого.

VI. МОНАСТИРСЬКИЙ ОГОРОД

(Пропущена сцена).

Григорій і чернець.

Григорій

Яка нуда! Яке нещасне наше
Те біднее життя! Приходить день,
Минає день, а видно й чути все лиш
Одно й те саме. Бачиш чорні ряси
І чуєш дзвони. Вдень зіваєш, ходиш,
І бродиш, і робить нема чого.
Заснеш, та ніч довжезна і до світу
Не спиться монахові. А як і засне,
То мучать душу чорні сновидіння.
Рад, як у дзвін ударять, або як
Наставник збудить палицею. Ні,
Не витерплю! Немає сили в мене!
Ось через огорожу — і навтеки!
Великий світ, дорога вільна скрізь
На штири сторони, і споминай як звали.

Чернець

Се правда, що гірке у вас життя,
Гулящі ви, завзяті, молоді
Черці!

Григорій

Хоч би напав нас кримський хан!
Хоч би Литва на нас повстала знов!
То я пішов би з ними побороться
Мечем. Що, якби наш царевич з гробу
Воскрес і закричав: «А де ви, діти?
А де ви, слуги вірнії мої?
Вставайте на Бориса, вбійцю мого!
Зловіте ворога та приведіть до мене!»

Чернець

Ну, годі! Не балакай тих дурниць!
Адже мертвого нам не воскресити.
Царевича, як бачимо, не та
Судьба чекала. Але слухай лиш,—
Як починати що, то починати...

Григорій

А що таке?

Чернець

Якби я молодий
Був, так як ти, якби на бороді
Мені не пробивався сивий волос —
Чи розуміеш?

Григорій

Ні, ані крихітки.

Чернець

Так слухай же. Народ наш страх дурний
І легковірний, радо подається
На всякі чудасії та новини.
Бояри в Годунові пам'ятають
Ще рівного собі, а плем'я давніх
Князів варязьких досі миле всім.
Ти вбитого царевича ровесник.
Коли ти хитрий і твердий душею...
Ну, розумієш?

Григорій

Розумію.

Чернець

Що ж
Сказав би ти?

Григорій

Сказав би: «Рішено!
Я — Дмитрій. Я — царевич!»

Чернець

Дай же руку!
Тобі віщую: будеш ти царем!

VII. ПАЛАТА ПАТРІАРХА

Патріарх, ігумен Чудового монастиря.

Патріарх

І він утік, отче ігумене?

Ігумен

Утік, святий владико, ось уже
Тому три дні.

Патріарх

Шалений, окаянний!
А хто він родом?

Ігумен

Рід Отреп'євих,
Дітей боярських з Галича. Постригся
Він змолоду — не знаю де. Та відтам
Уйшов, блукав по різних він монастирях,
Нарешті, приблукав і до моєї
Чудівської обителі. Я, бачачи,
Що він ще молодий і нерозумний,
Віддав його в батьківську опіку
Отцеві Пимену, старцеві тихому
Та смирному. І був він дуже
Письменний, залюбки читав
Літописи, вмів навіть списувать
Канони для святих, та видно, що письмо
Йому далося не від бога.

Патріарх

От уже мені
Ті грамотні! І що він видумав!
Буду царем в Москві! Ось ще чортівська
Посудина! Та я не думаю
Про се повідомлять царя. Пощо
Тривожити государя? Досить
Із нас, коли про його втеку
Сповістимо дяка Смирнова або
Дяка Єфимія. От іще єресь!

Буду царем в Москві! Спіймать,
спіймать
Вороже кодло те та вислати
У Соловецький монастир на вічну
Покуту. Адже єресь се, неправда,
Отче ігумене?

Ігумен

І справді єресь,
Ще й неабияка, святий владико.

VIII. ЦАРСЬКА ПАЛАТА

Два стольники.

Перший

Де государ?

Другий

У своїй спочивальні,
Заперся він з якимсь чарівником.

Перший

Так, се його любимі розговори —
Кудесники, ворожбити, чарівники.
Ворожить все, як панна молода.
Рад би я знать, про що він промишляє?

Другий

Ось він іде! Ну, може, запитаєш?

Перший

Який понурий!

Відходять.

Цар

(входить)

Ось найвищу власть
Я осягнув і шостий уже рік
Паную супокійно, та в душі
Немає в мене щастя. Чи не так

Ми замолоду закохаємся,
Бажаємо любовної утіхи,
А як лиш заспокоїмо сердечний голод
Хвилевим опануванням, то зараз
Настане прохолода, нудно нам,
І втома! Дарма ті ворожбити
Мені заповідають довгий вік,
Дні безтурботного панування,—
Ні власть, ані життя мене не веселять.
Мені вчувається небесний грім і горе.
Не маю щастя! Думав я народ свій
Заспокоїть у славі й задоволенні,
Щедротами любов його здобути,—
Та й геть відкинув те пусте змагання.
Живий володар для юрби ненависний;
Вона любить уміє лиш мертвих.
Безумні ми, коли народний крик
Або стогнання серце нам тривожить.
Бог насилав на нашу землю голод;
Стогнав народ, згибаючи у муках;
Я відтворив їм житниці, розсипав
Їм золото, давав їм заробітки,
Вони ж, шалені, все мене кляли!
Огонь пожежі нищив їх доми,—
Вони мені вогнем тим докоряли!
Ось суд юрби! Шукай її любові!
В сім'ї своїй я надіявсь знайти
Відраду, ущасливити дочку свою
Подружжям,— і, мов буря, смерть
Уносить жениха. І тут юрба
Лукаво нарікає, та мене, вітця
Нещасного, вчиняє винуватим
За доччине вдівство. Хто-будь умре,
Я всіх убійця потаємний. Я
Смерть прискорив царя Феодора,
Я отруїв сестру свою царицю,
Черницю смирную... Все я, все я!
Ах, почуваю, що ніщо не може
Нас заспокоїти серед турбот життя —
Ніщо, ніщо... хіба одно сумління
Здорове, чисте — ось була б побіда
Над злобою й брудною клеветою.
Та як на тім сумлінні хоч одна

Маленька, припадкова пляма — ах!
Тоді біда. Мов морова зараза,
Горить душа, отрути серце повне,
Мов молотки, стучать в ушах докори,
І млісно робиться, і голова
Йде ходором, і хлопчики криваві
Перед очима... Рад би я втекти,
Та нікуди! І страшно, страшно, страшно!
О, жалься боже того, у кого
Нечиста совість!

ІХ. КОРЧМА НА ЛИТОВСЬКІЙ ГРАНИЦІ

Мисаїл і Варлаам, волоцюги, перебрані за черців. Григорій Отреп'єв у світському одязі; господиня.

Господиня

І чим же маю погостити вас,
Отчики чесні?

Варлаам

Що вам бог послав,
Газдинечко! Не маєте вина?

Господиня

Та як не мати, отчики мої!
Ось зараз винесу.

Відходить.

Мисаїл

Чого засумував, товаришу?
Ось і границя вже литовська,
Що ти дібратися бажав до неї.

Григорій

Поки в Литві не стану, супокою
Не матиму.

Варлаам

І чим же та Литва
Тобі так люба? Ось ми, грішники,

Я й Мисаїл, як із монастиря
Втекли, то й ні про що не думаєм.
Литва чи Русь, дудар нам чи гусляр,
Усе одно, коб лиш було вино.
Та ось воно!

Мисаїл

А складно сказано,
Панотче Варлааме!

Господиня

(входить)

Ось вам се,
Отці мої, і пийте на здоров'я!

Мисаїл

Спасибі, матінко! І бог тебе
Благослови!

П'ють. Варлаам затягає пісню:
«Як у городі бувало у Казані».
(До Григорія)

Чому не підтягаєш?

Григорій

Не хочу.

Мисаїл

Вольному воля...

Варлаам

А п'яному рай, отче Мисаїле!
Вип'ємо ж чарочку за шинкарочку. *(П'є.)*
Протеє, отче Мисаїле, як я п'ю,
Тверезих не люблю.
Інше діло п'янство, а інше чванство.
Хочеш жить, як ми,— милості просимо,
А як ні, то забирайся й пропадай!
Скоморох попові не товариш.

Григорій

Пий, та про себе розумій,
Панотче Варлааме! Бачиш, я
Теж деколи сказати вмію складно.

Варлаам

(до Григорія)

А що ж мені про тебе розуміти?

Мисаїл

Лиши його в спокою, Варлааме!

Варлаам

Та чом же він такий пісний? До нас
Сам у товариші він нав'язався,
Невідомо, хто він такий і звідки,
Та ще й гордує!

(П'є й співає: «Молодий чернець постригся».)

Григорій

(до господині)

Отсе дорога? А куди веде?

Господиня

В Литву, мій любий, у Луєві гори.

Григорій

А ще далеко до тих гір?

Господиня

Ні, недалеко.
До вечора туди поспіти можна,
Якби не царської застави та пристави
Сторожові.

Григорій

Застави? А се що?

Господиня

Хтось із Москви втік, то наказано
Задержувати всіх та оглядати.

Григорій

(до себе)

Ось тобі, бабонько, й святого Юр'я!

(Голосно.)

Чого ж їм треба? Хто там втік з Москви?

Господиня

А бог там знає, злодій чи розбійник!
Та через нього тут і добрим людям
Немає проходу. Що з того буде?
Мабуть, ніщо. Ні чорта лисого
Не зловлять. Нібито в Литву
Немає іншої дороги, як лише
Гостинець. Ось хоч би тобі і відси!
Зверни наліво, в ліс, та стежкою
Йди до каплиці на Чеканському
Потоці, а там просто через багна
На Хлопино, а відси в Захар'єво,
А там уже й мала дитина може
Довести аж до Луєвих тих гір.
А від приставів тільки й користі,
Що притісняють кождого, хто йде,
Та обдирають також бідних нас.

Чути шум.

Що там іще? Ах, ось вони, прокляті!
Дозорці йдуть.

Григорій

Хазяйко, а нема
У твоїй хаті іншого кута?

Господиня

Нема, любенький! Я й сама би рада
Сховатися. Лише слава, що ходять
За дозором, а їм давай вина
І хліба, та й невідомо, за що.
А щоб вони подохли, окаянні!
Щоб їм...

Входять пристави.

Пристав

Здорова, господине!

Господиня

Й вам
Спасибі, гості дорогі, вітайте!

Один пристав

(до другого)

Тут, бачу, пиятика. Буде чим
І нам потрактуватися.

(До монахів.)

Ви що за люди?

Варлаам

Та ми старці божі,
Черці смиренні. Ходимо по селах,
Збираючи від християн, що ласка,
На монастир.

Пристав

(до Григорія)

А ти?

Мисаїл

Він наш товариш.

Григорій

Міщанин
Із пригорода. Проводжу сих старців
Ось до границі, а відсіля верну
Додому.

Мисаїл

Отже, ти надумався інакше?

Григорій

(тихо)

Мовчи!

Пристав

Хазяйко, сип іще вина!
А ми тут зі старцями вип'ємо
Та побалакаєм.

Другий пристав

(тихо)

Той парубок,
Здається, голий, з нього не візьмеш
Нічого. Та зате старці...

Перший

Мовчи!
Ми зараз тут до них доберемося.
Що, батюшки мої, як живете?

Варлаам

Ой, негаразд, мій сину, негаразд!
Сьогодні християни поскупіли.
Лиш гроші люблять, грошики ховають.
На боже мало хто дає. Прийшов
Великий гріх на всі земнії роди.
Пустилися всі на торги й митарства,
Все думають лиш про світське багатство,
Не про спасення душ. І ходиш, ходиш,
І просиш, просиш,— іноді й за три дні
Не випросиш і три полушки — гріх такий!
Мине так тиждень, другий,— у мошонку
Поглянеш, аж у ній так мало, що ні з чим
І показаться в монастир. Що діять?
З біди та з горя й те мале проп'єш.
Біда та й тільки! Негаразд! Прийшли,
Мабуть, останнії часи на нас.

Господиня

(плаче)

О господи, помилуй і спаси!

Під час Варлаамової промови перший пристав значучо вдивляється в Мисаїла.

Перший пристав

Альохо, чи при тобі царський наказ?

Другий

При мні.

Перший

Подай сюди!

Мисаїл

Ти що на мене
Вдивляєшся, немов хотів би з'їсти?

Перший пристав

А ось що! Там з Москви утік один
Лихий єретик, на ім'я Грицько
Отреп'єв. Ти чував про се?

Мисаїл

Ні слова.

Пристав

Не чув? Гаразд. А того втікача
Цар наказав зловити та повісить.
Ти знаєш се?

Мисаїл

Не знаю.

Пристав

(до Варлаама)

Вмієш ти
Читати?

Варлаам

Знав колись, та вже забув.

Пристав

(до Мисаїла)

А ти?

Мисаїл

Не умудрив господь.

Пристав

Так ось вам
І царський наказ.

Мисаїл

А мені нащо?

Пристав

Мені здається, що той утікач,
Єретик, злодій і мошенник — ти.

Мисаїл

Я? Змилуйся! Що се тобі?

Пристав

Постій!
Держи там двері! Ось ми з ними зараз
Лад зробимо.

Господиня

(до приставів)

Ах, ви мучителі,
Ви беззаконники! І старцям божим
Спокою не дасте!

Пристав

Хто тут письменний?

Григорій

(виступає наперед)
Я.

Пристав

На тобі! А ти в кого навчився?

Григорій

У нашого паламаря.

Пристав

(дає йому указ)

Читай же голосно!

Григорій

(читає)

«Чудова монастыря недостойный чернец Григорий, из роду Отрепьевых, впал в ересь и дерзнул, наученный диаволом, возмущать святую братию всякими соблазнами і беззакониями. А по справкам оказалось, отбежал он, окаянный Гришка, к границе литовской...».

Пристав

(до Мисаїла)

Хіба не ти?

Григорій

(читає далі)

«И царь повелел изловить его».

Пристав

И повісить.

Григорій

Тут не сказано: повісить.

Пристав

Брехня! Не кожде слово пишеться.
Читай: «Зловити і повісити».

Григорій

(читає)

«И повесить. А лет ему, вору Гришке, от роду *(дивиться на Варлаама)* за 50, а росту он среднего, лоб имеет плешивый, бороду седую, брюхо толстое...».

Всі зираються на Варлаама.

Перший пристав

Хлопці! Ось Гришка! Сей! Держіть його!
В'яжіть! Ось я не думав, не гадав.

Варлаам

(вириває папір у Григорія)

Чекайте, безуми! Що я за Гришка!
Як? 50 літ, сива борода,
Товстий живіт? Ні, бра, занадто ти
Ще молодий зо мною жартувати.
Давно я не читав, читаю плохо,
Та тут уже розчовпаю, коли
Доходить діло до висільниці.

(Читає по складах.)

«А лет е-му от ро-ду 20».
Що, брате, де тут 50? Не бачиш — 20?

Другий пристав

Так, пригадую,
І нам так сказано було, що 20.

Перший пристав

(до Григорія)

Та ти, браток, мабуть, забавник.

Під час читання Григорій стоїть, понуривши голову та держачи руку за пазухою.

Варлаам

(читає далі)

«А ростом он мал, грудь широкая, одна рука короче другой, глаза голубые, волосы рыжие, на щеке бородавка, на лбу другая». *(До Григория.)*
Се, братчику, мабуть, чи не ти сам.

Григорій раптом виймає кинджал; усі перед ним розступаються, він вискакує крізь вікно.

Пристави

Держи! Держи!

Всі розбігаються безладно.

X. МОСКВА. ДІМ ШУЙСЬКОГО

Шуйський. Багато гостей. Обід.

Шуйський

Іще вина! *(Встає, за ним усі.)*
Ну, гості дорогі!
Останню чарку! Прочитай молитву,
Малий!

Малий

(читає)

«Царю небес, усе і скрізь присутній,
Своїх рабів благання вислухай!

Помолимось за нашого царя,
Тобою вибраного, благочесного,
Всіх християн царя самодержавного.
Храни його в палатах, в полі битви,
І на шляхах і на нічній постелі!
Подай йому на ворогів побіду,
Щоб славний був від моря він до моря,
Щоб вся рідня його цвіла здоров'ям,
Аби її безцінні порости
Всю землю вкрили! А до нас, своїх
Слуг вірних, хай, як досі, буде він
Ласкавий, милостивий і терпливий.
Хай мудрості його бездонної
Все витікають джерела на нас!
На те сю царську підіймаєм чашу
І молимось тобі, небесний царю!»

Шуйський

(випиває)

Нехай жиє, здоров великий цар!
І прощавайте, гості дорогії!
Спасибі вам, що не погордували
На мій хліб-сіль! Прощайте! В добрий час!

Гості відходять, він проводить їх до дверей.

Пушкін

Нарешті відійшли! Ну, княже любий,
Вже думав я, що нам не доведеться
Й перебалакати.

Шуйський

(до слуг)

Ну, що ви тут
Роти пороззявляли? Все би вам
Лише панів підслухувать. Збирайте
Все зі стола та виходіть собі!

Слуги відходять.

Ну, що там, Афанасію Михайловичу?

Пушкін

Та чудасії, та й усе. Братанич мій
Гаврило Пушкін з Кракова прислав
Мені гінця.

Шуйський

З чим?

Пушкін

Дивну новину
Мені братанич пише. Син Грізного...
Зажди.
(Надслухує при дверях.)
Царевич, той що з наказу
Борися вбитий був...

Шуйський

Се вже не новість.

Пушкін

Зажди! Димитрій ще живий.

Шуйський

Ось на!
Се справді новість! Ще живий царевич!
Ну, справді чудо! Чи лиш тільки всього?

Пушкін

Дослухай до кінця! Хто б там він був,
Чи вирятуваний царевич, чи який
Злий дух в його подобі, чи лиш смілий
Обманщик та безстидний самозванець,
Досить, що там Димитрій появився.

Шуйський

Не може бути.

Пушкін

Пушкін сам його
На очі бачив, як уперве лиш
Приїхав він у королівський двір
І крізь ряди панів литовських просто
Ішов у покій таємний короля.

Шуйський

Хто ж він такий? І відки він?

Пушкін

Не знають.
Се тільки відомо, що був слугою
У Вишневецького і що в тяжкій хоробі
Відкрився він духовному вітцю.
А гордий пан, прочувши тую тайну,
Пішов до нього і підняв з постелі,
І з ним потім приїхав до Зигмунда.

Шуйський

Що ж ближче там про нього повідають?

Пушкін

Говорять, він розумний, ввічливий
Та зручний, до вподоби всім. Попів
Латинських він з'єднав собі й московських
Утікачів очарував собою.
У короля він в ласках, і говорять,
Що обіцяв король йому підмогу.

Шуйський

Все, брате, се така закрутанина,
Що голову закрутить мимоволі.
Ніщо й казать, що самозванець се,
Та признаюсь, велика небезпека.
Се важна вість, і як лиш до народу
Дійде вона, буде великий розрух.

Пушкін

Така зірветься буря, що ледве
Борис вдержить корону на своїй
Розумній голові. Та так йому
І слід! Він править нами, як Іван
Грізний — під піч не згадувать його!
Яка користь, що явних кар нема,
Що під шафотами кривавими
Ми не співаємо всенародно
Канон Ісусові сладчайшому?
Що нас на площах не палять, а цар
Своєю палицею вугілля
Не підгрібає? Та чи певні ми
Свого життя нещасного? Всяк день
Нам грозить царський гнів, тюрма, Сибір,

Клобук або кайдани, а в глуші
Монастиря — голодна смерть чи петля.
Де роди поміж нами найзначніші?
Де князі Сицькі, де всі Шестунови,
Романови, надія вітчини?
Всі заслані, замучені в темницях.
Пожди, й тебе жде, мабуть, те саме.
І сам скажи: ми дома, мов Литвою,
Обсаджені невірними рабами,
Всі язики готові нас продать,
Правительством підкуплені злодії.
Залежимо від першого холопа,
Якого тільки схочем покарать.
Ось свято Юр'я знищить він задумав.
Тепер ми не пани в своїх маєтках.
Не смій прогнать неробу! Рад не рад —
Годуй його! Не смій привабити
Робітника,— а то в приказ холопський.
Ну, чи чував хто при царю Івані
Такеє лихо? А чи легше з того
Народові? Попробуй самозванець
Їм обіцять лиш давній Юр'я день —
Скрізь піде розрух.

Шуйський

Правду кажеш, Пушкін.
Та знаєш, про се все обом нам
Мовчати треба до часу.

Пушкін

Се звісно:
Знай сам собі! Ти чоловік розумний,
З тобою все я розмовляти рад,
А як мене щось іноді тривожить,
Не витерплю, щоб не сказать тобі.
До того ж мід твій та веселе пиво
Сьогодні так язик мій розв'язали...
Прощай же, княже!

Шуйський

Прощавай, мій любий,
І до побачення!

Проводить Пушкіна.

XI. ЦАРСЬКА ПАЛАТА

Царевич рисує географічну карту.
Царівна Ксенія та її мамка.

Ксенія

(цілує портрет)

Мій любий суджений, мій королевич
Прегарний! Не мені дістався ти,
Не своїй нареченій, але темна
Могила прийняла тебе на чужині.
Ніколи я потіхи не знайду,
Все буду плакать за тобою.

Мамка

Царівнонько! Дівчина плаче, мов роса паде.
Підійде сонце й росу висушить.
Ось буде в тебе другий наречений,
І гарний, і привітний. Покохаєш
Його, дитино наша ненаглядна,
Забудеш королевича Івана.

Ксенія

Ні, мамочко, йому я вірна буду
І неживому!

Входить Борис.

Цар

Що там, Ксенюо? Що там,
Моя кохана? Ще лиш наречена,
А вже вдова сумна. Все плачеш ти
За мертвим женихом, моя дитино!
Знать, не судила мені доля вам
Щасливеє життя угрунтувати.
Мабуть, прогнівав я святого бога,
Що щастя запевнить тобі не міг.
Невинна ти, чому ж терпіти мусиш?
А ти, мій сину, чим занявся? Що се?

Федір

Землі московської чертіж. Ось наше царство
Від краю в край. Ось бачиш: тут Москва,

Тут Новгород, тут Астрахань. Ось море,
Ось пермські дрімучії ліси,
А ось Сибір!

Цар

А осьде що таке
Змією в'ється?

Федір

А, се Волга.

Цар

Гарно!
Ось і солодкії плоди науки!
Немов із хмар оглянути ти можеш
Все царство зразу: межі, ріки, гори.
Учися, сину, бо наука нам
Скорочує минущого життя
Важкії досліди. Колись, а може
Вже й незабаром, всі ті області,
Котрі так хитро ти нарисував
Тут на папері знай дістануться
До твоїх рук. Учися, сину мій,
То легше та ясніше будеш ти
Державну працю двигати.

Входить Семен Годунов.

Що скажеш,
Семене Микитовичу?

Семен

Сьогодні
До мене, скоро світ, дворецький від
Князя Василія та Пушкінів
Слуга прийшов з доносами.

Цар

Ану!

Семен

Слуга від Пушкіна доніс нам перший,
Що вранці вчора з Кракова гонець
В їх дім приїхав; зараз за годину
Його без грамоти відіслано назад.

Ц а р

Гінця спіймать!

С е м е н

Вже вислано погоню.

Ц а р

А Шуйський що?

С е м е н

Гостив він вечором
Своїх приятелів, обоє Милославських,
Бутурлініх, Михайла Салтикова,
Та Пушкіна, та ще декілька інших.
І розійшлися пізно, тільки Пушкін
Сам на сам із хазяїном лишився,
І довго розмовляли ще оба.

Ц а р

Як стій пошліть за Шуйським!

С е м е н

Твоя воля,
Він тут уже.

Ц а р

Поклич його сюди!

Семен відходить.

З Литвою зносини! Се що таке?
Ненависні мені ті Пушкіни —
До бунту схильні! Шуйському також
Не можна довіряти. Уступчивий він,
Та сміли й і лукавий.

Входить Ш у й с ь к и й.

Треба, княже,
Мені з тобою побалакати.
Та ти, здається, сам прийшов за ділом,
То зразу хочу вислухать тебе.

Ш у й с ь к и й

Так, царю, почуваю я повинність
Тобі сказати важну вість.

Ц а р

Рад слухать.

Ш у й с ь к и й

(тихо, вказуючи на Федора)

Але, ласкавий царю...

Ц а р

Мій царевич
Все може знати, що князь Шуйський знає.
Ну, говори!

Ш у й с ь к и й

З Литви пришла нам вість...

Ц а р

Та, може, яку Пушкінові вчора
Надвечором привіз гонець.

Ш у й с ь к и й

(тихо)

Все знає!

(Голосно.)

Я думав, царю, що ти тайни сеї
Не знаєш ще.

Ц а р

Нема потреби, княже!
Обміркувать бажаю я звістки,
Інакше правди не дійду.

Ш у й с ь к и й

Я знаю
Лиш те, що в Кракові явився самозванець,
І що король та всі пани за ним.

Ц а р

Що ж кажуть? Хто такий той самозванець?

Ш у й с ь к и й

Не знаю.

Ц а р

Але... чим він небезпечний?

Ш у й с ь к и й

Міркую, царю, що твоя держава
Міцна, що ти прихильністю, любов'ю
Та щедротою слуг твоїх серця
До себе прив'язав. Та знаєш сам:
Юрба безмисна, змінна, бунтам рада
І легковірна, легко подається
Пустим сподіванням та слухає
Хвилевої намови, а для правди
Байдужна та глуха, зате байок
Охоче слухає. Подобається їй
Безсоромна відвага. Тож, коли
Невідомий той волоцюга перейде
Литовськую границю, то ім'я
Димитрія, яке він воскресить,
Юрбу безумців може притягти
До нього.

Ц а р

Що? Димитрія? Ім'я
Дитини тої?.. *(До царевича.)*
Сину, віддалися!

Ш у й с ь к и й

(до себе)

А, він почервонів! Ну, буде буря.

Ф е д і р

А може, цар позволить...

Ц а р

Ні, не можна!
Іди, мій сину!

Царевич відходить.

Га, Димитрія!

Ш у й с ь к и й

(до себе)

Нічого він не знав.

Ц а р

Послухай, княже!
Запоряди ти зараз все, що можна,
Аби Росію від границь Литви
Відгородить заставами, аби
Й жива душа не перейшла границі,
Ні заєць з Польщі не прибіг до нас,
Ні ворон з Кракова не прилетів!
Іди!

Ш у й с ь к и й

Іду.

Ц а р

Чекай! Як думаєш?
Се відомість пуста? Чи ти чував
Коли, аби мерці з гробів вставали
Допитувать царів, царів законних,
Призначених та вибраних народом
І патріархом коронованих?
Се смішно, правда? Чом же не смієшся?

Ш у й с ь к и й

Мені не смішно, царю.

Ц а р

Слухай, княже!
Коли дізнався я, що хлопець той...
Що хлопця того хтось життя позбавив,
Тебе на слідство вислав я. Тепер
Тебе хрестом і богом заклинаю,
Сумлінно правду вияви мені:
Чи ти пізнав убитого хлопчину?
Чи не було підміни? Відповідж!

Ш у й с ь к и й

Клянусь тобі...

Ц а р

Ні, Шуйський, не клянися,
Лиш відповідж: се справді був царевич?

Шуйський

Був справді.

Цар

Ще подумай, княже! Я
Свою любов обіцюю тобі,
Минулої брехні гнівом не покараю.
Але коли тепер хитриш зо мною,
То заклинаюсь головою сина,
Що не мине тебе прелюта кара,
Така прелюта, що Іван Грізний
Від страху ще й у гробі затрясеться.

Шуйський

Не кара нам страшна, страшна твоя
Немилість,— то чи ж осмілюсь я
Лукавити перед тобою? І чи міг
Я так насліпо ошукатися,
Щоб не пізнав Димитрія? Три дні
Я труп його відвідував у церкві,
Ввесь Углич там присутній був зо мною,
Довколо нього ще тринадцять трупів
Лежало, порозриваних народом;
По них уже гнилизна замітно
Показувалась, та дитяче тіло
Царевича було нескверно ясне
І свіже й тихе, мов у сні лежав він.
Глибока рана ще не запеклася,
А обриси лиця були незмінні.
Ні, царю, сумніву нема: Димитрій
У гробі спить.

Цар

Досить! Іди тепер!

Шуйський відходить.

Ох, важко! Хай хоч дух переведу!
Я почував: вся кров мені в лице
Ударила та тяжко відпливала...
Так ось пощо тринадцять літ рядом
Мені все снилося дитя те вбите!
Так ось що! Все тепер я розумію!
Але хто ж він, той ворог мій грізний?
Хто проти мене? Тінь, ім'я пусте!

Невже та тінь зірве порфіру з мене?
Чи звук пустий дітей моїх позбавить
Їх спадку? Я безумний! І чого
Лякаюсь я? На привид лиш дмухни —
І вже його нема. По сьому й бути!
Не покажу по собі страху, та
І маловажить нічого не треба.
Ой, та й тяжка ж ти, шапко Мономаха!

XII. КРАКІВ. ДІМ ВИШНЕВЕЦЬКОГО

Самозванець і патер Черніковський.

Самозванець

Ні, отче мій, не буде трудності,
Я знаю дух народу свого; в нім
Побожність ще жива без переміни.
Йому святий царя його примір,
До того ж все терпимість і байдужність,
І ручу вам, два роки не минуть,
І весь мій люд і вся восточна церков
Признають власть намісника Петра.

Патер

Допоможи тобі святий Ігнатій,
Коли прийде той час благословенний!
А поки що, царевичу, ховай
В душі своїй те сім'я благодаті.
Буває іноді, духовний обов'язок
Велить нам критися та удавати
Перед ворожим світом. Судять люди
Твої слова й діла, а наміри
Зна тільки бог.

Самозванець

Амінь! Хто там?

Входить слуга.

Скажи,
Що приймаємо.

Відчиняються двері, входить юрба росіян і поляків.

Товариші, ми виступимо завтра
Із Кракова. Я, пане Мнішек, в тебе
Зупинюся у Самборі на три дні.
Я знаю, що гостинний замок твій
Шляхетською пишнотою ясніє
И хазяйкою він славний молодою.
Прекрасную Марину надіюсь
Побачить там. А ви, приятелі,
Литва і Русь, братерські знамена
Піднявши проти спільного врага,
Проти зрадливого мойого ката,
Сини слов'ян, я швидко поведу
В бажаний бій грізні дружини ваші,
Та серед вас нові я бачу лиця.

Гаврило Пушкін

Вони прийшли до милості твоєї
Просить меча і служби.

Самозванець

Рад вам, діти.
До мене, друзі! Але хто, скажи,
Отсей красунь?

Пушкін

Князь Курбський.

Самозванець

(до Курбського)

Голосне
Ім'я! Чи ти свояк казанського
Героя?

Курбський

Син його.

Самозванець

А він жиє ще?

Курбський

Ні, вмер.

Самозванець

Великий муж до битв і до поради,
Та відколи, як месник завзятущий
Кривд своїх, він з литовцями являвся
Під стародавній Ольгин, слух про нього
Загиб.

Курбський

Отець мій решту всю життя
Провів на Волині у добрах, що йому
Баторій дарував. Відлюдно, в тишині,
В науках він шукав собі відради.
Та не втішала його мирна праця.
Літ молодих батьківщину він тямив
І до кінця тужив за нею тяжко.

Самозванець

Нещасний воєвода! Ярко блиснув
Його життя шумний, бурхливий схід.
Я рад, великородний витязю,
Що кров його знов тягне в вітчину.
Вини батьків не треба споминати.
Мир їх гробам! Зближися, Курбський! Руку!
От диво, бач! Син Курбського веде
На трон — кого? — Іванового сина.
За мною всі! І люди і судьба.

(До одного з присутніх.)

Ти хто такий?

Поляк

Собанський, вільний шляхтич.

Самозванець

Хвала і честь тобі, свободи сину!
Вперед йому три чверті жолду дати!
А ті он хто? На них я пізнаю
Одежі краю рідного. Се наші.

Хрущов

(падає ниць)

Так, государю, отче наш! Твої ми
Прихильні, переслідувані слуги.

Ми із Москви, в опалі, і втекли
До тебе, царю, й голови готові
За тебе положить,— хай наші трупи
Тобі за ступні стануть на трон царський.

Самозванець

Держіться сильно, мученики чесні!
Лиш поможіть мені дібраться до Москви,
А там Борис за все нам заплатить.
Ти хто?

Корела

Козак, до тебе з-за Дону присланий
Від вільних військ, хоробрих отаманів,
Від козаків верхових і низових
Побачить ясні очі царські
І кланяться тобі їх головами.

Самозванець

Я донців знав, не сумнівався бачить
В своїх рядах козацькі бунчуки.
Спасибі війську донському! Я знаю,
Що козаки неправедно тепер
Притиснені, переслідувані.
Та як поможе бог мені вступити
На трон батьків, то я вже по старому
Помилую наш вірний, вільний Дон.

Поет

(наближається, кланяється низько й хапає самозванця за полу)

Великий принце, ясний королевичу!

Самозванець

Чого тобі?

Поет

(подає йому папір)

Прийміте ласкаво
Сей бідний виплід праці духової!

Самозванець

Що бачу! Се латинські вірші в тебе!
Стократ святий союз меча та ліри!
Один їх лавр обоє обвиває.
Під північним уроджений я небом,
Та муз латинських мені звісний голос,
І я люблю парнаські цвітки
Та вірю в пророкування поетів.
Ні, недаремно в грудях їх огнистих
Клекоче запал. Все благословенне
Буває діло, що вони його
Прославили заздалегідь. Зближися,
Приятелю! Приймн сей дар на спомин
Від мене.

(Дає йому перстень.)

А як справдиться на мні
Моеї долі заповіт, як я
Корону предків одержу, сподіюсь
Почути знов солодкий голос твій,
Вітхненний гімн,
Musa gloriam coronat, gloriaque musam [1].
І так, приятелі, до завтра! Завтра знов
Побачимось.

Всі

В похід, в похід! Нехай
Жиє много літа Димитрій! Хай
Здоров бува великий князь московський!

XIII. ЗАМОК ВОЄВОДИ МНІШКА В САМБОРІ

Марина, Рузя (вбирає її), служниці.

Марина

(перед дзеркалом)

Ну, що ж, готово? Поспішить не можна?

[1] Муза коронуе славу, а слава музу *(лат.)*.— *Ред.*

Р у з я

Позвольте, наперед рішіть отсе
Трудне питання, чи надінете
Сю нитку перл, чи півмісяць той
Діамантовий?

М а р и н а

Так, вінець з брильянтів.

Р у з я

І гарно! Тямите, його ви брали,
Коли в гостину в королівський двір
Ви їздили. Говорять, на балу
Ясніли ви, як сонце. Ахали
Мужчини всі, шептали всі красуні.
Тоді, здається, перший раз вас бачив
Хоткевич молодий, що потім застрілився.
Говорять, що хто лиш на вас поглянув,
То зараз закохався.

М а р и н а

Чи не можна
Скоріше?

Р у з я

Зараз, зараз! Ваш отець
На вас поклав усю надію нині.
Царевич бачив вас недарма. Він
Не міг укрити свого захвату.
Ранили ви його, то треба зразу
Рішучим доконать ударом. Справді,
Паннунцю, в вас він закохався. Ось
Вже місяць, як покинув Краків він,
Забув війну, забув московський трон,
Сидить у нас в гостині та балює,
До одуру доводить поляків
І москалів. Ах, боже мій, чи ж я
Діждуся того дня, коли Димитрій
Вас поведе в свою столицю
Як вибрану московську царицю?
Я надіюсь, що ви не лишите мене.

Марина

А думаєш, що буду я цариця?

Рузя

Хто ж, як не ви? Хто смів би красотою
Рівнятися з панянкою моєю?
Рід Мнішків ще нікому не вступав,
І розумом ніхто йому не дорівняв.
Щасливий той, на кім ваш зір спочине,
До кого серця вашого любов прилине,
Чи був би він король чи королевич,
Французький чи німецький цісаревич,
Не тільки бідний ваш царевич —
Бог зна який, бог знає відки.

Марина

Він справді царський син, і се признав весь
світ.

Рузя

А все ж минулою зимою
Він був у Вишневецького слугою.

Марина

Се він ховався.

Рузя

Не перечу тому.
Але чи знаєте ви, що говорять
Про нього між народом, буцім він
Дячок, що втік з Москви, там відомий
Як ошуканець.

Марина

Фу, які дурниці!

Рузя

Та я не вірю їм, а тільки так говорю,
Що він повинен дякувати богу,
Що ви на нього зглянулись поміж
Усіми іншими.

Служниця

(вбігає)

Поприїздили гості!

Марина

Ось бачиш, ти й весь день готова
Молоть пусте, а я не вбрана й досі.

Рузя

Се буде зараз! Адже все готове.

Служниці пораються.

Марина

(до себе)

А я все-таки мушу все дізнатися...

XIV. РЯД ОСВІТЛЕНИХ КІМНАТ. МУЗИКА

Вишневецький і Мнішек.

Мнішек

Він лиш з Мариною моєю розмовляє,
Марину лиш на думці має...
Виходить, що про шлюб гадає.
Ну, признавайся, пане Вишневецький,
Чи думав ти, що донечка моя
Царицею зістане?

Вишневецький

Чудо, чудо!
А ти хіба подумав, пане Мнішек,
Що мій слуга царем московським стане?

Мнішек

А що ти скажеш про мою Марину?
Я тільки натякнув їй: «Ну, гляди!
Не випускай того Дмитра!» — І ось
Усе в ладу, вже він у неї в сіті.

Музика грає полонеза. Самозванець виходить із Мариною в першій парі.

Марина

(тихо до Димитрія)

Так, вечором об одинадцятій
У липовій алеї — знаєте?
А завтра при фонтані.

Розходяться. Друга пара.

Кавалер

І що лиш
Знайшов у ній Димитрій?

Дама

А то як?
Адже ж вона красуня!

Кавалер

Що? Красуня?
От мармурова німфа, без життя
В очах і без усмішки на устах.

Нова пара.

Дама

Він не вродливий, та з виду приємний,
І царську породу видно в нім.

Нова пара.

Дама

Коли ж похід?

Кавалер

Коли звелить царевич.
Ми то готові, та знать панна Мнішек
З Димитрієм держать нас у неволі.

Дама

Приємна та неволя.

Кавалер

Так, як тільки ви...

Розходяться. Кімнати пустіють.

Мнішек

А ми, старі, тепер вже не танцюєм,
Музики гук не радує вже нас,
Прекрасних рук не тиснем, не цілуєм.
Ой, не забув я жартів молодечих!
Тепер не те, що тут колись бувало.
І молодіж тепер не так відважна,
І красота не так уже весела.
Признайся, друже, все вже посумніло.
Та ми лишімо їх, товаришу!
Венгерського, що мохом весь обріс,
Велімо відіткати плящину віковую.
Та в кутику потягнемо удвійку
Пахучий сік, струю, мов мід, густую!
А за той час подумаєм де про що.
Ходім же, брате!

Вишневецький

І гаразд! Ходімо!

XV. НІЧ. САД. ФОНТАНА

Самозванець

(входить)

Ось і фонтана! Тут вона явиться.
Здається, з роду я не боязливий,
Перед собою близько смерть видав,—
І перед смертю тіло не тремтіло.
Мені грозила вічная неволя;
За мною гнали,— я не падав духом,
Відвагою з неволі слобонився.
Та що ж тепер стісняє в мене дух?
І що значить отсе непереможне
Тремтіння? Чи се дрож напружених
Бажань, чи страх? Весь день я дожидав
Таємних сходин із Мариною,
Обдумував усе, що їй сказати,
Як гордий ум її до себе прив'язати,
Її московською царицею назвати?
Та ось та хвиля, і нічого я
Не тямлю. Все, що в пам'яті було,

Геть улетіло, лиш одна любов
Тривожить поневолену уяву.
Та що там мелькнуло?.. Ось шелест! Тихо!
Ні, се зрадливий місячний лиш промінь,
А прошумів тут вітер весняний.

Марина

(входить)

Царевичу!

Самозванець

Вона! Вся кров у мні
Спинилася.

Марина

Димитрію, се ви?

Самозванець

Чарівний, любий голос!

(Іде до неї.)

Ти, нарешті?
Тебе я бачу сам на сам зо мною
У тіні ночі тихої? О, як повільно
Плив день нудний! Як звільна погасала
Зоря вечірня! І як довго я
Чекав у сумороці тім пічнім!

Марина

Біжать години, час мій дорогий.
Тобі я назначила тут зустріч
Не з тим, аби промови слухать ніжні
Коханця. Слів не треба тут. Я вірю,
Що любиш ти. Та слухай, зважилась
Я сполучити з долею твоєю,
Бурливою й зовсім непевною,
Й свою судьбу. Тому-то вправі я
Жадать, Димитрію, від тебе ось чого:
Жадаю, щоб душі своєї тайни
Відкрив мені одверто ти й надії,
І наміри, й побоювання навіть.
Аби рука в руці з тобою я
Могла пуститися в життя — не насліпо,

Немов дитя, не як невільниця
Пожадань легких мужа, ані як
Наложниця безмовная твоя,
Але як гідная тебе подруга,
Помічниця московського царя.

Самозванець

О, дай мені забуть хоч на хвилину
Моєї долі клопоти й тривоги!
Забудь сама, що бачиш коло себе
Царевича, Марино! Бач у мні
Коханця лиш, що вибрала для себе,
Щасливого єдиним поглядом
Твоїм. О, вислухай любви благання!
Дай висловить все те, чим серце повне!

Марина

Не час на теє, княже. Гаєш час,
А твоїх слуг прихильність остиває.
День віді дня положення твоє
Стає небезпечніше та трудніше.
Вже носяться зовсім сумнівні слухи,
І новина вже гонить новину,
А Годунов готовиться до бою.

Самозванець

Що Годунов? Хіба ж у його власті
Твоя любов і щастя все моє?
Ні, ні! Тепер дивлюся я байдужно
На трон його, на царську власть його.
Твоя любов — без неї що мені
Життя і слава й руськая держава?
В глухім степу, в землянці бідній ти
Мені заміниш царськую корону.
Твоя любов...

Марина

Стидайсь! Ти забуваєш
Високее, святе призначення своє.
Твоє становище тобі повинно
Дорожчим бути від всіх радощів,
Від всіх покус життя. Його ні з чим
Не можеш ти зрівняти. Знай іще:

Не молодцеві, що кипить безумно
Моєю очарований красою,
Я віддаю свою врочисто руку,
А віддаю наступникові лиш
Московського престолу, царському
Потомкові, спасенному судьбою.

Самозванець

Не муч мене, прегарная Марино!
Не говори, що царство, не мене
Ти вибрала. Марино, ти не знаєш,
Як тяжко ти моє зранила серце!
А що, якби... о престрашний сей сумнів! —
Скажи, якби не царський рід мені
Сліпа судьба в уділі надала,
Якби не був Івановим я сином,
А лиш тим поневіряним слугою,—
Тоді — чи ти любила би мене?

Марина

Димитрію, ти й буть не можеш іншим,
І другого мені любить не можна.

Самозванець

Ні, годі! Я не хочу із мерцем
Ділитися любов'ю, що до нього
Належить. Годі притворятися!
Скажу всю правду. Знай же: твій Димитрій
Давно погиб, у гробі й не воскресне.
А хочеш знать, хто я такий? І овшім,
Скажу. Я бідний чорноризець, що
Занудився в неволі монастирській.
Під клобуком обдумав я відважний
Свій намір, світові зготовив чудо
І врешті втік із келії своєї
До українців в курені їх тихі.
Там я навчився шаблею й конем
Владати, там Димитрієм назвався —
І поляків дурив я нетямучих.
Що скажеш, горда ти моя Марино?
Чи задоволена моїм признанням?
Ну, що мовчиш?

Марина

О стид мені! О горе!

Самозванець

(стиха)

Куди затяг мене досади порив!
З таким трудом леліянє щастя
Я, може, навіки загубив.
Що я зробив, безумний!

(Уголос.)

Бачу, бачу,
Що стид тобі некняжої любові.
Так вимов же мені страшне те слово!
В твоїх руках тепер моя судьба.
Ріши! Я жду.

(Падає на коліна.)

Марина

Встань, бідний самозванче!
Чи думаєш, що, впавши на коліна,
Зм'ягчиш моє ти славолюбне серце,
Як в дівки легковірної й слабої?
Ти помилився, друже! При своїх
Ногах видала я вже рицарів
І графів благородних, але їх
Благання холодно я відкидала,
І не на те, щоб втікача-черця...

Самозванець

(устає)

Не погордуй, хоч самозванець я!
Хоробрості багато в мене, може,
Достойної московського престола
Та твоєї безцінної руки.

Марина

Чи радше шибениці, хтів сказати!

Самозванець

Я винуватий. Гордістю обнятий,
Дурив я довго бога і царів,

Брехав перед усіма, та не ти,
Марино, мусиш бути моїм катом.
Перед тобою я неправди не сказав,
Тебе одну не міг дурити я.
Для мене ти одна була святая,
Перед якою кривити душею
Я не посмів. Любов сліпа, ревнива,
Одна любов заставила мене
Все виявить.

Марина

Чим ти хвалишся, дурню?
І хто признання твойого жадав?
А вже як ти, безіменний бродяга,
Міг осліпить чудесно два народи,
То мусив ти бодай би гідним бути
Успіху свого і свою ошуку
Відважную вбезпечити навіки
Упертим та глибоким мовчанням.
Чи ж можу я віддатися тобі?
Чи можу, рід і сором свій забувши,
Свою з твоєю сполучити долю,
Коли ти сам з такою простотою,
Так легко свою ганьбу відкриваєш?
З любви до мене він у всім признався!
Дивуюся, як перед моїм батьком
Із приязні ти досі не відкрився,
З утіхи перед нашим королем
Або ще перед паном Вишневецьким
Із вірності, властивої слузі.

Самозванець

Клянусь тобі, що з серця мойого
Одна ти вимусить могла признання.
Клянуся, що ніколи та ніде,
Ані на бенкеті при п'яній чаші,
Ані в приятельській розмові щирій,
Ні під ножем, серед найтяжчих мук,
Тих тайн тяжких не видасть мій язик.

Марина

Клянешся ти, і так я маю вірить?
О, вірю! Але чи не можна знати,

Чим ти клянешся? Може, ім'ям бога
Як препобожний приймич єзуїтів?
Чи честю, як войовник благородний?
Чи, може, тим єдиним царським словом,
Що царський син ти? Так чи ні? Скажи!

Самозванець

(гордо)

Грозного тінь мене усиновила,
Димитріем з-за гробу нарекла,
Довкола мене весь народ збудила,
Мене за месника Борису призначила.
Царевич я! Досить! Мені вже стидно
Перед гордою полькою хиляться.
Прощай навіки! Гра кривавої війни,
Моєї долі клопоти широкі
Заглушать, надіюсь, любовну тугу.
О, як же я зненавиджу тебе,
Коли мине отся соромна пристрасть! —
Тепер іду — загибель чи корона
На голову мою в Росії жде.
Чи смерть знайду як вояк в чесній битві,
Чи як злочинець десь на ешафоті,
Не будеш ти дружиною моєю,
Учасницею моєї судьби.
Та, може, ти пожалуєш іще
Тієї долі, що ось відкидаєш.

Марина

А як я твій безсоромний обман
Заздалегідь відкрию перед всіма?

Самозванець

Чи думаєш, що я тебе боюся?
Що більш повірить світ весь польській панні,
Ніж руському царевичу? Та знай,
Що ні король, ні папа, ні магнати
Не думають про правду моїх слів.
Димитрій я чи ні, їм се байдуже,
Аби лиш притик до роздорів та війни.
Їм того лиш потрібно, і тебе,
Як бунтівницю, змусять замовчати.
Прощай!

Марина

Чекай, царевичу! Нарешті
Почула я річ не молокососа,
А мужа. Се мене з тобою, княже,
Примирює. Безумний порив твій
Я забуваю, бачу в тобі знов
Димитрія. Та слухай, час вже, час!
Прокинься та не гайся довше тут,
Веди війська чим борше до Москви,
Кремль увільни, на трон московський сядь,—
Тоді за мною шли послів весільних!
Та свідок бог,— поки твоя нога
Не вступить на східці престолу, поки
Із нього ти не скинув Годунова,
Я про любов твою і слухати не хочу.

Відходить.

Самозванець

Ні, легше воювати з Годуновим
Або з двірським хитрити єзуїтом,
Ніж з жінкою. Чорт з нею! Сил не стало.
І плутає, і в'ється, і підлазить,
З рук виповзає, і сичить, і грозить,
Аж ужалить. Змія, змія! Недарма
Я перед нею так дрижав. Вона
Мене вже мало що не погубила.
Та так і бути! Завтра з військом рушу.

XVI. ЛИТОВСЬКА ГРАНИЦЯ

(Рік 1604, д[ня] 14 жовтня)

Князь Курбський і Самозванець, оба верхом. Військо наближається до границі.

Курбський

(над'їздить перший)

Ось, ось вона, російська границя!
Свята Росіє, вітчино, я твій!
Чужини порох гордо отрясаю
З моїх чобіт, жадібно воздух п'ю

Новий, для мене рідний. О, тепер
Душа твоя, мій отче, втішиться,
І в гробі зрадуються вигнанця
Кістки! Знов блиснув наш дідівський меч,
Той славний меч, гроза царів казанських,
Той добрий меч, слуга царів московських!
На бенкеті тепер він погуляє
За свойого надійного царя.

Самозванець

(їде з похиленою головою)

Щасливий він! Яка душа пречиста
В нім радістю та славою зогріта!
Войовниче, як завиджу тобі!
Син Курбського, що виріс в чужині,
Забув всі кривди, зроблені вітцю,
Його вину за гробом відкупивши,
Ти кров пролить за Йванового сина
Готовишся та правого царя
Вернути вітчині. Ти правий в своїй вірі,
Душа твоя весела мусить бути.

Курбський

А ти хіба не веселишся духом?
Ось наша Русь, царевичу! Вона твоя!
Там ждуть тебе серця твоїх людей,
Твоя Москва, твій Кремль, твоя держава.

Самозванець

Російська кров, о Курбський, потече.
Ви за царя меч узяли, ви чисті.
А я веду вас на братів, Литву
Веду на Русь і в красную Москву
Шлях заповідний покажу ворогам.
Та хай мій гріх упаде не на мене,
А на тебе, Борисе, царевбійце!
Вперед!

Курбський

Вперед! І горе Годунову!

Ідуть. Полки переходять границю.

XVII. ЦАРСЬКА ДУМА

Цар, патріарх і бояри.

Цар

Чи се можливо? Утікач чернець,
Розстрига — і на нас веде злодійські
Дружини, й нам писати важиться
Погрози! Годі, час нам усмирити
Того безумця. Їдьте ви, Трубецький,
І ти, Басманов! Треба помочі
Там моїм вірним воєводам. Чую,
Чернігів у облозі, тож рятуйте
І город той і горожан!

Басманов

Мій царю,
Три місяці віднині не минуть,
А вже про самозванця й слух пропаде.
Його в Москву привеземо як звіра
Заморського в залізній клітці, богом
Тобі клянуся.

Відходить із Трубецьким.

Цар

Шведський нам король
Через послів союз свій предкладає,—
Та не потрібна нам чужа підмога;
Своїх людей воєнних в нас доволі,
Щоб зрадників відперти та ляхів.
Відмовив я.
(До дяка.)
Щелкалов, розіслати
На всі кінці укази воєводам,
Аби на коні бралися й людей
Старим звичаєм в службу посилали.
З монастирів потрібно відібрати
Служителів із причту. В давній час,
Коли біда грозила вітчині,
Самітники самі на битву йшли.
Та нині ми не хочем їх тривожить,—
Хай моляться за нас. Такий мій царський
Указ і всіх бояр така ухвала.
Тепер ще важне рішимо питання.
Ви знаєте, зухвалий самозванець

Скрізь розпустив поганії чутки,
Скрізь розіслав свої листи клеветні,
Що сіють страх і сумнів між народом.
На площах клекотить тривожний гамір...
Уми киплять... Їх треба остудити.
Бажав би я нікого не карати,—
Та як зарадити? Рішім тепер.
Ти перший, отче патріарше, нам
Скажи, що думаєш?

Патріарх

Благословен всевишній,
Що поселив дух милості й терпіння
В душі твоїй, великий царю наш!
Ти грішному загибелі не хочеш,
А тихо ждеш, аж облуд промине.
Він промине, і вічне сонце правди
Осяє всіх. Твій вірний богомолець
Для світських діл не мудрий судія,—
Та важиться тобі подать свій голос.
Чортівський син, розстрига окаянний
Себе Димитрієм прославив у народі.
Ім'ям царевича, мов ризою
Украденою, він безстидно одягнувся.
Та треба лиш роздерти ризу ту,
І сам він у всій своїй наготі
Осоромиться. Спосіб сей сам бог
Шле нам. Знай, царю, тому вже шість літ,
У той сам рік, коли тебе господь
Благословив на царську державу,
В вечірній час до мене раз прийшов
Пастух звичайний, вже в старих літах,
І ось яку сказав предивну тайну:
«В молодості,— сказав він,— я осліп
І відтоді не знав ні дня, ні ночі
До старості. Даремно я лічився
І зіллям, і нашіптуванням всяким,
Даремно я ходив на прощу в різні
Святі храми великих чудотворців.
Даремно із колодязів святих
Цілющу воду до сліпих очей
Я прикладав — не посилав господь
Мені ліку. Нарешті стратив я

Усю надію і привик до пітьми.
Навіть у снах не снилися мені
Ті речі, що я їх давно видав,
А снились тільки звуки. Отже, раз
В глибокім сні дитячий чую голос,
Що мовив: «Встань, дідусю, та піди
У город Углич в храм святого Спаса!
Там помолися ти над моїм гробом!
Бог ласкав і поверне зір тобі».—
«Хто ж ти такий?» — спитав я у дитини.
«Царевич я, Димитрій. Цар небесний
Прийняв мене в лик ангелів своїх,
І я тепер великий чудотворець.
Іди ж, старий!» Проснувся я і думав:
«Що ж, може, й справді змилується бог
І зір мені поверне в пізню старість.
Піду». В далеку рушив я дорогу.
Ось Углича дійшов я і приходжу
У храм святий, прослухав службу божу.
В душі палає щось, і став я плакать
Так радісно, неначе сліпота
З очей моїх сльозами витікала.
Коли народ став виходить, до внука
Сказав я: «Ивасю, поведи мене
Над гроб царевича Димитрія!»
Провів мене малий, і скоро лиш
Над гробом я тихенько помолився,
Провиділи у мене очі, я
Побачив божий світ і внука й гроб».
Ось що сказав мені старий той, царю.

Загальне замішання. Протягом тої промови Борис кілька разів обтирає лице платком.

Я посилав тоді навмисно в Углич,
І дізнано, що дуже много хорих
Вздоровлених бувало в тих часах
Коло царевича могили. І тому
Ось моя рада: в Кремль святеє тіло
Перенести, поставити в соборі
Архангельськім. Народ побачить ясно
Тоді обман безбожного злочинця,
Чортівська сила щезне наче порох.

Мовчанка.

Князь Шуйський

Святителю, хто знає замисли
Всевишнього? Не нам його судити.
Нетлінний сон і силу чудотворства
Він може дать дитинячому тілу.
Та треба нам народні поговори
Розсліджувати пильно та безстрасно.
А чи в часах бурливих бунтів можна
Нам думать про таке велике діло?
Чи всі не скажуть, що зухвало ми
Святеє тіло рушаєм для своїх
Діл світових? Народ і так уже
Хитається безумно, й так уже
Багато гамору та поговорів.
Не час бентежити ще людські душі
Такою нежданою новиною.
Сам бачу, треба слух, розсіяний
Розстригою, сяк-так втихомирити,
Та маються на теє способи
Інакші та простіші. Ось я, царю,
Коли позволиш, виступлю на площі
Перед народ, промовлю до юрби,
Усовіщу безумство та відкрию
Лихий обман отого волоцюги.

Цар

Хай буде так! Владико патріарше,
Будь ласкав, заходи до мене в двір!
Мені з тобою ще поговорить потрібно.

Відходить, а за ним усі бояри.

Один боярин

(стиха до другого)

А бачив ти, як страшно блід наш цар
І піт густий з лиця його закапав?

Другий

Признаюсь, я й не смів очей підняти,
Не смів зітхнуть ані поворухнуться.

Перший

А виручив князь Шуйський нас гаразд!

XVIII. РІВНИНА КОЛО НОВГОРОДА-СІВЕРСЬКОГО

(Р. 1604, д[ня] 21 грудня)

Битва.

Вояки

(тікають безладно)

Біда, біда! Царевич і ляхи!
Ось, ось вони! Ось, ось вони!

Входять капітан Маржерет і Вальтер Розен.

Маржерет

Куди, куди? Allons! [1] Махай назад!

Один із утікачів

Махай ти сам, коли охота в тебе,
Проклятий басурман!

Маржерет

Quoi, quoi? [2]

Другий утікач

Ква, ква! Тобі приємно, жабо ти
Заморськая, на руського царевича
Тут квакати, а ми, знай, православні.

Маржерет

Qu'est-ce à dire pravoslavni?.. Sacrés gueux, maudites canailles! Mordieu, mein Herr, j'enrage! On dirait que ça n'a pas des bras pour frapper, ça n'a que des jambes pour fuir [3].

Розен

Es ist Scha de [4].

[1] Ну! *(франц.)* — *Ред.*
[2] Що, що? *(франц.)* — *Ред.*
[3] Що значить православні?.. Погана голота! Прокляті ледащо! *(До Розена.)* Їй-богу, мій пане, я ошалію! Можна сказати, що в них нема рук до биття, а тільки ноги до втікання.
[4] Це сором *(нім.)*.— *Ред.*

Маржерет

Ventre-saint-gris! Je ne bouge plus d'un pas; puisque le vin est tiré, il faut le boire. Qu'en dites-vous, mein Herr?[1]

Розен

Sie haben Recht[2].

Маржерет

Diable, il y fait chaud! Ce diable de Samozvanetz, comme ils'appelle, est un brave a trois poils[3].

Розен

Ja[4].

Маржерет

Hé! voyez donc, voyez donc! L'action s'engage sur les derrières de l'ennemi. Ce doit être le brave Basmanoff, qui aurait fait une sortie[5].

Розен

Ich glaube das[6].

Входять німці.

Маржерет

Ha, ha! Voici nos Allemands! Mein Herr, dites leur donc de se rallier et, sacrebleu, chargeons![7]

---

[1] Кроть його мать! Я не вступлюся ані кроком. Коли вино налито, треба його випити. Що скажете, мій пане?

[2] Ви маєте слушність *(нім.)*.— *Ред.*

[3] Чорт бери, тут гаряче! Той чорт Самозванець, як він себе називає, все-таки бравий козак.

[4] Це так *(нім.)*.— *Ред.*

[5] Ого, гляньте ж, гляньте ж! Битва розпочалася позаду неприятеля. Се, певно, бравий Басманов ударив на нього.

[6] Я так думаю *(нім.)*.— *Ред.*

[7] Га, га, ось наші німці! Мій пане, скажіть їм, аби ставали в ряд, і, чорт бери, наперед!

Розен

Sehr gut! Halt!

Німці стають у ряд.

Marsch![1]

Німці

(йдучи)

Hilf, Gott![2]

Битва. Росіяни знов утікають.

Ляхи

Побіда! Гай, побіда!
Слава царю Димитрію!

Димитрій

(верхом)

Ударити відбій!
Ми побідили. Годі нам! Щадіть
Російську кров! Відбій, відбій!

Трублять і б'ють у барабани.

XIX. ПЛОЩА ПЕРЕД СОБОРОМ У МОСКВІ

Народ.

Один

Чи скоро вийде цар наш із собору?

Другий

Скінчилась служба божа, а тепер
Іде молебен.

Перший

Що, чи проклинали
Вже того?

[1] Дуже добре! Стій! Кроком руш! *(нім.)* — *Ред.*
[2] Боже допоможи! *(нім.)* — *Ред.*

Другий

Я стояв у притворі
І чув, як дякон закричав щосили:
«Гришка Отреп'єв, анафема!»

Перший

Хай проклинають! А царевичу
Немає діла до Отреп'єва.

Другий

Царевичу тепер отсе співають
Вічную пам'ять.

Перший

Ха-ха-ха! Живому
Вічную пам'ять! От уже їм буде,
Безбожникам!

Третій

Агов! Чи чуєш шум?
Се, може, цар.

Четвертий

Ні, се наш юродивий.

Входить юродивий у залізній шапці, обвішаний кайданами, в окруженні дітвори.

Дітвора

Залізна шапка! Гей, залізна шапка!
Туррр-туррр!..

Бабуся

Та відступіть від нього, бісенята!
А ти, блаженненький, помолишся
За мене, грішну?

Юродивий

Дай копієчку!

Бабуся

Ось на копієчку та спом'яни мене!

Юродивий

(сідає на землю і співає)

Місяць їде,
Котик плаче.
Юродивий, уставай,
Богу помолися!

Дітвора обступає його знов.

Один хлопець

Здоров був, юродивий! А чому
Ти шапки не здіймаєш?

(Стукає його кулаком у залізну шапку.)

Ось, як дзвонить!

Юродивий

А в мене ось копієчка!

Хлопець

Неправда!
Ну, покажи!

(Вихапує копійку й утікає.)

Юродивий

(плаче)

Узяв, узяв мою
Копієчку! Не поцурався скривдити
Убогого.

Народ

Цар, цар іде!

Цар виходить із собору.
Бояри, ідучи перед ним, роздає вбогим милостиню. Бояри.

Юродивий

Борисе!
Борисику, хлопчища обижають
Убогого!

Цар

Подайте милостиню
Йому! Чого він плаче?

Юродивий

Ті хлопчища
Мене ось обижають. Накажи
Всіх їх порізати, як наказав
Зарізати царевича малого!

Бояри

Геть забирайся, дурню! Заберіть
Геть сього дурня!

Цар

Ні, лишіть його
В спокою! Помолись за мене, юродивий!

Відходить.

Юродивий

(слідом за царем)

Ні, не годиться нам молитися
За Ірода царя! А то заплаче
Святая богородиця в соборі.

XX. СІВСЬК

Самозванець, окружений своїми.

Самозванець

Де бранець?

Лях

Тут.

Самозванець

Покликати до мене!

Входить бранець росіянин.

Хто ти?

Бранець

Рожнов, московський дворянин.

Самозванець

Давно ти в службі?

Рожнов

Буде тому місяць.

Самозванець

І чи не стид тобі, Рожнов, що ти
Підняв на мене меч?

Рожнов

Не стид. Не наша воля.

Самозванець

Був у битві ти під Сіверським?

Рожнов

Прибув
Два тижні я по битві із Москви.

Самозванець

Де Годунов?

Рожнов

Стривожений був дуже
Пораженням у битві й раною
Мстиславського, та Шуйського послав
Над військом воєводою.

Самозванець

Чому
Відкликав він Басманова в Москву?

Рожнов

Надгородив його заслуги честю
Та золотом. Тепер у царській думі
Сидить Басманов.

Самозванець

В війську потрібніший
Він був. А що в Москві?

Рожнов

Все тихо, слава богу.

Самозванець

Що? Ждуть мене?

Рожнов

Бог знає. Там про тебе
І згадувать тепер не дуже сміють.
Кому язик відріжуть, а кому —
То й голову. Така там чудасія!
Що день, то кара смерті. Тюрми всі
Битком набиті. Де три чоловіки
Зійдуться враз на площі, глянь, уже
Й шпіон візьметься. В кождій вільній хвилі
Цар сам допитує донощиків.
Отак і жди біди. То ліпше вже
Мовчать.

Самозванець

Позавидіти можна тому
Життю Борисових людей. А військо що?

Рожнов

Ніщо. Воно одіте, не голодне,
Всім задоволене.

Самозванець

Його багато?

Рожнов

Бог знає.

Самозванець

Буде тисячів хоч тридцять?

Рожнов

Та набереться, може, й п'ятдесят.

Самозванець задумується. Всі глядять один на одного.

Самозванець

А в вашім таборі що думають про мене?

Рожнов

А поговорюють про твою милість,
Що ти — не в гнів тобі — і злодіяка,
І бравий хлопець.

Самозванець

(сміється)

Справді я такий!
І одкажу їм се. Приятелі,
Не будемо на Шуйського чекати.
Поздоровляю вас, а завтра битва.

Відходить.

Всі

Нехай жиє Димитрій!

Лях

Завтра битва!
Їх тисяч п'ятдесят, а нас усього
Ледве п'ятнадцять. Чи він збожеволів?

Другий

Пусте, небоже! Лях один п'ятсот
Тих москалів потрафить визвати.

Рожнов

Так, визвати, а як дійде до битви,
То й від одного ти втечеш, хвастуне.

Лях

Якби ти був при шаблі, безсоромний
Невільнику, то я б тебе отсим

(показує свою шаблю)

Смирив.

Рожнов

Наш брат русак обходиться
И без шаблі! Може, хочеш скоштувати
Отсего, ти, безмізкий?

Показує кулак. Лях гордо глядить на нього й мовчки відходить. Усі сміються.

Самозванець і Пушкін.

Оддалік лежить кінь здихаючи.

Самозванець

Мій бідний кінь! Так шпарко він скакав
Сьогодні на свою остатню битву
І, ранений, так бистро ніс мене.
Мій бідний кінь!

Пушкін

(сам до себе)

Ось чого жалує!
Коня! Коли все наше військо майже
Дотла побите!

Самозванець

(до Пушкіна)

А послухай, може,
Від рани тільки кінь сей заморився
І відітхне?

Пушкін

Та де там! Він здихає.

Самозванець

(іде до коня)

Мій бідний кінь! Хіба здійму узду
Та відстебну попругу. Хай свобідний
Здихає він.

Розсідлує коня. Входять декілька ляхів.

Здоровенькі, панове!
Що ж Курбського не бачу поміж вами.
Я бачив, як сьогодні в гущу бою
Він врізався. Тьма шабель молодого,
Немов хитке колосся, обліпила,
Та меч його над всіми підіймався,
А крик грізний всі крики заглушав.
Де ж мій юнак?

Лях

Поліг на полі битви

Самозванець

Честь витязеві й мир душі його!
Як мало нас уйшло із тої битви!
О зрадники, злодії-запорожці,
Прокляті! Ви, ви погубили нас.
Не видержали й трьох мінут напору.
Та я вже їм!.. Десятого повішу.
Розбійники!

Пушкін

Хто винен, хто не винен,
А все-таки розбиті ми начисто,
Знівечені.

Самозванець

А перемога близько
Була вже. Я передніх вів до штурму,
Та німці нас порядно відразили.
От юнаки! Ій-богу, юнаки!
Люблю за се. Із них собі напевно
Я доберу прибічную дружину.

Пушкін

А де-то нам сьогодні ночувати?

Самозванець

А тут у лісі. Чим тут не нічліг?
А скоро світ — в дорогу! До обіду
Дійдем до Рильська ми. Спокійна ніч!

Лягає, кладе сідло під голову й засинає.

Пушкін

Приємно спи, царевичу! Розбитий
Дотла, рятуючися втекою,
Безпечний він, мов та дурна дитина.
Його, мабуть, хоронить провидіння,
А ми, приятелі, не тратьмо духу!

XXII. МОСКВА. ЦАРСЬКА ПАЛАТА

Борис, Басманов.

Цар

Побитий він, та що за користь нам?
Даремно нас побіда увінчала.
Він знов зібрав розсипані полки
І нам зі стін Путивля загрожає.
Що роблять за той час герої наші?
Стоять у Кромах, де юрба козацька
Сміється з них з-під огорож гнилих.
Ось слава! Ні, я ними не довільний.
Пішлю тебе начальником над ними,
Не рід, а ум поставлю воєводою,
Хай гордість їх і злиться на місництво.
Нарушить мушу ропіт тих вельмож
І знівечить сю згубную встанову.

Басманов

О царю, сто разів благословенний
Той буде день, коли розрядні книги
З роздорами та гордощами родовими
Пожре огонь.

Цар

Сей день вже недалекий.
Нехай лише втихомирю вперед
Народу бунт.

Басманов

Що на народ глядіти?
Народ усе до бунту тайно склонний.
Так бистрий кінь гризе свої вудила,
На власть вітця так нарікає син.
І що ж? Конем їздець спокійно править,
А синові розказує отець.

Цар

Та іноді скидає кінь їздця,
І син в вітця не вічно в повній волі.
Лише невсипною суворістю
Ми вдержать можемо народ. Так думав

Смиритель бурь Іван, розумний самодержець,
Так думав і його суворий внук.
Ні, милості народ не відчуває.
Роби йому добро — не скаже він спасибі;
Грабуй його й карай — тобі не буде гірше.

Входить боярин.

Що?

Боярин

Привели чужоплеменних гостей.

Цар

Іду прийнять, а ти зажди, Басманов!
Лишися тут! Мені з тобою треба
Ще побалакати.

Відходить.

Басманов

Високий дух державний!
Дай бог йому з Отреп'євим проклятим
Зробити лад! Багато ще добра
Росії зробить він. Се важна думка
В умі його зародилась; не треба
Їй дати прохолонути. Яке для мене
Широке поле буде, коли він
Зламає роги родовим боярам!
Суперників у битвах я не знаю;
При царському престолі стану першим,
А може навіть... Що за дивний шум?

Тривога за сценою. Бояри, придворні слуги безладно біжать, стрічаються та шепочуть.

Перший

За лікарем!

Другий

Чимдуж до патріарха!

Третій

Царевича, царевича покличте!

Четвертий

Духовника!

Басманов

Що сталося таке?

П'ятий і шостий

Цар занеміг! Цар, бачиться, вмирає.

Басманов

О боже!

П'ятий

На престолі він сидів
І враз упав, булькнула кров із уст
Та з вух.

Царя виносять у кріслі. Вся царська родина й всі бояри.

Цар

Ідіть усі! Лишіть одного
Царевича зо мною!

Всі відходять.

Умираю.
Обіймемось. Прощай, мій сину! Зараз
Царем ти станеш... Боже, боже мій!
Ось зараз стану я перед тобою,
І душу ніколи мені очистить
Покутою. Та чую, сину мій,
Що ти мені дорожчий від душі
Спасенія... Та так і буть! Підданим
Родився я й підданим в сумерках
Було б мені й умерти. Та достиг
Я власті царської. Яким шляхом?
О, не питай! Досить, що ти невинен,
Царем ти, сину, будеш по закону,
А я за все сам богу відповім.
О любий сину, не дури себе,
Не осліпляй себе ти добровільно!
В бурливий час державу ти приймаєш.
Страшний мені сей дивний самозванець,
Бо іменем узброєний страшним.

Віддавна вправний до панування
Я вдержувати міг всі бунти й смути;
Передо мною всі в страсі дрижали,
І зрада голосу не сміла піднести.
Та ти, недосвідний, ще молодий володар,
Як будеш правити серед тих бур,
Гасить пожежі та душити зраду?
Та бог великий умудря молодість
І слабості дарує силу. Слухай!
Дорадника найперше вибирай
Надійного, холодного, в віці
Дозрілім, любого народові,
Серед бояр шанованого задля
Породи або слави! Шуйського...
Для війська треба нині воєводи
Розумного; Басманова пошли
І твердо витримай боярські нарікання!
Ти змалку в думі засідав зо мною
І знаєш хід державної управи.
Не відміняй же ходу діл! Привичка —
Душа держав. Сьогодні мусив я
Опали відновить та смертні кари;
Ти можеш їх знести. Благословитимуть
Тебе, як благословлять твого дядька,
Коли Грозного трон він переняв.
З часом потроху затягай наново
Державнії вудила, та тепер
Їх попусти, та з рук не випускай.
Будь ласкавий, доступний чужоземцям,
З довір'ям їх услуги принімай.
Суворо бережи устав церковний.
Будь мовчазний, бо царський голос марно
В повітрі тратитися не повинен;
Як дзвін святий, він має віщувати лиш
Великий сум або великий празник.
О сину любий, входиш в ті літа,
Коли бентежить кров лице жіноче.
О, зберігай святую чистоту
Невинності та горду соромливість!
Хто в молодих літах чуттям тонути
Привик в розпусті й розкошах змислових,
Той, ставши мужем, буде кровожадний,
Понурий, передчасно потемніє

У нього ум. В родині своїй будь
Все головою! Матір ушануй,
Пануй сам над собою, бо ти муж
І цар. Люби свою сестру, бо ти
Один лишаєшся їй охорона.

Федір

(на колінах)

Ні, ні, жий, отче, й царствуй довговічно!
Народ і ми погинемо без тебе.

Цар

Кінчиться все. Темніють в мене очі,
І почуваю я могильний холод.

Входять патріарх і священики, за ними всі бояри. Царицю ведуть попід руки, царівна плаче.

Хто там? А, схима... так! Се святий постриг...
Прийшов мій час! Цар у черці вступає...
Труна мені за келію послужить.
Жди трохи ще, владико патріарше!
Я цар іще... Послухайте, бояри!
(Вказує на сина.)
Се той, кому я полишаю царство.
Цілуйте хрест Феодору! Басманов!
Приятелі мої — над гробом вас благаю,
Служіть йому всі вірно та правдиво!
Він ще так молодий і неповинний.
Чи заприсягнете?

Бояри

Присягнемо.

Цар

Досить мені.
Простіть же всі мої гріхи й провини,
І вільні та таємнії зневаги!
Святі отці, зближіться, я готов.

Починається обряд постриження.
Жінок виносять зомлілих.

XXIII. ПЕРЕСЛУХАННЯ

Басманов вводить Пушкіна.

Басманов

Ввійди сюди і говори свобідно!
І так тебе він посила до мене?

Пушкін

Тобі свою він приязнь предлагає,
В московськім царстві перший стан при собі.

Басманов

Але ж і так Феодір вже високо
Мене підніс: над військом я начальник.
Для мене він зламав розрядний ряд
І гнів бояр. Я присягав йому.

Пушкін

Ти присягав наступникові трону
Законному. А як живе другий,
Ще законніший?

Басманов

Годі, Пушкін, годі!
Не говори пусте мені! Я знаю,
Хто він такий.

Пушкін

Росія і Литва
Його давно Димитрієм признали.
А втім, я не настоюю на се.
Можливо, що правдивий він Димитрій,
А може й самозванець. Тільки се
Я знаю, що скоріше чи пізніше
Йому Москву відступить син Бориса.

Басманов

Допоки я стою за молодого
Царя, допоти трону він не лишить.
Полків у нас досить ще, слава богу!
Побідою я заохочу їх.
А ви кого пошлете проти мене?

Чи козака Корелу або Мнішка?
Та й чи багато вас? Усього вісім тисяч!

Пушкін

Ти помилився. Не наберем і стільки.
Я сам скажу, що військо наше — дрантя,
Що козаки оселі лиш грабують,
Що поляки хваляться лиш та п'ють,
А росіяни... Та що й говорити?
Перед тобою я лукавити не буду.
Та знаєш, чим так сильні ми, Басманов?
Не військом, ні, не польською підмогою,
А вірою, що скрізь живе в народі.
Ти тямиш, як торжественно стрічали
Дмитра, як супокійно завойовував
Міста й оселі він без вистрілу,
Як кріпості йому давалися,
А воєвод упертих чернь в'язала.
Ти бачив сам, чи радо ваше військо
Йшло в бій із ним. Коли ж? При Борисі!
А що тепер? Ні, пізно сперечаться,
Басманов, пізно роздувать холодний
Воєнний попіл. З розумом твоїм
Усім і з волею твердою ти не встоїш.
Чи не волиш дать перший приклад ти
Благорозумний, Димитрія царем
Оголосити й тим йому навіки
Зробить прислугу? Як міркуєш?

Басманов

Завтра
Дізнаєшся.

Пушкін

Рішись!

Басманов

Прощай!

Пушкін

Подумай же, Басманов!

Відходить.

Басманов

Се правда, правда! Зрада скрізь панує.
І що ж мені чинить? Чи дожидати,
Аби й мене бунтівники зв'язали
Та видали Отреп'єву? Чи, може, ліпше
Упередить бурливий вал потопи
И самому?.. Та зламать присягу, заслужить
На вічну нечесть з роду в рід, довір'я
Монарха молодого відплатити
Страшною зрадою... Баніта, вигнанець
Обдумує спокійно бунт і зраду,—
Та я, царів любимець... Але смерть...
А власть... Але бідування народне.

(Задумується.)

Сюди! Хто там? *(Свище.)*
Коня! Трубіть на збір!

XXIV. ПЛОЩА, ДЕ ТРАТЯТЬ ЗЛОЧИНЦІВ

Пушкін іде, окружений народом.

Народ

Царевич нам боярина послав.
Послухаєм, що скаже нам боярин.
Сюди! Сюди!

Пушкін

(на підвищенні)

Московські горожани!
Царевич приказав вам поклониться.

(Кланяється.)

Ви знаєте, небесне провидіння
Спасло царевича від рук убійців.
Ішов він свого вбійника скарати,
Та божий суд вже поразив Бориса.
Димитрію Росія піддалася!
Басманов сам, покаявшися щиро,
Свої полки привів йому до ніг.
Димитрій наближається до вас

З любов'ю й миром. Чи щоб догодити
Родині Годунових, руки ви
Підіймете на правого царя,
На внука Мономаха?

Народ

Певно, ні.

Пушкін

Московські горожани! Знає світ,
Як много ви терпіли під пануванням
Жорстокого убійці. Скільки кар,
В'язниць, катувань та податків ви
Перенесли, терпіли труд і голод.
Димитрій думає любити вас,
Бояр, дворян, чиновників, вояків,
Купців і гостей, і весь чесний люд.
Чи ж будете ви вперті та безумні
І царську милість відкидать від себе?
Та він іде на царський трон своїх
Вітців у супроводі військ грізних.
Не гнівайте ж царя, побійтесь бога!
Цілуйте хрест законному владиці!
Піддайтеся і вишліть якнайшвидше
Митрополита до Димитрія,
Бояр, дяків і вибраних людей,
Аби поклін дали вітцю й цареві.

Сходить із підвищення. Шум у народі.

Народ

Що й говорить! Боярин правду мовив.
Нехай жиє Димитрій, наш отець!

Селянин

(на підвищенні)

Гей, люди, люди! В Кремль! В палати царські!
Біжіть, в'яжіть Борисових щенят!

Народ

(кидається юрбою)

В'язать! Топить! Нехай жиє Димитрій!
Хай гине рід Бориса Годунова!

XXV. КРЕМЛЬ. ДІМ БОРИСА, СТОРОЖА НА ГАНКУ

Ф е о д о р під вікном.

У б о г и й

Подайте милостиню Христа ради!

С т о р о ж

А підеш геть? Тут заборонено
З ув'язненими розмовлять.

Ф е о д о р

Іди,
Дідусю, я бідніший, бач, від тебе.
Ти на свободі.

К с е н і я під серпанком приступає також до вікна.

О д и н

(із народу)

Он брат і сестра!
Нещасні діти, мов пташата в клітці!

Д р у г и й

Знайшов кого пожалувать! Еге,
Прокляте плем'я!

П е р ш и й

Хоч отець — злочинець,
А діти неповинні.

Д р у г и й

Яблуко
Від яблуні знай недалеко впаде.

К с е н і я

Ой, братчику, здається, йдуть до нас
Бояри!

Ф е о д о р

Се Голіцин і Масальський.
Інших не знаю.

Ксенія

Братчику мій милий!
Ах, серце завмирає!

Голіцин, Масальський, Молчанов і Шерефединов, а за ними три стрільці входять у двір.

Народ

Розступіться!
Гей, розступіться всі! Бояри йдуть.

Один

(із народу)

Чого вони пішли?

Другий

А, певно, будуть
Заприсягать Федора Годунова.

Третій

Та й справді! Слухай, в домі чути шум!
Тривога... Б'ють когось!..

Народ

О, слухай, вереск!
Се женський голосок. Ходім у двір!
Еге, заперті двері. Крик затих,
Там чути шум і стукіт.

Двері відчиняються.
Масальський являється на ганку.

Масальський

Православний
Народе! Годунова син Феодор,
Та ще й дочка його Марія повмирали,
Самі собі отрутою зробивши
Смерть. Ми ось бачимо їх трупи.

Народ мовчить у перестраху.

Чого ж ви мовчите? Кричіть: «Нехай жиє
Наш цар Дмитро Іванович! Ура!»

Народ мовчить.

Переклад писано в днях 8—27 марта 1914.

Пушкінова драма «Борис Годунов» була першою в російському письменстві драмою в новочаснім значенні того слова, драмою, яка незалежно від усяких правил та естетичних формулок кладе собі одинокою метою — подати в драматичній формі образ людського життя в трагічній, історичній чи індивідуальній хвилі. Були в російському письменстві перед тим численні драми, переважно історичні, з класичної старовини та з історії Росії таких письменників, як Сумарокова, Озерова й інших, але всі вони мали на собі печать наслідування французьких псевдокласичних драм; усі вони, не вважаючи на більші або менші таланти їх авторів, хорували на певлічиму шаблоновість та конвенціональність композиції й представлення. Перший Пушкін, завдяки геніальності своєї вдачі та широкому очитанню в західно-европейських письменствах, і тут переступив границі конвенціональності і дав російському письменству драму, не поділену на акти та сцени, зложену тільки з драматичних сцен, тісно зв'язаних внутрішнім єдинством трагічної події. Можна в тій драмі бачити подекуди вплив Шекспіра та Байрона, а щодо будови, не зв'язаної правилами, прийнятими в англійських драматургів, також вплив драми Гетого «Cötz von Berlichingen»; та все-таки Пушкінова драма лишається в високій мірі оригінальною, типово російською й історичною. Пушкін, пишучи її, не руководився ніякою тенденцією, але старався, як можна докладніше вникнути в дух представленої ним історичної доби, і в тім також запорука великого значення тої драми та її чисто людського інтересу, який вона ніколи не перестане збуджувати у всіх читачів та глядачів.

Основу своєї драми взяв Пушкін без сумніву з найважнішого історичного твору його часу «Истории государства российского» М. М. Карамзіна, який у томах IX, X і XI своєї книги представив подрібно, на основі дуже совісного визискання всіх доступних йому джерел події з часів панування царів Івана Васильовича Грозного, його сина Федора Івановича та його наступника Бориса Годунова. Подіям, представленим у Пушкіновій драмі, відповідають у представленні Карамзіна уступи т. X, ст. 127—133 (перші дні по смерті царя Федора Івановича, тимчасове правління

його жінки Ірини, сестри Борисової, вагання Бориса прийняти царську корону та остаточна його згода й коронація). До сього уступу, д[ня] 12 лютого 1598 р., відносяться чотири перші сцени Пушкінової драми. П'ята сцена переносить нас відразу в рік 1603, отже, перескакує 5 літ Борисового панування. Перша згадка про Юрія Отреп'єва поміщена в книзі Карамзіна[1] в т. XI, ст. 73, від котрої аж до ст. 106 тягнеться без перерви оповідання про його побут у монастирі, втеку з Московщини, пригоди на Вкраїні та в Польщі, похід у Росію й побіду над військами Годунова та про смерть сього царя. Варто навести тут початок сього оповідання, «однаково правдивого, як і неправдоподібного», по вислову Карамзіна. «Бідний син боярський, галичанин (се зн[ачить] родом із Галича московського) Юрко Отреп'єв, у молодих літах, стративши вітця на ім'я Богдана-Якова, стрілецького сотника, якого в Москві зарізав п'яний литвин, служив у домі Романових і кн[язя] Бориса Черкаського, знав читати й писати, виявляв багато ума, але мало обережності, нудився своїм низьким станом і зважився шукати задоволення та безтурботного життя без праці в чернечім стані, за прикладом свого діда Замятні-Отреп'єва, що вже давно був черцем у Чудівськім монастирі. Постриженний вятським ігуменом Трифоном і названий Григорієм, сей молодий чернець волочився з місця на місце, жив якийсь час у Суздалі в монастирі св. Євфімія, в Галичі в монастирі св. Івана Предтечі і в інших, а нарешті в Чудовім монастирі в келії та під властю свого діда. Там пізнав його патріарх Іов, посвятив його на диякона і взяв до себе «для книжного діла», бо Григорій не тільки вмів гарно переписувати, але також гарно складав канони святим, краще від многих старих книжників того часу. Користуючися прихильністю Іова, він часто їздив із ним у царський двір, бачив його пишноту та був очарований нею. З зацікавленням слухав він розумних людей, особливо коли в довірених, таємних розмовах вони згадували ім'я царевича Димитрія. Де тільки міг, він розвідував обставини його нещасного життя й записував на папері.

[1] «История государства российского, сочинение Н. М. Карамзина. Издание пятое в трех книгах, заключающих в себе двенадцать томов, с полными примечаниями, украшенное портретом автора, гравированным на стали в Лондоне, издание И. Эйнерлинга. Книга III (томи IX, X, XI и XII)», Санкт-Петербург, в типографии Эдуарда Праца, 1843.

Дивоглядна думка зародилась і назрівала в його душі, піддана йому, як запевняють, одним лихим черцем,— думка, що самозванець може покористуватися легковірністю росіян, яких зворушує пам'ять Димитрія, і в ім'я небесного правосудія покарати царевбійцю. Сім'я впало на плодючу землю. Молодий диякон пильно читав російські літописи і нескромно, хоч жартом, говорив іноді чудівським монахам: «Знаєте, я буду царем у Москві». Одні сміялися, інші плювали йому в очі як безличному брехунові. Ті й подібні розмови дійшли до ростовського митрополита Йоанна, який доніс патріархові й самому царю, що «недостойний інок Григорій хоче бути сосудом диявольським». Добродушний патріарх не звернув уваги на донос митрополита, але цар велів своєму дякові Смирнову-Васильєву вислати безумного Григорія в Соловки (відлюдний монастир на острові Білого моря) або в Білозерські пустині нібито за єресі на вічну покуту. Смирнов сказав про се другому дякові Євфімієву, та сей, свояк Отреп'євих, попросив його не спішитися з виповненням царського указу і дав спосіб засудженому дияконові рятуватися втекою. Юрко-Григорій справді втік у лютім 1602 р. разом із чудівськими черцями, священиком Варлаамом і крилошанином Михайлом Повадіним. За ними не вислано погоні й не повідомлено царя про їх утеку, що потім мало дуже важні наслідки» (Op. cit., т. XI, гл. II, ст. 73—4).

Передаю коротко дальший хід подій. Утікачі свобідно дійшли до Новгорода-Сіверського, де архімандрит монастиря св. Спаса прийняв їх гостинно і дав їм слугу з кіньми, аби відвіз їх до Путивля, але вони, відправивши слугу, удалися в напрямі до Києва (ст. 74). Вони пішли через Стародуб у Луєві гори, пройшли темними лісами та дебрами під проводом черця Дніпрового монастиря Пимена і вийшли нарешті за російську границю коло литовського (?) села Слобідки. В Києві Григорій позискав собі прихильність воєводи кн[язя] Василя Костянтиновича Острозького, жив якийсь час у Печерськім монастирі, потім у Миколаєвім і в Дермані, все асистуючи при службі божій як диякон, але ведучи загалом розпусне життя (ст. 75). В однім монастирі він познайомився з монахом Леонідом, намовив його назвати себе Григорієм Отреп'євим, а сам, скинувши чернечу одежу, пішов у світ і пристав до запорожців на низу Дніпра, у яких учився поводитися з конем і оружжям у ватазі Герасима Євангелика. Про-

бувши там короткий час, він являється в волинському місточку Гощі в тамошній школі, де вчиться польської та латинської мови. Відси він перейшов на службу до кн[язя] Адама Вишневецького в Братині. Проживши тут скромно та спокійно якийсь час і здобувши собі довір'я вельможного пана, він удав хорого, зажадав священика і сказав йому на сповіді: «Умираю. Віддай моє тіло землі з почестю, з якою хоронять царських синів. Не виявлю своєї тайни до гробу, але коли замкну очі навіки, то в мене під ліжком знайдеш записку, з якої пізнаєш усе. Не оповідай про се нікому, бо бог, видно, судив мені вмерти в недолі». Духовний був єзуїт і поспішив сповістити про все князя, а князь поспішив до хорого, знайшов і прочитав його записку, з якої довідався, що його слуга — російський царевич Димитрій, урятований від убійства вірним лікарем, що вбійці, присланні до Углича, замордували одного попівського сина замість Димитрія, якого сховали добрі вельможі та жінка дяка Щелканова, а потім вивели в Литву, сповняючи наказ царя Івана, даний їм на сей випадок. Вишневецький здивувався, зразу сумнівався, але хорий розкрив свої груди і показав йому золотий, дорогими камінцями усипаний хрест, заявляючи, що се святість, дарована йому хресним вітцем кн[язем] Іваном Мстиславським (ст. 75—6).

Вишневецький постарався скоро вилічити свого слугу з його недуги, справив йому багату одіж та відступив гарно уряджене помешкання, скрізь розпускаючи слухи про появу Іванового сина в Польщі. До секрету були допущені брат Адама Вишневецького Костянтин і сандомирський воєвода Юрій Мнішек. Переконані про оправдані претензії Григорія, вони повідомили про се короля Зигмунда. Про се знав також іще перед королем папський нунцій Рангоні, який зі свого боку почав впливати на короля, аби допоміг Димитрієві зайняти московський трон, маючи від нього письменну обіцянку, що пристане до римської церкви й, одержавши панування в Москві, постарається прихилити до тої церкви всю Росію. В кінці 1603 або в початку 1604 р. самозванець явився в Кракові, був прийнятий нунцієм і королем, який розглянувши його свідоцтва та знаки (у нього була бородавка на лиці, одна рука коротша від другої, так само як мало бути у царевича Димитрія), обіцяв йому 40 000 золотих річної запомоги, а надто позволив йому для своїх намірів свобідно користу-

ватися підмогою польських магнатів. Самозванець тоді ж у Кракові тайно прийняв римсько-католицький обряд, але сього не розголошували, аби передчасно не дразнити православну Росію. Король готов був і сам дати йому воєнну підмогу, але старші тямучі політики, такі, як гетьман Замойський, Жолкевський та князь Острозький відрадили йому се, а князь Збаразький доказував, що самозванець справжній ошуканець, а не син московського царя. Король обмежився тим, що поручив панам Мнішкові й Вишневецькому приготовити воєнні сили для походу в Росію, призначив на ту ціль доходи сандомирського воєводства й, обдаруваши самозванця золотим ланцюгом, відпустив його від себе з почестю.

Осередком, де збиралася воєнна сила для походу в Росію, був Самбір, що належав до маєтностей Мнішка. У нього була молода гарна дочка Марина. Мнимий царевич, побачивши її та зрозумівши свій інтерес, освідчився о її руку, а воєвода-отець рад згодився на їх подружжя, заручини відбулися дня 25 мая 1604 р.

В тодішній Польщі нетрудно було зібрати воєнну силу невеликого розміру з свобідних людей, шляхти та свобідних селян і міщан, охочих до воєнних пригод та грабунків. До самозванця пристали також деякі московські емігранти, що, змушені до втеки з Московщини, жили досить свобідно в Польщі. Самозванець звернувся надто з листом до донських козаків, взиваючи їх, аби помогли йому скинути з царського престолу «невільника та злочинця». За ним агітував на Вкраїні остерський староста Михайло Ратомський, який притягнув до нього також часть запорожців.

Цар Борис Годунов уже в січні 1604 р. довідався з різних сторін про небезпеку, яка грозила йому від Польщі. Найважніша з тих відомостей була та, що в початку того року донські козаки над Волгою розбили окольничого Семена Годунова і, зловивши деяких його стрільців, пустили їх до Москви, переказуючи цареві: «Заявіть Борисові, що ми незабаром будемо в нього з царевичем Димитрієм» (ст. 83). Цар, стривожений тими звістками, поперед усього вдався до монахині-цариці, матері Димитрія, домагаючися від неї підтвердження, що її син справді був убитий. Її свідоцтво не могло заспокоїти його. Він велів покарати смертю дяка Смирнова, який заздалегідь не ув'язнив Отреп'єва, велів подвоїти сторожі на польській

границі та перехапувати всякі звістки про самозванця, велів опублікувати всю історію життя та втеки того самозванця, нарешті, вислав від імені своїх бояр Григорійового діда Смирнова-Отреп'єва до короля Зигмунда та його панів, аби в їх присутності посвідчив походження мнимого Димитрія. В тій самій цілі він вислав до донських козаків дворянина Хрущова. Розуміється, що всі ті заходи були даремні та не могли усунути дійсної небезпеки, якою грозила особа самозванця. Сей уже дня 15 серпня стояв зі своїм військом у Сокільниках над Дніпром, і коли до нього привели Хрущова в кайданах, присланого від донських козаків, сей, побачивши самозванця, залився сльозами, впав на коліна й крикнув: «Бачу царя Івана в твоїм лиці! Я твій слуга навіки!» Його зараз увільнили з оков, і він зробився завзятим прихильником нового царя та подав йому багато правдивих та неправдивих звісток про настрій людності та воєнні приготування в Росії.

Проте сила, з якою самозванець вибирався воювати Росію, була дуже мала. Вона складалася ледве з 1 500 правильно уоружених вояків і з досить значного числа слабо узброєних охотників. Недалеко Києва до них пристали 2 000 донських козаків, декілька ватаг київських та сіверських, узброєних Ратомським, і ся сила дня 16 жовтня вступила в Росію.

Вступаючи до Росії, самозванець видав маніфест до російського народу, в якім заявляв, що незримою рукою всевишнього він уйшов від ножа Борисового і, довго ховавшися в невідомості, тою самою рукою виведений на світове позорище, спішить тепер під знаками сильного та хороброго війська до Москви обняти спадщину своїх предків, корону та скіпетр Володимира, та звертався до всіх урядників і горожан з упімненням, аби покинули грабіжника Бориса і вернули до служби законного володаря (ст. 87). Рівнозначно з сим сандомирський воєвода іменем короля та знатних польських панів опублікував відозву, що вони, переконані очевидними та безсумнівними знаками про правдивість царевича Димитрія, дали йому свою поміч і готові дати ще сильнішу для відзискання батьківського престолу. Ті письма викликали велике враження не тільки на Вкраїні, але також і в Московщині, куди вони доходили, невважаючи на всі зусилля власті. Самі російські чиновники хиталися в своїх поглядах, а воєводи, знаючи настрій народу, боялися поступати з ним надто гостро. Тому не

диво, що зараз по переході російської границі до мнимого Димитрія почали переходити мешканці сіл, місточок та військові залоги. Самозванець поводився з тими новими прихильниками дуже ласкаво та людяно, і про се зараз пішла добра слава аж у глиб Росії. Дня 26 жовтня йому піддався Чернігів, де йому видано моковських воєвод, із яких один Іван Татєв зараз зробився його гарячим прихильником. Тут до його війська пристало 300 озброєних стрільців, а в чернігівській твердині знайдено 12 гармат. Відси самозванець пішов до Новгорода-Сіверського, над яким держав команду воєвода Петро Федорович Басманов. Сей воєвода завдячував усе Борисові, який тепер вислав його рятувати Чернігів разом із своїм боярином князем Миколою Романовичем Трубецьким, оба вони, не дійшовши до Чернігова, дізналися, що там уже самозванець, і замкнулися в Новгороді. У Басманова було всього 500 стрільців московських, тому він уоружив волею й неволею значніших мешканців Новгорода. Дня 11 падолиста самозванець підійшов до міста, і тут перший раз росіяни привітали його кулями. Басманов не хотів піддатися добровільно і відбив напад польського війська. Стан самозванця міг відразу статися дуже лихим, якби не несподіваний зворот у Путивлі. Там командували два знатні воєводи, окольничий Михайло Салтиков і князь Василь Рубець-Масальський. Сей останній разом із дяком Сутуновим станув на стороні мнимого царевича, збунтував міщан, зв'язав Салтикова і дня 18 падолиста віддав се важне місце самозванцеві. Зараз потім піддалися йому многі менше важні міста, особливо Оскол, Вороніж, Кроми та Єлець. Уся південна часть Московщини закипіла бунтом. Скрізь в'язали царських чиновників і відсилали до Димитрія, який зараз увільнював їх і приймав у свою службу. До його війська приставали купи охочих. Вони переловили багату касу, яку везли московські купці в медових бочках для начальників війська в Сіверщині. Самозванець, одержавши ту касу, післав зараз значну її часть до Польщі князеві Вишневецькому та пану Рожинському, аби набирали нові відділи затяжного війська. Сам він тим часом облягав Новгород, стріляв із великих гармат та валив мури. Басманов, бачачи се та надіючися на поміч царського війська, почав переговори. Та цар Борис у рішучій хвилі не показав себе героєм. Замість вислати сильне військо на загрожене місце та силою здавити бунт, він уважав за відповідне далі впливати

на настрій народу і велів князеві Василеві Шуйському торжественно на площі трачення в Москві заявити перед народом своє очевидне свідоцтво про замордування царевича Димитрія. Розуміється, що така заява, чим торжественіша, тим більше мусила відновляти пам'ять про страшний злочин царя та підкопувати прихильність народу до нього. Не помогла також анафема, яку московська ерархія за наказом царя мусила кинути на самозванця Грицька Отреп'єва, бо народ, очевидно, думав, що нехай собі Грицько Отреп'єв буде анафема, але многа літа царевичу Димитрію! Необережним показав себе цар Борис і тому, що, надіючися на свою силу, відкинув предложення шведського короля, який на знак своєї прихильності готов був прислати йому своє військо на поміч. Тим часом у Брянську, найближчій твердині перед Новгородом, зібралося 50 000 царського війська під проводом воєводи кн[язя] Федора Івановича Мстиславського. Дня 21 грудня прийшло до битви, в якій царське військо стратило 4 000 убитих. Ся страта була так несподівана для прихильників царя, що деякі чужоземці в його службі говорили: «Росіяни не мають ані носів, ані рук, тільки ноги» (ст. 95—6).

Зараз другого дня по битві до самозванця пристало 4 000 запорожців, а військо Борисове відступило до Стародуба Сіверського. Одначе побіда не тішила поляків, які надіялися провести Димитрія до Москви без добуття меча. Найбільша часть польських панів покинула його по першій битві, в тім числі також його будучий тесть воєвода Мнішек, стративши надію на здобуття московського престолу та царської корони для своєї дочки.

Царські воєводи були так змішані своєю стичкою з військом самозванця, що навіть не повідомили царя про свою програну. Дізнавшися про се від інших, Борис дня 1 січня вислав кн[язя] Василя Шуйського на начальника армії, а Басманова покликав до себе, до Москви, обдарував його щедро, подавши йому власними руками золоту миску, насипану 2 000 червінців та іншими дарами, і задержав його при собі для наради. Сим зробив нову помилку, відкликавши з поля війни найздібнішого воєводу. Шуйський, висланий на його місце, зовсім не дорівнював йому здібностями. Він застав царське військо недалеко Стародуба в лісах і засіках, немов сховане від ворога, в тривозі та безчинності, з хорим начальником. Він вивів військо до Сівська настрічу самозванцеві і настиг його коло села

Добринич. Тут дня 21 січня прийшло до битви, в якій самозванець зразу виконав смілий та успішний напад на московську армію, але піхота й гармати поразили його кінноту і задали йому великі страти. Вбито 6 000 його війська, взято 13 гармат і 15 стягів та немало полоняників. Російські воєводи думали, що між убитими був також самозванець, і спішно повідомили про се царя. Та самозванець уйшов живий, зібрав до себе решту війська, з якого перші прийшли до нього запорожці, що мало потерпіли в битві, але самозванець не допустив їх до себе за те, що вони буцімто з трусості втекли з битви, і вони, розсердившися, пішли геть. Царські воєводи не визискали одначе своєї побіди як слід, а замість запорожців до самозванця прибуло до Путивля 4 000 донських козаків. Він видав новий зазив до російського народу, де помішано правду з вигадками і де автор запевняв, що бог не покинув його, не покинули й вірні слуги, признаючи в нім правдивого царевича Димитрія.

Царські воєводи по довгій стоянці на місці своєї побіди рушили нарешті під Рильськ, та тамошні воєводи привітали їх гарматними вистрілами й заявою: «Служимо цареві Дмитрові». Тут вони знов простояли два тижні, відступили взад і донесли цареві, що задумали дожидати весни в безпечних стоянках. Цар, знов затривожений звісткою про те, що самозванець живий, вислав до них окольничого Петра Шереметьєва та свого думного дяка з грізним упімненням та докорами за те, що випустили самозванця й дали війську причину до обурення. Воєводи, перелякані, знов дали доказ своєї нездібності та почали облягати непотрібне їм місточко Кроми, в якім за дерев'яною огорожею, крім немногих місцевих мешканців, було тільки 600 хоробрих донців із їх атаманом Корелою. Царська армія даремно силувалася серед зими здобути те дерев'яне гніздо. Вона почала облягати його, надіючися виморити обляжених голодом, а тим часом у війську, що стояло в снігах без захисту, почалася сильна пошесть. Безрадність обляжників була така велика, що одного дня 100 возів хліба і 500 козаків, висланих самозванцем із Путивля, без перешкоди ввійшли до обложеного міста (ст. 99—102).

Так тяглося се діло до цвітня 1605 р. Дня 13 того місяця цар Борис рано відбув нараду з вельможами в Думі, приймав визначних чужоземців, обідав із ними в Золотій

палаті і, ледве вставши від стола, почув себе недобре, кров бухнула у нього з носа, вух та рота й лилася рікою. Лікарі, яких він дуже любив, не могли спинити її. Він тратив пам'ять, але встиг благословити сина на російське царство, прийняти т[ак] зв[аний] ангельський образ, себто чернечу рясу з іменем Боголіпа, і по двох годинах спустив дух у тій самій палаті, де тільки що бенкетував із боярами та чужоземцями (Карамзин, op. cit., ст. 104). Він мав тоді ще лише 53 роки.

Зараз по його смерті московський патріарх Іов, вище духовенство, бояри та міщани присягли на вірність цариці Марії та її дітям, цареві Феодору та Ксенії. Молодий цар Феодор мав тоді 16 літ і мав як на ті часи значний засіб знання, живо розвитий розум, та був вихований у чесноті й невинності. Карамзін називає його «першим щасливим плодом європейського виховання в Росії» (ст. 107). Прибічна рада царська зараз відкликала нездібних воєвод Мстиславського та обох Шуйських із поля битви, а головним воєводою вибрала Басманова. Молодий цар у присутності своєї матері сказав до нього: «Служи нам, як служив мойому вітцю!» Його вислали до війська в супроводі новгородського митрополита Ізидора, аби додати йому більшої поваги. Дня 17 цвітня Басманов прибув до табору й не застав там уже ані Мстиславського, ані Шуйських. Військо без супротивлення присягло на вірність новому цареві, і з тим митрополит вернув до Москви. Тут сталося щось несподіване. Замість ударити всіма силами на самозванця Басманов простояв бездільно до 7 мая, і того дня, коли в війську зчинилася тривога, сівши на коня, громовим голосом об'явив Димитрія царем московським. Тисячі вояків відгукнулися на сей крик окликами: «Най жиє наш отець цар Димитрій Іванович!» Лиш деякі воєводи, вірні родині Годунових, мовчки втекли з табору до Москви; одного з них, Івана Годунова, зловили в дорозі і привели зв'язаного до табору, а князь Василь Голіцин, бажаючи відвернути від себе всякі підозріння в прихильності до Годунових, сам велів зв'язати себе (op. cit., ст. 110—112).

Так скінчилася війна. Облогу Кром зараз знято, а князь Голіцин поспішив до Путивля поздоровити нового царя від імені всього війська. Новий цар зараз розпустив усе військо на місяць для відпочинку, тільки часть здорових вислав до Москви, а сам із найвірнішими своїми прихильниками рушив помалу туди ж. Він зупинився якийсь

час у Тулі, відки вислав своїх довірених Плещеєва та Пушкіна до Москви для навертання народу на його бік і Басманова з добірною дружиною для доконання державного перевороту. Молодий цар Феодор Годунов сидів у царській палаті зі своєю матір'ю та сестрою, не знаючи ні про що. Збунтований народ поперед усього скинув патріарха Іова, зневажив його в церкві та вивіз із Москви до Старицького монастиря. Потім бунтівники вдерлися до царської палати дня 3 червня, стягли Феодора з престолу і разом із матір'ю та сестрою відвели їх у їх власний дім, де їх до дня 10 червня держали під сторожею. Того дня князі Голіцин і Масальський, чиновники Молчанов і Шерефедінов, узявши з собою трьох силачів-стрільців, ввійшли до дому Годунових і там зараз задушили царицю Марію та її сина, а дочку лишили живою. Народові, що обступив дім Годунових, оголосили, що цариця й її син самі позбавили себе життя отрутою.

Самозванець усе ще сидів тоді в Тулі та робив старання привернути до себе народ та достойників цілої Росії. Аж дня 20 червня він в'їхав до Москви. Між першими його розпорядженнями було наставлення нового патріарха, яким зроблено Грека Ігнатія, буцімто архієпископа київського, який коронував його царською короною в Москві дня 21 липня. Шлюб із Мариною Мнішківною відбувся аж дня 29 падолиста в Кракові позаочно по латинському обряду в присутності короля, який заступав пана молодого, і по довершенім через краківського архієпископа обряді вінчання власноручно вложив руку панни молодої в руку московського посла. Не бракувало при тій незвичайній нагоді також поетичної гратуляції. Визначний польський поет того часу, кс[ьондз] Станіслав Гроховський, уложив просторий вірш загально вживаним тоді сапфійським розміром на вінчання вельможної воєводянки Марини Мнішківни з російським царем Дмитром, із якого Нємцевич у своїй тритомовій книзі «Dzieje panowania Zygmunta III» (Варшава, 1819) наводить отсі чотири строфи:

Phebie z wielkiego Jowisza córami,
Jeśliś się kiedy zabawiał śpiewami,
Dziś Samowładcy w Moskwie Dymitrowi,
Śpiewaj Carowi!
To tryumphie, niewysłowionemu

Śpiewajmy wszyscy Imieniu Pańskiemu!
Wydarte sobie Dymitr objął w dłonie mocne
Brzegi północne.
Sławny pod słońcem Słowiański narodzie,
To tryumphie, raduj się swej zgodzie!
Granice świata sława twa przenika
I nieba tyka.
O pełna wdzięków, szczęśliwa Mniszkówno,
Wyniosłaś dom twój z obłokami równo,
Błyszczysz, Maryno, między Słowiańskiemi
Córy zacnemi.[1]

Отсе все, що треба було сказати про історичну основу Пушкінової драми. Порівнюючи історичне оповідання Карамзіна з драмою, бачимо, що поет не силкувався невільничо йти за оповіданням історика, пропускав багато важних та цікавих для історика подробиць, але зате докладніше та ширше розвивав сцени, цікаві з психологічного боку. Найкращою між ними треба назвати сцену між самозванцем і Мариною Мнішківною, списану справді з гідним подиву майстерством. Характеристика старорускього літописця в сцені Григорія з Пименом також дуже гарна і вважається класичною в російськім письменстві, хоча думку про те, що старорускі літописи переважно були списувані монахами, не можна вважати зовсім оправданою, особливо щодо найстарших українських літописів, надиханих майже наскрізь рицарським, щоправда християнським, але зовсім не чернечим духом. На одну подробицю треба ще звернути увагу. В своїм оповіданні Карамзін, ідучи за своїми джерелами, скрізь називає південнота західноруські землі литовськими і всю східну часть Польщі Литвою. Се відгукнулося і в Пушкіна в сцені переходу втікача Григорія через російську границю, хоча та сцена, як бачимо з історичного оповідання, відбулася не на границі Литви, але на сіверській території за Дніпром, отже, в краю, де українська людність стикається з великоруською. Взагалі треба сказати, що самозванець у своїх мандрівках по землях Польської держави ніколи не був на Литві.

Драму «Борис Годунов» почав Пушкін писати при кінці (1824) р. в часі свого побуту в селі Михайлівськім.

[1] Друковано в Кракові у Яна Шелінга в р. 1606.

Він почав писати її по довгих і основних приготуваннях. «Вчитуючися в Шекспіра, Карамзіна та наших старих літописців,— писав він у ту пору,— я занявся думкою оживити в драматичній формі одну з найдраматичніших діб нашої історії. Шекспіра я наслідував у його свобіднім та широкім малюванні характерів, за Карамзіним ішов у яснім розвою події, а з літописів старався відгадати мову тодішнього часу. Джерела багаті, та чи я встиг визискати їх, не знаю». Сам Пушкін називає «Бориса Годунова» романтичною драмою, чим він різко протиставить її псевдокласичній школі. Мабуть, із книжки А.-В. Шлегеля «Vorlesungen über die dramatische Kunst» він узяв ідею національної драми та неприхильність до псевдокласичної штуки, а притім уникання всього вузько романтичного, мрійного або містичного, так, як і Карамзін, виключав уже все сентиментальне. Пушкін був задоволений своєю роботою, але не спішив друкувати її і продержав її в рукопису цілих шість літ. Тільки припадково в р. 1827 він надрукував окремо сцену в келії між Пименом і Григорієм, яка загально подобалася. Опублікована в р. 1831 цілість не задоволила тодішньої публіки ані критиків. Одні бачили в ній «правдиві малюнки звичайної природи», а шукали блискучих сцен та сильних, високих почувань; були й такі, що вважали сю драму «виродом», який не надається ні для сцени ні для читання[1]. Зі свого боку вчений російський історик літератури, цитований тут, твердить, що той «виродок» явився вітцем усеї національної російської драми, а внутрішня, велична стрійність тих «обломків Карамзіна» видна тепер кождому гімназіальному ученикові. Жаль тільки, що та національна російська драма після Пушкіна досі якось не розвинулася і, крім справді прегарних драм Олексія Толстого «Смерть Івана Грозного» і «Цар Феодор Іванович» та ряду драм Островського з історії царя Грозного та часу самозванців, не видала майже нічого гідного ближчої уваги.

Писано в днях 28 марта до 3 цвітня 1914.

---

[1] О. Кирпичников. Стаття про Пушкіна в лексиконі Брокгауза й Ефрона, т. XXV, ст. 838—9.

СЦЕНА З «ФАВСТА»

ФРАГМЕНТ

Берег моря. Фавст і Мефістофель.

Фавст

Я нуджусь, бісе.

Мефістофель

Що робити, Фавсте?
Така вже нам положена границя,
Якої перейти ніхто не може.
Розумні твори нудяться усі,
Один з лінивства, другий від роботи;
Один не вірить, інший стратив віру;
Один нажитися не встиг,
Другий нажився понад міру,
І кождий з них зіває та й живе,
І всіх труна, зіваючи, чекає,
Зівай і ти!

Фавст

Се жарт плиткий!
Придумай, як би чим мені
Забавиться.

Мефістофель

Будь задоволений
Міркуваннями розуму! В своїм
Альбомі запиши: «Fastidium
Est quies», се значить: нудьга —
Се відпочинок для душі.
Я психолог. І ось тобі наука!
Скажи, коли не нудивсь ти в житті?

Подумай, пошукай! Чи не тоді,
Як над Віргілієм дрімав,
А розум твій розбуджувала різка?
Чи не тоді, як рожами вінчав
Ти ласкавих дівчат весілля,
В шумних забавах присвячав
Їм пориви вечірнього похмілля?
Чи не тоді, як затопився ти
В високолетні мрії й міркування,
В безодню темної науки?
Та тямлю, що тоді з нудьги,
Мов арлекіна, з полум'я та диму
Ти врешті викликав мене.
Як біс проворний я звивався,
Розвеселить тебе старався,
Возив до духів, до відьом,—
І що ж, усе те пусто-дурно.
Бажав ти слави — і добився,
Хтів закохаться — закохався.
Взяв від життя все те, що дать воно могло,—
І що ж, щасливеє воно було?

Фавст

О, перестань і не розранюй ще
Мої перестарілі рани! У знанні
Глибокому нема життя. Прокляв я
Брехливе світелце науки.
А слава що? Проміння припадкове,
Якого хоч і як лови — не зловиш.
Честь світова — безсмислиця, мов сон,
Та єсть же дійсне, праведне добро —
Двох душ збратання.

Мефістофель

Й перше рандеву?
Чи так? Та чи не ласкав би сказати,
Кого тобі приємно споминати?
Чи, може, Гретхен?

Фавст

О чудовий сон!
О чисте полум'я любові! Там, о там,
Де дерева шуміли так тужливо,

Де на її прекрасних грудях
Я втомленую голову схиляв,
Я був щасливий.

Мефістофель

Творче милостивий!
Маячиш ти на яві, Фавсте! Сам себе
Услужними згадками дуриш ти.
Та чи не я тобі своїми заходами
Доставив тее чудо красоти
І серед північної темноти
З тобою звів її? Тоді плодами
Свойого заходу я забавлявся
Сам оддалік, як ви собі обоє...
Адже все бачив я, все пам'ятаю!
Коли твоя красуня в захваті
Була неначе п'яна — ти душею
Тривожною в задуму поринав.
А доказали ми з тобою, що задума —
Нудьги насіння. І чи знаєш ти,
Філософе премудрий, що ти думав
У хвилю ту, коли не думає ніхто?
Сказать тобі?

Фавст

Ну, говори! Ну, що?

Мефістофель

Ти думав: «Ангеле послушний мій,
Як гаряче я забажав тебе!
Як хитро в простодушної дівчини
Я мрії серця роздував!
Любви невинній, безкорисній
Невинно віддалась вона.
Чому ж тепер у мене в груді повно
Ненависної туги та нудьги?
На жертву мого забагу пустого
Дивлюсь, напившись розкоші марної,
З непереможною відразою!»
Так нерозумний дурень, з добра-дива
Наважившися на лихеє діло,
І в лісі жебрака зарізавши, над трупом
Знущається зневажними словами.

Так на продажну красоту розпуста,
Сквапливо нею наситившися,
Глядить не то з обридженням, не то зі страхом.
Потім із усього того ти вивів
Одно заключення...

Фавст

Та пропадай
Від мене, витворе пекельний ти!
Тікай, щоб я не бачив більш тебе!

Мефістофель

І овшім. Та задай іще мені задачу!
Адже без діла відлучатися від тебе
Мені ніяково, а дарма тратить час
Я не люблю.

Фавст

(показуючи на море)

Що там біліється, скажи!

Мефістофель

Се корабль іспанський тримачтовий,
Пристати до Голландії готовий,
На нім поганців триста, мавпи дві,
Та бочка золота, та шоколади
Багатий груз, і модна ще хороба,
Що й вам її недавно дарували.

Фавст

Все затопи!

Мефістофель

Я лиш того й чекав.

Щезає.

Переклад писано д[ня] 10 цвітня 1914.

Інтелігентний чоловік, занятий духовою, а особливо науковою працею, не нудиться ніколи. Нудьга являється у нього хіба як признак банкротства його наукової роботи, її методів та здобутків. Таким ученим являється також Фавст у Гетевій трагедії, який у вступнім

монолозі виказує мниму недостаточність усіх доступних йому наук і доходить до наміру самовбійства. Таким самим ученим, якого не задоволила його наука, являється також Фавст у маленькій драматичній сцені Пушкіна, написаній, очевидно, під впливом трагедії Гетого. «Я нуджусь, бісе.» — такими словами починається та сцена. І Мефістофель, із яким розмовляє тут Фавст, із правдиво чортівським знанням людської душі розкриває перед Фавстом тайники його власного життя, доказуючи йому, що він від наймолодших літ при всіх своїх заняттях та забавах почував нудьгу та обридження. Особливо вражає читача Мефістофелів аналіз Фавстової любові до Гретхен, у якій Фавст голослівно вказує одиноку святу згадку свого життя. У відповіді на те Мефістофель указує йому драстичними словами цілу безодню погані та зневір'я. Фавст не має на се ніякої відповіді, крім розпучливого викрику: «Пропадай ти, пекельний виплоде!» Розуміється, Мефістофель не може пропасти від цього і вказує йому для розривки корабель, що пливе по морю, оповідає, що на нім міститься,— знов-таки з чортівською фантазією,— і Фавст наказує йому зараз затопити той корабель.

Ся драматична сцена, написана в р. 1824 рівночасно з «Борисом Годуновим», виявляє незвичайний драматичний талант Пушкіна, який немов у світлі блискавки вміє показати безодню горя та зіпсуття в людській душі. Розуміється, для оцінки вартості науки та духової праці ся сцена не дає ніякого рішучого протидоказу, бо автор зовсім не входить у те, якою саме наукою і з якими вислідами займався Фавст.

Писано дня 15 цвітня 1914 р.

СКУПИЙ РИЦАР

ТРАГЕДІЯ

СЦЕНА ПЕРША

У вежі.

Альбер і Іван.

Альбер

Що б там не сталося, а на турнірі
Я буду. Шолом дай мені, Іване!

Іван подає йому шолом.

Попсований, наскрізь пробитий! Годі
Його надіти. Треба би нового.
Який удар! Проклятий граф Делорж!

Іван

Та й ви йому порядно відплатили!
Як із стремен ви вишибли його,
Він добу перележав наче труп
І поледве чи верне до здоров'я.

Альбер

А все-таки нічого він не стратив.
Цілий його венецький той нагрудник,
А груди — ті йому й гроша не варті,
І інших він не буде купувати.
Чому я з нього й шолома не зняв?
А зняв би був, якби не соромився
І дам і герцога. Проклятий граф!
Волів мені він голову пробити.
Потрібна би й одежа. Уостанне
Всі рицарі сиділи ув атласах

Та в адамашках, тільки я у бляхах
За герцогським столом. Відмовився
Я тим, що на турнір попав лиш припадково.
А що скажу сьогодні? Бідність, бідність!
Як унижає серце нам вона!
Коли Делорж своїм тяжезним списом
Пробив мій шолом і повз мене скочив,
А я голіголов, острогами
Коня свого шпигнувши, наче вихор
Помчався й графа на дванадцять кроків
Шпурнув, немов малесенького пажа,—
Коли всі дами повставали з місць,
Коли сама Клотільда, поневолі
Лице закривши, скрикнула, і всі
Герольди мій учинок прославляли,—
Тоді ніхто не думав про причину
Хоробрості та сили дивної
Моєї! А я мало не шалів
За шолом свій ушкоджений. Яка
Була причина мойого геройства?
Лиш скупість. Так, нетрудно заразиться
Тут нею під одною кришею
З моїм вітцем. А що мій бідний Емір?

Іван

Все ще хромає. Виїхати вам
На нім не можна.

Альбер

Нічого робити,
Куплю гнідого,— добре, що за нього
Не много просять.

Іван

Хоч не много просять,
А грошей все ж таки у нас нема.

Альбер

Що ж каже маніхей той Соломон?

Іван

Говорить, що не може більш давати
В позику нам грошей без застави.

Альбер

Без заставу! Де ж той у чорта застав?

Іван

Я те й казав.

Альбер

Що ж він?

Іван

Стиснув плечима.

Альбер

А ти б йому сказав, що мій отець
Багатий сам, як жид, і скорше чи
Пізніше я одержу все по нім.

Іван

Я говорив.

Альбер

Що ж він?

Іван

Стиснув плечима.

Альбер

От ще біда!

Іван

Він сам хотів прийти.

Альбер

Ну, слава богу! Я без викупу
Не випущу його.

Стук у двері.

Хто там?

Входить Соломон.

Соломон

Слуга покірний.

Альбер

А, приятелю!
Жидюго клятий, любий Соломоне!
Прошу сюди! То ти, як зачуваю,
В мій довг не віриш?

Соломон

Пане милостивий,
Клянуся вам, що рад би, та не можу.
Де взяти гроші? Ввесь я зруйнувався,
Все рицарям допомагаючи,—
А жаден не платить. Я вас хотів
Отсе просить, чи не могли б мені
Хоч часть віддати?

Альбер

Ах, розбійнику!
Та якби в мене завелися гроші,
Чи став би панькатися я з тобою?
Та ну, не будь упертий, Соломоне
Премудрий, викладай тут червінці!
Сотчину висип, поки зараз тут
Тебе не скажу обшукать.

Соломон

Сотчину!
Якби я мав сто червінців!

Альбер

Та слухай!
Не стид тобі не виручити свого
Приятеля?

Соломон

Клянуся вам...

Альбер

Та годі, годі!
Тобі потрібно заставу? Дрібниця!
Що маю дать в застав? Чи свинячу
Сю шкіру? Якби міг її заставить,
Продав би вже давно. Чи слова
Рицарського тобі, собако, мало?

Соломон

Поки живі ви, ваше слово, пане,
Значить багато. Наче талісман
Воно вам відімкне всі скрині всіх
Фламандських багачів. Та як його
Передасте мені, жидкові бідному,
А тим часом умрете — крий вас боже! —
Тоді в моїх руках воно лиш буде
Як ключ від скриньки, киненої в море.

Альбер

Чи ж мій отець переживе мене?

Соломон

Хто зна? Днів наших ми числить не можем.
Ще рано цвів юнак, під ніч умер,
І ось його чотири старчики
Несуть на плечах згорблених до гробу.
Барон здоров. Дасть бог, літ десять, двадцять
І двадцять п'ять і тридцять проживе.

Альбер

Та брешеш, жиде! Та за тридцять літ
Мені вже п'ятдесят мине, тоді
Нащо мені й ті гроші?

Соломон

Гроші! Гроші —
Все, в кождому віці здадуться нам.
Та молодий у них шукає слуг
Проворних і, не жалуючи їх,
Шле їх сюди й туди,— але старий
В них бачить вірних друзів і пильнує
Їх, наче ока в голові.

Альбер

О, мій отець
Не бачить в них ні друзів, ані слуг,
Лише панів, і сам він служить їм.
І як ще служить! Як алжірський раб,
Як пес на ланцюзі. В нетопленій
Коморі він живе, лиш воду п'є,
Їсть сухарі, всю ніч не спить, усе

Лиш бігає та лається, а там
У нього в скринях золото спокійно
Лежить собі. Мовчи! Колись-таки
Воно мені послужить і лежать
Забуде.

Соломон

Так, на погребі барона
Проллється більше грошей, аніж сліз.
Дай боже вам якнайскоріше спадок!

Альбер

Амінь

Соломон

А можна би?

Альбер

Що?

Соломон

Так, я думав,
Що спосіб є такий...

Альбер

Який такий?

Соломон

У мене тут знайомий старичок,
Жидок, аптекар бідний...

Альбер

І лихвар
Такий, як ти, чи мо' чесніший трохи?

Соломон

Ні, рицарю. Товій не тим торгує.
Він робить краплі — справді, чудеса
Вони справляють.

Альбер

Що ж мені до них?

Соломон

У скляночку води долить... три краплі...
Ні смаку в них, ні барви не завважиш.
І чоловік без болю в животі,
Без різання й хвороби умирає.

Альбер

Значить, старий отрутою торгує.

Соломон

Так, і отрутою.

Альбер

То що ж, замість позики
Ти подаси мені склянок отрути двісті,
За склянку червінець? Чи так, чи ні?

Соломон

Пан зволять сміх собі робити з мене.
Ні, я хотів... Та, може, ви... Я думав,
Що вже баронові час умирать.

Альбер

Що! Отруїть вітця! Ти смієш синові...
Іван, держи його! Ти смів мені...
А знаєш ти, жидівськая душе,
Псе, змію, що тебе я зараз же
На брамі тут повішу!

Соломон

Провинився!
Звиніть, я жартував.

Альбер

Іване, шнура!

Соломон

Я жартував. Я гроші вам приніс.

Альбер

Геть, псе!

Жид відходить.

Ось до чого мене доводить
Отецька скупість! Ось що смів жидюга

Мені наряять! Дай вина склянчину!
Я ввесь дрижу... Іване, але гроші
Мені потрібні. Побіжи за жидом
Проклятим і візьми у нього червінці!
Та принеси сюди лиш каламар,—
Я квит напишу. І не приводи
Сюди того Іуду! Або ні, зажди!
Отрутою запахнуть червінці,
Як срібняки колись Іскаріота.
Я зажадав вина.

І в а н

Та в нас вина
Нема ні краплі.

А л ь б е р

А де ж те, що в дарі
Мені прислав з Іспанії Рамон?

І в а н

Я вечором заніс останню пляшку
Слабому ковалеві.

А л ь б е р

А, згадав!
То дай води! Ось прокляте життя!
Ні, так і буть, піду шукати справи
У герцога. Нехай присилують вітця
Держать мене як сина, не як миш,
Уроджену в дірі.

СЦЕНА ДРУГА

Підземелля.

Б а р о н

Як молодий гультяй жде бачення
З лукавою розпусницею десь
Або з дурною, що її підмовив,
Так я ввесь день на ту хвилину ждав,
Коли зійду сюди у підземелля,
В безпечну скритку моїх вірних скринь.
Щасливий день! Сьогодні можу я
У шосту скриню — скриня ще не повна —

Досипать жменю золота. Не много,
Здається, та потрохи скарб росте.
Читав я десь, що цар одного разу
Велів своїм воякам наносить
Землі по жмені в купу, і могила
Горда зросла, а цар із висоти
Міг радісно долину оглядать,
Покриту білими наметами,
І море, де роїлись кораблі.
Так я, по жменьці скупо зносячи
Звичайну дань свою в те підземелля,
Здвигнув отсю могилу й з висоти
Її глядіти можу на все те,
Що підляга мені. А що ж мені
Не підляга? Як дух якийсь, я можу
Із сього льоху управляти світом.
Як лиш захочу, здвигнуться будівлі,
В мої сади препишні збігнуться
Прегарні німфи барвною юрбою
І музи дар свій принесуть мені,
Свободи геній стане в мене в службу,
І чеснота й безсонна праця смирно
Чекати будуть в мене надгороди.
Я свисну — і до мене, хоч несміло,
Але послушно влізе гріх кривавий,
Лизатиме у мене руку, в очі
Глядіти, в них моєї волі знак
Читаючи. Послушне все мені,
А я нікому, вищий над усі
Бажання. Я спокійний в почутті
Своєї сили, і досить мені
Отсього почуття.

(Глядить на своє золото.)

Здається, небагато,
А скільки то людських турбот, ошук,
Сліз, благань і проклять вміщає
У собі сей важкий тягар! Ось нині
Вдова мені се віддала, та перше
З трьома дітьми півдня перед вікном
Клячала на колінах, плачучи.
Йшов дощ і перестав, і знов пішов.
Комедіантка та й не ворухнулась.

Я міг би був прогнать її, та щось
Мені шептало, що за мужа довг
Вона для мене принесла й не схоче
В тюрмі сидіти завтра. А отсей?
Сей червінець приніс мені Тібо!
І де він взяв його, ліниве те ледащо?
Украв, мабуть, а може, там на шляху
Вночі в діброві... Так, якби всі сльози,
І кров, і піт, пролиті за все те,
Що тут хорониться, з земного лона
На мене виступили враз, була б потопа,
І захлеснувся б я в тім підземеллі.
Та час мені.

(Хоче відімкнути скриню.)

Тьфу! Кожний раз, коли
Захочу тільки відімкнути скриню,
Мене кидає в жар або в мороз.
Не страх — о ні! Кого мені бояться?
При мні мій меч, і золото боронить
Та чесна сталь; та серце в мене тисне
Якесь недовідоме почуття.
Впевняють лікарі: бувають люди,
Яким приємно інших мордувать.
Мені вчувається, що мусять чути
Вони, встромляючи свій ніж у жертву.
Приємно й страшно за одним разом.

(Відмикає скриню.)

Ось рай мій!

(Всипає гроші.)

Йдіть туди! Доволі вам
Блукать по світу, пристрастям служити
Й людським потребам! Тут засніть собі
Сном сили й супокою, як боги,
Що сплять в глибоких небесах. А я
Сьогодні хочу бенкет справити
Собі. Засвічу свічку перед кождою
З тих скринь і всі повідмикаю й стану
Сам серед них та знай глядітиму
На ті блискучі купи золота.

(Запалює свічки й відмикає скрині одну за другою.)

Я цар!.. Який же се чарівний блиск!
Мені послушна сильна ся держава,
В ній щастя, в ній і честь моя, і слава!
Я цар! Та хто у спадку після мене
Прийме над нею власть? Мій син, наступник!
Безумець, марнотратник молодий,
Розпусників товариш та гуляк?
Як тільки вмру, він зараз тут ввійде
Під ті спокійні та німі склепіння
З юрбою прихвоснів та ласої двірні.
У мого трупа він вкраде ключі,
Зі сміхом скрині ті повідчиняє,—
І потечуть ті скарби дорогії
В кишені атласові та діряві.
Він розіб'є посудини святії,
Єлеєм царським він напоїть грязь.
Змарнує все... А по якому праву?
Хіба мені все те дісталось даром
Чи жартом, як грачеві, що кістками
Постукує і купи загрібає?
Хто знає, скільки все те коштувало
Гірких відречень, пристрастей унятих
І дум важких, щоденних клопотів,
Безсонних ночей? Може, скаже син,
Що в мене серце мохом поросло,
Що я не знав бажань, що в мене совість
Не рушалась ніколи — совість, звір
Кігтястий, лютий, що скребе за серце,
Совість, непрошений, докучний гість,
Віритель невмолимий, відьма злая,
Що вміє місяць мороком покрити,
Мертвих із темної могили викликати!
Ні, витерпи спершу собі багатство,
А там побачимо, чи стане той бідняк
Те марнувать, що кров'ю нагромадив.
О, якби міг я від очей негідних
Те підземелля заховать! Якби
З могили міг прийти я й сторожем
Сидіть на скринях сих і від живих
Ті скарби хоронить, так, як сьогодні!

СЦЕНА ТРЕТЯ

Князівська палата.

Альбер і герцог.

Альбер

Повірте, князю, довго я терпів
Стид бідності гіркої. Якби не
Ся крайність, ви би жалоби моєї
Ніколи не почули.

Герцог

Вірю, вірю,
Мій благородний рицарю! Такий,
Як ви, вітця не винуватить
Без крайності. Таких розпусних мало...
Вспокійтеся! Я вашого вітця
Усовіщу вже сам на сам, без шуму.
Я жду його. Давно ми не видались.
Він друг був діда мого. Пам'ятаю,
Коли я ще малим був, він сажав
Мене на свойого коня не раз
І своїм шоломом тяжким вкривав,
Неначе дзвоном.
(Глядить у вікно.)
А се хто? Чи він?

Альбер

Так, князю, він.

Герцог

Відійдіть же в сю
Кімнату, а як треба буде, я
Покличу вас.

Альбер відходить. Входить барон.

Бароне, рад я вас
Побачити бадьорим і здоровим.

Барон

А я щасливий, князю мій, що в силах
Був на ваш наказ тут явитися.

Герцог

Давно, бароне, не видались ми.
Чи тямите мене?

Барон

Чи тямлю, князю?
Я мов тепер вас бачу. Ви були
Живенький хлопчик. Ваш покійний тато
Не раз казав мені: «Пилипе (він
Все звав мене Пилипом), що ти скажеш
На мого сина? Га? За двадцять літ
Ми будем дурні перед тим малим!»
Сказать би, перед вами.

Герцог

Ми тепер
Обновимо знайомість. Ви забули
Мій двір.

Барон

Вже дуже постарів я, князю.
А при дворі що можу я робити?
Ви молоді, вам любі празники,
Турніри, а до них я вже не здатний.
Дасть бог війну, то я готов, хоч би
Постогнуючи, на коня знов сісти;
Ще стане сили меч старий за вас
Тремтячою рукою добувати.

Герцог

Бароне, ваша щирість відома
Мені. Були ви діда мого другом,
Отець мій поважав вас, і я все
Вважав вас вільним, добрим рицарем.
Та сядьмо!

(Сідають.)

Діти єсть у вас, бароне?

Барон

Лиш син один.

Герцог

Чому його при собі
Не бачу я? Вам надокучив двір мій,
Але йому в його літах і чині
Пристоїть бути при нас.

Барон

Мій син
Не любить шуму світових забав.

Він дикої та сумрачної вдачі,
Довколо замку все блука лісами,
Як олень молодий.

Герцог

А не гаразд
Йому дичитися. Ми незабаром
Його тут привчимо до світових
Забав, балів, турнірів, лиш пришліть
Його мені та назначіть йому
До стану відповідне вдержання.
Ви брови морщите? Мабуть, з дороги
Втомилися?..

Барон

Я не втомився, княже!
Та ви ввели мене у клопіт. Перед вами
Не хотів би я признаться, та мене
Ви змушуєте висловить про сина
Те, що я хтів би скрити перед вами.
Він, князю, на біду мою, негідний
Ні милості, ні вищої уваги.
Він молодість свою проводить у розпусті,
У низькім зопсутті.

Герцог

Мабуть, тому,
Бароне, що він сам. Бо самота
Й безчинність гублять молодих людей.
Пришліть його до нас, то він забуде
Всі привички, породжені в глуші.

Барон

Звиніть, мій князю, але справді я
Не можу з тим згодитися.

Герцог

Чому?

Барон

Звільніть від відповіді!

Герцог

Ні, жадаю.
Скажіть причину вашої відмови!

Барон

На сина я в гніві.

Герцог

За що?

Барон

За гріх тяжкий.

Герцог

Який же був той гріх, скажіть ласкаво!

Барон

Звільніть, мій князю!

Герцог

Ну, се дуже дивно!
Чи вам за нього сором?

Барон

Так! І сором...

Герцог

Що ж він зробив вам?

Барон

Він... він захотів
Убить мене.

Герцог

Убить! То я до суду
Його завдам, як крайнього злочинця.

Барон

Я доказу не дам, хоч певно знаю,
Що смерть моя пожадана йому.
Те тільки знаю, що він пробував
Мене...

Герцог

Що?

Барон

Обікрасти.

Альбер впадає в кімнату.

Альбер

Бароне, брешете!

Герцог

(до Альбера)

Як ви посміли?

Барон

А, ти тут! Ти, ти смів...
Мені... Ти смів вітцеві висловить
Такеє слово! Брешу! Й перед ким?
Перед самим князем! Мені! Мені!
Хіба я вже не рицар?

Альбер

Ви брехун.

Барон

І грім іще не вдарив? Боже правий!
Так підійми ж отсе!

(Кидає рукавичку.)

І нехай меч
Розсудить нас!

Син сквапно підіймає її.

Альбер

Спасибі вам. Ось перший дар вітця!

Герцог

Що бачив я? Що тут передо мною
Старого батька визов син прийняв!
В який же час надів на себе я
Ланцюг князівський! Замовчіть обоє!
Ви, старий дурню, й ти там, тигрисе,
Недолітку, покиньте звваду!

(До Альбера.)

Дай
Мені отсе!

(Відбирає від нього рукавичку.)

Альбер

(стиха)

А жаль.

Герцог

А так і вп'ився
У неї нігтями! Йди геть і не посмій
Являтися до мене, поки сам
Я не позову тебе!

Альбер відходить.

А ви, нещасний старче,
Чи вам не стидно?

Барон

Вибачте, мій князю!
Стоять не можу я... Мої коліна
Ослабли... душно! Душно!.. Де ключі?
Ключі, ключі мої!
(Паде додолу.)

Герцог

(приступає до нього)

О боже, він умер!
Страшний сей вік, страшні серця в людей!

Переклад писано в днях 3—7 цвітня 1914.

Сей незвичайно ефектовний драматичний образок написав Пушкін на основі англійської трагікомедії Ченстона «The covetous Knight», написав, розуміється, зовсім свобідно, не перекладаючи, ані переробляючи, тільки випрацювавши творчим духом трагічний конфлікт між вітцем-скупарем і сином із благородною душею, але притисненим бідністю та недостатком задля скупості вітця. Характеристику скупаря, яку в тім образку дав Пушкін, можна вважати чудом поетичної творчості, яка проникає людську пристрасть, доведену до манії, до її найкрайніших границь. Аби не ходити далеко, досить буде порівняти сей твір Пушкіна з п'ятиактовою комедією Мольєра «L'avare» («Скупар»), який зумів підглядіти скупість із її слабих та смішних боків і замість відстрашаючого прикладу дав зовсім плоску та пусту експірацію — задоволення скупаря зворотом украденої йому скриньки з грішми, якою він при кінці комедії тішиться, як дитина забавкою.

МОЦАРТ І САЛЬЄРІ

СЦЕНА ПЕРША

Кімната.

Сальєрі

Всі кажуть: «Нема правди на землі»,
Але нема й там угорі. Для мене
Се ясно так, неначе проста гама.
Прийшов я в світ з любов'ю до мистецтва,
Дитиною, коли високо в нашім
Старім костьолі грали на органах,
Я слухав і заслухувався, сльози
Невільні та солодкії текли.
Покинув вчасно я пусті забави;
Науки, що від музики далекі,
Мені обридли; вперто й гордовито
Відрікся я від них і музиці одній
Віддався весь. Важкі там перші кроки,
Нудна дорога, та я переміг
Ті перші недогоди. Ремесло
Поставив я, як підніжок мистецтва.
Ремесником зробився, своїм пальцям
Надав послушну, хоч суху ще вправу,
Та влучність слухові. Вмертвив я звуки
І музику порізав наче трупа,
Алгеброю гармонію провірив,
І аж тоді, пройшовши всю науку,
Віддався повабові творчих мрій,
Почав творить, але в тиші, таємно,
Не сміючи ще й думати про славу.
Бувало, в своїй келії самотній
Просидівши два, три дні, сон і страву
Забувши й розкошуючи самим
Лиш захватом вітхнення та слізьми,

Палив я твір свій і глядів байдужно,
Як помисли та звуки, мною сплоджені,
Палаючи, щезали з легким димом.
Та що й сказать? Коли великий Глюк
Явився та нові відкрив нам тайни —
Глибокі, чародійні тайни — я
Все те відкинув, що вперед я знав,
Що так любив, у що так свято вірив,
І сміло вирушив його слідами,
Без каяття, як той, що, заблудивши,
Від стрічного про простий шлях дізнався.
Зусильним змаганням, трудом постійним
Нарешті я в мистецтві безграничнім
Високий ступінь осягнув, і слава
Мені всміхнулася. В серцях людей
Знайшов я відгуки для своїх творів.
Я був щасливий, любувався мирно
Своєю працею, і славою, й успіхом,
Та працями й успіхом своїх другів,
Моїх товаришів у дивному мистецтві.
Ні, заздрості ніколи я не знав!
Ніколи! Ні коли божественний Піччіні
Заполонить зумів слух парижан,
Ані коли я перший раз почув
Плачливі звуки Іфігенії.
Хто скаже, щоб Сальєрі гордий був,
Коли погорди гідним, завидющим,
Змією, що, розтоптана людьми,
Пісок і порох гризучи, здихає?
Ніхто! Та ось тепер я сам скажу:
«Я завидник!» Завидую глибоко,
До болю лютого завидую. О небо!
Де ж правда та, коли святий твій дар,
Коли безсмертний геній, не в заплату
За самозречення, любов гарячу,
За працю, за зусилля й молитви,
А окружає голову безумця,
Гуляки легкодушного? О Моцарт, Моцарт!

Входить Моцарт.

Моцарт

Ага, побачив! А я ось хотів
Тебе нежданим жартом угостити.

Сальєрі

Ти тут? Давно?

Моцарт

Ось що прийшов. Я йшов
До тебе, ніс тобі щось показати,
Та, переходячи попри гостиницю,
Почув гру скрипки. Ні, друзяко мій,
Мабуть, смішнішого нічого зроду
Ти не чував. Сліпий скрипаль в шиночку
«Voi che sapete» [1] виграє! Чудово!
Я не втерпів, приводжу скрипаля,
Щоб штукою його тебе вгостити.

(До дверей.)

Ввійди!

Входить сліпий дід зі скрипкою.

Заграй нам дещо з Моцарта!

Скрипаль грає арію з «Дон Жуана», Моцарт сміється.

Сальєрі

І ти сміяться можеш?

Моцарт

Ах, Сальєрі!
Чи й сам ти не смієшся?

Сальєрі

Ні, мені
Не смішно, як маляр би негодящий
Мазюкать став Мадонну Рафаеля;
Не смішно, якби паяц безсоромний
Пародією став паскудить Данта.

(До скрипаля.)

Геть відси, діду!

Моцарт

Та чекай! Ось на тобі!

(Дає йому монету.)

Пий за моє здоров'я!

Старий відходить.

[1] «О ви, кому відомо» *(італ.)*.— *Ред.*

Ти, Сальєрі,
Сьогодні щось не рад. Прийду до тебе
В інший час.

Сальєрі

Що ж ти приніс мені?

Моцарт

Нічого, так, дрібницю. Вчора ніччю
Не брався сон мене, як часто
Бува зо мною, і до голови
Прийшли дві-три мелодійки, а нині
Я їх списав. Бажалося мені
Твій суд почути, та тепер тобі,
Здається, не до мене.

Сальєрі

Моцарт, Моцарт!
Чи ж то мені коли-будь не до тебе?
Сідай, послухаю.

Моцарт

(сідає до фортепіано)

Представ собі — кого би?
Ну, хоч мене, лише молодшим трохи,
Закоханого — не зовсім, а трохи —
З красунею чи з другом — хоч з тобою!
Я втішний... і нараз гробовий привид:
Померкне сонце або щось подібне.
Ну, слухай же!

(Грає.)

Сальєрі

І з тим ти йшов до мене,
І міг спинитися біля шиночку,
І слухать скрипаля сліпого? Боже!
Ти, Моцарте, не гідний сам себе.

Моцарт

Що ж, гарно?

Сальєрі

Ой, яка ж тут глибина!
Яка тут сміліcть і яка тут стрійність!

Ти бог і сам, мабуть, не знаєш того.
Та знаю я.

Моцарт

(усміхається)

Чи справді? Може, й так,
Та божество моє голодне трохи.

Сальєрі

Послухай, пообідаємо разом
В гостиній Золотого Лева.

Моцарт

Гаразд!
Я рад. Та тільки збігаю додому
І скажу жінці, щоб не дожидала
З обідом.

Відходить.

Сальєрі

Жду на тебе, пам'ятай же!
Не могота мені противитися далі
Судьбі моїй! Я вибраний на те,
Аби спинить його, а то ми всі пропали,
Ми всі, жерці й служителі музики,
Не сам я та моя глухая слава.
Який хосен, чи Моцарт буде жить,
Якої висоти ще він досягне?
І чи підійме він тим штуку? Ні,
Вона упаде знов, як він іщезне.
Наступника по собі він не лишить.
Що ж за хосен нам? Наче херувим,
Він кілька райських нам пісень приніс,
Аби, збентеживши безкрилеє бажання
В нас, дітях пороху, знов відлетіти.
Так відлітай же! Чим хутчій, тим ліпше!
Ось тут отрута, дар моєї Ізори!
Сімнадцять літ ношу її з собою.
І часто відтоді життя мені
Було болюче, мов нестерпна рана,
І часто з ворогом тим безтурботним
Сидів я за одним столом. Ніколи

Не піддававсь я підшептам покуси,
Хоч я й не трус і хоч глибоко чую
Свою зневагу й мало важу се життя.
Все отягавсь я, хоч жадоба смерті
Все мучила мене... Пощо вмирать?
Ану ж — гадалося — життя мені
Ще принесе неждані, щедрі дари?
Ану ж у мене ще заграє запал
І творча сила та святе вітхнення?
Ану ж новий якийсь великий Гайден
Сотворить щось велике, й полюбуюсь я?
І як із гостем тим ненависним
Сидів я за одним столом, мені
Все думалось: ану ж тепер знайду
В нім свого найлютішого врага!
Ану ж із гороїжної своєї
Він висоти на мене кине громом
Кривавої зневаги,— і тоді
Недарма зберігав я дар Ізори.
І вийшло так! Нарешті я знайшов
Свойого ворога, і новий Гайден
Чудовим захватом мене сп'янив.
Тепер пора! Мій давній дар любові
Хай перейде у чашу мого друга!

СЦЕНА ДРУГА

Окрема кімната в гостиниці, в ній фортепіано. Моцарт і Сальєрі за столом.

Сальєрі

Щось ти понурий нині.

Моцарт

Я? Нітрохи.

Сальєрі

Мабуть, тобі щось, Моцарте, не в лад?
Обід чудовий і вино предобре,
А ти мовчиш хмарний.

Моцарт

Признаюся,
Мій Requiem мене тривожить.

Сальєрі

А!
Ти пишеш Requiem? Віддавна?

Моцарт

Давненько, тижні три. Та дивне диво...
Я не сказав тобі ще?

Сальєрі

Ні!

Моцарт

Послухай!
Три тижні тому пізно я додому
Прийшов; мені сказали, що до мене
Хтось приходив — чого, невідомо.
Всю ніч я думав: ну хто ж він такий?
І що йому до мене? Другий день
Той сам зайшов до мене й не застав
Знов. Аж на третій день, коли з малим
Синком я забавлявся на долівці,
Мене покликано. Я вийшов. Чоловік,
Увесь у чорнім, чемно поклонився,
Замовив Requiem у мене й геть пішов.
І зараз я до писання засів,
Та відтоді мій чорний чоловік
Не приходив до мене. А я й рад.
Мені було би жаль розстатися
З тим моїм твором, а мій Requiem
Готов уже зовсім. А я тим часом...

Сальєрі

Що?

Моцарт

Та ніяково мені признатися...

Сальєрі

До чого?

Моцарт

Бачиш, чорний чоловік
І день і ніч мені спокою не дає,
За мною скрізь він гониться, як тінь.
Ось і тепер мені здається, що
Сидить він з нами самотретій.

Сальєрі

Годі!
Який дитячий страх! Розвій пусту
Сю думку! Бомарше мовляв мені:
«Послухай, брате Сальєрі, скоро
На тебе напосядуть чорні думи,
Ти відкоркуй шампанського пляшину.
Або читай «Фігарове весілля»!

Моцарт

Так, Бомарше був добрий твій приятель,
І написав для нього ти «Тарару»,
Прегарну штуку. Там один мотив —
Я все його тверджу в щасливу хвилю.
Ля, ля, ля, ля! А правда, Сальєрі,
Що Бомарше когось-то отруїв?

Сальєрі

Не думаю. Для ремесла такого
Він був занадто сміховалець.

Моцарт

Але ж
Він геній був так само, як я й ти,
А геній, як і злочин, се дві речі
Несовмістимі. Правда?

Сальєрі

Так міркуєш?

(Кидає отруту в Моцартову чашу.)

Ну, пий же!

Моцарт

За твоє здоров'я, щирий
Мій друже, за братерський наш союз,

Що лучить Моцарта та Сальєрі.
Обох синів гармонії!
(Випиває.)

Сальєрі

Стривай!
Стривай, стривай! Ти випив? І без мене?

Моцарт

(кидає серветку на стіл)
Досить! Я ситий.
(Іде до фортепіано.)
Ну, тепер послухай
Мій Requiem! Ти плачеш?
(Грає.)

Сальєрі

Сльози ті
Я вперше лию. Боляче і приємно,
Немов тяжку повинність я сповнив,
Немов лікарський ніж мені відрізав
Болючий сустав. Моцарте, мій друже!
Ті сльози — не вважай на них! Грай, грай!
Спіши ще звуками твоїми золотими
Мою сповняти душу!

Моцарт

Якби всі
Гармонії так відчували силу!
Та ні, тоді б і світ не міг стояти,
Ніхто б не захотів займатися
Потребами буденного життя,—
Всі віддались би вільному мистецтву.
Нас мало вибраних, щасливців нетрудящих,
Що користю ганебною гордують,
Єдиної краси жерців. Неправда?
Та я сьогодні трохи нездоров,
І якось тяжко робиться мені.
Піду, засну. Прощай же!

Відходить.

Сальєрі

Прощавай!
(Сам.)

Заснеш, але надовго, Моцарте! Та чи
Сказав по правді він, і я — не геній?
Геній і злочин — речі несумісні?
Неправда! А Михайло Буонарроті?
Чи, може, й се лиш вигадка тупої,
Безмисної юрби і творець Ватікану
Не був убійцею?

Перекладено в днях 18—19 січня 1914.

Драматичний образок Пушкіна «Моцарт і Сальєрі» має дуже мало спільного з властивою біографією великого німецького музика. Іоганн Хрізостом Вольфганг-Амадей Моцарт уродився дня 27 січня 1756 у Зальцбурзі, а вмер д[ня] 5 грудня 1791 в Відні, проживши 36 літ. Він був незвичайний для всіх часів музикальний талант і написав протягом свого короткого життя 626 музикальних творів, у тім числі 68 духовних, 23 опери та театральні твори, 22 сонати для клавесина, 45 сонат для скрипки й клавесина, 32 квартети для струнних інструментів, 49 симфоній і 55 концертів. Найважніші його опери «Ідоменей», «Мітрідат», «Сулла», «Весілля Фігаро» та «Дон Жуан» уважалися при кінці XVIII в. найкращими творами театральної музики. Із його особистого життя варто завважити хіба те, що він якийсь час був органістом у Зальцбурзі, а більшу часть життя провів у Відні при цісарськім дворі Йосифа II як надворний капельмейстер. Він був жонатий і вмер природною смертю в досить скромних маєткових обставинах. Його остатнім визначним твором було справді «Requiem». Пушкін у своїм прекраснім драматичнім образку представив Моцарта перед самою смертю значно молодшим, зовсім здоровим, веселим і безтурботним, коли натомість дійсне життя Моцарта, особливо в останніх роках, було досить невеселе задля матеріальних клопотів, які змусили його навіть на якийсь час покинути Відень. Його отруєння через завидючого італійця-музики Сальєрі видумав сам Пушкін. Сей італієць, Антоніо Сальєрі, роджений у р.(1750), жив справді в Відні, написав декілька опер і вмер у р. 1825. Він удержував у Відні школу музики, з якої вийшли такі майстри німецької музики, як Бетховен, Франц Шуберт і Ліст.

Написано д[ня] 25 цвітня 1914.

КАМ'ЯНИЙ ГІСТЬ

СЦЕНА ПЕРША

Ніч. Кладовище поблизу Мадріда. Дон Жуан і Лепорелло.

Дон Жуан

Діждемо ночі тут. У-га, нарешті
Дійшли до брам Мадріда! Швидко
Я полечу по вулицях знайомих,
Плащем закривши вуса, а на брови
Натисши капелюх. Як думаєш,
Пізнає хто мене?

Лепорелло

Ніхто. Таж дон Жуана
Пізнати важко, бо таких, як він,
Скрізь безліч.

Дон Жуан

Чи жартуєш? Ну, та хто
Мене пізнає?

Лепорелло

Перший сторож чи гітана,
Музика п'яний або ж і свій брат,
Безсоромний кавалер у плащі,
Зі шпагою при боці й замаскований.

Дон Жуан

Як ті пізнають — не біда. Якби лиш
Мені не пострічався сам король!
А з інших нікого в Мадріді не боюся.

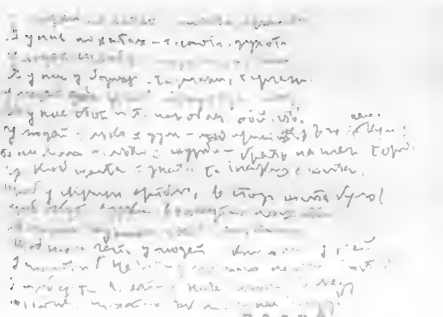

ПѢСНІ

I

У людей-то въ дому — чистота, лѣпота,
А у насъ-то въ дому — тѣснота, духота.

У людей-то для щей — съ солонинкою чашь,
А у насъ-то во щахъ — тараканъ, тараканъ!

У людей кумовья — ребятишекъ дарятъ,
А у насъ кумовья нашъ же хлѣбъ пріѣдятъ!

У людей на умѣ — поуторить съ кумой,
А у насъ на умѣ — не пойти бы съ сумой?

Автограф перекладу І. Франка поезії М. О. Некрасова «У людей-то в дому — чистота, лепота...»

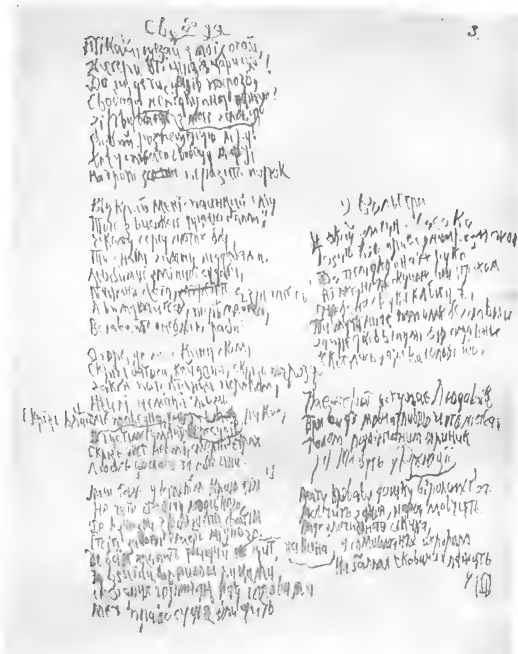

Автограф перекладу І. Франка поезії О. С. Пушкіна «Вольность»

Лепорелло

Ану ж доложать завтра королеві,
Що дон Жуан з заслання самовільно
В Мадрід явився,— що тоді, скажіть,
Він зробить з вами?

Дон Жуан

Що? Пішле назад,
Бо, певно, голову мені не відітнуть.
Адже я не державний переступник!
Мене він віддалив лише з любові,
Аби мене не дуже турбувала
Родина вбитого.

Лепорелло

Ну, тож-то й єсть!
Сиділи б ви собі спокійно там!

Дон Жуан

Слуга покірний! Я ледве-ледве
Не вмер там із нудьги! Які там люди!
Яка земля! А небо — чорний дим!
А вже жіноцтво! — Ні, не проміняю —
Ось бачиш ти, мій милий Лепорелло,
У Андалузії остатньої селянки
За перших тамошніх красунь, їй-богу!
Вони мені подобалися зразу
Очима синіми, та білим тілом,
Та скромністю, найпаче ж новиною.
Та, слава богу, швидко я дізнався,
Побачивши, що з ними й знаться гріх.
Життя нема в них, воскові ляльки!
А наші!.. Ну, послухай, місце се
Знайоме нам. Чи пізнаєш його?

Лепорелло

Як не пізнать? Антонів монастир
У мене в тямці. Їздили сюди ми,
А коні я держав у тій діброві.
Проклятий обов'язок, признаюся.
Ви приємніше час там проводили,
Ніж я, се певно.

Дон Жуан

(у задумі)

Бідниця Інеза!
Її нема вже! Як же я любив
Її!

Лепорелло

Інезу чорнооку? Тямлю!
Три місяці ви волочилися
За нею, та насилу допоміг вам
Лукавий.

Дон Жуан

В липні!.. піччю... Як же любі
Були її меланхолійні очі,
Її бліді вуста! Се диво, диво!
Здається, ти не знаходив у ній
Ніякої краси. Та й справді мало
Було краси правдивої у неї.
Лиш очі, одні очі та той погляд...
Такого погляду я не стрічав ніколи.
А голос був у неї тихий та слабий,
Мов у недужої. Та муж у неї
Ледащо був, суворий,— я запізно
Пізнав се. Бідненька Інеза.

Лепорелло

Що ж?
Слідом за нею інші в вас були.

Дон Жуан

Се правда.

Лепорелло

А проживете, то знов
Ще інші будуть.

Дон Жуан

І се правда.

Лепорелло

Ну,
Котру ж тепер шукатимете в Мадріді?

Дон Жуан

О, Лавру! Просто побіжу до неї.

Лепорелло

Гаразд.

Дон Жуан

До неї я простісько в двері!
А як хто-будь у неї вже в гостині,
То зараз прошу вискочить вікном.

Лепорелло

Та певно! Ну, веселі стали ми.
Ні раз покійники нас не лякають.
Хто йде до нас?

Входить монах.

Монах

Вона приїде зараз
Сюди. Хто тут? Чи слуги донни Анни?

Лепорелло

Ні, ми самі собі свої пани.
Ми тут гуляєм.

Дон Жуан

А кого ждете?

Монах

Приїхать має зараз донна Анна
На мужову могилу.

Дон Жуан

Донна Анна
Де Сольва? Що? Дружина командора,
Що вбив... не тямлю хто.

Монах

Отой розпусник,
Безсовісний, безбожний дон Жуан.

Лепорелло

Ага? Ось як! Про дон Жуана слава
Дійшла і в сумирний сей монастир,
Черці йому співають похвалу.

Монах

Він, може, ваш знайомий?

Лепорелло

Ні! Куди там!

Де він тепер?

Монах

Нема його вже тут.
Далеко на засланні він.

Лепорелло

І слава богу!
Чим дальше він, тим ліпше. Всіх би їх,
Розпусників, в один мішок і в море.

Дон Жуан

Що ти верзеш?

Лепорелло

Мовчіть! Я так навмисно.

Дон Жуан

То тут похоронили командора?

Монах

Тут. Пам'ятник йому здвигнула жінка
Й приїздить кожний день сюди молиться
За упокій його душі та плакать.

Дон Жуан

Ось дивна ще вдова! Недарма-то
Був заздрісний покійник. Донну Анну
Держав узаперті так, що ніхто з нас
І бачити її не міг. А гарна з себе?

Монах

Ми, старці божі, любуватися
Жіночою красою не повинні;
Та гріх брехать, і навіть боговдодник
Признать красу її чудову мусить.

Дон Жуан

Хотів би я поговорити з нею.

Монах

О, донна Анна нізащо не хоче
З мужчиною балакать.

Дон Жуан

Навіть з вами?

Монах

Зо мною інше діло. Я чернець.
Та ось вона.

Входить донна Анна.

Донна Анна

Мій отче, відчиніть!

Монах

Як стій сеньйоро! Я вас дожидав.

Донна Анна йде за монахом.

Лепорелло

А що? Яка?

Дон Жуан

Її зовсім не видно
Під тим удовиним серпанком чорним;
Ледве завважив я п'яту вузеньку.

Лепорелло

Досить і того вам. У вас уява
В тій хвилі все остатнє дорисує;
У вас вона зручніше, ніж маляр.
Вам все одно, від чого би почать,
Від брів чи від ноги.

Дон Жуан

Послухай, Лепорелло!
Я з нею познайомлюсь.

Лепорелло

(сам до себе)

Ось іще!
Ще того не ставало. Мужа вбив,
І рад глядіти на вдовині сльози.
Безсовісний!

Дон Жуан

Та ось уже і смеркло!
Поки над нами місяць не зійшов
І в світлий сумерк пітьми не змінив,
Підем в Мадрід.

Лепорелло

(сам до себе)

Іспанський гранд, як злодій,
Жде ночі й місяця боїться. Боже!
Ось ще життя прокляте! Та чи довго ж
Мені з ним шляться! Пробі, сил вже не стає!

СЦЕНА ДРУГА

Кімната. Вечеря в Лаври.

Перший гість

Клянуся тобі, Лавро, ще ніколи
Не грала ти так гарно та чудово!
Як добре в свою ролю ти ввійшла!

Другий

З якою силою її ти розвинула!

Третій

З якою штукою!

Лавра

Так, було вдачне
Сьогодні в мене кожде слово й рух,
Свобідно я вітхненню віддалася.
Слова лились, немов їх родила
Не пам'ять боязлива, але серце.

Перший

Так. Ще й тепер твої блискочуть очі,
Лице палає і від сцени захват
Ще не пройшов. О Лавро, не давай,
Щоб він простиг безплодно! Заспівай
Що-будь!

Лавра

Ану подай мені гітару!
(Співає.)

Всі гості

О, браво, браво! Гарно! Пречудово!

Перший

Спасибі, чарівнице! Ти серця
Чаруєш нам. З солодощів життя
Хіба любві музика уступає;
Але й любов — мелодія. Ось глянь,
Дон Карлос, гість понурий твій, увесь
Зворушений!

Другий

Ті звуки — ах! І скільки в них душі!
Чиї слова там, Лавро?

Лавра

Дон Жуана.

Дон Карлос

Що? Дон Жуана?

Лавра

Він колись зложив їх,
Мій вірний друг, любимець пустотливий,

Дон Карлос

Твій дон Жуан — безбожник і поганець!
А ти дурна!

Лавра

Чи ти з ума зійшов?
Та я як стій велю тебе зарізать
Свому слузі, хоч ти іспанський гранд.

Дон Карлос

(устає)

Ну, клич його!

Перший

Ей, Лавро, перестань!
Дон Карлосе, не сердься! Вона так...

Лавра

Що? Дон Жуан у поєдинку чесно
Вбив його брата. Жаль, що не його.

Дон Карлос

(згідно)

Я дурень, що розсердився.

Лавра

Ага,
Сам признаєш, що дурень! Помиримся!

Дон Карлос

Я винуватий, Лавро! Вибачай!
Та знаєш, те ім'я байдужно я
Не можу чути.

Лавра

А чи вина я,
Що щохвилини на язик мені
Приходить те ім'я.

Гість

Ну, ну, на знак,
Що ти зовсім вже не сердита, Лавро,
Ще дещо заспівай!

Лавра

Так, на прощання!
Пора, вже ніч. Та що ж вам заспівати?
Ось слухайте!
(Співає.)

Всі

Чарівно! Пречудово!

Лавра

Добраніч вам, панове!

Гості

На добраніч!

Виходять. Лавра зупиняє дон Карлоса.

Лавра

Ти, біснуватий, зоставайся в мене!
Подобавсь ти мені. Ти дон Жуана
Мені згадав, і вилаяв мене,
И заскреготав стиснутими зубами.

Дон Карлос

Щасливий він! І ти його любила?

Лавра потакує головою.

І дуже?

Лавра

Дуже.

Дон Карлос

Любиш і тепер?

Лавра

В отсю хвилину? Ні, вже не люблю.
Любить не можна двох нараз. Тепер
Люблю тебе.

Дон Карлос

Скажи лиш, Лавро, скільки
У тебе літ?

Лавра

Минуло вісімнадцять.

Дон Карлос

Ти молода і будеш молода
Ще п'ять-шість літ. Довколо тебе будуть
Ще п'ять-шість літ горнуться кавалери,
Тебе любить, пестить та обдаровувать
І серенадами нічними потішать,
І задля тебе один одного вбивать
Вночі на роздоріжжях. Та коли
Мине твій час, твої западуть очі,
Повіки зморщаться та почорніють
І в твоїх косах блисне сивий волос,
І будуть всі тебе старою звати,—
Тоді — що скажеш ти?

Лавра

Тоді... Пощо
Про теє думать? Що се за розмова?
І чи у тебе все такі думки?
Ось — віддпри балкон! Як тихо в небі!
Недвижний, теплий воздух... Пахне ніч
Цитринами та лавром... Ярко місяць
Блищить на синяві густій і темній,
І сторожі кричать протяжно та виразно.
А ген на північ, може, де в Парижі,
Далеко небо хмарами покрите,
Холодний дощ іде і вітер дме.
А нам байдуже! Слухай, Карлосе!
Я хочу, щоб ти зараз усміхнувся.
Ну, що ж?

Дон Карлос

Ах, милий демоне!

Стук до дверей.

Дон Жуан

Гей, Лавро!

Лавра

Хто там? Чий голос чую?

Дон Жуан

Відчини!

Лавра

Ах! Боже!

Відчиняє двері, входить дон Жуан.

Дон Жуан

Чи здорова?

Лавра

Дон Жуан!

Кидається йому на шию.

Дон Карлос

Як? Дон Жуан!

Дон Жуан

Моя кохана Лавро,
Се хто у тебе тут?

Дон Карлос

Се я, дон Карлос!

Дон Жуан

Ось несподівана зустріч! Завтра я
Готов служити вам.

Дон Карлос

Ні, пане, зараз —

Тепер.

Лавра

Дон Карлос, дайте спокій! Адже
Ви не на вулиці, а в мене дома.
Будь ласка вийти геть!

Дон Карлос

(до дон Жуана)

Я жду. Ну, що?

Таж ти при шпазі.

Дон Жуан

А, коли тобі
Так не терпиться, прошу!

Б'ються шпагами.

Лавра

Ай, ай, ай, Жуане!

(Кидається на постіль.)

Дон Карлос паде.

Що там? Убитий? Гарно! В моїм домі.
І що ж мені тепер робить, чортяко?
Куди подіну я його?

Дон Жуан

А може,
Він ще живий?

(Оглядає тіло.)

Лавра

Ага, живий! Гляди,
Проклятий! В саме серце пхнув його.
Не бійся, не схибив. І кров уже
Не йде з трикутної малої ранки,
І вже не дише він — ось як?

Дон Жуан

Що ж зробиш?
Сам того він хотів.

Лавра

Ай, дон Жуане!
Їй-богу аж досадно. Самі збитки.
І все — не винен. Відки ти явився?
Давно ти тут?

Дон Жуан

Я тільки що приїхав,
І то таємно — ще я не власкавлений.

Лавра

І зараз нагадав про свою Лавру?
Се гарно, гарно, але годі того...
Не вірю я. Ти йшов сюди припадком
І дім побачив...

Дон Жуан

Ні, кохана Лавро!
Спитай у Лепорелло! Я спинився
За містом у проклятій венті [1], я прибув,
Щоб Лавру відшукать в Мадріді.
(Цілує її.)

Лавра

Любий мій!
Стій! При мертвім!.. Що нам робити з ним?

Дон Жуан

Лиши його! Перед світанням вранці
Я винесу його під опанчею
І кину десь на роздоріжжі.

Лавра

Тільки
Гляди, щоб не побачили тебе!
Як гарно ти зробив, що появився
О кілька хвиль пізніше. В мене тут
Вечеряли приятелі твої.
Лише що вийшли. Якби ти застав їх...

Дон Жуан

(показує на трупа)

А сього здавна ти любила, Лавро?

Лавра

Кого? Маячиш!

Дон Жуан

Ні! Ану, скажи лиш,
Скільки разів ти зрадила мене,
Поки мене тут не було?

Лавра

А ти
Мене, пустуне?

Дон Жуан

Ну, скажи! Та ні!
Про се ще поговоримо пізніше.

---

[1] Заїзний дім.

СЦЕНА ТРЕТЯ

Пам'ятник командора.

Дон Жуан

Все йде до ліпшого. Нечайно вбивши
Дон Карлоса, пустинником сумирним
Я тут сховався, й бачу кождий день
Мою вдову чарівную. Здається,
Що вже завважила й вона мене.
Ми досі мов не бачили одно одне,
Та нині з нею вдамся я в розмову.
Вже час! А як почну? «Позвольте!» Або ні!
«Сеньйора».— Ет, що в голову прийде,
Те й говоритиму без приготови,
Любовну пісню заімпровізую.
Час уже їй приїхати. Без неї,
Гадаю, нудиться отсей командор.
Яким же велетнем стоїть він тут!
Які плечища! Справжній Геркулес!
А сам покійник був малий та щуплий.
Тут ставши навшпиньки, не міг би я
Рукою досягнуть йому до носа.
Коли зійшлись ми за Ескурíалем,
Наскочив він мені на шпагу й згинув,
Мов хрущ на шпильці. А був за життя
Гордий і смілий, і суворий духом.
А, ось вона!

Входить донна Анна.

Донна Анна

Він знов тут! Отче мій,
Я перервала вам задуму вашу.
Простіть!

Дон Жуан

Повинен я у вас, сеньйоро,
Просити прощі. Може, не даю
Свобідно вам свій жаль тут виливати.

Донна Анна

Ні, отче мій! Мій жаль у мні самій,
А молитви мої при вас до неба

Летять спокійно. Прошу я вас свою
Молитву до моєї прилучити.

Дон Жуан

Мені — молиться з вами, донно Анно?
Не гідний я такої почесті
І не посмію скверними устами
Святу молитву вашу повторяти.
Я тільки здалека, з побожністю
Гляджу на вас, як, нахилившись тихо,
Ви чорні кучері на білий мармур
Розсиплете, й здається, що таємно
На сю гробницю ангел прилетів,
Тоді в тривожнім серці не знаходжу
Я молитов. Дивлюсь лише безмовно
Та думаю: щасливий мармур той
Холодний, віддихом її небесним
Огрітий, скроплений любві її сльозами.

Донна Анна

Які се дивні речі!

Дон Жуан

О сеньйоро!

Донна Анна

Ви забуваєте.

Дон Жуан

Тут? Що я негідний
Чернець? Що грішний голос мій ось тут
Так голосно лунати не повинен?

Донна Анна

Мені здалося... Я не зрозуміла...

Дон Жуан

Ах бачу, все ви, все ви зрозуміли.

Донна Анна

Що зрозуміла?

Дон Жуан

Так! Я не чернець!
У ваших ніг прощення я благаю.

(Клякає перед нею.)

Донна Анна

О боже! Встаньте! Встаньте! А хто ж ви?

Дон Жуан

Нещасний, жертва безнадійної любви!

Донна Анна

О боже! Й тут, при гробі тім!
Ідіть геть!

Дон Жуан

Лиш хвилю, донно Анно!
Одну хвилину!

Донна Анна

А як хто прийде?

Дон Жуан

Решітка замкнена. Одну хвилину!

Донна Анна

Ну, що ж, чого вам треба?

Дон Жуан

Смерті!
О, хай умру край ваших ніг я зараз!
Хай бідний порох мій тут поховають
Не біля пороху, так милого для вас,
Не тут — не близько — але де-будь далі,
Там, у дверей, у самого порога,
Щоб мого каменя могли ви доторкнуться
Ногою легкою або одежею,
Коли сюди на пишну сю гробницю
Прийдете кучері склонять і плакать.

Донна Анна

Ви не при розумі.

Дон Жуан

Хіба кінця бажать,
О донно Анно, се безумства знак?
Якби я був безумний, я б бажав
Живим лишиться, мав би я надію
Любов'ю ніжною зворушить ваше серце.
Якби я був безумний, я всі ночі
Проводив би край вашого балкона
І серенадами я б проганяв ваш сон.
Я не ховав би ся, а навпаки
Старався б скрізь вам кидатись у очі.
Якби я був безумний, я не став би
Терпіти мовчки.

Донна Анна

То для того ви
І мовчите?

Дон Жуан

Припадок, донно Анно,
Припадок звів мене, а то б ніколи
Про сумовиту мою тайну ви
Й не чули.

Донна Анна

Й любите мене давно?

Дон Жуан

Давно чи недавно, я й сам не знаю.
Та відтоді лиш я пізнав ціну
Минущого життя, лиш відтоді
Я зрозумів, що значить слово щ а с т я.

Донна Анна

Йдіть геть! Ви небезпечний чоловік.

Дон Жуан

Чим небезпечний?

Донна Анна

Лячно слухать вас.

Дон Жуан

Я замовчу. Лиш не гоніте геть
Того, кому ваш вид — одна відрада.
Я не лелію смілої надії,
Не домагаюся нічого, тільки вас
Рад бачити, коли вже на життя
Засуджений.

Донна Анна

Ідіть! Не місце тут
На річ таку та на таке безумство!
Прийдіть до мене завтра. Як мені
Присягнете мене так шанувати,
Я вас прийму — та пізно вечором.
Нікого не приймаю відтоді,
Як овдовіла.

Дон Жуан

Ангел! Донно Анно!
Потіш вас бог, як ви самі сьогодні
Потішили нещасного в терпінні.

Донна Анна

Ну, йдіть же геть!

Дон Жуан

Іще одну хвилину!

Донна Анна

Ні! А то я піду. А то й молитва
Мені на ум не йде. Розсіяли
Мене ви світовим тим розговором;
Від нього вже давно моє відвикло вухо.
А завтра вас прийму.

Дон Жуан

Іще не смію вірить,
Не смію щастю свойому віддаться.
Ах! Завтра вас побачу! І не тут,
І не украдком!

Донна Анна

Так! Нехай і завтра!
А як же вас зовуть?

Дон Жуан

Дієго де Кальвідо.

Донна Анна

Прощайте, дон Дієго!

Відходить.

Дон Жуан

Лепорелло.

Лепорелло

(входить)

Чого вам треба?

Дон Жуан

Любий Лепорелло!
О, я щасливий! «Завтра, пізно ввечір!»
Мій Лепорелло, завтра!.. Приготуй...
О, я щасливий, як дитя!

Лепорелло

То з нею
Ви говорили? Може, вам вона
Сказала деяке ласкаве слово,
Чи тільки ви її благословили?

Дон Жуан

Ні, Лепорелло, ні! Вона мені
Ось назначила сходини.

Лепорелло

Невже?
О вдови, всі ви, знать, такі!

Дон Жуан

А я
Щасливий! Я готов співати, світ ввесь
Обняти рад!

Лепорелло

А командор що скаже?

Дон Жуан

Чи думаєш, він буде ревнувати?
Напевно, ні. Він чоловік розумний
І, певно, заспокоївся по смерті.

Лепорелло

Ні, гляньте тільки на його статую!

Дон Жуан

Що ж?

Лепорелло

Бачиться, він дивиться на вас
І сердиться.

Дон Жуан

Піди лиш, Лепорелло,
Проси його до мене загостити!
Ні, не до мене, а до донни Анни
Назавтра.

Лепорелло

В гості статую? Чого?

Дон Жуан

Та не того, щоб з нею говорити.
Проси статую завтра в донни Анни
Дім прийти пізно вечором і стати
При дверях на сторожі.

Лепорелло

Хочеться
Вам жартувать, і з ким!

Дон Жуан

Іди ж!

Лепорелло

Але ж...

Дон Жуан

Іди!

Лепорелло підходить до статуї.

Лепорелло

Преславна статуе чудова!
Мій пан.. пан дон Жуан, покірно просить
У гості вас... Їй-богу! Ні, не можу.
Щось страшно.

Дон Жуан

Трус ти! Ось що я тобі...

Лепорелло

Позвольте!
(До статуї.)
Пан мій дон Жуан вас просить
Назавтра в гості пізно вечором
Прийти до жінки вашої та стати
При дверях.

Статуя киває головою на знак згоди.

Ай!

Дон Жуан

Там що?

Лепорелло

Ай, ай! Умру!

Дон Жуан

Що сталося з тобою?

Лепорелло

(киває головою)
Статуя — так!

Дон Жуан

Ти кланяешся?

Лепорелло

Ні, не я,— вона.

Дон Жуан

Ну, що ти глупості плетеш?

Лепорелло

Підіть самі!

Дон Жуан

Чекай же, ти, ледащо! Ось я сам
(до статуї)
Командоре, прошу тебе прийти
До твоєї вдови, де буду завтра я,
І стать при дверях, наче вартовий.
Що, будеш?

Статуя киває головою.

Боже!

Лепорелло

Що? Не мовив я?

Дон Жуан

Ходім!

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Кімната донни Анни.

Дон Жуан і донна Анна.

Донна Анна

Я прийняла вас, дон Дієго, тільки
Боюся, що моя сумна розмова
Занудить вас. Я, бідная вдова,
Все пам'ятаю свою втрату, сльози
З усміхами мішаю, наче цвітень.
Що ж мовчите?

Дон Жуан

Любуюсь мовчки я
Глибоко думкою — буть сам на сам
З прекрасною вдовою тут, не там,
Не при гробниці так щасливого
Покійника. І бачу вас уже

Не на колінах перед мармуровим
Тим мужем.

Донна Анна

Дон Дієго, ви, мабуть,
Ревниві! Муж мій іще в гробі вас,
Здається, мучить.

Дон Жуан

Ревнувати я
Не маю права. Адже ви самі
За мужа вибрали його.

Донна Анна

Ні, моя мати
Мені веліла дон Альварові
Віддати руку. Вбогі ми були,
А дон Альвар багатий.

Дон Жуан

О щасливий!
Свої багатства він приніс до ніг
Богині! Ось за що він доступив
Розкоші в раю! Якби я вперед
Був вас пізнав, з яким же захватом
Віддав би був достоїнство своє,
Свої багатства, все віддав би за
Один ласкавий погляд ваш. Я був би
Невільником святої волі вашої,
Відгадував би ваші всі бажання,
Щоб наперед сповняти їх, аби все ваше
Життя було безперервним чаром.
На жаль, судьба не те мені судила!

Донна Анна

Дієго, перестаньте! Я грішу,
Вас слухаючи. Заборонена
Мені любов. Я мушу бути вірна
Покійному. Якби ви знали, як
Любив мене покійний дон Альвар!
О, він би, певно, не прийняв до себе
Закоханої дами, якби повдовів.
Він був би вірний першому подружжю.

Дон Жуан

Не мучте серця мого, донно Анно,
Згадками про покійника! Досить вам
Карать мене, хоч я на кару, може,
І заслужив.

Донна Анна

А чим? Адже ж вузлами
Святими ви не зв'язані ні з ким.
Мене ж кохаючи, передо мною
І перед небом ви оправдані.

Дон Жуан

І перед вами? Боже!

Донна Анна

А хіба ж
Передо мною винні ви чим-небудь?

Дон Жуан

Ні, ні, ніколи!..

Донна Анна

Що таке, Дієго?
Ви винні щось мені? Ну що, скажіть!

Дон Жуан

Ні, нізащо!

Донна Анна

Дієго, та се ж диво.
Я вас прошу, благаю.

Дон Жуан

Ні, нізащо!

Донна Анна

А, так-то ви послушні моїй волі?
А що отсе мені ви говорили,
Що моїм би хотіли буть слугою?
Розсерджуся, Дієго! Відповідьте,
Чим проти мене провинились ви?

Дон Жуан

Не смію, бо зненавидите ви мене.

Донна Анна

Ні, ні! Я вам заздалегідь прощаю.
Та хочу знать.

Дон Жуан

І не бажайте знать
Страшну мою, убійчу тайну!

Донна Анна

Страшно!
Ви мучите мене. Я страх цікава,
Що там таке? І як могли мене
Ви скривдити? Я вас зовсім не знала.
У мене ворогів немає й не було,
Хіба один той, що вбив мого мужа.

Дон Жуан

(сам до себе)

Отсе до розв'язки доходить діло,
(До неї.)
Скажіть мені: нещасний дон Жуан
Знайомий вам?

Донна Анна

Ні, зроду я його
Не бачила.

Дон Жуан

Душею ви його
Ненавидите?

Донна Анна

З обов'язку честі.
Та ви силкуєтеся відтягти
Мене від мойого питання, дон Дієго,
Жадаю...

Дон Жуан

Що, якби ви дон Жуана
Зустріли?

Донна Анна

О, злочинцю тому я
Кинджал би вбила в серце.

Дон Жуан

Донно Анно,
Де ваш кинджал? Ось грудь моя!

Донна Анна

Дієго!

Що ви?

Дон Жуан

Я не Дієго, я Жуан!

Донна Анна

О боже! Ні, не може бути се!

Дон Жуан

Я дон Жуан.

Донна Анна

Не вірю.

Дон Жуан

Мужа твого
Я вбив. Не жаль мені його і каяння
Немає в мене.

Донна Анна

Що я чую? Ні,
Не може бути се.

Дон Жуан

Я — дон Жуан,
І я люблю тебе.

Донна Анна

(паде)

Де я? Де я?
Мені недобре!

Дон Жуан

Небо! Що се з вами?
Що се з тобою, донно Анно? Встань,
Отямся! Твій Дієго, твій слуга
У твоїх ніг.

Донна Анна

О, геть від мене!

(Слабо.)

Ти
Мій ворог, ти забрав у мене все,
Чим я жила.

Дон Жуан

О любочко моя!
Я всім готов ту страту відкупити.
У ніг твоїх жду тільки наказу:
Вели — умру, вели — і буду жити
Лише для тебе.

Донна Анна

Так ти дон Жуан?

Дон Жуан

А правда, вам представили його
Як злодія, поганця? Донно Анно,
Помовка, може, й не зовсім неправа.
На совісті моїй утомленій
Багато зла тяжить. Та відколи
Я вас побачив, ввесь перемінився,
Здається, навіть, весь переродився.
Вас полюбивши, люблю чесноту,
І перший раз покірно перед нею
Тремтячії коліна преклоняю.

Донна Анна

О дон Жуан проречистий, се знаю!
Чувала я, він хитрий чоловік.
Говорять: він безбожник і розпусник,
Правдивий демон. Скільки бідних женщин
З ума звели ви.

Дон Жуан

Ні одної досі
Я не любив.

Донна Анна

Гадаєте, повірю,
Щоб дон Жуан уперше закохався,
Щоб не шукав у мні нової жертви?

Дон Жуан

Якби я вас задумував дурити,
То чи признався б, чи сказав би те
Ім'я, якого й чути вам не можна?
Де ж видно замисл тут або підступність?

Донна Анна

Та хто вас знає? І як ви могли
Прийти сюди? Адже ж ось тут пізнати
Вас можуть, і тоді чекає вас
Смерть неминуча.

Дон Жуан

Що для мене смерть!
За хвилю насолоди я без жалю
Життя віддать готов.

Донна Анна

Та як же відси
Ви вийдете, необережний?

Дон Жуан

(цілує її руки)

Як ви
Турбуєтеся про життя того
Страшного дон Жуана! Се значить,
Нема ненависті в душі твоїй
Небесній, донно Анно!

Донна Анна

Ах,
Якби могла я вас ненавидіть!
Та годі вже! Час нам розстатися!

Дон Жуан

Коли ж побачимося знов?

Донна Анна

Не знаю.
Колись...

Дон Жуан

А завтра?

Донна Анна

Де ж би?

Дон Жуан

Саме тут.

Донна Анна

О дон Жуане, як же серцем я
Слаба!

Дон Жуан

Та на задаток, на прощання
Один сумирний поцілуй!
(Цілує її.)

Донна Анна

Геть! Геть!

Дон Жуан

Іще один, холодний, сумирний...

Донна Анна

Який ти впертий! Ну, на ось тобі!

Цілує його. Стук за дверми.

Що там за стук? Сховайся, дон Жуане!

Дон Жуан

Так прощавай і до побачення,
Моя голубко!

Відходить і вбігає знов.

А!

Донна Анна

Що там з тобою?

Входить статуя командора. Донна Анна паде.

Статуя

Ось я прийшов на поклик твій.

Дон Жуан

О боже!

Гей! Донно Анно!

Статуя

Та лиши її!

Всьому кінець. Трясешся, дон Жуане?

Дон Жуан

Я? Ні! Покликав я тебе, то й рад,
Що бачимось.

Статуя

Дай руку!

Дон Жуан

Ось вона.

Ах, та й важкий же стиск той кам'яний
Його правиці! Ну, пусти мене!
Пусти! Я гину! О, всьому кінець!
О, донно Анно!..

Западаються.

Переклад писано в днях 27 лютого — 2 марта 1914 р.

Історична основа Пушкінової драми «Кам'яний гість» лежить на іспанськім грунті другої половини XIV в. Тоді жив у Іспанії один із потомків аристократичного роду Севільї дон Жуан Теноріо, близький приятель короля дон Педра (1350— ⟨ 1369 ⟩). Той аристократ визначався легкомисним та злочинним життям, а останнім його злочином було вбивство командора дон Гонзаго, після якого його постигла несподівана, таємнича смерть. На основі тої історичної події опер іспанський письменник Тірсо де Моліна (ум. 1648 р.) свою драму «El burlador de Sevilla y Convidado de piedra». Ся драма мала величезний успіх особливо в Італії, де до глибоко трагічного, але в основі зовсім антипатичного типу дон Жуана долучено гумористичну фігуру його слуги Лепорелло. Ще

в XVII в. сю драму переробляли різні письменники Італії та Франції, в тім числі також найбільший драматург давньої Франції Мольєр (ур. 1665), також Корнель (ур. 1677). В тім же віці драма стала відомою також у Англії в переробці Шедуелла. В Німеччині аж у XVIII в. явилося багато популярних переробок для людових театрів. Першу оперу на тему дон Жуана написав француз Ле Тельє в Парижі 1713 р., а 1761 р. у Відні виставлено балет «Дон Жуан» з музикою Глюка. Опери на сю тему написали також італійці Річіні, Альбертіні, Трітто, Керубіні і ін., та всіх їх притьмив своєю оперою «Дон Жуан» Моцарт, що найбільше причинився до популяризації сього типу. Також у XIX в. появлялися ще проби оброблення сеї теми, прим[іром] недокінчена поема Ленау, драми Гольтая, Візе, Фрідмана та Поля Гейзе. Велика гумористична епопея Байрона «Дон Жуан» має мало спільного з сею темою. В Росії, крім Пушкіна, написав драму про дон Жуана Олексій Костянтинович Толстой; на основі Пушкінової драми була написана опера, до якої музику уложив Даргомижський, а на основі драми Толстого інша опера з музикою Направника.

Комедію зі співами п[ід] з[аголовком] «Дон Жуан» виставляв також галицько-руський театр під дирекцією Еміля Бачинського в 70-х роках минулого віку, і я бачив її на сцені в Дрогобичі в 1873 р. Комічна фігура тої штуки, дон Жуанів слуга, звався Педрілло, а його роль з незвичайною бравурою грав Гембицький. Тямлю, як на одній виставі, після страшного провалу дон Жуана в пекельну безодню, Гембицький з-посеред тучі бенгальських огнів вискочив на просценіум і сказав: «А волю тут пожити ще з хрещеними людьми, ніж пропасти зі своїм паном». Тему дон Жуана сробиля недовго перед своєю смертю також Леся Українка п[ід] з[аголовком] «Кам'яний господар», а основною темою дон Жуанової легенди (духи померших хоронять живого чоловіка) я покористувався в своїй поемі «Похорон», написаній р. 1899 [1]. Ся моя поема має остільки пророцьке значення в моїому житті, що мені самому трапилося щось подібне в Ліпіку в Хорватії при кінці цвітня 1908 р.

Писано д[ня] 25 цвітня 1914 р.

---

[1] Іван Франко. Поеми. Львів, 1899, ст. 87—129.

БЕНКЕТ У ЧАСІ ЧУМИ

Вулиця. Накритий стіл. За ним бенкетує кілька мужчин і жінок.

Молодий чоловік

Шановний пане голово! Згадаю
Про чоловіка нам знайомого,
Того, що жартами смішними своїми,
Приповістками та дотепними
Запитаннями й відповідями,
Гризькими та поважними при тім
Так часто оживляв обіди наші
І розганяв понурість, яку нині
Зараза, гість наш, насилає навіть
На найбистріші розуми та душі.
Тому два дні наш спільний сміх славив ще
Його промови. Неможлива річ,
Аби на своїм бенкеті веселім
Ми Джексона забули. Ось іще
Стоять крісла пусті, неначе ждуть
Весельчака, та він вже віддалився
В холоднее житло там під землею.
Еге, і найпроречистий язик
Замовкнути нарешті мусить в гробі!
Немного нас іще живих, і нам
Нема причини сумувать. І так
Я предкладаю випить в його пам'ять
З веселим брязкотом чарок та з окликом,
Немовби він живий ще був між нами.

Голова

Він перший з круга нашого зійшов,
Тому ми мовчки вип'єм в честь його

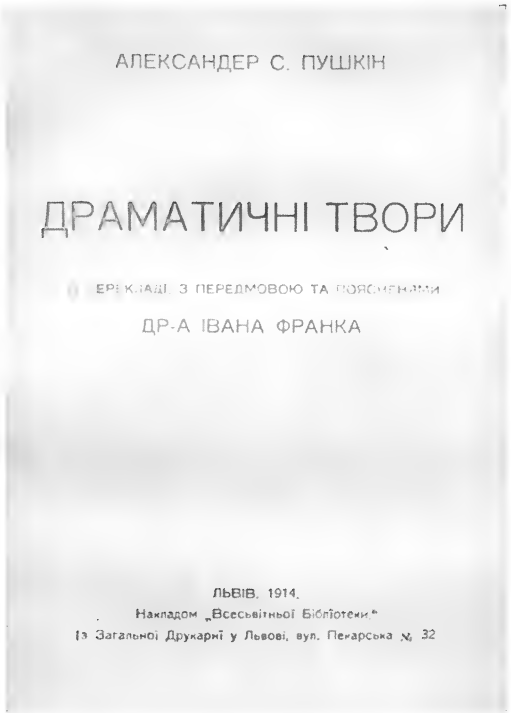

Титульна сторінка «Драматичних творів» О. С. Пушкіна в перекладі **І. Франка**

Карель Гавлічек Боровский

ВИБІР ПОЕЗИЙ.

ІВАНА ФРАНКА.

Обкладинка першого видання творів К. Гавлічка-Боровського в перекладі І. Франка

Молодий чоловік

Хай буде й так!

Усі п'ють мовчки.

Молодий чоловік

(до молодої сусідки)

Твій голос, панно люба
Виводить звуки рідних нам пісень
Прекрасно так, аж страшно. Ну-ко, Мері,
Ось заспівай понуро та протяжно,
Аби ми потім дужче, шаленіше
До радості звернулися, як той,
Що від землі якимось привидом
Відлучений був на якусь хвилину.

Мері

(співає)

Був час, що країна наша
У спокої процвітала,
Щонеділі церков божа
Люду повная бувала;
Наших діток в шумній школі
Гомоніли голоси,
Блискотіли в чистім полі
Іскри серпа та коси.
Нині церков запустіла,
Школа замкнена стоїть,
Нива дарма переспіла,
Тільки глухо ліс шумить.
Мов після огню, селище
Тихо пусткою стоїть;
Тихо скрізь, лиш кладовище
Не пустіє, не мовчить.
Раз у раз померлих носять,
Чути стогони живих;
Боязливо бога просять,
Аби мир дав душам їх.
Щохвилини місця треба,
І могили все рясніше,
Мов наляканеє стадо,
Тиснуться усе густіше.

І як вчасная могила
Суджена моїй весні,
Ти, кого я так любила,
Хто так милий був мені,
Ти, благаю, не зближайся
До своєї Дженні нині,
Уст мертвих не доторкайся,
Що лежить у домовині!
Геть іди з оселі сеї,
Забирайся куди-будь,
Де би міг душі своєї
Муки скинуть і забуть!
Аж коли мине зараза,
Бідний мій відвідай прах,
А Едмонда не забуде
Дженні навіть в небесах.

Голова

Спасибі вам, тужлива панно Мері,
Спасибі вам за пісню ту жалібну.
Давно колись, як бачимо, така ж
Чума горби й доли ті навістила,
Такий жалібний стогін розлягався
По берегах потоків та річок,
Що нині весело та сумирно
Сей дикий рай ось тут перебігають.
Понурий рік, в котрім так много сильних,
Відважних, добрих жертв загинуло,
Ледве чи лишить пам'ятку по собі
В якій-будь простій пастуховій пісні,
Тужливій та приємній. Ні, ніщо
Так не смутить нас серед радощів,
Як звук тужливий, що в душі лунає.

Мері

О, якби я ніколи не співала
Поза *хатиною моїх батьків!*
Вони *любили слухать свою Мері.*
Саму себе, *здається, чую я,*
Як там у *хаті рідній я співала.*
Мій голос *солодкіший був тоді,*
Бо був він *голосом невинності.*

Луїза

Тепер не в моді пісеньки такі,
Та все-таки бувають прості душі,
Що люблять таяти від сліз жіночих
І сліпо вірять їм. Вона ще певна,
Що зір її плаксивий — безвідпорний.
А якби про свій сміх те саме думала,
То, певно, все б лиш тільки усміхалась.
Хвалив же Вальсінгем крикливих північних
Красунь,— і ось вона і розстогналась!
Ненавиджу ті жовті коси панночок
Шотландських.

Голова

Слухайте, ось стук коліс!

Їде віз, повний мертвих тіл.
Негр поганяє коні.

Ага, Луїзі робиться недобре.
У неї, думав я, по язиці судячи,
Мужчини серце. Та ось, бач, жорстока
Слабша від ніжної, і страх живе
В душі, яку заполонила пристрасть.
Бризни води в лице їй, Мері! Бач,
Їй ліпше.

Мері

(до Луїзи)

О, сестрице мого смутку
Й моєї ганьби, притули головку
На грудь мою!

Луїза

(приходить до себе)

Страшенний демон — ох!
Мені приснився, чорний, білоокий.
Мене він кликав до візка свойого,
А в нім мерці лежали й лепотіли
Якісь страшні, невідомі слова.
Скажіть, се був лиш сон, чи, може, справді
Візок поїхав?

Молодий чоловік

Ну, Луїзо, звеселися!
Хоч наша вулиця пуста й безмовна,
Від смерті захист, бенкетів пробуток
Нічим не затривожених, то знаєш,
Візок той чорний має право скрізь
Переїздити, й пропускать його
Ми мусимо. Послухай, Вальсінгем!
Аби всі суперечки перервати
І наслідки зомлівань тих жіночих,
Ти заспівай свобідну пісню нам,
Живу, не тугою шотландською
Надихану, але буйну, вакханську,
Породжену серед чарок пінистих.

Голова

Такої я не знаю, але гімн
На честь чуми вам можу заспівати.
Я написав його в минулу ніч,
Коли розстались ми. Мені прийшла
Охота дивная до віршування
Вперше в житті. Послухайте ж мене!
Хрипливий голос мій тій пісні відповідний.

Многі

Гімн в честь чуми! Ось гарно! Браво, браво!

Голова

(співає)

Коли могутняя зима,
Як смілий вождь, веде сама
На нас косматії дружини
Своїх морозів і снігів,
Настрічу їй тріщать долини,
Гуде веселий шум пирів.

Грізна цариця та чума
Тепер іде на нас сама,
Багату жертву щоб пожати;
До нас в віконце день і ніч
Могильні стукають лопати...
Робота? Поміч? Не в тім річ.

Як від напасниці зими,
Запрімся також від чуми,
Світім свічки та наповнім чарки!
Втопімо весело уми,
Веселі заводім танки
І похвалім панування чуми!

Буває оп'яніння в бою,
На краю пропасті мрачної,
В розбурханому океані,
Посеред хвиль грізних і тьми,
І у пустиннім урагані,
І в смертоноснім подисі чуми.

Все, що загибеллю нам грозить,
Живеє серце нам морозить,
У собі криє певну насолоду,
Може, безсмертності задаток.
Щасливий, хто серед тривог таких
Знайти та відчувать їх міг.

І так хвала тобі, чума!
Нам не страшна могили тьма,
І поклик твій нас не смутить.
Чарками стукнім дружно ми!
І запах рож хай ще нас звеселить,
Хоч, може, й він — зарід чуми.

Входить старий священик.

Священик

Безбожний пир! Безбожні ви безумці!
Ви бенкетом, розпусними піснями
Наругу робите мрачній тиші,
Яку довкола розвіває смерть.
Серед страховищ погребів *плачливих*,
Серед блідих тих лиць на *кладовищі*
Молюся я, а ваші захвати
Ненависні переривають *тишу*
Гробів і над тілами мертвими
Стрясають землю. І якби старців
Молитви та жінок не освятили
Смертельні, спільні ями, міг би я

Подумати, що се якісь чорти
Безбожну душу мучать і зо сміхом
У тьму кромішну тягнуть.

Декілька голосів

По-майстерськи
Говорить він про пекло. Геть, старий!
Іди собі, куди пустився йти!

Священик

Я заклинаю вас святою кров'ю
Спасителя, розп'ятого за нас,
Покиньте дивоглядний бенкет сей,
Коли бажаєте зустріти в небі
Утрачені кохані ваші душі.
Геть, розходіться по своїх домах!

Голова

В домах у нас лиш смуток. Молодість
Бажає втіх.

Священик

Так се ти, Вальсінгем?
Той сам, що тому три неділі ще
Труп матері, приклякши на коліна,
З риданням обіймав і з вереском
Вбивався над її могилою?
Чи думаєш, вона тепер не плаче,
Не плаче гірко у самому небі,
Коли глядить на сина в бенкетах
Та в омуті розпусти, коли чує
Твій голос, що співа скажені
Пісні, які мішаються з святими
Молитвами й зітханнями тяжкими?
Ходи за мною!

Голова

І чого прийшов ти
Мене тривожить? За тобою йти
Не можу й не повинен. Тут держить
Мене розпука, спомини страшні,
Та свідомість мойого беззаконства,
Та страх перед мертвою пустотою,

Яку стрічаю у своїй домівці,
Та новина скажених радощів
І благодатная отрута сеї чаші,
І пестощі — прости мене господь! —
Отсих погиблих, але милих творів.
Тінь матері не викличе мене
Від них, і пізно чую голос твій,
Що зве мене. Дармі твої зусилля
Спасти мене. Старий, іди в спокої!
Та будь проклятий, хто піде з тобою!

Многі

А, браво, браво! Бравий голова наш!
Ось тобі проповідь! Махай, махай!

Священик

Матільди чистий дух тебе ось кличе!

Голова

(встає)

Так присягни ж мені, піднявши в небо
Зів'ялу руку, що навіки в гробі
Полишиш те забутеє ім'я!
О, якби від очей її безсмертних
Сховать я міг сей вид! Мене колись
Вона вважала чистим і свобідним,
І знаходила рай в моїх обіймах.
Де я? Святе дитя світляне! Бачу
Тебе я там, куди мій дух пропащий
Ніколи не дійде.

Жіночий голос

Він божевільний!
Про жінку згадує, яку поховано.

Священик

Ходім, ходім!

Голова

Мій отче, ради бога,
Покинь мене!

Священик

Спаси тебе господь!
Прощай, мій сину!

Відходить. Бенкет тягнеться далі.
Голова сидить, потонувши в тяжку задуму.

Переклад писано в днях 7—8 цвітня 1914 р.

Ся драматична сцена не визначається такою оригінальністю та глибиною помислу, як інші визначні твори Пушкіна, та, проте, все-таки вона заслуговує на увагу, хоч би тільки як проба представлення різкого контрасту веселого бенкету в часі страшної пошесті, що на той бенкет накладає свою фатальну печать. Сей контраст, очевидно, вразив фантазію Пушкіна в драмі англійського поета, і він не відмовив собі приємності передати одну часть тої драми російською мовою. Перекладаючи його драматичні твори, я також уважав відповідним не виключати сю сцену з мого перекладу.

Про автора сеї драматичної сцени Джона Вільсона треба сказати, що він уродився в р. 1785 у Лондоні й належав до визначних поетів англійської літератури в початку XIX віку. Він одержав широку просвіту і, крім поетичного таланту, визначився також як учений, а від р. 1820 був професором моральної філософії на університеті в Едінбурзі. Свої поетичні твори він публікував під псевдонімом Christopher North. Він умер у Едінбурзі 1854 р. Драма «The City of the Plague», що послужила Пушкінові основою до його твору, вийшла в р. 1816.

Наскільки самостійним явився Пушкін у обробленні сеї сцени супроти англійського оригіналу, не можу осудити; здається, одначе, що держався його досить вірно.

Писано дн[я] 10 цвітня 1914.

РУСАЛКА

СЦЕНА ПЕРША

Берег Дніпра. Млин. Мельник і дочка.

Мельник

Ой, то ж то всі ви, молоді дівчата,
Дурненькі! Вже як підвернувся вам
Завидний чоловік, непростий, то потрібно б
Його до себе сильно прив'язати.
А чим? Поводженням розумним, чесним
Приваблювати, то суворістю,
То ласкою; часом ненароком
Чи натяком про шлюб нагадувать,
А поперед усього зберігати
Свою дівочу честь, безцінний скарб.
Вона мов слово: раз його упустиш,
То вже не вернеш. А коли на шлюб
Нема надії, то все-таки можна
Бодай який-будь зиск собі та рідним
Якийсь пожиток видумать. Се треба
Обдумати: «Не вічно ж буде він
Любить мене та пестувать». Та ні,
Куди вам думати про добре діло?
І чи подоба? Вас лиш дур береться,
Ви раді даром забаги його
Сповнять, готові висіти весь день
На шиї в милого коханчика.
А той коханчик — глянь — і вже пропав,
І слід за ним застив, а ти, дурна,
Лишилася ні з чим. Ой, глупі ж ви усі!
Чи я не говорив сто раз тобі:
«Ей, доню, бережись, не будь дурна
І не прогав свойого щастя ти!

Не випускай із рук князя та здуру
Не погуби сама себе!» Що ж вийшло?
Сиди тепер та вічно плач за тим,
Що вже не вернеться.

Дочка

Чому ж ви, тату,
Гадаєте, що він мене покинув?

Мельник

Чому? Тому! Та кілька раз, бувало,
В неділю приїздив він до млина?
Та що в неділю? Кождий божий день,
А іноді й два рази в день. А далі
Став приїздити рідше все та рідше.
І ось уже дев'ятий день минув,
Як ми не бачили його. Що скажеш?

Дочка

Занятий він. Чи мало в нього діла?
Таж він не мельник і вода за нього
Не робить. Часто він казав мені,
Що в нього праця тяжча від усіх.

Мельник

Е, вір йому! Хіба князі працюють?
І що їх праця? Лисів, заяців
Травить хортами та бенкетувати,
Сусідів грабувати та таких
Дурнів убогих підмовлять, як ти.
Він сам працює — ой, який же жаль!
На мельника, мовляв, вода працює.
Та в мене вдень, ні вночі нема спокою.
А там гляди — то тут, то там потрібно
Направить щось, де прогнило й тече.
От якби ти зуміла у князя
Хоч трохи грошей випросить для мене
На ті перебудови, було б ліпше.

Дочка

Ай!

Мельник

Що таке?

Дочка

Здається, чути тупіт
Його коня. Він! Він!

Мельник

Гляди же, доню.
Не забувай, що радив я тобі.

Дочка

Ось він! Ось він!

Входить князь. Конюх відводить його коня.

Князь

Здорова, моя люба!
Здорові, пане мельник!

Мельник

Ясний пане,
Гаразд із вами! Вже давненько ми
Не бачили очей пресвітлих ваших.
Піду зготовити вам почастунок.

Відходить.

Дочка

Нарешті ти про мене нагадав!
І чи не стид тобі так довго мучить
Мене пустим ожиданням жорстоким?
І що мені на думку не спадало!
Які страхи не страшили мене!
То думала, що кінь тебе запіс
В болото або в пропасть; що медвідь
Тебе в дрімучім лісі розірвав;
Що ти недуж; що розлюбив мене...
Та слава богу, ти живий, здоров
І любиш все по-давньому мене!
Чи правда?

Князь

Так, по-давньому, голубко!
Ні, більше ще!

Вона

Протеє ж ти сумний.
Що сталося з тобою?

Князь

Я сумний?
Тобі здається так. Ні, я веселий
Все, як лише тебе побачу.

Вона

Ні!
Коли веселий ти, то здалека
Спішиш до мене й кличеш: «Де моя
Голубка? Що там поробляє?» Потім
Цілуєш зараз і питаєш: «Рада
Мойому приходові? Дожидала
Мене так вчасно?» А сьогодні мовчки
Ти слухаєш мене, не обіймаєш
І не цілуєш в очі. Щось, мабуть,
Стривожило тебе. І що? Чи, може, ти
На мене сердишся?

Князь

Не хочу дарма
Я притворятися перед тобою.
Так, правда, в серці моїм сум засів
Тяжкий, і ти не можеш ласками
Любовними розмить його, не можеш
Ані влегшити, ані поділити.

Вона

Мене ж болить, коли з тобою разом
Не можу сумувати одним сумом.
Скажи ж мені, що в тебе на душі?
Позволиш, буду плакать,— не позволиш,
Я ні сльозиною тобі не досаджу.

Князь

Не буду гаяться. Чим скорше, тим і ліпше!
Моя кохана, знаєш, що на світі
Нема тривкого щастя. Ані рід
Значний, ні сили, ні багатство, ані
Краса біди не може оминути.

І ми — хіба не так, моя голубко? —
Були щасливі. Я по крайній мірі
Щасливий був тобою та твоєю
Любов'ю. І хоч би в будущім що
Зо мною сталося, де б я не був,
Все буду споминать тебе, моє кохання.
Того, що трачу враз з тобою, в світі
Ніщо мені ніколи не замінить.

Вона

Я ще не розумію твоїх слів,
Та вже лякаюся. Нам грозить доля,
Готовить нам недовідоме горе?
Розлуку, може?..

Князь

Може! Ти вгадала.
Розлуку нам судила доля зла.

Вона

Хто нас розлучить? Чи ж у мене сили
Немає скрізь іти в твої сліди?
Вберусь я хлопчиком і вірно буду
Служить тобі в дорозі, чи в поході,
Чи на війні. Війни я не боюся.
Аби лиш бачила тебе. Ні, ні!
Не вірю! Може, ти бажаєш тільки
Думки мої провідати, а може,
Лиш жарт пустий собі отсе позволив.

Князь

Ні, жарт мені не в голові сьогодні.
Думки твої провідувать не треба.
І не готуюсь я в далекую дорогу,
Ні на війну. Лишаюсь-таки дома,
Проте розстатися з тобою мушу.

Вона

Стривай! Тепер я розумію все.
Ти женишся?

Князь мовчить.

Ти женишся?

Князь

Так, мушу.
Сама подумай! Ми, князі, не вільні
Так, як дівчата. Не по серцю мусять
Женитися, а по рахунках інших
Людей та для чужого інтересу.
Твій сум утішить бог і довший час.
Не забувай мене! Візьми на пам'ять
Сю пов'язку! Дай, ось тобі я сам
Її надіну. А до того ще
Привіз отсі коралі. На тобі!
А ось іще вітцю твойому я
Пообіцяв — віддай йому!

(Дає їй мошонку.)

Прощай!

Вона

Постій! Тобі сказати мушу ще...
Не тямлю, що...

Князь

Згадай!

Вона

Для тебе я
На все готова. Ні, не те... Постій!
Та неможливо, щоб навіки, справді,
Мене ти міг покинуть! Все не те!
Еге, згадала! Ось сьогодні в мене
Під серцем рушилась твоя дитина.

Князь

Нещасна! Що ж із того? Хоч для неї
Побережи себе. Я не покину
Ні твоєї дитини, ні тебе.
З часом... можливо... сам приїду вас
Відвідати. Потішся, не журися!
Дай обійму тебе останній раз!

(Відходячи.)

Скінчилося! Мов легше на душі.
Я бурі ждав, та справа обійшлася
Досить спокійно.

(Відходить.)

Вона стоїть недвижно.

Мельник

(входить)

Чи не ласка ваша
Покушать меду?
(Бачачи, що князя нема.)
О, а де ж він дівся?
Де князь наш? Ба, ба, ба, яка тут чівка!
Вся в дорогих каміннях! Ось і перли!
Ну, що й казати, царський подарунок!
От ще добродій! А ось і мошонка!
Невже в ній гроші? Чом же ти стоїш,
Не відповіш, ні слова не промовиш?
Чи ти від радості нежданої
З ума зійшла, чи тільки остовпіла!

Дочка

Не вірю! Ні, не може буть! Я так
Його любила! Адже він не звір!
Хіба космате в нього серце?

Мельник

Про кого
Се ти говориш?

Дочка

Таточку, скажи,
Чим я могла прогнівати його?
Пропало? Чи його отрутою
Хтось напоїв?

Мельник

І що з тобою, доню?

Дочка

Ріднесенький, від'їхав він! Он скаче!
А я дурна його пустила! Я
Не зачепилася йому за поли,
Не звисла на узді його коня.
Нехай би він розсердився й по лікоть
У мене руки відрубав! Нехай би
Тут розтоптав мене своїм конем!

Мельник

Що з нею?

Дочка

Бачиш ти, князі не вільні
Так, як дівчата, й не по своїм серцю
Беруть собі жінок. А вільно їм,
Чи бач, піддурювать, божиться, плакать
І говорить: «Тебе я повезу
В свою палату, в ясную світлицю,
І наряжу в парчу та оксамити!»
Їм вільно вчить дівчат нещасних рано
На свист їх підійматися з постелі
І до зорі сидіти за млином.
Їм любо серце князівськеє тішить
Бідою нашою. А там — махай!
Іди, голубочко, куди захочеш,
Люби, кого задумаєш!

Мельник

Ось яке діло!

Дочка

Та хто ж у нього суджена? На кого
Він проміняв мене? О, знатиму,
Дізнаюся та скажу тій змії:
«Відстань від нас! Ти ж знаєш, дві вовчиці
Не згодяться в одній дебрі».

Мельник

Дурна ти!
Вже коли князь бере собі невісту,
Хто може перешкодити йому?
Чи я не говорив тобі?

Дочка

Та як же міг він,
Як добрий чоловік прощатися зо мною,
Мені дарунки ще давать? О боже!
І гроші! Викупить себе він думав,
Язик мені сріблом тим загатити,
Аби про нього не пішла зла слава
І не дійшла до жінки молодої.
Ага, забула я тобі віддати
Отсю мошонку. Се він дав тобі
За те, що добрий ти для нього був,
Дочку пускав ти тягатися з ним

І не держав її на осторозі.
Нехай же вийде на добро тобі
Моя загибель!

(Кидає йому мошонку.)

Мельник

Ось чого дожити
Прийшло мені! Що бог довів почути!
Та гріх тобі так гірко докоряти
Вітцеві рідному. Одна ти в мене
Дитина на весь світ, одна відрада
У моїй старості, то як же мав я
І волі не давать тобі? І покарав
Мене господь за те, що слабо я
Держав тебе та не сповнив вітцівський
Свій обов'язок.

Дочка

Душно! Душно! Душно!
Змія холодна в мене шию душить.
Змією підколодною мене
Опутав він, а не намистом сим!

(Рве на собі намисто.)

Отак би розірвала я й тебе,
Зміє, проклятая розлучнице моя!

Мельник

Та що ти! Справді, ти з ума зійшла.

Дочка

(здіймає з голови чівку)

Ось мій вінець! Ганебний се вінець!
Ось чим вінчав мене лукавий ворог,
Коли я відреклася від усього,
Що перше дороге мені було.
Ми розвінчалися. Пропадь, віночку!

(Кидає чівку в Дніпро.)

Тепер всьому кінець!

(Кидається в ріку.)

Мельник

(здіймаючи руки)

О горе, горе!

СЦЕНА ДРУГА

Княжий терем.
Весілля. Молоді сидять за столом. Гості.
Хор дівчат.

Староста

Веселе ми весіллячко зіграли.
Здоров будь, князю й молода княгине!
Дай боже вам в любві та в згоді жити,
А нам у вас якнайчастіш гостити!
Що ж ви, дівчата гарненькі, замовкли?
Що ж ви, біленькі лебідки, притихли?
Чи всі ви співанки переспівали,
Чи, може, горла в вас від співів пересохли?

Хор

Сватоньку, сватоньку,
Нерозумний сватоньку!
По княгиню їхали,
В огород заїхали,
Бочку пива розілляли,
Всю капусту обілляли,
Плотові вклонилися,
Лісі помолилися.
«Лісо моя, лісонько,
Покажи доріженьку
По княгиню їхати!»
А ти, сватоньку, догадайся,
За мошонку принімайся!
А в ній грошики шевеляться,
Гарним дівочкам знадобляться.

Староста

От сміхунки! Та й співанку дібрали!
Ну, нате вам, аби на старосту не кривдували.
(Обдаровує дівчат.)

Дівочий голос

(невідомо відки)

По камінцях, по жовтому пісочку
Пробігала бистра річенька.

В бистрій річеньці дві рибоньки гуляють,
Дві рибоньки, плотиці дві малесенькі.
«Чи чула ти, рибонько-сестронько,
Наші новини, наші річнії?
Як вечором у нас біда зчинилася,
Гарна дівчина утопилася.
Потопаючи, плакала-ридала,
Свого милого кляла-проклинала».

Староста

Агов, дівчата! Що за пісня се?
Такої на весіллі не співають.
Хто з вас співає сю пісню?

Дівчата

Ні, не я!
Не я! Не ми!

Староста

Хто ж заспівав її?

Між дівчатами шепіт і неспокій.

Князь

Я знаю хто.

(Встає з-за стола й говорить до конюха.)

Се мельниківна тут!
Скоренько виведи її та запитай,
Хто смів її впустить?

Конюх входить між дівчат.

Князь

(сам до себе)

А то вона
Готова тут такий зробити шум,
Що я зо стиду сам не знатиму,
Куди й сховатися.

Конюх

Я не знайшов її.

Князь

Шукай! Я знаю, вона тут. Вона
Отсе співала.

Один гість

Гей, солодкий мід!
І в голову, і в ноги так і б'е.
Та, жаль, гіркий; підсолодить його
Ніколи не завадить.

Молоді цілуються. Чути слабий окрик.

Князь

(здригаючи)

Знов вона!
Се крик її ревнивий. Що таке?

Конюх

Я не знайшов її ніде.

Князь

(сердито)

От дурень!

Дружба

(встаючи)

Час нам княгиню мужеві віддати
Та молодих у дверях хмелем посипати.

Усі встають.

Сваха

Та, певно, час. Давайте ж півника!

Молодих годують печеним півнем, обсипають хмелем і ведуть у спальню.

Сваха

Княгине-душенько, не плач, не бійся!
Послушна будь!

Молоді відходять у спальню. Всі розходяться, крім свахи та дружби.

Дружба

Де чарочка? Всю ніч
Під вікнами я мушу їздити,
То й покріпитися вином не вадить.

Сваха

(наливає йому чарку)

На, випий на здоров'я!

Дружба

(випиває)

Гай, спасибі!
А гарно вийшло все у нас, не правда?
На славу весілля!

Сваха

Так, слава богу.
Все гарно, лиш одно негарно...

Дружба

Що?

Сваха

Не на добро ту пісню заспівали —
Бог зна яку, а не весільную.

Дружба

Се все дівчата! Аби що було,
Вони напакостять. І чи подоба ж
Псувать навмисно княжеє весілля?

СЦЕНА ТРЕТЯ

Світлиця.

Княгиня й мамка.

Княгиня

Здається, трублять! Ні, не їде він!
Ой, мамочко, як був він женихом,
Від мене він на крок не відлучався,
Очей, бувало, не зводив із мене;
А оженився — все пішло не так.
Тепер мене ранесенько розбудить,
І вже велить собі коня сідлати,
І до ночі бог знає куди їздить,

А вернеться, заледве любе слово
Мені промовить, ледве ласково
Рукою по лиці мене погладить.

Мамка

Княгинечко, мужчина наче півень:
Кукуріку, мах-мах крилом — і геть!
А жінка, наче бідна квочка та,
Сиди в гнізді та курят виводи!
Поки жених, то й не насидиться,
Не їсть, не п'є, глядить і не надивиться;
А оженився — клопоти настануть.
То треба у сусідів погостити,
То з соколами їхати на лови,
То на війну несе нечиста сила,—
Сюди-туди, а дома не сидиться.

Княгиня

Як думаєш? Нема в нього якої
Таємної принади?

Мамка

Не гріши!
Та на кого тебе він проміняє?
Ти над усіх розумна та вродлива,
Звичаями й умом всіх перейшла.
Подумай, серденько, в кім він знайде
Щось краще, ніж у тебе?

Княгиня

Якби бог
Та вислухав мої благання й дав
Мені дітей, тоді б я знов зуміла
До себе мужа прив'язать. А, двір
Весь повен стрільців! Певно, муж додому
Приїхав. Чом же ще його не видно?

Входить ловчий.

Що князь? Де він?

Ловчий

Князь наказав додому
Нам їхати.

Княгиня

А де він сам?

Ловчий

Лишився.
У лісі сам на березі Дніпра.

Княгиня

І як же сміли ви князя самого
Лишити там? От-то ви вірні слуги!
Махай назад, за ним ви їдьте зараз!
Скажіть йому, що я прислала вас.

Ловчий відходить.

Ой боже мій! У лісі в час нічний!
А дикий звір, і лютий чоловік,
І лісовик там бродить — до біди
Хіба далеко? Скорше, мамочко,
Три свічки засвіти перед іконою!

Мамка

Біжу, моя голубочко, біжу.

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Дніпро. Ніч.

Русалки

Веселою юрбою
З глибокого дна
Ми ніччю випливаем,
І місяць гріє нас.
Любо нам в нічний сей час
Дно річнее покидать,
Головами свобідними
Річні хвилі розділять,
І дзвінкими голосами
Теплий воздух потрясать,
І зелені вогкі коси
В нім сушить та осушать.

Одна

Тихо! Пташки під корчами
Стрепенулися у млі.

Друга

Поміж місяцем і нами
Хтось там ходить по землі.

Ховаються.

Князь

До сумовитих берегів отсих
Невільно якось притяга мене
Якась недовідома сила. Місце се
Знайоме, будить жаль в душі. Пізнав
Я все довкола! Млин, ось він уже
Весь розвалився. Шум його коліс,
Колись такий веселий, вже затих.
Спинився камінь. Видно, вмер старий.
Доньку свою нещасну довгий час
Оплакував... Сюди вилася стежка,—
Вона вже заросла... Давно, давно
Сюди ніхто не ходить. Тут садок
Був із оплотом,— та невже заріс
Хащем він кучерявим? Ах, а ось
І дуб старий! Під ним вона, обнявши
Мене, тулилася до мене, мовчачи.
Та чи можливо ж?

(Іде до дверей.)

А се що? Листки
Пожовклі, скручені нараз із шумом,
Мов дощ, посипались на мене. Ось
Передо мною голий хтось і чорний
Стоїть, як дерево прокляте.

Входить дідусь у лахмітті, напівголий.

Дідусь

На здоров'я!
Здоров був, зятеньку!

Князь

Ти хто?

Старий

Тутешній.

Князь

Не пізнаю. Ти мельник?

Старий

Де там мельник?
Я млин продав запеченим чортам,
А гроші дав на склад русалці віщій,
Моїй доньці. Вони в піску Дніпровім
Засипані. Їх рибка одноока
Знай стереже.

Князь

Нещасний! Одурів.
Його думки розсипані, немов
По бурі хмари.

Старий

А чому до нас
Ти не приїхав вечором? У нас
Була гостина, довго ждали ми
Тебе.

Князь

Хто ждав?

Старий

Хто ждав? Та відомо, донька.
Ти знаєш, я на неї все дивився
Крізь пальці, й волю вам даю тепер.
З тобою хоч усю ніч до зорі —
Я не скажу ні слова.

Князь

Бідний мельник!

Старий

Та я не мельник. Признаюсь тобі,
Я крук, не мельник. Сталось дивне диво.
Коли в ріку — ти тямиш — вона впала,
Я кинувся, побіг слідом за нею,

І з того ж берега хотів ускочить.
Та враз почулося мені, що двоє крил
Міцних у мене виросло на плечах
І піднесли мене в повітря. Відтоді
То сям, то там літаю та клюю
Здохлу корову або на могилі
Сиджу та кракаю.

Князь

Ось жаль який!
Хто ж доглядає за тобою?

Старий

Е, за мною? Я
Старий став та пустий, за мною
І доглядати не біда. Спасибі,
За мною догляда русалочка.

Князь

Русалочка?

Старий

Так, внучечка.

Князь

Та годі!
Не можна сьому вірити. Старий,
Ти в лісі тут хоч з голоду загинеш,
Хоч звір тебе заїсть. А може, хочеш
Забратися в мій двір, зо мною жити?

Старий

В твій двір? Спасибі! Ти мене заводиш,
А потім і одуриш, задавиш
Коралами. Не хочу я в твій двір.

Відходить.

Князь

Се все моя вина! Боюсь з ума
Зійти. Вже легше вмерти. На мерця
Глядять з повагою, за нього моляться.
Рівняє смерть з ним кождого живого.
Та хто з ума зійшов, той робиться
Не чоловіком. Дарма він говорить,

Але словам своїм він не володар.
Хіба лиш звір пізна в нім свого брата,
А людям він на сміх, над ним усякий
Свобідний: хоч би вбив його, то бог
Його не судить. Бідний сей старий!
Всі муки каяття у мні збудив
Сам вид його.

Входить ловчий зі стрільцями.

Ловчий

Ось він! Насилу ми
Знайшли його.

Князь

Чого ви тут?

Ловчий

Княгиня
Послала нас, боялася за тебе.

Князь

Незносна вже мені її старанність!
Чи я дитина, що ні кроку вже
Мені ступить без дозору не можна?

Відходять. Русалки виринають із води.

Русалки

Що, сестриці, в чистім полі
Може б, ми догнали їх?
Плюском, реготом і свистом
Коней налякали в них?
Пізно. Хвилі вже холодні,
Півні проспівали вже,
Потемніло небо сине,
Місяць заховався вже.

Одна

Підождем іще, сестрице!

Друга

Ні, не час, не час, не час!
Дожидає нас цариця,
Люта мати жде там нас.

Щезають у воду.

СЦЕНА П'ЯТА

Дніпрове дно.

Терем русалок. Русалки прядуть коло своєї цариці.

Старша русалка

Покиньте пряжу, сестри! Сонце сіло,
І місяць стовпом блискає над нами.
Орля! Пливіть наверх води під небом
Погратися, та нікого сьогодні
Не зачіпайте! Ані пішохода
Не смійте лоскотать, ні рибакам
Їх невід обтяжать травою та
Намулом, ані хлопчика у воду
Заваблювать оповіданнями
Про рибку!

Входить русалочка.

А ти де була?

Молода русалка

На землю виходила.
До діда. Вечір він просив мене
Із дна ріки зібрать йому ті гроші,
Які колись у воду він до нас
Покинув. Довго я шукала їх,
А що такеє гроші, я й не знаю.
Проте я винесла йому для втіхи
Дві пригорщі барвистих мушельок.
Він дуже рад був їм.

Русалка

Скупар безумний!
Послухай, доню! Нині я на тебе
Надію маю. Нині тут на берег
Прийде мужчина. Стережи його,
Піди йому настрічу! Він нам близький.
Він твій отець.

Русалочка

Той сам, що тебе, мамо,
Покинув і княгиню взяв за жінку?

Р у с а л к а

Той сам. До нього ніжно примиляйся
І оповідж йому все, що від мене
Ти знаєш про народження своє
Й про мене. А як запитає він,
Чи я його забула, або ні,
Скажи, що все його ще пам'ятаю
Й люблю, й жду до себе. Зрозуміла?

Р у с а л о ч к а

О, зрозуміла.

Р у с а л к а

Іди ж!

(Сама.)

Ой, відколи
З розпуки й сорому дівочого
Я опинилася на дні Дніпра
Русалкою холодною, міцною,
Минуло вже довжезних вісім літ.
І кожний день я думаю про помсту,—
Здається, нині вже настав той день.

СЦЕНА ШОСТА

Берег.

К н я з ь

До берегів сумних тих поневолі
Мене недовідома тягне сила.
Все тут нагадує мені минуле,
Свобідної, прекрасної молодості
Моєї милу, хоч гіркую повість.
Ось тут колись мене стрічала вільна
Любов ще вільного. Я був
Щасливий. О безумний! І я міг
Так легкодушно сам себе позбавить
Свойого щастя! Ой, сумні, важкії мрії
Вчорашня стріча в мене оживила.
Отець нещасний — як же він страшний!
Ану ж сьогодні знов його зустріну,

І згодиться він кинути сей ліс
І перебратися до нас.

Русалочка виходить на берег.

А відки ти, прегарная дитино?

. . . . . .

Переклад писано д[ня] 8—10 цвітня 1914 р.

Отся, на жаль, недокінчена фантастична драма, якій до кінця бракує дуже небагато, являється одною з проб Пушкінової музи брати теми з українського життя та з вірувань українського народу. Вірування про русалок, оскільки мені відомо, зовсім чужі великоруському племені і нерозривно зв'язані з середнім і долішнім руслом Дніпра. Не можна сказати, аби Пушкінова проба поетичного зображення української природи та українського простолюддя була зовсім удачна. Його мельник нагадує більше великоруського колдуна, ніж українського мельника, та й у зображенні його дочки бачимо більше інтелігентну росіянку, ніж українську дівчину. Так само свобідно та мало відповідно до української дійсності змальований у Пушкіна князь, а особливо ті дарунки, які він на прощання дає уведеній ним дочці мельника. В російському оригіналі сей уступ іще більше разить неточністю побутових подробиць, бо князь надіває сільській дівчині на голову («повязку», очевидно, металеву діадему, насаджену дорогими камінцями, та дає їй на шию перлове ожерелля, якого ніяка українська дівчина не стала би носити. Так само мішок із червінцями, який дає князь для мельника, нагадує радше той шаблоновий мішок із червінцями, який у давніх іспанських та французьких драмах дають багаті рицарі та барони своїм слугам або бідним прошакам, ніж звичайні дарунки, які українські пани давали своїм підданим. Проте все Пушкінова драматична проба має високу літературну вартість уже хоч би тим, що вона справді драматична й малює деякі трагічні моменти людського життя з великою художньою силою. Варто зазначити, що дуже подібні мотиви стрічаємо також у поезії Шевченка, особливо в віршах «Причинна» та «Русалка».

Писано д[ня] 10 цвітня 1914.

М. І. Костомаров

НА РУЇНАХ ПАНТІКАПЕЇ

(ПОЕМА М. І. КОСТОМАРОВА)

І

Юпітер світлий пливе по зелених Кіммерії водах;
Сон туманами покрив місто й пристань. По сильних колись-то
Пантікапеї валах походжа подорожній понурий,
При блиску млявому зір шепти ловлячи звалищ могильних.
Сум на покійників житла наліг. Непробудних від віку
Тіней торкнувся лихий, невідчіпливий ворог. Сміліший
Він від тих готських полків, що колись стародавній Тавріді
Смертний удар нанесли, невгомонний, мов Чорнеє море,
І недоступний, немов давнє фатум, зате бистрозорий,
Мов само сонце. З глибин океану виносить він тайни
На його світло, вника в замуровані від первовіку
Скарби гірські, проника однаково відважно в безмірну
Неба безодню й в секрет недоступної оку пилинки,
Цвітки плодючої. Він зруйнував і Олімп наднебесний,
І підземелля мрачне, недоступне Плутонове царство.
Ворог отой — то наука!

Немов місто те, по котрому
Дух огняний перейшов, так дрімає долина спокою;
Зору цікавому скрізь повідкривані лона могильні.
Поміж горбами, мов цар, стоїть горб між усіми найвищий,
Сумно глядить без жильця, мов ограблений бідний каліка,—
Гордо, проте, позира на засохлее поле й на сонні
Хвилі морські. Сиві стіни внутрі того горба блискочуть
В краплях нічної роси, мов окроплені слізьми. Буває,
Й бідний такий чоловік, коли люди без жалю й уваги

Серце його розкопать завізьмуться, провідають пусто
Тайни його, розіб'ють віру в щастя і храм опустілий,
Серця покинуть на сміх та наругу бездільної черні.
Горе йому! Без чуття й без сил він німий, непорушний;
Денне світло палить його нагії рани; від болю
В небо очей не здійма, ні на землю спустити не сміє.
Гордий, проте, мов багач, супокійний, неначе щасливець,
Хоч печать смерті на нім, він несе свою тайну до гробу.
А як надивиться чернь на його досхочу та й покине
У самотині, немов у смерку, він незначно слезину
Виронить — знак, що життя ще не згибло й чуття не
погасло.

При вході склепу сіда подорожній і очі вглубляє
В море пустинне, що зір мерехтить срібним блиском без
краю.
А втім, повітряна тінь перед ним стає, тінь чоловіка,
Стать безтілесна, пливка, темнувата, подібна до клуба
Диму, що якось прийняв чоловічу подобу. Нічної
Зорі крізь те духове тіло видно було, а ногами
Не доторкався землі привид і надпливав усе ближче,
Разом промовила тінь, шепчучи без перерви та сумно:
«Чи ще замало наруг від людей потерпіли ми досі?
Хижо нагрянули ви в безтурботнії наші оселі,
Збурили наші доми, наші скарби повиволікали,
Виволокли й нас самих із пробутків святого спокою.
Мало вам золота ще в лонах гір? Чом же ще
по-злодійськи
В темних гробах ти його, ненаситнее плем'я, шукаєш?
Тісно вам там на землі та, розграбивши наші оселі,
Раді б замешкать у них?»

«Благородна душе,— подорожній
Вимовив,— руки мої не торкалися вашого скарбу.
Вибач мені, що життям перетомлений в вашій оселі
Тихій спокою шукать та відради я хтів сеї ночі».
Тінь відповіла: «Ага! Супокою шукать тут даремно.
Нам у могилах уже супокою не стало. Лежали
Тисячі літ ми ось тут супокійно, про світ той не зна
Самі не чувши себе, в забутті й нечутливості сонній.
Дар дорогий — забуття! Не пізнає добра його смертни
Вік весь ганяючи, мов у виру злудних благ і незлудних
Злиднів, за щастям і все уникаючи горя, успіхом

Незадоволений, сам раз у раз собі творячи горе.
Не оцінять його й ті, що в підземному царстві усопших
Повною чарою п'ють його заспокоїтельний нектар.
Ми лише знаєм ціну йому, втративши безповоротно,
Ми лиш осуджені жить у згадок та знання лютих мýках.
Сотня за сотнею літ проходила, ми спали спокійно;
Хвилі народів плили понад наші гроби, але в сутінь
Наших могил не входив гомін їх. Аж прийшли ви, несіті,
Рушили наші гроби, розкопали могили, розбили
Наші склепи, потягли наші кості на дéннее світло
І потривожили теж супокій наших душ! Горе й горе!
Був я примор'я царем, пан на морі й на всій Меотіді!
Гордих жорстоко карав, а добро творив тихим і смирним.
Час мій минув, і мені з царським гонором діти й онуки
З збором покірних рабів погребли в тій високій могилі,
Сльози підданих, ридання любові оросили мій попіл.
Путниче, глянь! І коли можеш ти відчувать моє горе,
Чути зневагу царя, хай розірветься серце у тебе
З жалю, і сльози з очей хай у тебе потоками ринуть!
Збурено царський мій склеп, мій остатній пристанок
розбито!
Топче ненависний раб домовину свячену владики!
З мармуру мій саркофаг увезли! Із амфор, в які сльози
Рідних текли й дорогих, повитирано плями коштовні!
Горе, ой, горе мені!»

І зворушений путник понурий
Весь посумнів, співчуттям перейнятий для царської тіні.
Річ свою тінь продовжа: «Ще нічим та зневага
й безсилля!
Мука страшенна мені тут судилась, тяжка невимовна.
Бачиш той камінь стрімкий, що понуро нагнувся над
морем?
Там, мов Еола дочка-жалібниця, недвижно весь день я
Чушу томиться й стоять під палючим, мені ненависним
Сонцем, незримий очам ні людей, ані звірів, незрячий
[Бо зір мій згас!], тонучи у безмисній, бездонній тривозі.
Тіччю ж, коли заблищать ті зірки на безмісячнім небі
Або Селена зійде з-під туманів, невідома сила
Гягне мене й підійма, й я лечу по оселях усопших
Поверх розкритих могил. Іноді зустрінеться подібна
Тінь до моєї, що теж так засуджена блудом блудити,—
Друга тінь чи свояка... Привітаємся, дещо згадаєм,

Що нам бувало колись, а про муку свою ані слова!
І розійдемся. Нема ні обіймів, ані цілування.
Власне лиш горе займа, і не слухаєм горя чужого.
Іноді здиблеться тінь, незнайома жильця літ пізніших...
Дарма шукати мені насолоди, звабливої смертним,
Знать, що по мні тут було! Безтілеснее тіло байдуже
До всего, що єсть тепер, що минуло й що ще колись буде.
А як зустрінеться ворог, і я чую неміч свою його вбити,
Мучить подвійно мене гнів і зависть, скорбота безмежна
Давить, коли пізнаю, що не мучиться ворог мій. Згасло
Всяке приязне чуття, вся цікавість; не гасне ненависть
До ворогів та чуття, що колись я царем був величним.
А коли озолотить Фанагор'ї помор'я денниця,
Сила невідома знову мене тягне, лечу на той берег,
Знов невимовна тоска налягає й нема мені втіхи».

Стогоном тихим скінчив свою річ Меотіди володар;
Глибшим іще почуттям зворухнулося в путника серце.

«Царю нещасний! — сказав він.— Володарю й вигнанче,
справді ж
Був ти могутнім на те, щоб в гіркім розумінні безсилля
Муки такії терпіть по велінню таємної волі?
І чи на те володів ти отсим кіммерійським примор'ям,
Щоб сиротою тепер безнадійним блукать по тім полі,
Нині чужім? Адже з тих многих тисяч, що перед твоєю
Властю тремтіли, мабуть, і найменший щасливший від
тебе!
Жаден цікавий його не знайде домовини й пил бідний
З неї не викине. Був би сто раз щасливіший ти, якби
В полі пустиннім тебе погребли, наче сина рабині,
Й плуг заорав би твій слід, не блудив би ти страдником
вічним
Серед утоми та мук. Ах, якби між живими й мертвими
Зв'язок який бути міг та сполука! Як радо влегшав би
Я твою долю сумну!»

А втім, голосом [скорбно-болючим],
Мов голов арфи, в якій в один раз усі струни порвуться,
Привид промовив: «Хоч ти б міг вернуть мені зняту
корону
І всі багатства й зібрать мій по вітру розсіяний попіл,

Якби ти міг, мов свояк, мов підвладний, достойно оплакать
Наново смерть мою, я й тоді б не міг занепасти
В радісний сон забуття, в супокій вічного миру.
Вийшли роями гріхи мої з забуття бездни і грізно
Встали на мене й лягли наче приговір вічної муки.
Сонце погасне колись, згасне місяць і зорі нічнії,
Може згоріти земля і замовкнуть бурхливії води,
Але й тоді я ніяк не діжду благодатного миру.
Буду блукати по чорних відломах угаслої маси,
В одноманітній тосці без кінця і від віку до віку».

Звільна почав підлітать привид той і в півсумерку ночі
Щез із очей. І сидів у задумі важкій подорожній.

II

Разом до нього почав долітати звук; наче журчання
Тихої струйки, коли вона ллється із горла фонтана
И краплями, мов густий дощ слізний, б'ється о мармур блискучий.
Знов чоловіче лице перед ним, та на хмарку похоже,
Що набіжить уночі на сріблястий круг місяця вповні.
Голосом ніжно-плавким світляная та тінь промовляла:

«Смертним даються в житті два незрівняні божії дари:
Перший — поезія, а другий — [щире та вірне] кохання.
Щастя тому, хто зуміє любить і все захвату повен;
Горе тому, хто людей позбавля співаків і любові!»

«Якби я,— путник сказав,— сам від себе та міг відділиться.
И душу свою оглядать,— не могла б вона іншим таємним
Словом сказати мені на дні в неї укритої правди».

Тінь наближається. «Хто б ти не був,— вона мовить,— прихожий,
Зв'язок таємний же есть між тобою і мною. Немало
Досі промов я чував, та мене з живих ніхто не міг чуть;
Бачив багато я вдень і вночі, та незримий для всіх я
Досі був, та ось тобі дано бачить мене й голос чути.
Долю свою сповістивши тобі — собі знайду відраду».

«Певно, відомі тобі первопочини Пантікапеї.
Гордий йонійський Мілет, що звиш триста (заснував) колоній,
Родичем був і для нас. Вітчину попрощавши цвітучу,
Нову оселю діди знайшли в краю, їм досі страшному.
Слухаючи вирочні, на пустім узберіжжі затоки
Город будують вони і патроном беруть собі Пана [1].
Світлу мету знайшла враз молодая колонія наша:
Скитські плоди беручи, діди наші давали в заміну
Скитам просвіти плоди та плоди благодатного півдня.
Ще була й друга мета від отсеї світліша та вища:
Синди, сармати, меоти та варвари скіфських окраїн,
З племенем нашим у зв'язь входячи, покидали відвічні
Норови звірські свої й надихалися духом просвіти.
От як настане весни благотворна пора [й веснянеє],
Сонце розтопить леди, земні нори всі повідкриває,
Заціпенілі встають до життя дрібні тварі крилаті
Й воздух наповнять своїм цвіркотінням шумним та бренінням,—
Так племена ті, що під темноти вбійчим холодом спали,
Від благотворних лучів сонця грецького стали будиться.
Все тут Елладою дихало; довго ще зберігали прихожі
Віру батьків і язик, обичаї та пісні Гомера,
І найцінніше добро роду грецького — волю-свободу.
Часто відвідував нас сей та той любий гість із Еллади,
Часто й від нас кораблі виправлялись до рідного краю
З набором скіфських товарів. Колись Понтос Аксенос [2], зване
Море, недарма тепер Понтос Евксейнос [3] скрізь іменують.

Та не минула і нас зла зараза, що зветься тиранство,
Знать невлічима хороба еллінів! Хоробрість в боях
Зразу першенство собі здобував воєвода на зборах
Співгорожан, забирав в руки запаси грошей [і зброї],
Хитрими мовами вчив непостійну юрбу містовую
Слухати волі його; потім звуком спокусливим злота
Совість у бідних глушив; окружив себе валом сторожі,
Ніби почесної,— й шастьі вхопив сміло до рук самовладу.

[1] Ім'я того грецького бога чується в першім складі назви Пантікапея.
[2] Негостинне море.
[3] Море гостинне, приязне для гостей, купців і загалом чужинців.

Так погибала не раз у еллінських громадах свобода,—
Так теж погибла і в нас, і коріння пустило глибоко
В Пантікапеї тиранство. Вінцем усвятивши грабунок,
Сміло здобичу батьки дітям і внукам передавали.

Доля веліла мені народитися в час, коли пам'ять
Давньої волі ще в нас яко-тако світилась, не гріла.
Деспот над нами мав власть, отой сам, що його
гробовище
Перед тобою пусте. Самовладець був дуже суворий,
З злою, мрачною душею. Немов Евменіди Орестові
[в казці],
Страх не давав йому спать. Не боявся ні змов, ні
повстання,
Певен, що з своїм рабством вже довіку зжилися іонійці.
Мучився деспот лиш тим, що ввижалось йому
повсякчасно,
Що хтось ганебні слова [й злую славу] розносить про
нього.
Мов чорні ворони, скрізь у погоні на мнимих злочинців
Шлялись шпіони, й біда бідакові, що впав у їх лапи!
Мук тіла ані душі не доволі бувало тирану.

Бачиш той камінь стрімкий, що навис так понуро над
морем?
Вежу він там збудував, буцім-то аби в темнії ночі
В пристань показував шлях кораблям здалека видний
маяк [1],
Та два поверхи були в тій вежі, зверха менший, що
містив
Маяк на своїм дасі. Тільки стіни високі та грубі
Видно знадвору було, та ніхто не знав тайнй будівлі,
Тайни страшної, яку скривав сторож глухий і немова.
В нижнім поверсі були побудовані нори вузькії
З отвором тайним в горішнім поверсі, з помостом
залізним.
Дошку піднявши, туди по драбині спускали такого,
На кого гнів свій тиран положив, і живим та недвижним
Трупом стоять, не лежать, мусив він, недоступний для
світла,
Мови людської, не чуть ані подиху свіжого вітру,

[1] Морський ліхтар.

Поки в норі не зотлів. Лише хліба шматок кождоденно
Сторож втикав у нору, бо мав наказ життя їх тягнути,
Хоч би й як довго; була для тирана се варварська втіха —
Знать муку їх без кінця.

Світлі думи, чуття благородні,
Божеські дари пісень переслідував деспот, з корінням
Вирвать бажаючи пориви всі до життя умового,
В школах незрілих хлоп'ят він навчати велів
самолюбства,
Щоб святі думи й чуття кождий [без оглядів та вагання]
Жертвував [у кождій] особистій користі й вигоді.
І коли, путниче, ти бачив, як гусільниці роями
Листя покриють дерев — легкокрилих метеликів
виплід,—
Враз налітають на них несподівано оси злотисті,
Аматорки стиглих груш і південної спеки літньої;
Кожда шпигне черв'яка і яєчка впуска в його тіло;
З кождого питомець ос жре внутрі свою мамку помалу.
В муці повільній живе бідолашна, то вправо, то вліво
Водить головкою, то обертається вгору ніжками,
В кільця звивається, та вже їй в куклу не перемінитися,—
Так виходило й життя юнаків наших у очах того,
Хто ще зумів відчувать [усю погань моральної трути].
Носячи людську подобу [такий] у дитинстві затрутий
Іддю фальшивих наук не здолає добиться до цілі,—
Що нам природа сама показала, відкинувши перший
Образ звірячий, ввійти в гармонійну подобу, де згідний
Дух животворний з йому підлягаючим тілом прекрасним».

III

«Від юних літ, коли в нас пробуджуються нахили й
тягнуть
В той бік, куди кого зве доля на життєве боєвище,
Серце моє запалало любов'ю до того, що понад
Світ сей тілесний веде в світляні, лазурові простори.
Вчасно я став розуміть красоти благодатную мову,
Звуки кіфари любив більше я, ніж багатства та почесть,
Чулось глибокеє щось в виді скель або в тіні
Гордих тополь, в чарівнім шумі вічно рухливого моря.
Пісні поетів, старців різнобарвні перекази давні
Солодощ в душу мою наливали; в хвилини вітхнення

Передо мною [живі] воскресали гри Іонії-мами,
Танці завітні дівиць і Делоса свячені діброви,
Що в празник патрона-бога від радісних хорів дзвеніли,
Самі невільно слова укладались в дзвінкі гекзаметри.
То оспівав я діла славні предків та починн перші
Рідного міста. Душею іонієць співав я свободу.
Скромний мій [спів] не гримів на тиранів сатирами
[злими],
Сучасних справ не торкав, до тривог життєвих
непричасний,
Син Аполлона правдивий.

Та ось наступила [і в мене]
Бажань любовних пора, юності запашної розцвіту.
Замолоду не співав я, як многі молодші поети,
Женщин продажних, шумних вакханалій та оргій
розпусних.
Не до коротких утіх чув я потяг; тягла мене тиха,
Сильна, глибока любов для святого союзу до гробу
І поза гріб, безконечна любов, і що палав нею до
Евридіки
Правзір співців, той фракієць, що згиб із-за вірності й
дівства.
Надгородила мене Евфрозіною гідно богиня.
Сходу донька, світовая зоря, золотокучерява дівиця
Не така гарна. Мене ж тягло більше до неї пречисте
Серце та ум світляний, непорочний та порив до співу,
Аніж хвилясті її кучері та гармонія тіла!

Довго не мусив зазнать я любви невзаємної муки;
Рівна любов її йшла мені взустріч, і вже незабаром
Мати й отець поєднали нас словом завітної згоди.
В ранню весну, коли чар Афродіти почне наповняти
Ліс і луги, матір землю й повітря, що все оживляє,
День той назначений був, коли перед вівтар Гіменея
Мав попровадити я під багряним покровом невісту.
Та коли я любував у дівочих пристрасних обіймах
Судженої, вже мені боязливая підлість кувала
Скрито загибель у тьмі.

Крокодил, змія, жаба й паскудні
Вироди всі ящірок, скільки їх на землі, під землею
Та водяних тих пустелях занадто ще гарні супроти

Того, котрий набрехав самовладцю на мене, немов я
В співах про старовину сію до його власті ненависть,
Добрі звичаї псую, для спокою й порядку шкідливий.
Та для тирана досить було в мні лиш побачить поета,—
Зараз і приказ він дав погубити мене потаємно.
А як дізнався, що я одружитися маю, дав наказ
В ніч перед шлюбом самим, щоб завдать мені більшую
муку,
Взяти мене й засадить у страшну, безвихідну темницю.

Ах, коли вірить знакам, у які вірять простії люди
[Не бракувало й мені провозвісників мого нещастя].
Тричі на своїм дасі чув я крякання чорного крука;
Кінь підо мною не раз спотикався, і в серці муляла
Тайна грижа, коли я в товаристві коханої думав,
Що щасливішим ніхто в цілім світі вже бути не може.
Але лихе прочуття знай щеміло в душі, й сам собі я
Знай дивувався.

Отак у сам вечір перед нашим шлюбом
У тишині весняній я сидів бік о бік Евфрозіни,
Зір утопивши в блакить, в далечінь небозводу, в задумі.
Дарма старалась вона поцілуєм стидливим розвіять
Незрозумілий тягар, що давив мою душу, даремно
Словом гарячим мені додавала відваги, даремно.
Батько та мати її чудували моїй задумі,
Жартами й сміхом її силкувались розбити й прогнати.
Та не до сміху мені було в вечір той, і в ту хвилину
Тоскно зробилося так, що я майже готов був заплакать.

В прикрім такім почутті з Евфрозіною я попрощався,
[З батьком і матір'ю, ах! Я не знав, що прощаюсь]
навіки.
[А йдучи в дім свій, глядів я так тужно на море й на
небо,
Мов прочувала душа, що вже їх не побачу ніколи].
А в саму північ, коли ясні зорі [горять найяркіше]
І заспокоюють сном муки несупокійного серця,
Вхопили з ліжка мене. Наче сови, тиранові слуги
Тихо підкрались, уста зав'язали й без допитів зайвих,
І без пояснень мене вперли в темну темницю довіку.
Там я й погиб.

IV

Поплили невдержимо віки за віками,
Одноманітним тягом уносили з собою народи,
Мови їх, царства й міста. Переміна йшла по переміні.
Згибла й гордая Мілета дочка, та воскресла наново,
І ось припадком, або з волі вищої, хтось [із ваших]
Землю копаючи часть моїх костей сухих із зотлілим
Моїх кайдан ланцюгом видобув із [давнезної] глини.
Сила таємна мене тут збудила зі сну та з нетями.
Трапилось се у той рік, коли внуки Геменів двигнули
Независимості стяг, своїх прадідів славу згадавши.

І не важкий був мені пробуд той. Безтілесний, свобідний,
Скорий, як промінь, лечу над землею, вирозуміваю
Сили природи [яких чоловік зрозуміти не може],
Змислами зв'язаний, і проникать можу в долю людськую,
В зв'язки таємні порядку світів, доходжу до пізнання
Вічного та справедливого бога, якого колись ми
Незадоволені давніми митами мов прочували
У вирочнях [та містеріях], а прославляв згідним гімном
Хор мудреців, що жили в невтомимій за знанням погоні,
Бога, відкритого вам для надії життя та безсмертя.
Дар одержав я благий, в душі людські вкладаю незримо
Замилування добра та вітхнення. Не раз я влітаю
В дім, де незгідна сім'я, й буджу страх та покаяння
трепіт
У непокірних дітей, погашу ворожнечу між братьми;
Муж, що зневажив жону у гніві [від мойого вітхнення],
Слізно благать почина в неї прощення. Часто поетам
Віщі я сни навівав; в душі тих, що терпіли за волю,
Нектар потіхи я лив та могутню постійність в терпінні.
Перед полками Гемен уносився я духом надії
На висоті, і була дивна сила в присутності моїй,
Що освіжала, немов після слави, їх душі геройські.
Навіть природа за мною услід розцвітає: багатша
Робиться нива, дрижить виноград під ягід ваготою,
Біла лілея блищить, темно-сині цвітки незабудок
Сяють лазуром; пташок весняні хори дзвінко вітають
Сонячний ранок. Та, ах! І таке моє щастя неповне,
Бо Евфрозіни зо мною нема. По далеких і близьких
Сторонах я вже шукав, [бачив] много до неї подібних
Тіней, що встали з могил на новеє життя, та даремно

В них я питав; ні одна не могла мені правди сказати.
Де вона? Як прожила? Чи, забувши поета, з ким іншим
В шлюбний союз увійшла, або все моїй пам'яті вірна
В тузі та смутку зійшла до могили для мене незмінна?
Вічно кохана, єдина моя! З нею б, я вірю твердо,
[Понад сей земний наділ] в область [вічного] світла
піднявся.
Гасне по смерті лише тлінна похіть; любов невгасима
[Вічно живе й не старіє], добра джерело животворне».
Так іонієць скінчив свою повість, і в захваті скрикнув
Путник: «Святая душе! Дорогая свобода, найкращий
Божества дар, ти, ума й серця світло й огонь
животворний,
Ти щастя нашого страж, насолод охорона високих.
О, заясній, промениста, ти й нам, огрівай нас, святая!
Доки ж у мряці душній блудячи ми ще будем надарма
Приходу твойого ждать і служити за страву тиранам?
О, наверніся до нас, приходи, дорогая свободо!»
Так скликнув він. Вже зоря розцвітила все небо на
сході,
Ранок звичайний світав, але, ах, не світала свобода.

Переклад писано в днях 17—19 січня 1915 р.

Російський оригінал отсеї поеми незабутнього історика та українського поета Миколи Костомарова, написаний у Криму 1852 року, без титулу, до його смерті зберігався в рукопису й аж у р. 1890 був виданий у Петрограді в книжці «Литературное наследие... Н. И. Костомарова» (ст. 259—271). В оригіналі ця поема має 363 рядки. Вона написана гекзаметрами, здебільшого неправильними, та невважаючи на сю формальну хибу, все-таки, на мій погляд, належить до найзамітніших та найглибше продуманих поетичних творів, якими може повеличатися російське письменство XIX віку. Се й спонукало мене присвоїти сей твір нашому письменству та додати рівночасно нев'янучу цвітку до вінця слави М. Костомарова. Мій переклад вийшов дещо довший від оригіналу. Перекладаючи загалом докладно рядок за рядком я, крім природних вимог нашої мови, що при відповіднім ужитті робить можливим конкретніше, живіше та колоритніше представлення, ніж у російській,

подбав поперед усього про правильну, чисто дактилічну будову гекзаметрів із захованням у переважнім числі віршів правильної цезури, чого в віршах Костомарова, очевидно, не обшліфованих для друку, аж надто часто почувається недостаток.

Та слідячи при перекладанні рядок за рядком за ходом оповідання, я декуди натикався на чутливі для мене прогалини та перескоки або недокладності в описах, особливо явищ природи, взагалі на те, що можна ⟨вважати⟩ також браком остаточного продумання та викінчення. Отсей недостаток я силкувався по змозі усунути в своїм перекладі, а щоби не вводити читача в блуд щодо вигляду оригіналу, я найбільшу часть своїх доповнень позазначував гранчастими скобками. Се було неможливе тільки декуди, прим[іром] у рядках 240—246, де приходилося не доповняти прогалину, а відступати трохи від оригіналу для точнішої передачі описаного там природного явища. Надіюся, що в моїм перекладі високо талановитому та глибоко продуманому творові М. Костомарова серед української публіки пощастить більше, ніж пощастило оригіналові серед російської.

Писано в день богоявленія 19 січня 1915 р.

ІЗ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Адам Міцкевич

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

В додатку до драми Адама Міцкевича, яку мені пощастило віднайти в рукопису і уперше довести до відома публіки, подаю отсе в своїм перекладі вибір поезій сього без сумніву найбільшого польського поета на нашу мову. Я вибрав із його поезій переважно епічні твори, раз тому, що Міцкевич удачею свойого таланту визначний епічний поет, а друге тому, що більша часть вибраних мною і перекладених творів відноситься до побуту Міцкевича в Росії та до подій, що групуються довкола пам'ятного польського повстання 1831 р., і або попередили його, як конспірація віленської молодіжі, якої наслідком Міцкевич був ув'язнений і відбув майже примусову подорож до Одеси, Криму, Москви та Петербурга, або були безпосередніми наслідками того повстання, як події, описані в віршах «Смерть начальника», «Нічліг», «Ордонова редута», або нарешті були дальшими її наслідками, як велика драма «Wielka utrata», що творить головний зміст сеї книжки.

На першім місці свого вибору поезій Міцкевича я кладу політично-сатиричну поему, якій даю наголовок «Петербург», а яка між творами Міцкевича звичайно друкується під з[аголовком] «Dziadów części III-ciej Ustęp» (пор. видання Вігеляйзена, Львів, 1893, т. II, ст. 201—238). Ся поема відноситься до р. 1824, в якім Міцкевич був у Петербурзі; коли була написана, сього не знаємо докладно, та правдоподібно незабаром по його виїзді за границю, і тільки пізніше, в р. 1832, по написанні т[ак] зв[аної] третьої части «Dziadów», долучена до сеї драматичної поеми, що творить для себе окрему цілість.

Поема «Петербург» не має одноцільної епічної основи, а являється тільки поетичним описом примусової подо-

рожі польського вигнанця до столиці російського царства і рядом, звичайно, дуже драстичних описів та уваг автора, що малюють не так, може, живу дійсність, як радше стан душі, настрій, погляди та враження автора. Ся поема, яку автор міг був продовжати ad libitum [1], на мою думку, один із найвизначніших творів Міцкевича і показує нам його епічний талант, його бистроумність, його сатиричний хист, оснований на глибокім, людянім та просвіченім почутті, що було основою його патріотизму, в найкращім світлі.

Два поетичні оповідання «Смерть полковника» й «Нічліг» були написані в р. 1832 незабаром по подіях польсько-російської війни і відносяться до походу тої польської армії, що в другій половині 1831 р. пішла на Литву, а відси, виперта російським військом, перейшла на прусську територію і там зложила оружжя. Ближчих подробиць про епізоди, оспівані Міцкевичем, видавці його поезій не подають, та й я не маю потреби подавати їх. Оба ті поетичні оповідання в оригіналі дуже гарні, та насувають значні труднощі для перекладу, і тому не дивно, що мій переклад не може вповні передати красот оригіналу. Для мене важно було познайомити з ними українську публіку задля їх змісту, що в'яжеться з ходом історичних подій тих років, що сплодили «Dziady» з їх продовженням, оті два оповідання, поемку «Reduta Ordona» та, нарешті, драму «Wielka utrata».

Щодо поемки «Reduta Ordona», то вона, без сумніву, належить до найкращих епічних творів, які має польська література, і являється незрівнянним зразком опису новочасної битви, а спеціально штурму при помочі гармат. Хоча Міцкевич сам не бачив ніколи ніякої битви, а тим менше такої страшної, як штурм при помочі гармат, проте його творча фантазія на основі оповідань деяких очевидців та учасників тої війни здужала сотворити безсмертну, живу та наглядну картину, що при всій своїй поетичності досить близько відповідає живій історичній дійсності. Про се переконує нас дуже цінний документ, а власне автобіографія самого героя, Юліана Костянтина Ордона, що не згиб у тій битві, як се представлено в поемі Міцкевича, і міг пізніше коротко, але з благородною простотою та скромністю справжнього вояка оповісти

[1] За бажанням *(лат.)*.— *Ред.*

своє життя. Се оповідання було надруковане в львівській «Gazecie Narodowej», р. 1882, ч. 220, а відси передрукована в брошурі «Z życia Ordona. Przez Edwarda Pawłowicza we Lwowie, 1896», ст. 6—11, відки беру також портрет Ордона. Ордон оповідає сам про себе ось що:

«Я родився в Варшаві д[ня] 16 жовтня 1810 р. Початки наук я одержав у рідним домі під доглядом дуже доброго вітця, а в р. 1823 я вступив до варшавського ліцею разом із старшим братом Емілем, який у д[ні] 20 падолиста 1830 був академічним гвардійцем, а по розв'язанні академічної гвардії офіцером сьомого полку піхоти. По скінченні наук у ліцеї я вступив охотником до батареї гвардійської артилерії в вересні 1828 р. Я взяв участь у революції 29 падолиста 1830 р. і випертю москалів із Варшави, був у битвах: 14 лютого під Добрем, 19 під Вавром, 23 і 25 під Гроховом, 31 марта під Великим Дембем, 10 цвітня під Іганем у погоні за російськими гвардіями, 21 мая під Тикоціном і Злоториєю, потім під Остроленкою, де мене оздоблено хрестом Virtuti militari і авансовано на підпоручника. По тій кривавій битві ми стяглися під Варшаву для реорганізації. При кінці червня мою батарею вислано з корпусом, призначеним до обсервування рухів неприятеля під Молдін, по чім через Вишогруд ми сполучилися під Боліміовим із головною армією в марші під Варшаву.

В обороні Варшави генерал Бем обняв команду всієї артилерії, а д[ня] 2 вересня віддав мені команду редути ч[астини] 54 по лівім боці Волі. Я зараз удався обняти свою команду і зробити інспекцію стану укріплень, гармат та артилеристів. Зі смутком побачив я, що стан оборони був якнайгірший, редута насипана з землі в шестикутник, навіть не була встелена фашинами та кошами, аби закрити гармати й канонірів від ворожих куль, рови плиткі, палісади в них слабі, вовчі ями недокінчені. З шістьох старих залізних гармат один гранатник невжиточний, і кількадесят артилеристів — самих молодих рекрутів. Я зараз розпочав муштру, а особливо науку стріляння до цілі.

Другого дня генерал Бем, оглядаючи укріплення, прийшов до тої редути. Я здав йому рапорт про свою інспекцію. Він відповів, що не лишається нічого, як тільки боронитися по змозі, а в разі атаки він прийде на відсіч. Якби сього не можна було зробити, приготовитися на те, аби магазин висадити в повітря, аби амуніція не дісталася

ворогові. Другого дня досвіта канонірн були при гарматах, а піхота, зложена з двох компаній (коло 200 людей), стояла узброєна. Д[ня] 6 рано, коли ледве почало дніти, виглядаючи крізь люнету, я побачив кінних їздців від сторони села Влохи. Се були козаки, що звичайно заслоняють рухи московського війська. Я велів дати до них кілька вистрілів, аби розігнати їх і показати, що ми спостерегли їх. Коли розвиднілося ліпше, я побачив лінію артилерії, зложену з кількадесяти гармат, що йшла до нас. Я розпочав огонь, підпомаганий із сусідніх шанців, але москалі, не дбаючи на се, швидко підступили під мою редуту і почали убійчу пальбу. По кількох хвилях здемонтували одну гармату, вбили та поранили кільканадцять канонірів, і наш огонь помалу ослаб. Тим часом московська піхота обступила нас довкола. Обіцяної помочі не було видно, а наша піхота, що в часі канонади лежала під валами, аби по змозі заслонитися від ворожих куль, на команду своїх офіцерів устала і почала огонь на московську піхоту. Але ся, щораз численніша, відповідала градами куль, кинулася на редуту, почала вдиратися на вали, виперла браму взаді редути і з багнетами кинулася на горстку наших. Тоді я, бачачи, що редута страчена, почав відступати зі своїми канонірами до магазину, де при дверях, якими по сходах можна було зійти до складу пороху, стояв підофіцер канонір із запаленим льонтом, аби запалити штупіни, підложені при дверях аж до пороху. Приступивши до нього, я велів приложити огонь. Він спустив льонт, і зараз бухнув огонь, почувся гук і тріск, а потім не знаю вже, як довго я лежав безтямний. Отямившися, я почув пекучий біль на лиці та на опалених руках. Піднявшися трохи, я почув, як тріскали гранати, і потім знов тиша. Наші, так само, як і москалі, попадали плазом на землю, аби уникнути обломків гранатів.

Потім надійшов генерал, що командував атакою, велів забубнити «відбій» і брати нас до неволі. Ранених покладено на вози і відвезено до Надаржина.

Мушу тут заявити, що я не знав, який наслідок може мати вибух. Я не мав наміру висадити в воздух ані себе, ані своїх канонірів; я хотів тільки сповнити свій обов'язок, спускаючися врешті на божу волю. Сей вибух, щоправда, позбавив життя кількох наших, але більше

ворогів, та, проте, заховав життя многих, що були би погибли від багнетів московських солдатів, опізнив атаку інших шанців, а тим самим улегшив оборону, бо неприятель, думаючи, що й інші шанці підміновані, йшов боязко та обережно.

По завоюванні Варшави позволено нашим раненим офіцерам їхати до родин або приятелів лічитися, бо за той тиждень неволі, який ми прожили, не було ніякої лікарської помочі задля повного недостатку лікарів, а навіть фельдшерів. Кілька неділь я провів у домі родителів, та, вернувши до здоров'я, я з молодшим братом Йосифом, офіцером першого полку мазурів, що з корпусом генерала Ружицького перейшов був до Галичини, та, затуживши без потреби, вернув був додому, перебрався крадькома над Віслу до Завихоста, а відси поїхав поштою до Ліска, до чесного патріота гр. Ксаверія Красіцького, президента Комітету народового. Я не застав його дома, але на щастя застав його сина Едмунда, мойого любого товариша з-під оружжя, бо служив у моїй батареї незабаром по дню 29 падолиста. Сей прийняв нас як найсердечніше».

Перериваючи на сьому оповідання Ордона, скажу коротко, що він із Галичини виїхав ізразу до Саксонії, а відси, одержавши англійський паспорт, до Лондона, відтам до Едінбурга в Шотландії, де кілька літ займався даванням лекцій французької та німецької мови. В р. 1848 він опустив Англію і подався до Берліна, аби взяти участь у польськім повстанні. Але, не доїхавши до Познанщини та запізнивши вибух повстання, він мусив вертати до Гамбурга, де лишив свойого брата Йосифа, що вмер там 1852 р. Сам він, одержавши паспорт, удався до Італії і взяв участь у війні сардінського короля з Австрією 1848—9 рр., в якій займав ранг поручника артилерії і одержав дві медалі. В р. 1855 узяв участь у т[ак] зв[аній] Кримській війні, вступивши до турецької служби. Пізніше поїхав до Франції, де якийсь час викладав язики в колегії в Манрі, в р. 1860 удався до Сіцілії в службу до Гарібальді, а потім вступив знов до італійської армії, в якій служив до р. 1872 і з якої вийшов на пенсію в ранзі майора. Відтоді жив у Флоренції до пізньої старості, поки, майже зовсім осліпши й оглухши, не зробив кінця свойому життю дня 15 січня

1886 р. Його тлінні останки наслідком його власного бажання перевезено до Львова і похоронено на Личаківськім кладовищі.

Коли була написана ця поемка Міцкевича, докладно невідомо. В усякім разі була написана в Дрездені 1832 р. і то досить значно перед кінцем того року, коли Немцевич у листі до князя Адама Чарторийського з дня 20 жовтня 1832 р. міг уже написати, що читав Міцкевичеву «Redute Ordona». Не має точнішої дати оповідання Гната Домейка, який оповідав, що ввійшовши до покою Міцкевича в Дрездені, застав його при писанні сей поеми, а скінчивши її, Міцкевич тут же й відчитав йому її. Перший раз вона була видана при кінці другого тому збірки поезій Стефана Гарчинського в Парижі в маю 1834 р., потім окремою відбиткою три рази передрукована в Парижі того самого року, а пізніше входила в склад різних видань поезій Міцкевича.

Обі балади «Чати» та «Втека» належать до найдавніших поезій Міцкевича з його молодого віку, з побуту в Вільні та Ковні перед р. 1825. Оскільки перша з них має радше новелістичний, ніж баладовий характер, представляючи сцену з подружнього життя недібраної пари, остільки друга являється майстерним зразком балади, обробленням тої самої теми, яку при кінці XVIII в. обробив німецький поет Август Бюргер п[ід] з[аголовком] «Lenore» і яку потім більше або менше вірно, наслідуючи його, обробляли різні поети, в тім числі російський Жуковський, польський товариш Міцкевича Тома Зан і український Левко Боровиковський. Можна сказати без пересади, що оброблення Міцкевича щодо літературної вартості та віддання тону людової поезії перевищує всі інші оброблення сеї теми, не виключаючи й Бюргерове, декуди дуже многословне та манероване.

Перекладаючи оба ті архітвори Міцкевичевої епічної музи, я старався передавати їх нашою мовою якнайближче до оригіналу, задержуючи притім розмір віршів і рими. Додам іще, що з усіх перекладених тут поезій, Міцкевича жадна досі не була перекладена на українську мову, крім «Чат», яких перекладу доконав М. Старицький. Той переклад, хоч, без сумніву, талановитий, усе-таки поводиться з оригіналом далеко свобідніше від мойого і уложений трохи відмінним розміром.

Писано дня 10—20 червня 1913.

ПЕТЕРБУРГ

І. ДОРОГА ДО РОСІЇ

Снігами в край, щораз та раз дикіший,
Летить кибитка, як в пустиню вітер,
І мої очі, як два соколи,
Кружать над непроглядним океаном.
Б'є буря їх, до суші не достигнуть;
Під ними клекотить живло вороже;
Ніде спочити, ні звинути крила;
Униз глядять і чують — там могила.

Не стрітить око ні гори, ні міста,
Ні пам'яток людей, ані природи;
Земля така пуста, така безлюдна,
Немов сотворена учора зночі.
Проте не раз мамут встає тут з глини,
Занесений ще хвилями потопи,
І мовою, чужою мужикові,
Голосить, що той край давно создався;
В часах, коли ще Ной в потопі плавав,
Він торгував з азійськими краями.
Не раз і книжка, вкрадена в чужині
І взята силою з країн західних,
Промовить, що земля та не безлюдна,
Була вже матір'ю племен премногих
Та вал потопи йшов по тих рівнинах
І не лишав слідів свойого ходу.
Народів орди вийшли з гнізд тутешніх,
Слідів життя свойого не лишивши.
І десь далеко на альпійській скелі
Свій слід лишили звідси гнані хвилі;
І дальше ще на пам'ятниках Рима

Голосять про розбійників тутешніх.
Край білий, білий, і пустий, і рівний.
Як карта, що для писання готова.
Чи ме на ній писати палець божий
І добрих ужиє людей за букви?
Чи він напише тут святую правду,
Що рід людський в любви повинен жити,
І жертви — се трофеї сього світу?
Чи, може, бога ворог віковічний
Прийде і в книзі тій мечем напише,
Що буть в кайданах людськості довіку,
І що трофеї людськості — кнути?

Над білим тим степом шаліє вітер
І куряву заметі верне й гонить;
Та море снігу б'ється, не чорніє,
Підняте вихром, повстає із ложа
І знов, неначе нагло скам'яніле,
Паде огромне, одностайне, біле.
Часом зірветься ураган страшенний
І з бігуна і в леті невдержимий
Мете степом аж понад Чорне море,
По всій дорозі котить снігу хмари.
Не раз кибитку з кіньми засипає,
Як самум тих кочовиків лібійських.
На скатерті снігів тих одностайній
Стирчать де-не-де, мов чорняві стіни,
Стирчать, мов береги якихсь островів,—
Се північні бори, смереки та ялиці.

Впадає буря в ліс. Той ліс побитий ледом,
Навислий конарами сніговими;
Там дерева старі, тверді, немов граніт,
Шаління хуртовин видержують спокійно,
Верхи їх не повторять свисту бурі,
А з їх глибин луна до неї не говорить.
І вихор, вдершися до тихого бору,
По крилах ледових та пуху сніговім,
Немов Наполеон, без опору біжить,
Аж обезсилений упаде й глухне в пущі.

Місцями в лісі вируб величезний:
З кори обдерті дерева у стосах

Стоять, неначе стіни під дахами,
І криють людність, і звуться домами.
Де-де тих стосів тисячі при купі
В великім полі, всі одної міри,
Як кутаси шапок; дим буха з коминів,
Як ладівниці блискають віконця;
Доми рядами ставлені по парі,
Там штирокутник, тут півкруг великий,—
І полк домів такий зоветься город.

Людей стрічаю — у плечах широкі,
Широкі груди і карки товстючі,
Як північні ті звірі й дерева,
Здорові, сильні, так сказать — незломні.
Та в кождого лице, як їх країна,
Пуста, одверта й дика рівнина;
З їх серць, як із підземних тих вулканів,
Ще не пройшов огонь аж до лиця
І не горить в розогнених устах,
Не застива в чола понурих зморшках,
Як в лицях західних людей і східних,
Через котрі чертою літ так много
Пройшло подій і заг, надій і жалів.
Людські тут очі, як міста в тім краю,
Великі й чисті, і ніколи гамір
Душевний їх не ткне незвиклим рухом,
Ніколи не затьмить їх довгий жаль.
Здалека глянеш — гарні і пречудні,
В нутро ввійдеш — пусті вони й безлюдні.
Людей тих тіло, як та пряжа груба,
В якій душа гусельниця зимує,
Поки не виробить собі до лету груди
І крил не випряде, не витче й не оздобить.
Та як свободи сонце заясніє,
Який мотиль пурхне з тієї тканки?
Чи денний, що весело в сонці грає,
Чи нетля — те бруднее поем'я ночі?

Через пустиню тягнуться дороги.
Не промисл купців їх шляхи проторив,
Не витоптали караван копита;
Цар із столиці начеркнув їх пальцем.
Коли стрінув селище польське вбоге

Або натрафив польських замків мури,
Село і замок зрівняно з землею,
І цар дорогою засипав їх руїни.
Доріг тих в полі з-під снігів не видно,
Та в пралісі добачує їх око:
Простіські й довгі тягнуться на північ,
Блищать в лісах, як русла рік у скелях.

Хто ж їздить по дорогах тих? Тут чвалом
Валить кіннота, снігом притрясена,
А відтам чорнії ряди піхоти,
За нею ж вал возів, гармат, кибиток.
Се ті полки, що з царського указу
Ідуть зі сходу, щоб гнобити північ,
А інші з півночі йдуть на Кавказ,
Ніхто не зна, куди й пощо він ходить,
Та й не питає. Тут монгола бачиш
З лицем напухлим, скісними очима;
Там бідний хлоп з литовського села,
Блідий, журливий, хорий крок волочить.
Англійські стрільби тут блищать, там луки.
І змерзлу тетиву несуть калмики.
Їх офіцери — сей в кариті німець
Під нуту Шіллерових слів чутливих
Валить по плечах стрічених солдатів;
Там француз, свищучи такт «Марсельєзи»,
Серед філософічних мрій для кар'єри
Торгується з доставщиком калмиків,
Як найдешевше військо прокормити.
Що виморять тих диких половину,
Пусте, зате загарбають півкаси;
І як те діло вийде шито-крито,
Міністер піднесе їх в вищі класи,
А цар дасть орден за ощадність каси.

Летить кибитка — разом всі форпости.
Гармат лафети, хорих амбулянси
Набік з дороги! Де вона явиться,
Спихають навіть вождів екіпажі.
Летить кибитка — візника жандарм
Б'є кулаком, візник солдатиків
Валить бичівном, все тіка з дороги,

А хто не втік, того звалить кибитка.
Хто їде в ній, куди? — Ніхто й питать не сміє.
Жандарм там їде до столиці спішно,
Мабуть, когось велів приставить цар.
«Жандарм сей, може, їде з заграниці»,—
Говорить генерал. «Хто зна, кого зловив.
Ану ж король французький, швабський,
саський
Чи прусський царської зазнав неласки,
І цар рішив в тюрму його замкнути?
А може, з своїх важних хто прошграфивсь?
Хто зна, чи не Єрмолова везуть?
Хто зна? Той в'язень, хоч на околоті
Сидить, та як же дико, гордо глянув!
Велика, знать, особа! Тлум возів
За ним — мабуть, се тиск його дворацтва;
А всі — чи бач, які в них очі смілі!
Хто б думав, перші царської вельможі,
Чи генерали або шамбеляни,
Чи бач, а всі вони — малі хлоп'ята!
Що се значить? Куди летить та зграя?
Якогось короля підозрені сини?»
Так між собою старші гомоніли,
Кибитка ж просто гонить до столиці.

II. ПЕРЕДМІСТЯ СТОЛИЦІ

Здалека видно вже, що тут столиця.
З обох боків великої дороги
Ряди палат. Тут щось, немов каплиця
З вежею і хрестом, там, мов копиці сіна,
Статуї під соломою та снігом.
Тут за рядом стовпів в коринфському стилі
Домок з плоским дахом, для літа дача;
При нім японські, мандаринські кйоски
Або з часів величних Катерини
Мавповані класичнії руїни.
Доми всіляких стилів і смаків,
Як звірі з різних закутків землі,
Стоять у парканах залізних, наче
В клітках окремих. Ось зовсім незрима

Палата рідної архітектури,
Виплід їх голови, дитина їх натури.

Яка ж чудова тих палат робота!
Стільки каміння на щовбах болота!
Щоб здвигнуть кесарів театр у Римі,
Не жалувано золота ріки;
В тім місці підлі прихвосні царів,
Щоб збудувать свої двори розкішні,
Пролляли море крові й сліз народних.
Щоб камінь позвозить на тії обеліски,
Придумано десятки конспірацій,
Повбивано та згноєно невинних,
Пограблено й окрадено всі землі.
За кров Литви, за сльози України,
За польське золото заплачено всі ціни
За те, що мали Парижі, Лондони;
По-модному пристроєно будівлі,
Шампанським змито паркети буфетів
І витоптано танцем менуетів.

Тепер тут пусто — двір зимує в місті;
Двірські мухи, що за царським стервом
Скрізь тягнуться, теж в місто потягли.
Тепер в палатах тих лиш вітер грає,
Панове в місті, в місті й цар. До міста
Летить кибитка. Холод, снігу повно.
Годинники дванадцяту пробили,
А сонце вже хилилося на захід.
Склепіння неба наляга широко,
На нім ні хмарки, пусто й тихо, чисто,
Ні сліду барви, все бліде й прозоре,
Мов око путника, що вмер з морозу.

Ось-ось і місто, а над ним угору
Стирчать, немов городи піднебесні,
Стовпи і стіни, ганки й різні мури,
Мов вавілонські висячі городи.
Се дим із двохсот тисячі коминів,
Що просто й густо виліта стовпами.
Одні блищать, як мармур каррарський,
А в інших, мов рубіни, іскри тліють:
Вгорі верхи їх гнуться, аж зіллються,

Зів'ються в ганки, в луки заплетуться,
Малюють привиди дахів і стін.
Немов те місто, що нараз повстане
На дзеркалі Середземного моря
Або явиться над піском лівійським
І вабить здалека мандрівців очі,
І все стоїть, і все немов тікає.

Вже підняли ланцюг, відперли браму,
Трясуть, питають, пишуть — і впускають.

III. ПЕТЕРБУРГ

Давно колись, в часах римлян і греків,
Люд будував міста при храмі бога,
В святих гаях, над джерелами німф,
Або на горах, ордам не доступних.
Так Рим збудовано, Афіни й Спарту.
В часах германських біля замку графа,
Що захистом для всеї був долини,
Тулилися хати до замкових валів
Або за течією сплавних рік
Росли та багатіли з віку в вік.
Всі ті міста чи божество завигнуло,
Чи оборонець або ремесло.

Який же початок російської столиці?
Чого забагли тисячі слов'ян
Залізти в крайній кут своїх держав,
Недавно видертий у моря і в чухни?
Земля тут хліба, ні плодів не родить,
Вітри приносять тільки сніг і сльоти,
І небо тут або занадто зимне,
Або занадто гріє, остре й змінне,
Як примхи деспота. Не хтіли люди;
Се болотне гніздо цар уподобав
І будувать велів не місто людям,
Але собі столицю, щоб отсим
Своєї волі силу показати.

В сипкі піски й болотяні грязюки
Велів палів сто тисячів ввігнати,

І тіл людських сто тисяч утоптати.
Потім, на тих палях і тих тілах
Грунт заснувавши, інші покоління
Впряг до тачок, возів та кораблів,
Спровадив ліс дерев і стіс каміння
З далеких берегів або з морських безодень.

Згадав Париж — як стій бульвар паризький
Велів покласти. Бачив Амстердам.
Як стій і пристань збудував і тами.
Чув, що великі десь палати в Римі —
Давай палати! Що венецьке місто
Пів на землі, а половина в морі
Лежить, як гарна, чарівна Сирена,—
Взнав цар і зараз у своїому місті
Каналами порізав багновище,
Позвішував мости й пустив гондоли.
Так має Рим, Венецію й Париж —
Крім їх краси, і блиску, й мореплавства.
Між будівничими живе переказ,
Що Рим побудували людські руки,
Венецію ж самі боги здвигнули;
Хто бачив Петербург, той скаже, може:
Здвигнуть його могли хіба чорти.

Всі вулиці побігли до ріки,
Широкі, довгі, як яруги в горах.
Доми великі з каменю та з цегли,
Мармур на глині, глина на мармурах;
А всі однакі і дахи, і стіни,
Як корпус війська у нових мундирах.
На брамах безліч написів, таблиць;
По різних письмах і по різних мовах
Зір і слух блудить, як у Вавілоні.
Ось напис: «Здесь Мегмет, киргизький хан,
Сенатор, завідатель польських справ,
Шеф департамента». Знов напис: «Жоко,
Вчить по-французьки з паризьким акцентом,
Надворний кухар, водочний поборець,
Бас у оркестрі, надто шкіл дозорець».
Знов напис: «Здесь живйот Пячере Джоко,
Робив для царських фрейлін сальцесони,
Тепер держить для дєвіц панціони».

Знов напис: «Обитає пастор Діпер,
Кавалер царських орденів премногих.
На казаннях людей навчає вбогих,
Що цар, се папст із божого веління,
Пан самовладний віри і сумління.
Взиває земляків всіх кальвіністів,
Соцініанів і анабаптистів,
Щоб, як велить їм імператор руський
І його вірний спільник король прусський,
Принявши нову віру й нову совість,
Усі зійшлися в однім спільнім зборі».
Тут напис: «Дамські строї», далі: «Нути»,
Там роблять «дітські забавки», там «кнути».

По вулицях карити та ландари,
Хоч величезні і щодуху гонять,
На лижвах блиснуть, щезнуть так без звуку,
Як в панорамі чародійські мари.
На англійськім кочі візник-кацап:
Кожух його обсипав іней білий,
Обсипав бороду, і вуси, й брови;
Він ляска батогом, а передом на конях
Мчать хлопчики в коротких кожухах,
Свистять пискливо, юрби розганяють.
Перед тим кочем саночок громада
Розбіглася, як білих уток стадо
Перед судном. Тут люди всі біжать,
Мороз їх гонить, жаден не стає,
Не гляне, не говорить, очі жмурить.
Поблід, тре руки і зубами дзвонить;
І в кождого з уст видихана пара
Виходить простим, довгим, сірим стовпом.
Глядиш на сю юрбу, що димом буха,
То думаєш: се комини рухомі.

З обох боків міської сутолоки
Поважно сунуть два ряди великі,
Мов дві процесії в обхід церковний
Або надбережні леди ріки прудкої.
Куди ж так звільна тягне ся орда,
Нечула на мороз, як бобрів череда?
Прохід тепер у сю годину в моді.
Мороз і вітер — та про те байдуже,

Адже ж сюди пройдеться пішо цар,
Цариця і всі охмістрині з нею.
Ідуть чиновники, маршалки, дами
У рівних відступах: один, два, три, чотири,
Як карти, кидані з руки грача:
Король, ас, дама, хлопець чи десятка,
Вино чи черва, чорні чи червоні,
Падуть на сей або на той бік рівно
На тротуари вулиці шумної
Та на містки з блискучого граніту,
Вперед ідуть чиновники надворні:
Сей в теплім хутрі та напіввідкритім,
Щоб бачили його хрести чотири;
Хоч змерзне, то покаже всім ордени.
Він гордим поглядом шукає собі рівних
І грубий суне вільним ходом жука.
За ним гвардійці, модні головуси,
Тонкі і прості, як подвижні тики,
В півтіла туго зв'язані, як оси.
Далі чиновники з карком похилим
Глядять спідлоба, кому поклониться,
Кого штовхнуть, від кого сторониться.
А кождий з них гнучкий, зігнутий вдвоє,
Тісняться і повзуть, як скорпіони.
Посередині дами, пестрі, наче рій
Метеликів, плащі та капелюші!
Блискоче кожда з них паризьким строєм,
Мигтять ніжки у хутряних ботинках;
Їх лиця білі, то мов рак червоні.
Се саламандри півночі: п'ють вітер,
Сльотою дишуть, тиють від морозу.

Втім, двір від'їздить. Стали всі рядами.
Вози підбігли, мов великі човни
Посеред пливаків у купелі глибокій.
Вже перші сіли в повози і щезли,
За ними розбрелися піхотинці.
З них не один сухітним кашлем бухне,
Та, проте, мовить: «Отсе гарний прохід!
Царя побачив, перед генералом
Вклонився низько, з пажем побалакав».

В тій сутолоці йде людей громадка,
Від всіх відмінна лицями й одінням;

Ледве котрий з них зиркне на прохожих,
Та місту придивляються в задумі.
По фундаментах, стінах та вершках,
По тих залізах і по тих гранітах
Чіпляють очі, мовби трібували,
Чи міцно всаджена там кожда цегла;
Потім в розпуці руки їх звисають,
Мов з думки: сього людям не звалити!

Подумали — пішли. З їх одинадцяти
Остав один і засміявся злобно,
Стиснув кулак, підняв і вдарив люто
О камінь, мов грозив усьому місту.
Потім на груди заложивши руки,
Стояв задуманий і в царський двір
Уткнув обі зінки, як два ножі.
Був він тоді подібний до Самсона,
Що, взятий зрадою, закутий в пута,
Так думав під стовпами філістинів.
На гордеє чоло його недвижне
Враз тінь упала, як сукно на труну.
Бліде лице став сумерк покривати,
Мов вечір, що вже з неба вниз спускався,
Його лице насамперед вкривав,
Щоб відтам дальше морок свій розкинуть.

По правім боці вулиці пустої
Явився другий чоловік — не путник,
А бачилось, столиці давній житель,
Бо, роздаючи людям милостині,
Звав кождого з тих бідних по ім'ю.
Сих про жінок питав, тих про дітей.
Відправивши усіх, оперся о граніт
На набережній і водив очима
По стінах будівель і по шпилях двора,
Але на путника ні раз не кинув оком,
А зір спускав, коли йшов повз нього
Бідняк, каліка чи солдат жебручий,
Підняв до неба руки й думав довго,
В лиці мав вираз розпачі гіркої.
Глядів як ангел, що з небесним хлібом
Зійде в чистилище між грішні душі
І бачить там цілі народи в муках,

І чує, як терплять, терпітимуть віки,
І знає наперед, як ще далеко
До їх спасення та до їх свободи.
Опертий над каналом, він заплакав,
Гіркі ті сльози капали на сніг,
Та бог збере їх всі та почислить,
Віддасть за кожду море осолоди.

Було вже пізно, лиш ті два стояли,
Оба самітні, і хоч оддалік,
Нарешті вбачили один другого,
Вдивлялись довго обопільно в себе.
Той, що направо був, зблизився перший.
«Мій брате,— мовив,— бачу, ти тут сам,
Один сумний, напевно, із чужини.
Коли потрібен в чім, мов, ради бога!
Я християнин із польського народу
І здоровлю тебе знаком хреста й погоні».

Та путник, надто вглиблений в задумі,
Хитнув лиш головою й віддалився.
На другий день, коли думки у нього
Помалу проясняться й верне пам'ять,
Він, певно, пожаліє того трохи.
Коли зустріне того чоловіка,
То, певно, розпізнає й заговорить,
Хоч не пригадує його обличчя.
Та в голосі його й в словах було щось
Знайоме й близьке путника душі —
Може, коли йому щось снилося про нього.

IV. ПАМ'ЯТНИК ПЕТРА ВЕЛИКОГО

Два юнаки під вечір на дощі
Стояли під одним плащем рука в руці;
Один той путник з заходу прихожий,
Незнана жертва царського насилля;
Другий — поет російського народу,
По всьому півночі піснями славний.
Пізналися недавно, але близько,
Лиш кілька днів — і сталися друзями.
Їх душі вищі понад світські звади,
Як дві споріднені альпійські скелі;

Хоч їх гірська ріка навіки розірвала,
Як вчують шум розлучниці своєї,
То хилять к' собі піднебні вершини.

Щось думав путник про Петра статую,
А бард російський стиха так промовив:
«Ось першому з царів, що сотворив се чудо,
Друга цариця пам'ятник здвигнула.
Вже цар відлитий в велетня подобі
Сів на хребті бронзового коня
І ждав на місце, де б з конем тим стати.
Але не міг Петро стоять на власнім грунті,
Замало в вітчині було йому простору.
По грунт для нього вислано за море,
Щоб вирвати з фінляндських берегів
Горб гранітовий. Сей, на пані слово,
Пливе по морі, сунеться землею.
І в місті горілиць паде перед царицю.
Вже горб готов, летить цар, з міді литий,
Цар кнутовладний в позі римлянина,
Кінь вскакує на гранітову скелю,
Стає на обриві і знявсь на задні ноги».

Не в тій поставі сяє в давнім Римі
Любимець люду, кесар Марк Аврелій,
Що тим ім'я своє відразу вславив,
Що шпигів та донощиків відправив;
А погромивши дерунів домашніх,
Над берегами Рейну та Пактоля
Ватаги варварських наїзників розбивши,
Вертав до сумирного Капітоля.
Чоло погідне, гарне, благородне,
На нім блиск думки про добро народне,
Рука піднесена, немов довкола
Благословить підданих міліони,
Другою ж вільно поводи коневі
Держить, мов розгони його гамує.
Відгадуєш, що люду множество
Його стрічало з окриками: «Кесар!
Отець наш кесар із війни вертає».
А кесар звільна в'їхав у той натовп,
Всіх оглядав батьківськими очима.
Кінь їжить гриву, порскає ніздрями,

Мов знає, що везе всім милую особу,
Везе опікуна тих міліонів,
Сам здержує жар живості своєї.
Усякий може приступить і батька
Побачить зблизька. Кінь ступає рівно,
Мов певним шляхом у безсмертну славу.

Цар Петр коневі попустив вудила,
Знак, що летів, тратуючи на шляху,
І зразу вскочив аж на сам шпиль скелі.
Шалений кінь підняв копита вгору,
Ось-ось упаде й розіб'ється в штуки.
Вже вік стоїть і скаче, та не впаде.
Мов водопад із кам'яної скелі,
Морозом зціплений, над край безодні звисне;
Та скоро сонце свободи заблисне
І вітер західний огріє всі ті панства,
Що станеться з каскадою тиранства?

V. ПЕРЕГЛЯД ВІЙСЬКА

Ось величезна площа! Всяко звуть
Її. Одні говорять, що се псарня:
Тут цар виправляє пси, поки їх пустить
На лови. Інші звуть її чемніше
Уборною: тут цар свої убори
Примірює, трібує, поки вбраний
В мечі, карабіни, списи й гармати,
Піде від владарів поклони відбирати.
Красуня, що збирається на бал двірський,
Не стільки часу перед дзеркалом
Проводить і не стільки жестів та гримасів
Показує, як цар щодня на своїй
Тій площі. Інші бачать саранчарню
В тій площі, мовлять, що тут цар годує
Насіння хмар тих сарани страшної,
Що, випасена, вилетить колись
І землю всю покрие та спустошить.
Дехто зве площу точилом хірурга,
Бо тут цар раз у раз ланцети шліфує
Поки, простягши руку з Петербурга,
Втне так, що вся Європа се почує.
Та поки збагнеш, як глибока рана,

Наложиш пластир проти крові втрати,
Цар перетне пульс шаха і султана,
І кров іспустить із серця сармати.
Зви, як хто хоче, в урядовій мові
Ся площа зветься: ревії військові.

Десята — ранок — вже ревії час,
Тиск люду тихий площу окружає,
Мов чорний берег озеро те біле.
Юрба тіснiться, звільна пре вперед.
По площі, як над плесом риболови,
Літають звинні донці і драгуни,
Передніх в голови тильцями пік стусують,
Найближчих плечі й вид нагайками карбують.
Хто вліз наперед, як жаба із багна,
Взад тім'я подає і карк в юрбу втискає.
Здалека чути грім глухий та мірний,
Як кування клевців чи лускання ціпів;
Се бубни, голосні провідники полків.
На гук їх тягнуться ряди подовж степів.
Їх много, різні всі, але в однім убранні.
Зелені, та в снігах чорніються здалека!
Колюмна кожда, мов ріка та, надпливає,
І в площі, мов у озері, втопає.

Тут, музо, дай мені вуста Гомерів сотні,
І в кожді вправ по сотні язиків,
І пера дай усіх бухгалтерів,
Щоб міг назвать я всіх полковників,
Офіцерів і підофіцерів
І почислити рядових героїв,
Та ті герої так собі подібні,
Одноманітні, муж при боці мужа,
Як коней ряд, що хрупають при яслах,
Або колосся, зв'язане у сніп,
Як нивка конопель зелених в полі,
Як вірші книги, як скиби загонів,
Як петербурзьких розмови салонів.

Лиш те завважив я, що з москалів одні
Від інших вищі на п'ять, на шість цалів,
Мосяжні букви мали на шапках.
Мов лисинки малі — се гренадери;

Було три ровти їх, самих вусатих.
За ними нижчих здвиг стояв великий,
Мов огірки під листям на грядках,
Щоб розпізнать полки тих піхотинців,
Потрібний бистрий зір природознавця,
Що розрізняє викопані з глини
І назива родами дощівниці.

Ось загриміли труби — се кіннота!
Полки розличні: уланів, гусарів,
Драгунів; в них шапки, кираси, колпаки;
Хто б думав, що якийсь тут капелюшник
Товарів своїх пестрий ряд розставив.
Нарешті в'їхав полк, мужі, як дуби,
Окуті в мідь, як самоварів ряд,
Під ними кінські морди, як гаки.
Полки, в так різних зброях і убраннях,
Найліпше тут по конях розрізняти.
Нова се тактика: що полк — однакі коні:
Се згідне також з руським обичаєм.

Писав ще Жоміні, великий генерал,
Що кінь, не чоловік — найперша річ в кінноті;
Про се давно вже знали росіяни,
Бо в них за доброго гвардійського коня
Купити можеш добрих трьох солдатів.
Для офіцерських коней ціни штири:
За доброго коня дай музиканта,
Комедіанта або писаря,
А в дорогий час навіть кухаря.
Казенні клячі, з'їжджені, худії,
Ті теж, що ними лазарети возять,
Коли грачі в грі ставлять їх на карту,
Числять усе: дві жінки — одну клячу.

Вернімо до полків. Наперед в'їхав карий,
За ним знов карий англізований [1],
А далі два гніді, буланий п'ятий,
Гнідий знов сьомий, восьмий мишоватий,
Дев'ятий на великих конях, а десятий
На меринах; знов карий без хвостів.

[1] Всі коні з задертими хвостами.

Дванадцятий мав самі лисі коні,
В остатньому були самі вороні.
Гармат заїхало всіх сорок вісім,
А ящиків більш як удвоє того,
Всіх двісті штук, поверха судячи;
Бо щоб у хвилі добре почислити
В тій масі коней, в натовпі людей,
На се потрібний зір Наполеона
Або російського доставщика набоїв;
Сей, незважаючи ні коней, ні людей,
На ящики лиш глипне, зараз злічить,
Скільки в котрому він украв набоїв.

Вже площу вкрили мундири зелені,
Як трави, що луку весною криють;
Де-де лиш ящик з-поміж них стирчить,
Подібний до болотяного птаха
Або зеленкуватої блощиці;
При нім гармата зі своїм лафетом
Чапить, мов чорний той павук лабатий.
Павук той кождий має штири ноги
Передні, штири задні; перші звуться
Канонієри, другі бомбардири.
Коли павук сидить на шляху тихо,
То кожда з ніг тих десь собі гуляє,
Немов від тулуба зовсім окрема,
А тулуб сам собі в повітрі висить.
Та скоро тиха, сонна та гармата
Прокинеться, розбуджена наказом,
Як тарантул, котрому в ніс дмухнути,
Стяга лапки, коліна підхиляє,
Надується і виприсне отруту,—
Так і при ній передні канониpи
Зразу при горлі довго, швидко в'ються,
Як муха, що арсеніку скоштує,
Усівши, чорний пищик довго мие;
Потім ніжки передні взад відверне,
А задніми вертить, задом кивае;
Нарешті всі ніжки в боки розкине,
Затреплеться і здохне від отрути.

Полки стоять. Глянь, їде, їде цар!
При нім старі на конях адмірали,

Тиск ад'ютантів, далі генерали
З боків і ззаду, а сам цар спереду.
Ввесь збір на диво пестрий, цятканистий,
Як арлекіни. Повно там стрічок,
Ключів, нумерів, мінятюр, пряжок.
Сей пояс має жовтий, інший синій,
На кождім звізд, кілець і хрестиків
Спереду й ззаду більш як гудзиків.
Всі світяться, але не власним світлом;
Проміння йде на них з очей царя.
Тут кождий генерал, се ясний черв'ячок,
Що гарно світиться в часі купальських ночей;
Та скоро ласки царської весна пройде,
Ті хробачки теряють свої блиски;
Жиють, в чужину утекти не сміють,
І вік кінчать безвісно у болоті.

Усякий генерал іде до бою сміло;
Коли його там трафить куля, має
Чуття, що цар йому ласкаво усміхнеться.
Коли ж цар стрілить неласкавим оком,
То генерал відразу блідне, слабне,
А інколи на місці й умирає.

Серед дворян бувають статочніші,
Великі душі, та гнів царський чують;
Не ріжуться від нього, не хорують,
Лиш їдуть у село, в свої палати
І відтам пишуть: сей до шамбеляна,
Той до метреси, до двірської дами,
Ліберальніші навіть до фірмана.
І знов помалу до двора вертають.
Так з хати пса вікном кинь, то він здохне;
Кіт м'явкне тільки і стає на ноги,
І в хату знов вернуть шука дороги,
Якоюсь діркою знов влізе стиха;
Так стоїк, поки в службу верне тріумфально,
В селі балакає тихенько ліберально.

Цар мав зелений мундир з ковніром
З самого золота. Цар мундира
Ніколи не скида; військовий мундир —
Се царська шкіра; цар росте, жиє

Й гине солдатом. Ледве царський син
З колиски вийде, зараз той паничик,
Для трону вроджений, мундирик дістає
Козацький чи гусарський, а замість
Забавок дітських шабельку та бичик.
Читаючи склади, шабелькою махає,
І нею в книжці букви зазначає;
Коли його вчать танців гувернери,
Він бичиком такт танців вибиває.
Як дорості, то вся його забава
Солдатів до своїх кімнат збирати,
Командувати ними вліво, вправо,
Вправляти полк у муштру й в батоги.
Так кождий цар до трону готувався,
Тож хвалить і боїться їх Європа.

По правді кажуть поляки з Красіцьким:
«Mądry przegadał, ale głupi pobił»[1].
Петра Великого нехай святиться пам'ять!
Він перший царепедію таку создав,
Царям дорогу до всевладства показав.
Побачивши в Європі мудру людність,
Сказав: «Росію з'європеїзую,
Обріжу одяги і бороди обголю».
Сказав і тут боярам та князям
Поврізувано поли, як шпалери
В саду французькім. Дав указ, і зараз
У мужиків та купців бороди
Вниз полетіли, як від граду листя.
Петро впровадив бубни і багнети,
Поставив тюрми, устроїв кадети,
Дам танцювать заставив менуети,
І ввів їх силою в товариство мужчин.
Він на границях поставляв сторожу,
Позамикав пристані ланцюгами,
Создав сенат, шпіонів і вельмож,
Горілки відкуп, ранги і паспорти,
Вмив мужика, прибрав і обголив,
Узброїв і кишені нарублив,
І з дивом крикнула уся Європа:
«Петро уцивілізував Росію!»

---

[1] Мудрий доведе, дурний розіб'є *(польськ.)*.— *Ред.*

Його наступникам лишилося хіба
Брехнями кабінети засипати,
На поміч деспотам багнети посилати,
Устроювать пожежі й різанини,
Держави довколичні грабувати,
Підданих обкрадать, а чужинцям платити,
Щоб оплески здобуть у німців та французів
І славу сильного та мудрого правління.

Французи, німці, зачекайте трохи!
Бо як в ушах вам залящать укази,
А град кнутів сипнеться вам на в'язи,
Освітять вас пожежі ваших міст,
Тоді урветься ваше славослов'я.
Коли велить вам цар хвалить і обожати
Сибір, кибитки, каземати й кнути,
То будете царя піснями забавляти
Зовсім на інші, як сьогодні, нути.

Пан Шатобріан, речник і поет,
Був у Єрусалимі, на Голгофі
Сидів не раз і вихваляв Христа
В державі Магомета, дуже гарно
Про мучеників також говорив.
Та як ізроблено його міністром
І в королівську він попав дружину,
Страх полюбив царя він Олександра.
Хвалить його в газетах і з трибуни
Вінчає, мучеників позабувши,
І велича царя, що мучить Польщу.

Скромніші німці, бо зовсім не дбають
Про міністерства й приязнь королів;
Досить, коли москаль пришле їм орден,
Або почесний титул консулів,
Або професора, що сином був шевця,
Їменує шляхтичем, російським дворянином.
Він весь день пишно ходить по спацерах
Або при пиві засіда в орденах,
А ввечір пише, славлячи царя,
Скільки настрочать липські книгодруки.

Цар, як у круглях куля, між стовпці
Влетів, спитав: «Здорово, молодці?» —

«Здраствуй, цар-батюшка!» — ревнуло збірне тіло,
Неначе сто медведів заревіло.
Дав розказ, розказ вискочив крізь зуби,
Впав, як опука, в губу коменданта,
А потім, з рота летячи до рота,
Аж на остатнього упав сержанта.
І наче камінь, що з гори зірветься,
Щораз, то швидше й швидше вниз несеться,
Аж у глибоку скотиться долину
І там стократним ехом відіб'ється,—
Зойкнули зброї, брязнули шаблюки,
Змішалося все в гомоні однім.

Вам полишаю се співать, французи!
Ви прибули з Парижа до Москви
На ті руїни, що самі зробили,
По свіжих трупах вашого народу,
Щоб оспівати царську корону,
Славити мудрість та ласку правління,
Як не славив ніхто ще з москалів.
Ви вроджені хвалителі бенкетів,
Різні, заборів, рабства й завойовань.
Для вас народність — забобон пустий.
Вам тільки буть співцями та хвальцями
Тих царських військових ревій.

Хто бачив на лінійнім кораблі
Котел великий, де вариться каша?
Бурлить, а в воду кілька пар матросів
Відразу сипле круп зо штири бочки,
Потім весел десяток у котлі мішає.
Хто зна французьку сеймову палату,
Більшу й сто раз шумнішу від котла,
Коли комісія проект у ню внесла,
І вже надходить черга на дебату?
Європа, здавна гноблена й голодна,
Вся думає, що там варять свободу.
Лібералізм із уст, як з помпи, буха.
Про віру хтось на початку згадав,—
Палата буриться, шумить, не слуха...
Хтось вільність пригадав,— в котлі не закипіло...

Хтось нагадав про королівські плани.
Про гноблених людей, царів і деспотизм,
Палата знуджена кричить «A l'ordre!
A l'ordre!» [1]

Аж тут міністер скарбу, як з дрюком,
Вбігає з бюджетовим рефератом
І починає мішать в промові цифри
Процентів, мит, оплат і реманентів;
Палата прискає, шумить, кипить, гуде,
І шумовини аж під небо пре.
Народи тішаться, бояться кабінети,
А всі нарешті дізнаються зразу,
Що шум увесь був лиш про брак монети.

Хто бачив кашоварний той котел,
Або той парламент, той легко зрозуміє,
Який там шум повстав серед полків,
Коли царів наказ у них влетів.
Враз триста бубнів затарабанило,
Як лід Неви, коли на штуки присне,
Піхота роздалася в довгі лави;
Колюмни сунуть одні за другими,
У кождій комендант і тамбор на чолі.
Як сонце, цар стояв, полки ж довкола
Немов планети котяться і кружать.
Втім, цар кивнув, і зграя ад'ютантів,
Мов з клітки горобці або хорти зі свори,
Метнулися в той круг з шаленим криком,
І вслід за тим піднявся ще страшніший
Крик генералів, майорів, сержантів,
Гук тарабанів, писк музикантів.
Нараз піхота, як з якоря линва
Розвинена з точила, простяглася шнуром.
Кіннота в рух, полки зближаються,
Зливаються, стають суцільним муром.

Які були там дальші обороти,
Як бистра, непоборная кіннота
Летіла сліпо на карки піхоти,

[1] До порядку! *(франц.)* — *Ред.*

Мов стадо псів, роз'ярене трубою,
На зв'язаного сиплеться медведя,
Якому ланцюгом зав'язано пащеку;
Як та піхота скупчилась, стіснилась,
Наставила оружжя, як їж кільці,
Почувши, що над ним гарчить собака;
Як врешті всі їздці в остатнім скоці,
Мов шарпнені уздою, лет спинили;
Як взад і вперед тягано гармати,
Як лаяно по-руськи й по-французьки,
Тих арестовано, сих в морди бито,
Як мерзли там і з коней іспадали,
І як царю по тім гратулювали,—
Занадто се важка для мене тема.
Коли б здолів її, списав би море слів,
Та муза тут, як бомба серед лету,
Спадає й гасне в немочі хвилевій.
При головному штурмі тих маневрів,
Як той Гомер при боротьбі богів,
Я, чується, готов би задрімати.

Вже військом перероблено всі рухи,
Про які цар лиш чув або читав;
Серед видців вже гомін утихав;
Уже й сукмани, делії, кожухи,
Що вколо площі густо скрізь чорніли,
Кожде в свій бік помалу розбрелися.
Всі вже померзли, всім вже нудно стало,
В палаті царській вже свідання ждало.
Всі посли заграничних королів,
Що, невважаючи на студінь і нудоту,
Для ласки царської не сміють пропустити
Перегляду, і все кричать: «Чудесно! Славно!»
Вже повторили, може, сотий раз
З новим завзяттям давні компліменти,
Що цар як тактик в планах незглибимий,
Вождів в услузі має знаменитих,
А хто не бачив, той не йняв би віри,
Які хоробрі й вірні всі жовніри.
Розмова асисти кінчилась, як звичайно,
Кепкуванням з дурниць Наполеона.
Вже кождий на годинник поглядав,
Лякаючися дальшої паради,

Бо всім мороз тріскучий дошкуляв,
Нуда в'ялила, голод ослабляв.

Та цар іще стояв і видавав команди,
Полки свої булані, сиві, карі
По двадцять раз пускає і спиняє,
Піхоту раз стіною видовжає,
То знов у квадратовий стрій втискає.
Отак і грач старий, хоч партнера не має,
Мішає, і збира, і знов мішає карти,
І хоч самого вже лишило товариство,
Він картами і сам себе забавить.

Вкінці цар знудився, коня нараз звернув,
І щез у сутолоці генералів.
Стояло військо так, як цар його покинув,
І довго з місця рушиться не сміло.
Вкінці ревнули труби й барабани,
І двісті тих колюм кінних і піших
Знялись і в гирлах вулиць потонули.
Які ж відмінені, нітрохи не подібні
До бистрих тих гірських потоків, що
Зі скель валять мутнії хвилі з ревом,
Аж в ясне лоно озера ввіллються,
Там відпічнуть, свої очистять води,
А потім легко у нові проходи
Блискучі котять смарагдові хвилі!
Полки ввійшли тут чисті, свіжі, білі,
А вийшли стомлені, облиті потом,
З розтопленого снігу почорнілі,
Обризкані толоченим болотом.

Всі відійшли, актори і видці.
На площі самітній, пустій зістало
Лиш двадцять трупів; сей у білім ввесь,
То був їздець; тамтого не вгадаєш,
Яке убрання, так у сніг забитий,
Стратований копитами кінськими;
Ті змерзли, стоячи на фронті, як стовпи,
Поставлені метою для полків;
Сей, збившися в піхотному ряді,
Дістав в лоб кольбою і впав між трупи.
Беруть їх із землі поліціанти,

Несуть ховать мертвих і недобитих.
Один поламані мав ребра, другий
Гарматним колесом роздавлений навпів —
Кишки криваві з черева полізли;
Три рази страшно крикнув з-під гармати.
Та майор відгукнув: «Мовчи, цар чує!»
Солдат так звик до послуху старшим,
Що зуби закусив; його ледве живого
Плащем прикрито, бо коли цар часом
Уранці бачить так страшенну рану
І натще глипне на криваве м'ясо,
То двораки в нім чують кепський гумор:
Не свій, сердитий він у двір вертає,
Там жде його заставлене снідання,
Та він в той день не може їсти м'яса.

Остатній ранений усіх зачудував:
Грозили, били, але все надармо,
Він не послухав навіть генерала,
Кричав, стогнав і проклинав царя.
Незвиклим криком звабліна юрба
Над мучеником царської параді
Шептала стиха: «Наказ коменданта
Він віз кудись, втім, кінь ізноровився
І став як вритий; тут швадрон їзди
Наскочив ззаду; звалено коня,
Зіпхнуто вояка, і понад ним
Кіннота, мов рікою, поплила».
Та коні гуманніші від людей:
Всі перескакували через нього,
Один лише попав його копитом,
Зламав рам'я: кість тріснула надвоє,
Продерла мундир і стирчала вістрям
З зеленого сукна страшенно біла.

Лице солдата зблідло, як та кість,
Та сил не стратив; другою рукою
Водив то в небо, то в видців громаду,
Немов благав чогось і в своїм болю
Давав їм голосно якісь поради.
Які — ніхто не знав, ніхто не скаже.
Невільні слухачі помалу розійшлися,
На питання нерадо відмовляли,

Що ранений не говорив по-руськи,
Лиш тільки зрозуміти було можна:
«Цар», «до царя»,— щось мовив про царя.
Говорено, що стоптаний солдат
Був молодий рекрут, литвин із роду.
Син графа чи вельможного князя.
Із шкіл насилу відданий в рекрути,
Мав коменданта, що ненавидів
Ляхів; сей дав йому навмисно дикого
Коня, мовляв: «Хай зломить карк ляшуга!»

Хто був, не знати, і по тій події
Його вже назви не назвав ніхто.
Ах, прийде час, що тої назви, царю,
Чорти шукатимуть в твоїм сумлінні.
Чорт витягне її з-поміж тих тисяч,
Які згноїв ти в рудниках підземних,
Під коні кинув на затрату вічну.

Узавтрі оддалік за площею почули
Виття собаки — в снігу щось чорніло.
Прибігли люди, викопали трупа;
Він по параді тут лишився на ніч.
Се був напівмужик, напівсолдат,
Острижений, та довга борода,
Мав шапку хутряну і плащ військовий,—
Напевно, офіцерським був слугою.
Сидів він на великій шубі свого пана,
Тут лишений, щоб ждав на дальший наказ,
Тут і замерз, і сніг його присипав;
Тут вірний пес знайшов його й завив.
Замерз, а в теплу шубу не вгорнувся!
Одну зіницю сніг йому засипав,
Та друге око навіть і по смерті
Не зажмурилось, звернене на площу,
З якої дожидало свого пана.
Пан велів сісти, і слуга сидів;
Велів не встати з місця — він не встав,
І не повстане, аж на страшнім суді.
І досі вірний пану, хоч без духу,
Рука держала й досі панську шубу,
Пильнуючи, щоб хто її не вкрав;
Другу хотів за пазухою гріти,

Та не влазили вже замерзлі пальці.
А пан і досі не згадав про нього;
Чи мало дбалий, чи лиш обережний?

Був догад, що се офіцер приїжджий,
Який прибув недавно до столиці,
І на параду йшов не з обов'язку,
А щоб там показать новії еполети,
З паради, може, на обід пішов,
Коли йому моргнула куртизана,
А може, до товариша-грача зайшов
І там за картами про денщика забув,
А потім шуби і слуги відрікся,
Щоб не признать, що мав з собою шубу,
Не міг морозу видержать, як інші,
Як цар видержував сам особисто,—
Бо ще б сказали: «Їздить неформально
На огляд з шубою і мислить ліберально».

О бідний хлопе, смерть твоя геройська,—
Для пса заслуга, гріх для чоловіка.
Яка за неї вдяка? Пан згадає:
«Він був до смерті вірний, як собака».
О бідний хлопе, чом же з мого ока
Сльоза пливе і серце в мене б'ється
При думці про твій вчинок? Жаль мені
Тебе, нещасний слов'янине! Бідний
Народе, жаль мені твоєї долі...
Один лиш знаєш героїзм — неволі.

VI. ОЛЕШКЕВИЧ

(День перед петербурзькою повінню. 1824 р.)

Коли мороз якнайтугіше пражив,
Враз небо зсиніло і плямами чорніє,
Подібне до лиця замерзлого в снігу,
Коли його тепло у хаті розігріє,
І він, тепла набравши, не життя,
Не дише, лиш воняє сопухом гниття.
Повіяв теплий вітер. Ті димóвії стовпи,

Що мов величний ліс над містом бовваніли,
Розповзлися по небі туманами,
І з димовим дощем на землю впали.
Сей дим спливав по вулицях річками,
Мішаючися з парою вогкою;
Топився сніг і, поки звечоріло,
Залив всі вулиці рікою болотною.
Санки, кочі й ландари пощезали,
Їх знято з повозів; колеса загриміли
По міськім бруку. Та в димах і в парі
Ніяких поїздів на вулицях не видно;
Лиш блиски ліхтарень миготять де-де у млі,
Як блудні огники на темному багні.
Над берегом огромної Неви
Йшла путників громадка молодих;
Вони все сумерком ходити люблять,
Щоб уникати виду станових,
І шпига не здибать в пустому місці.
Ішли, говорячи неруським язиком;
Часом котрийсь затягне пісню стиха,
Часом стають і очі обертають,
Чи хто не слуха? — Ні, не чуть нікого.

Блукали ніччю над руслом Неви,
Що тягнеться, немов стіна альпійська,
Аж зупинилися, де між гранітом
Вниз до ріки прорубана дорога.
Там унизу побачили здалека
Когось з ліхтарнею над самою рікою.
Се не шпіон, бо що шпіонити в воді?
І не перевізник, бо хто б плив поміж криги?
І не рибак, бо не тримав нічого
В руках, лише малий паперу зшиток.
Зблизилися — він не звернув уваги,
Шнур підтягнув, який звисав у воду,
І вузлики злічив і записав;
Мабуть, там міряв глибину води.

Ліхтарні відблиск, від води відбитий,
Паде на зшиток сірого паперу
І на лице, похилене над світлом
Жовте, як хмара на західнім небі.
Лице те гарне, благородне, строге;

Очима пильно він читав у зшитку,
А чуючи прохожих кроки й гомін
Поза собою, не спитав, хто ходить,
І тільки легко так кивнув рукою,
Немов просив, аби стояли тихо.
Було щось дивне в тім кивку руки,
І подорожні, ставши ту ж над ним,
Гляділи і шептали, сміючися,
А далі стихли всі і нічичирк.
Один заглянув у лице й пізнав
І шепнув іншим: «Так, се він».— «А хто він?» —
«Маляр — і поляк з роду, Олешкевич.
Тепер він радше ворожбит-віщун,
Бо вже давно відвик від фарб і пензля,
Лиш Біблію читає та кабалу.
І, кажуть, навіть з духами говорить».

Та ось маляр устав, зложив свій зшиток
І промовляв неначе сам до себе:
«Хто завтра доживе, страшне побачить чудо.
Се буде друга, не остатня проба;
Стрясе бог підніжок Ассура трону,
Стрясе основи міста Вавілону.
Та проби третьої не дай дожити, боже!»
Промовив, путників лишивши над водою,
А сам з ліхтарнею пішов помалу
Угору сходами і щез за парканом.
Ніхто не зрозумів значення слів його.
Одні задумались, а інші в сміх,
Гукаючи: «Дивачить наш віщун»,
Постояли в тім сумерку ще хвилю,
А далі мовчки розійшлися живо.

Один лише додому не вертав,
На сходи скочив, біг по набережній
За малярем; його не було видно,
Лише ліхтарня здалека мигтіла.
Хоч у лице не глянув маляреві
І не дослухав того, що про нього
Говорено, та голос чув його,
І віщії слова в душі його тремтіли.
Згадав на хвилю, що вже чув сей голос,
І біг щосили темним тротуаром.

Ліхтарня, швидко несена, мигтіла,
Не раз щезала в пароцї млистій,
Неначе гасла, а втім, разом стала
Серед пустелі на широкій площі.

Подвоюючи кроки, подорожній
Добіг на місце. Серед площі купу
Каміння бачить, а на камені
Одному, бач, маляр старий стоїть.
Відкрита голова, плащ вітер розвіває,
До неба праву руку підіймає,
А в царський двір свій зір він затопляє,
Шептав до неба, мов молився богу,
А потім голосно промовив сам до себе:
«Цар ще не спить! Глухая ніч довкола.
Спить вся двірня, а тільки цар не спить.
Ще ласкав бог послав на нього духа,
Що прочуттям його остеріга про кару.
Та цар заснути рад, насилу жмурить очі,
Засне глибоко... Скільки разів досі
Мав остороги від свойого духа,
А ще страшніші сонні видіння!
Він не так злий колись був чоловік,
Але зійшов помалу на тирана;
Від нього добрі духи відступили,
А він з літами щораз глибше й глибше
Впадав у міць чортівську. Ще одно
Остатнє тихе почуття людськеє
В душі загасне, як плохенька мрія,
А завтра знов підхлібники пихою
Наповнять душу, підіймуть ще вище,
Аж всю її потопче сатана.

Ті в низьких домиках піддані бідні
За нього перші кару потерплять.
Бо грім, коли в мертвії речі б'є,
Все б'є в найвищі дерева та вежі;
Та між людьми найбільше б'є внизу,
Найменше винних перших убиває.
Заснули в п'янстві, в розкоші та сварах,
Вже не проснуться, бо залле вода.
Спіть супокійно, як безтямні звірі,
Поки постигне вас у сні гнів божий,

Як той стрілець, що в лісі все вбиває,
Поки дійде аж у медвежу гавру.

Там! — Чую! — Вирвалися вже вихри
З ледів полярних, як морські страшила,
Вже з хмар собі поприпинали крила,
На хвилі сіли, знявши з них окови.
Вже чую, як морська безодня стекло
Бурха й гризе запори ледовії,
Під хмари мокру шию підіймає.
Вже чую, що один ланцюг тримає,
Та швидко й сей зірвуть—гук молотів вже чуть».

Так мовив і, почувши, що хтось збоку
Підслухує, здув свічку й щез у пітьмі.
Заблис і щез, як прочуте нещастя,
Що несподівано у серце вдарить —
І промине, страшне, але незрозуміле.

Сей текст просторіший о 60 рядків від звичайного тексту видань сеї поеми. Ті рядки були написані, але потім перед друкуванням повичеркувані автором. Із автографа їх опублікував д-р Г. Бігеляйзен у своїм виданні: «Dzieła Adama Mickiewicza, t. II, Lwów», ст. 323—325.

ДО ДРУГІВ РОСІЯН

(Сю поему другам росіянам присвячує автор.)

Чи згадуєте ви мене? Я кілька раз
Про другів своїх смерть, в'язницю
Та вигнання згадаю, думаю
Й про вас, і ваші лиця чужоземні
У моїх мріях мають право горожанства.
Де ж ви тепер? Та благородна шия
Рилєєва, яку я по-братерськи
Стискав, за царським присудом повисла,
До дерева ганебного прип'ята.
Прокляття тим народам, що мордують
Своїх пророків! Та рука, яку
До мене простягав Бестужев, і поет,
І вояк, та рука відірвана
Від зброї і пера і запряжена
Царем до тачки, нині в рудниках
Копає десь, закована обік долоні
Якогось поляка. А інших з вас
Постигла, може, ще лютіша кара.
Може, хто з вас, чином чи орденом
Заплямлений, продав свобідну душу
На віки вічні за цареву ласку
І нині біля царського порога
Поклони б'є. А може, не один
Продажним язиком його тріумфи славить
І тішиться, як мучать його другів.
Може, хто з вас у моїй вітчині
Себе кривавить кров'ю моїх рідних,
І величається перед царем,
Немов заслугою, прокляттям їхнім.
Коли до вас, далеких від свобідних

Народів, аж на північ залетять
Сі скорбнії пісні й над ледовим краєм,
Мов журавлині крики, залунають,
Хай вільність вам, як журавлі весну, звіщають.
Пізнаєте мене по голосі. Допоки
В неволі був я, мовчки, наче вуж,
Я пресмикався й деспота дурив,
Та вам я відкривав чуття мойого тайну.
Для вас я голубину простоту
Все мав; тепер же сю отрути чашу
В світ виливаю. Так, гірка й горюча
Моя та мова, виссана з тяжкої,
Важкої горесті моєї вітчини,
Із сліз і крові моїх земляків.
Нехай же жре й палить вона не вас,
А ваші пута! Хто з вас скаргою
На мене кине, буде скарга та
Для мене як собачеє щекання
Пса, що так довго й так терпливо в стужі
Звик до припону, що готов кусати
Ту руку, що припін той хоче розірвати.

Переклад писано в Криворівні 15—25 серпня 1910.

ПОЯСНЕННЯ АВТОРА ДО СЕЇ ПОЕМИ

1) До р[ядка] 161. У Росії між народом живе переконання, що цар може кождого іншого короля взяти в кибитку. І справді не знаємо, що в деяких державах відповіли би фельд'єгерові, який би приїхав із тим наміром— узяти властителя дому в кибитку і везти бог знає куди. Се певне, що Новосільцев часто повторяв: «Не буде спокою, поки не заведемо в Європі такого порядку, аби наш фельд'єгер міг так само легко виконувати ті самі накази в Парижі або Стамбулі, як і в Вільні». Відібрання управи Грузією від генерала Єрмолова, якого ім'я серед росіян було дуже популярне, вважали в Росії важнішою справою, ніж побіду над яким европейським короликом. Пригадую, що королевич князь Вюртембергський, облягаючи Гданськ із союзними військами, писав до генерала Раппа, що російський генерал своїм ступнем рівний королеві

і міг би носити сей титул, якби така була воля царя. Пор. спомини ген[ерала] Раппа.

2) До р. 192. Ті слова вимовив король готів, побачивши перший раз Колізей у Римі.

3) до р. 213. У зимових днях у Петербурзі вже коло третьої години западає сумерк.

4) До р. 223. Дими в північних містах у часі морозу, підносячися під небо в фантастичних формах, творять вид подібний до явища, званого mirag, що зводить моряків на морях і подорожніх на арабських пісках. Вони бачать перед собою раз місто, то знов село, то озеро або оазу; всі предмети видно дуже виразно, але зблизитися до них не можна, бо вони держаться все в однакім віддаленні від подорожнього, і нарешті щезають.

5) До р. 252. Фінни, по-російськи звані чухонцями або чухною, жили на болотистих берегах Неви, де потім основано Петербург.

6) До р. 269. У многих істориків можна знайти опис заснування Петербурга. Відомо, що мешканців до тої столиці згонювано силою, і що їх більше як 100 000 вимерло під час будування. Граніти та мармури звожено морем із далеких сторін.

7) До р. 315. Віроісповідання, що відлучилися від католицького, дізнають особливої протекції в Росії, поперед усього тому, що сторонники тих віроісповідань легко переходять на грецьку віру за прикладом німецьких княжен та князів, а надто тому, що пастори — се найліпша підпора деспотизму, бо вмовляють народові сліпий послух для світської власті навіть у справах совісті, в яких католики відкликаються до рішення костьола. Відомо, що віроісповідання августбурське та женевське злучилися в одну церкву за наказом прусського короля.

8) До р. 334. Пара, що виходить із уст людських у часі тугого морозу, підноситься в виді стовпа довгого не раз на кілька ліктів.

9) До р. 472—473. На пам'ятнику Петра Великого покладено напис: Petro primo Catherina secunda.

10) До р. 488—520. Колосальний кінний пам'ятник Петра, роботи Фальконе, і пам'ятник Марка Аврелія в Римі описані тут вірно.

11) До р. 610. Коні російської кінноти гарні й дорогі. За коня вояка гвардії платять іноді кілька тисяч франків. Жінку в часі голоду на Білій Русі продавали в Пе-

тербурзі за 200 фр[анків]. Із соромом треба признати, що деякі польські пани достарчали сього товару.

12) Тарантула, рід великого їдовитого павука, гніздилася колись у степах Південної Русі та Польщі.

13) Російських орденів, числячи туди різні їх класи, царські цифри, а також т[ак] зв[ані] спряжки з числом літ служби, начисляють коло 60. Трапляється, що на одній уніформі блищиться й 20 почесних знаків.

14) Кілька літ тому назад один двірський урядник зарізався тому, що на якімось двірськім обході йому визначено нижче місце, ніж йому припадало в ієрархії.

15) Портрет царевича, наступника престола, можна бачити в петербурзькій галереї образів у Ермітажі. Маляр англієць Доум представив його як дитину в гусарській уніформі з батогом у руці.

16) Олешкевич, маляр поляк, відомий у Петербурзі зі своєї чесноти, глибокої науки та містичних пророкувань.

СМЕРТЬ ПОЛКОВНИКА

Глухий ліс, хатка в нім лісникова,
Рота стрільців її окружає;
При воротах сторожа полкова,
А в кімнаті полковник конає.
З сіл селян посходилося троха,
Знана їм слава й міць того мужа;
Ся сидить при воротах і шльоха,
Той пита: «Чи пан скоро подужа?»

Ось полковник коня окульбачить
Повелів і зовсім осідлати,
Перед смертю ще рад його бачить;
Велів вести до себе до хати
І принести свій одяг стрілецький,
Свою шаблю, рушницю й ладунки.
Старий вояк — він рад, як Чарнецький,
При смерті попрощать ті риштунки.

А коня вже як вивели з хати,
Ксьондз до неї ввійшов з папом-богом.
Стали з жалю вояки зітхати,
Люд молився, клячучи за порогом.
Та й старі костюшківські вояки,
Що не раз чужу кров проливали,
Та ніколи не плакали,— таки,
З ним прощаючись, ревно ридали.

Скоро світ, у каплиці дзвонили.
Війська вже не було коло хати,
Бо вже скрізь москалі заступили,—

Люд зійшовсь тіло лиш оглядати.
Ось лежить він на простім посланні,
В руці хрест, в головах сідло й бурка,
А при боці шабелька й дворурка!
Та сей вождь, хоч в вояцькім убранні —
Яке гарне, дівоче лице!
Які груди! Ах, дівчина се!
Се литвинка-герой! Sancte Pater!
Вождь повстанців, Емілія Плятер.

Переклад писано дня 28 мая 1913.

НІЧЛІГ

Наш начальник над озером Троцьким
По ковганському бою ночує;
Стрільці в гаю засіли табором.
Сей до ран своїх мох прикладає,
Той рушниці ладна, набиває,
Замки їх обережно м'якою
Обвиває з берези корою;
Інший спать хоче, плащ ізвиває
І під голову знай підкладає.

Всі поснули. Стоїть лиш сторожа,
І начальник сну також не має.
Він під деревом в сумерку лісу
Сидячи, важку думу думає.

Сухе дерево, та на нім плоди,
Що відстрашуть і найголодніших;
Се не яблука висять, ні груші,
Тільки дві там повішені душі.

Се шпіони, се царські слуги:
Ось пруссак довгоногий звисає
У білявих панчохах, а другий —
Жид, що землю пейсами змітає.

Вождь не спить. На колінах рушниця,
Зір шукає знайомого згір'я
За водою; там дім його власний,—
Він очима пасе його й міря.

Ось над згір'ям луна... Чи грім вдарив?
Грім у нас не вдаряє в ту пору.
«Мати божа! Се, мабуть, пожежа!
Рятуй діти! Се дім мій палає!

Де патрулі? На коні! На згір'я!»
А втім, чуть: ліс тріщить, людський гомін...
«Хто йде?» — голос із гаю озвався.
Се вертають патрулі, і зараз
Увесь табір спросоння піднявся.

«Де начальник? Велике нещастя!»
Страшні вісті приносять патрулі.
Один мовить: «Жону твою вбито!»
Другий мовить: «І діти згоріли,

Та московського гершта спіймали».—
«Хто він?» — «Француз, не старий, вродливий.
Палить села у службі московській,
За заплату б'є люд безоружний».

Вождь, немов від ударення грому,
На пожежу знай мовчки вдивлявся.
Як з вікон огонь бухав та з дому,—
Гірший жар в його серці займався.

І над табором тихим, здумілим
Жах заліг, стоїть тиша понура...
Вождь мовчав, як мушкет перед стрілом.
В дім глядів, потім крикнув лиш: «Шнура!»

Два кати тут надбігли воєнні,
Шнур готовий вже мали для форми;
Рукави заложили за поли,
Ковнір здерли йому з уніформи.

Втім, летить хтось. «Хто йде?» —
«Люд із богом!
Наше гасло! Пізнайте свойого!»
Скинув плащ — на нім мундир кракуса,
Білий сурдут з червоним вилогом.

«Збив Скшинецький, збив на лоб, на шию,
Збив під Вавром Розена й Гейсмара!

Набрав в'язнів і гармат багато!
На Литву йде!.. Най живе Скшинецький!»

Кричав вояк, сміявся та плакав...
Ах, кому не був милий край рідний,
Той не буде так плакать, той бідний!
А начальник? Він не забалакав.

Він хрестом лежав, довго молився.
Встав і рік до француза: «Свобідний!
Геть від ніг моїх, не упідляйся!
Днесь карать я нікого не здібний».

Написано д[ня] 29 марта 1832.
Перекладено дня 30 мая 1913.

ОРДОНОВА РЕДУТА

Нам стріляти не веліли, і вступив я на гармату,
І зирнув довкола: двісті вже гармат реве завзято.
Артилерія московська нас обходить навкруги
Довго, просто і широко, як морські береги.
І я бачив їх ватажка: прилетів, мечем махнув,
І, як птах, свойого війська він одно крило звинув;
З-під крила ж ізбита вкупу виливається піхота.
Довгим-довгим чорним валом, наче лава із болота,
Пересипана багнетів іскрами. Неначе круки,
Чорні стяги тее військо ось ведуть на смерть, на муки.

Проти них стирчить біленька і вузенька, гострокута,
Мов той бик, що море боре,— то Ордонова редута [1].
Шість гармат усього мала, що все куряться й блискочуть,
І не стільки слів летючих у гніву уста цокочуть,
І не стільки мислей мигне в час розпуки у борців,
Скільки з тих гармат летіло куль і бомб і картачів.

Глянь, гранат в колюмну, в саму середину порина,
Наче лави брила в воду, полк ввесь димом заслоня...
І ось ще гранат у димі,— ряд під небо ввесь летить,
І вже лисина велика у колюмні мерехтить.

Куля ось летить, здалека грозить, і шумить, і виє.
Мов бугай реве до бою, шарпається й землю риє.
Вже допала, мов боа той у рядах свій скрут звиває,
Грудьми палить, рве зубами, самим віддихом вбиває.

[1] Укріплений шанець.

Найстрашнішої не видно, тільки чуть її сичання;
Видно, як валяться трупи, чути ранених стогнання.
А як з краю в край колюмну повертить і просверлує,
То немов посеред війська ангел смерті промандрує.

Де ж король, що ті громади висилає на різню?
Чи дає відваги приклад, ставить грудь свою міцну?
Ні, сидить п'ятсот миль відси у своїй столиці нині,
Цар, великий самовладець всього світу половині.

Зморщив брови — і кибитки тисячами чвалом скачуть;
Підписав — і тисячами матері за дітьми плачуть.

Лиш кивне — кнути засвищуть від Фінляндії до Хіви...
Владарю, як бог могучий, а як сатана злословий!
Коли турків за Балканом пуджають твої гармати
І посольство йде з Парижа, щоб стопу твою лизати,
Лиш Варшава наругаєсь з твоїй сили й твого трону.
Підійма на тебе руки і стягає ту корону
Казімірів, Болеславів із твоєї голови,
Бо ти вкрав її й споганив, омиваючи в крові.

Цар дивується — від страху петербуржців дрож бере;
Цар розсердився — зі страху все дворацтво стоя мре.
Та вже сипле військо; в нього бог, і віра, і зоря —
Цар. Цар сердиться — помрімо, та розрадуймо царя!
Вождь Кавказький із півсвіту сили — гей на супостата!
Вірний, справний і невтомний, наче кнут у жмені ката.
Крик: «Ура! Ура!» Вже близько шанців, і в рови їх купи
Сунуться, замість фашиння там свої складають трупи.

Вже чорніються на білих палісадах подовж валу...
Ще редута всередині, ясна з вистрелів розпалу,
Червоніє понад черню, як мотиль до муравлиська
Вкинений блищить, та суне мурашня густа, вже близька...
Згас... От так редута згасла. Чи ж остатня вже гармата,
З ложа зіпхнена, зарила гирло у пісок, щербата?
Чи бомбардієр останній кров'ю запал свій залив?
Згас огонь. Москаль вже шанці й огорожі розвалив.
Де ж ручне оружжя? Нині працювало більше, знать,
Як на княжих всіх парадах доводилось працювать.

Вгадую, чого замовкли, бо не раз видав битви,
Як боролась горстка наших з цілим навалом Москви.

Як годинами кричали лиш два слова: «Паль! Набий!»
Дим спирає дух у груді, від утоми всяк слабий.
А тут все гримить команда, вояк став слугою пушки,
Врешті робить без команди всі ті рухи самотужки,
Без розваги і без тямки, без чуття, як млин. Невмисне
Вояк лиш наб'є, торохне, приклад до ноги притисне,
Знов наб'є і знов підносить від ноги стрільбу на око,
Аж рука у порошниці довго, сквапно і глибоко
Шпортала — нема патрона! Вояк зблід і захитався,
І набою не знайшовши, вже з карабіном розстався.
Чув, як зброя розігріта руки палить, кров стинає,—
Випустив її, валиться... поки вб'ють, він сам сконає.

Так я думав. А на шанці ворогів вже лізла купа,
Мов хробацтво наповзає скрізь на теплого ще трупа.

У очах мені стемніло, сльози тру, гляджу на вал,
Аж тут чую, що до мене мовить щось мій генерал.
Крізь люнету він оперту легко на моїм плечі
На той штурм, на тії шанці довго зорив, мовчачи.
Потім вимовив: «Пропала!» З-під люнети в хвилі тій
Кілька сліз закапотіло... Рік до мене: «Любий мій,
Молодий зір від скла ліпший. Глянь-но добре на той вал!
Знаєш Ордона? Чи бачиш, де він?» — «Пане генерал,
Чи я знаю? Там стояв він, там гармату навертав...
Щез... Ні, я знайду, догляну... Дим закрив його. Пізнав!
Серед найгустіших клубів диму я не раз, не раз
Бачив руку ту, що рухом роздавала нам приказ!
Бачу знов! І бачу руку, тую блискавку ясну:
Він махає нею, грозить, держить свічку запальну.
Вже беруть його, вже гине — ні, в льох скочив, у пропасть!»—
«Добре! — генерал озвався.— Він їм пороху не дасть».

Тут блиск, дим,— хвилину тихо, і гук, наче сто громів.
Від дерну, піску, каміння воздух весь погас, затьмів.
І підскочили гармати, мов стрельнули їх роти,
Покотились на колеса, та запалені льонти
Не натрафили на панви. Покотився дим клубами
Просто в наш бік і густими огорнув нас туманами.
І нішо не було видно, лиш гранатів блиск різкий.
Та ось дим помалу рідне, сиплються дощем піскй...
Я поглянув на редуту: де був вал, і палісади,
І гармати, й наших горстка, й наших ворогів громади,—

Щезло все, як сонна змора, тільки та земная брила
Розторощена зіває — мирова для всіх могила.

Там і ті, що боронили, й ті, що вдерлися в сей вир,
Вперве в жизні заключили щирий, віковічний мир.
Хоч сам цар велів би встати всім солдатам «на ура»,
Ні одна душа московська не послухає царя.
Тут зариті стількох сотень імена, й тіла, і мова...
А де душі їх? Не знаю. Знаю лиш, де Ордонова.
Він патроном шанців буде, бо велика правда те:
Знищення у добрій справі так, як творення — святе.
Бог сказав слова: «Да будеть!» Бог: «Да згинеть!» —
прорече,
Коли правда і свобода від народів утече.
Коли землю самовлада опов'є і гордість люта,
Так, як вкрита москалями, та Ордонова редута;
Бог, караючи драпіжну ровту, злобою затруту,
В воздýх висадить сю землю, як Ордон свою редуту.

Перекладено восени 1907 р., друковано в фейлетоні «Діло», ч. 255, того ж року.

ЧАТИ

З садового підслуха
Воєвода без духа
В замок — лютий, тривожний вбігає;
Відхиляє заслінки,
Глянув в ліжко до жінки,
Глянув, дрогнув, а жінки немає.

Зір блука по покою...
Весь тремтить, і рукою
Сиві вуси теребить, і дума,
Сам не свій від гризоти;
Взад закинув вильоти,
И козака покликає Наума.

«Гей, козаче, ти, хамe!
Чом у саду при брамі
Вніч ні сторож не став, ані пес ні?
Бери торбу борсучу,
І янчарку гайдучу,
І з клинка ось гвінтований кріс мій!»

Взяли зброю, погнались
І до саду закрались...
У навислій гілками альтані
На лавчині, як мрія,
Щось у тіні біліе, —
Се сиділа вся в білому пані.

І одною рукою
Крила очі в кіс звою,

Крила груди рубком сорочини,
А другою від стану
Відпихала незвану
Руку вклякшого обік мужчини.

Він стиска їй коліна,
Промовляє: «Єдина!
Чи вже вся моя, вся моя втрата?
Навіть тії зітхання
І ручок тих стискання
Воєводи покрила заплата?

Я хоч так тебе палко
Стільки літ любив, галко,
І любитиму й сліз лити ріки,—
Він не любить, не сплакне,
Лиш шкатулою брякне, —
Ти йому віддала все навіки.

І щовечір він буде
На лебежій тій груді
Старий лоб свій в тебе колисати,
З твоїх уст коралевих,
Із тих личок рожевих
Мені видерті розкоші ссати!

Я на конику вірнім
Під промінням вечірнім
Біг у стужі та сльоти охоче,
Щоб вітати зітханням
І прощати бажанням:
«Добра ніч! Довгі пестощі вночі!»

Вона все ще не слуха...
Він щось шепче до вуха —
Нові жалі та нові закляття!..
Аж тремтячи, стомлена
Опустила рамена
І упала до нього в обняття.

Воєвода з козаком
Поклякали за кряком,

І добули з-за паса набої;
Відкусили зубами
І прибили штемплями
Жменю пороху й кульок по двоє.

«Пане,— тут козак мовить,—
Якийсь біс мене ловить!
Я не стрілю до тої дівчини.
Як я курок відводив,
Дрож по мені проходив,
І скотились на панву сльозини».

«Тихо, кодло мерзенне,
Бо заплачеш ти в мене!
Ось тут порох сухий на панівку!
Підсип запал, а живо
Нігтем вичисть кресиво,
І пали у свій лоб або в дівку!

Вище! Вправо! За ціллю!
Жди, аж перший я стрілю!
Молодому дам добру догоду».
Козак змірив і вцілив,
Не чекаючи стрілив,
І потрафив в сам лоб воєводу.

Перекладено дня 25 грудня 1907, друковано в «Літературно-науковому віснику» за липень 1908 р., ст. 18—20.

ВТЕКА

Він воює — рік минає.
Може, вмер, що не вертає...
Панно, жаль літ молодих!
А ось їде князь-жених.

Князь гостюється у дворі,
А панна плаче в коморі,
Її очі — блискавиці —
Помутніли, як криниці.
Її личко — місяць вповні —
Гасне, наче дві головні,
Гасне врода, в'яне цвіт.

Мати в горі... Князь не ждав.
Князь на заповіди дав.
Свадьба їде шумно, тлумно...
«Не ведіть перед вівтар,
А везіте на цвинтар.
Постеліть мене у трумно!
Вмру я, як він не жиє;
Тебе, мати, жаль уб'є!»

Піп у сповідниці жде.
«Доню, час!» — Вона не йде.

Ось кума йде, відьма віща.
«Геть жени попа із місця!
Бог і віра — сон-мара.
Вже ж кума сплете весілля!

Знає много, бо стара
Має папороть, чар-зілля...
Ти, коханка, маєш дари,—
Ось зроблю могучі чари.

Його волос в вужа зв'яжи,
Дві обручки ураз зложи,
З лівої руки кровцю пусти!
А на вужа будем кляти,
В дві обручки будем густи,
За тобою мусить прийти».

Панна грішить, їздець спішить;
Кляли духа — клятви слуха,
Зимний гріб відмок у мах,—
Панно, панно, чи не страх?

Втих, дрімає двір замковий.
Не спить панна. Із нарожа
Північ б'є. Мовчить сторожа.
Панна чує брязк підкови...
Британ мовби очумів,
Лиш завив і занімів.

Заскрипіли внизу двері.
Хтось іде в сінях холодних...
Відчиняє трої двері,
Трої всі одні по одних...
Йде їздець увесь у білім
І сідає на постелі.

Люба, мила йде розмова...
Втім, рже кінь, сова гукає.
Час ударив. «Будь здорова!
Кінь мій рже, мій кінь чекає.
Або встань, сядь на коня,
І навіки будь моя!»

Місяць світить, їздець летить
По чагарах і корчах —
Панно, панно, чи не страх?

Кінь, як вітер, полем дмуха,
Несе лісом, в лісі глухо...

Тут і там в сухій ялиці
Ворон вистрашений кряче;
В лозах вовчії зіниці
Миготять, як ліхтарі.

«Вчвал, мій коню! Коню, вчвал!
Місяць вниз іде з-за хмар.
Поки вийде місяць з хмар,
Нам скакать на десять скал,
Десять рік і десять гір,—
За годину піє кур».

«Де везеш мене?» — «Додому.
Дім мій на горі Мендога.
Вдень отверта всім дорога,
Ніччю їздим по крийому». —
«Маєш замок?» — «Так, є замок,
І замкнутий, хоч без клямок».
«Милий мій, з конем спиняйся!
Ледве всиджу на облуці».—
«Мила, за сідло чіпляйся!
Що взяла ти в свої руці?
Чи мішечок до роботи?» —
«Ні, та се «Ołtarzyk złoty»[1].

«Не спиню, біжить погоня!
Чуєш, як дуднять болоня?
Перед конем пропасть лежить...
Кидай книжку, хай кінь біжить!»
Кінь немов тягару збувся,
Десять сажнів в яр метнувся.

Понад багна, манівцями
Мчаться. Тьма. Вогонь-блудник
Перед ним, як провідник,
Від могили до могили
Підліта; де пролетить,
Слід блакитний полишає,
А в той слід їздець шугає.

---

[1] Польська молитовна книжечка.

«Милий, що се за дорога?
Тут не знать сліду людського!» —
«Добра й ся, коли тривога.
Криво їде, хто тікає,
А в мій двір слідів немає.
Піших гостей він не знає,
Бо везуть багатих цуги,
А несуть убогих слуги!»

«Вчвал, мій коню! Коню, вчвал!
Блиска вже зоря на сході...
За годину вдарить дзвін.
Поки вдарить ранній дзвін,
Перескоч ще пару скал,
Через гори й через мур,—
За годину другий кур».

«Любий мій, здержи вудила!
Кінь злякався, вбік садить...
Повно скель, дерев на шляху,—
Щоби де не зачепить!» —
«Любко, що в тебе за шнурки,
Що там висять із кишонки?»
«Любий мій, та се пацьорки,
І шкаплірик, і коронки».

«Шнур проклятий! Шнур зненацьки
Мигає коневі в очі.
Глянь, тремтить, ось-ось вбік скочить.
Моя люба, кинь ті цяцьки!»

Кінь немов позбувсь тривоги,
Просто вбіг п'ять миль дороги.
«Що за цвинтар се, мій милий?» —
«Мур, що замок мій переже».
«А хрести ті, ті могили?» —
«Не хрести се, тільки вежі.
Мур проскочим, і в пороги!
Тут навік кінець дороги».

«Стій, мій коню! Ось наш двір!
Ти прибув, нім піяв кур.
Стільки рік, і скель, і гір!

А тремтиш тут, коню мій.
Знаю, знаю, що там єсть:
Нас обох болить той хрест».

«Чом ти станув, мій коханцю?
Зимні роси мене мочать,
Зимний вітер віє вранці...
Вкрий плащем, бо вся дрижу!»

«Мила, притулись, прибудь!
Зложу скрань на твою грудь...» —
«Голова моя палає,
І каміння загрівае».—
«Що за гвоздик там зі стали?» —
«Хрестик, що ще мама дали».—
«Хрестик острий, як стріла,
І ранить мене, і палить.
Кинь його, кинь геть сю мить!»

Хрест на землю впав і щез.
Їздець панну впів притис,
З уст, очей огнем заблис.
Людським сміхом рикнув кінь,
Перескочив чвалом мур.
Дзвони б'ють, запіяв кур...
Поки блисла зірка ранна,
Щезли кінь, їздець і панна.

На цвинтарі тиша оп'ять,
Камні лежать, хрести стоять;
Один гріб пустий гуля,
Свіжо зрушена земля...
Піп на гробі хрест поставив,
За дві душі службу правив.

Перекладено дня 26 грудня 1907, друковано в «Літ[ературно]-наук[овому] віснику» за липень 1908, ст. 20—24.

ГОСПОДАРСЬКИЙ ВЕЧІР

ІЗ ПОЕМИ АДАМА МІЦКЕВИЧА «ПАН ТАДІЙ»

Вже сонце на край неба круг свій похиляло,
Не так, як в днину ярко, та ширше палало,
Ціле розчервоніле, мов здорові лиця
В господаря, що, в полі вспівши обробиться,
Вертає на спочивок. Вже огнисте коло
На бір спускаєсь; сумерк мов повзе навколо.
І пні, й верхи, й гілляки всіх дерев займає,
Мов в'яже їх докупи, мов ураз зливає;
Чорніесь бір, мов палац той заклятий в лісі,
Над ним червоне сонце, мов пожар на стрісі.
Ось вглиб запалось, ще раз блисло поміж гільки,
Мов свічка між віконниць шпари мигне тільки.—
І згасло.
Враз утихла і серпів громада,
Що в збіжжі брязкотіла, втихла і левада,
Скрізь дряпана граблями: пан Суддя так каже,
У нього й труд кінчиться, скоро сонце ляже.
«Пан світа знає, доки працювати треба!
Його робітник — сонце; як зійде із неба,
То час і рільникові кидать працю в полю».
Так пан Суддя все мовив, ну, а панську волю
Окóмон щирий мусив виповняти свято,
Так що й вози, в котрі вже й накладать почато
Пшеничні копи, їдуть геть недовершені;
Втішаються тим дуже волики струджені.

З господарем посполу з поля, з лісу, лáну,
З пасовиськ, з лук вертає разом все додому.
Тут, блеючи, овечки сунуть чередою
І куряву збивають: тихою ходою
За ними йдуть корови з мідними дзвінками,

Там коні ржуть, чвалають іглистими луками.
Все тиснесь до криниці, журавель високий
Скрипить і ллє знай воду в корита глибокі.

Суддя, хоч утомлений, хоч мав гостей много,
Не занедбав в хазяйстві обов'язку свого:
Сам вийшов до криниці: в вечірню годину
Господарю найліпше оглядать скотину:
Чи сита, чи здорова, чи ввесь статок має.
Суддя ніколи слугам догляд не лишає:
Ті знають, що нічого перед ним не скриють,
Він знає теж, що панським оком коні тиють.

БУРЯ

Ті хмарки ранішні, що зразу там і сям,
Мов галки чорнії, плили по небесам,
Рояться все густіш: лиш сонце похилилось
З полудня, стадо їх уже півнеба вкрило
Важкою хмарою; вже вітер ближче, ближче
Жене її, вона звисає нижче, нижче,
Густіє, клубиться, вітрами вшир розперта,
Одним крилом немов від неба впів віддерта;
Мов парус величний, надмуханий вітрами,
З полудня к заходу летіла небесами.

Часок була тиша, повітря лиш тремтіло
У мовчанці глухій, мов зі страху зніміло.
Лан збіжжя, що вперед аж до землі лягав
І колосками знов угору потрясав,
І хвилював, шумів, тепер не ворухнеться
І в небо погляда, наїживши стебельця.
Тополі при шляхах і верби ті похилі,
Що перше, мов плачки при свіжій ще могилі,
Хилялись, довгими махали раменами,
Сріблясті кучері розкидавши з вітрами,
Тепер мертві, німі, із виразом жалоби
Стоять, мов статуя Сипільської Ніоби.
Осика лиш трясе сивавим листям живо.

Худоба, що верта додому все лінниво,
Тепер біжить гуртом, не жде на пастуха
І, пашу кинувши, додому геть маха.
А бик ратицею грунт копле, рогом оре

І риком страшить гурт, немов віщує горе;
Корова в небо все велике зносить око
І розніма уста, зітхаючи глибоко;
А там курчить кабан, і злиться, і квичить,
Ухопив збіжжя сніп і геть в свій хлів тащить.
Пташня сховалась в ліс, під стріхи, вглиб трави;
Лиш там ворóн гурток усів понад стави,
Проходжуєсь собі поважно по убочі,
До чорних хмар свої підносить чорні очі;
Хрипливо крякають, язики виставляють
І, крила звісивши, на купіль, знать, чекають.
Та, бачачи, що йде занадто сильна фуга,
Знялись і в ліс спішать, мов чорна хмара друга.
Остатня ластівка, що бистролетна й сміла,
Крізь хмари чорнії стрілою пролетіла,
Вкінці, мов куля, вниз нечутно, швидко сіла.

На захід ще земля, облита сонця блиском,
Понуро жевріла жовтаво-красним приском;
Та хмара тіні шле довкола, наче сіти,
Щоб світло виловить і сонце задушити
Ще перед заходом. Мов коні цуговії,
Сподом пролетіли три-штири суховії:
В туманах куряви танцюють і свистять
І сиплють краплями зернистими, мов град.

Втім, схопились вітри, зчепилися з собою,
Мов борються, ревуть, скаженою юрбою
Танцюють по ставах, аж мул зо дна здіймають.
Поскочили на луг, по лозах, травах грають,
Рвуть листя, і гілки, і перекоси трав.
Летять, мов жменями волосся хто би рвав
Та кучері — снопи. Вітри ще дужче виють,
Ось на ріллю падуть, клубляться, люто риють,
Рвуть скиби; вихор їх новий випереджа,
Що вирвався з ріллі, мов земляна вежа.
Піднявся, сунеться, мов темний демон ночі,
Уперся лобом в грунт, пил сипле зорям в очі;
Що крок, то ширше дмесь, а верх десь в небі губить
І величезною трубою бурю трубить.
Вкінці ввесь той хаос води, гілляк, листків,
Соломи, куряви і трав, піску й цвітків

Вітри погнали в ліс і в нетрях в пітьмі ночі,
Мов тури, заревли.

А дощ раз в раз плюскоче
Густий, мов з решета; втім, з неба рикнув грім
Зіллялись краплі враз, мов струни ті зовсім,
Здається, землю геть спинають з небесами,
То бухають, немов з відра, униз верствами.
Вже небо і земля у тьмі немов зрослись,
Тут ніч і буря враз розсілись, розляглись,
Часом ввесь видокруг із краю в край розприсне,
І ангел бурі, мов безмірне сонце, блисне;
Лиш визирнув і знов закрив лице — пожар,
Втік в небо й перуном затріснув двері хмар.
Лютує буря знов, ллє злива, вітер грає
І темнота густа аж очі натискає.
Знов дощ тихшає, грім на хвилю мов засне,
Знов збудиться, ревне і водами ливне.
Аж ось спокій настав, лиш та верба тужлива
Шумить та в рівчках клекоче, буха злива.

Із «Пана Тадія» Міцкевича.

Себастіан Фабіан Кльонович

СТАРИННИЙ ЛЬВІВ

Досі про гай та бори я вам грав на селянській сопілці,
Та вже про села й міста дещо сказати пора.
З руських усіх городів підпімається вище над другі
Краю цілого хвала, князь городів, святий Львів.

Радуйся, пристане праці і захисте смілої думки,
Віри старої красо, щирий поклін мій тобі!
В шкірі овечій вовки не гостюють у твоїй вівчарні,
Всяким покусам лихим замкнені брами твої.

Посеред міста чуткий стереже тебе архієпископ
І благочесним черцям чесні закони дає.
Староста славний з нутра виганяє усяку заразу
І до суставів усіх злу розійтись не дає.

Світлий сенат помага свому пастирю в праці величній,
Єресі зрадна чума тут не пристане до душ.
Ще раз вітаю тебе, святий Львове, скало правовір'я.
Не відступай же повік з давньої честі стежок!

Славний осідком святим і прекрасними вежами славний,
Баштами ти і валом, мурами й замком міцний,
Спертий о мури, глядить із високого сугорба грізно
Замок, що геть навкруги здалека видно його.

Тут геліконські музи веду я і пісні солодкі,
Щоб розігнали свій жаль і по лавроносній горі.
Радо приймають гостину, по місті отім походжають,
Віру, обичай, церкви, чесні встанови хвалять.

Честь тобі — кличуть ще раз — ти гостиннее, любеє місто!
Де яке в світі добро, в тобі знайдеться воно.
Що по сусідніх країнах потрохи, тут теє, там сеє,
В тобі, все зібране враз, радує серце і зір.

Ти поміж двох лихих скрут супокійно сидиш всередині,
Між ненастанних жарів і ненастанних снігів.
Бо хоч і ближчий ти трохи до хмарами вкритого краю,
Висунувсь аж до сторін, де вже царює Борей.

Все, що плекається там під огнистими зворотниками,
Все те далекі краї шлють добровільно тобі;
І що десь там поросло на далеких ледах бігунових,
Все те країна сніжна радо довозить тобі.

Чи дорогого каміня, чи золота, скарбу гірського,
Що є на світі добра, в тобі найдеться всього.
Вежі твої досягають шпилями до хмар тих синявих,
Об гребенясті дахи б'ються і плачуть вітри.

Трійці святої хвала відправляєсь в найвищому храмі,
Що в королівській красі прибраний пишно стоїть.
Другого храму ім'я і шановне та чесне призвання —
Всякий це зна — надає божеське тіло Христа.

Третя Бернардових слуг має в собі; важкі заповіти
Вірності і чистоти щиро хоронять вони;
Стравою будь там якою вдоволені, світу чужії,
З наказу правил своїх бурії носять плащі.

Жебрану страву їдять і власним окуплену стидом,
Скупо здобуте добро маєсь в пошані у них.
Нічно і денно вони акафістами бога благають,
Часто привикли без сну ночі цілі проводи́ть.

Часто і тіло своє батогами раз по раз бичують,
Понад провини свої хрест свій і бідність несуть.
Ось вірменин волосатий, на масті пахучі багатий,
Безлік достатків цінних зі сходу сонця везе.

Шовки, тканини тонкі, золотую та срібну посуду,
Килими, що по землі турок собі простила.
Всяке коріння пахуче, цинамон, і імбер, і цукор,
Перець, мускатовий цвіт і червонявий шафран.

Тут-то, покинувши край свій батьківський, осіли вірмени,
До торговлі і міни вельми спосібний народ.
Своїх священиків тут привели собі й святощі рідні,
В обряді своїм церкви гарні будують собі.

Тут же і русин живе, що прихильний до грецької віри
І усвячені свої обряди твердо держить.
Ну, та вже годі про них! Повертаймо до гарного міста
І свою пісню о нім вже до кінця доведім.

Ще би згадати про суди й про уряди всі й про закони,
Ще про палати, й сади, і про прекрасні доми;
Ще ж і про ратуш отой, що сарматські крілі будували,
Що, наче сонце, блищить, пишно здвигаєсь, мов храм.

Це королівська оздоба, могучії, гордії мури,
Сонячне світло у них вікна густі золотить.
Стрімко тонкая вежа піднімаєсь до самої хмари,
Входять підвалини в ад, зір доторкають шпилі.

Лічить годинник часи, що звільна та мовчки минають,
Голосом рівним усе кожду хвилину значить.
Кожду годину він б'є і пригадує безповоротню,
Вчить, як високо той час кождому треба цінить.

Із латинської поеми Себ[астіана] Кльоновича «Roxolania».

Ігнаци Головінський

ГОРНЕЦЬ З ПОПЕЛОМ

(ПЕРЕРОБКА З ПОЛЬСЬКОГО)

В часах грабівництва й воєнних тривог
Один чоловік проживав,
Що скарб, котрий відкись послав йому бог,
У горщик у попіл сховав.
Та нагло застукала смерть бідака;
Нікому про скарб не сказав.
І довго, як річ непотрібна яка,
Горнець той у сінях стояв.
Аж раз у ту хату убогий жебрак,
Голодний, обдертий, забрів,
І став край порога, і жалібно так
Хоч ложечку страви просив.
Газдиня на той час якраз при своїх
Сиділа і їла обід.
«Візьми собі, діду,— сказала на сміх,—
Горнець, що там в сінях стоїть».
«Біг за́плать!» — промовив покірно старець
І горщик поніс у руці;
Край шляху засівши, сягнув у горнець,
Аж дивиться: там червінці.
Вертає до хати. «За пакість таку
Я злом вам не хочу платить.
Ви думали: попіл є в вашім горшку,
Аж бачте, там скарб ваш лежить».
Зі встидом газдиня взяла свій горнець,
Старця вдарувала як слід;
Та доки вна жи́ла, то кождий старець
Мав в неї привіт і обід.

Адам Асник

ГОЛОС, ЩО КЛИЧЕ В ПУСТИНІ

Інколи з бурею враз прориває́ться
В уха юрбі безупинній
І вожакам, що брехні поклоняються,
Голос, що кличе в пустині.

Сей та той кинеться, жахом наповнений,
Збридне м'яке йому ложе
І затремтить, мов убійник ізловлений,—
Та зрозуміти не може.

І замирає неясний нікому
Голос, що кличе в пустині,—
Знов спить злочинець на ліжку м'якому,
Але покути не діє й донині.

ПРИХОДИШ ДО МЕНЕ

Приходиш до мене, не мовиш нічого,
А тільки показуєш рани свої,
Смертельную блідість лиця неживого
І кров'ю забризкані шати твої.

Жалібні очі звертаєш на мене
І зір твій у серце вбиваєш, мов ніж,
Аж смерті обличчя грізне і студене
Я чую при собі ясніш і ясніш.

В душі моїй стид і розпука гуляє,
Терплю я всі муки конання,
І регіт проклятих довкола лунає,
І тріскає серце з страждання.

Віктор Гомуліцький

НА КАНОНІЇ

Жив я в ту пору на Каноній [1]
В сусідстві неба,
І слухав зблизька сфер гармонії,
Молився до Феба.
І жив безжурно, як вчить наш тато
Поет Горацій,
Любив я книги, любив дівчата
І муз, і грацій.

Хоч там поеми мої незгірші
Брали під пляцки,
Щоніч писав я скажені вірші
А la Словацький.
І замість сліпать без відходу
Над corpus juris [2],
Я славив усміхи і вроду
Варшавських «гуріс».

Раз мене спутав зір сусідки
Любовним лихом —
(Де вже не ставить Амур сітки!
Навіть під стрихом!),
Та не буває для поетів
Любов без шкоди:
Тоді дряпнув я сім сонетів
І штири оди.

---

[1] Каноніею називають один квартал у Варшаві, де живе біднота.
[2] Звід законів *(лат.)*.— *Ред.*

Життя при мріях бігло стиха,
Немов ідилля;
Не завдавала серцю лиха
Горда Марилля.
Хоч моїм співам вторив, бувало,
М'явкіт котячий,
То все до співу (їдячи мало)
Був я охочий.

Обік дітей кормив громадку
Швець-кривонога;
До стелі підносив він дратву,
Голос до бога.
В бою з бідою, що йшла з ним вальсом,
Жив і дер пельку;
Той швець мене ще геть перед Смайльсом
Учив «Self-help»-у [1].

Зліва сусіду мав я артисту
На мандоліні;
Грав він не чисто, та пивав чисту
В кождій годині.
Щоночі бренькав, зимно чи парно,
В клітці злиденній;
Се мені приклад був, як то марно
Згибає геній.

Третій панок був, мав свободу:
Емерит, братку!
Щорана пив холодну воду,
Склянок з десятку.
Носив зелені окуляри
І чорний пластир,
Держав канарків штири пари,
Курив все кнастер.

Досить бувало жартів, утіхи
В кружку тім нашім:
Не раз допізна реготи, сміхи
Трясли піддашшям.

---

[1] Самодопомозі *(англ.)*.— *Ред.*

Кпив емерит із струновладця,
А швець з поети,—
Так, родом з різних сфер, миряться
Тіні край Лети.

«ЕЛЬ МОЛЄ РАХМІМ»[1]

Було се на подвір'ї Іцкової хатки
В літній вечір. Дістався я туди лиш крадьки.
(Відчужує і ділить, не єднее віра!)
Внизу шапок, халатів збилась купа сіра.
Женився Іцко шма́тник з ватниці дочкою.
Цікаві й гості двір весь залягли юрбою.
Було негарне місце, люди всі звичайні.
Сполошені три гуски гегали край стайні,
На ганку проти сонця схли брудні перини,
З кухні бив запах диму, риб і смаженини.
В кутку дві верби мерли, на сухоти хорі.

Мов світло в шабас, в небі так горіли зорі,
Блакить де-де встилала хмар легеньких вовна,
І ніч була мов царським маєстатом повна.

Іцко під пурпуровим ветхим балдахином,
В святочнім строю, світлом облитий і димом,
Стояв,— смаглявий хлопець, півмуж, півдітвак ще
В жидів любов хапає чоловіка натще,
Веде наосліп в темний вир, мов серед ночі,
І кидає зненацька в обійми жіночі.
В юрбі були буденні постаті, з якими
В крамах, торгах стрічаться звикли ми щоднини:
Тандитники, фактори, купці, шаповали.
Їх лиця бородаті в духоті палали;
Їх світлом золотили воскові «гавдулі» —
Свічки, що враз зливали свої блиски чулі,
Мов меч у херувима з блискавок увитий.
Часом схилялись чола, мов лан житом вкритий.

[1] Словами «Ель моле рахмім» (боже, повний милосердя) починається жидівська пісня по покійнику. В часі шлюбного обряду, коли одно з наречених є сирота, сю пісню співає «хазен», тобто співак.

Шваркотали, та скептик не знайшовсь між ними,
Котрому би ті форми видались смішними.

Платком закрили в Іцка вид; один жвавіший —
Не священик, а простий жид, лише блідіший
І сумніший від інших, озирнувсь і звільна
Співав щось. Невесела пісня та весільна.
Їй хлопців рудавих вторували крики
І всього тлуму шемріт, півщирий, півдикий.
На образ сей цікаво я глядів — і зимно.
Іцко, хоч в блисках світла, що чадило димно,
Поважний на смітті, мов храму се пороги,—
Для мене був лиш Іцко, лиш шматяр убогий.
І інші всі звичайні, прозаїчні сильно,
Мов люди, що кохають однаково пильно
Свої пейси і віру, і своє курмання.
Хоч місяцеві блиски й світла миготання
Їх лицям додавало відтінків таємних,
Та не було в них туги, поривів надземних.
Втім, спів замовк, в просторі затонув глухому.
Відперто з брязком вікна весільного дому,
Де, плачучи, сиділа молода з жінками.
Ось хазен понад нею замахав руками
(Сам бородатий, очі жевріються ясно) —
Згадав про її батька, що вмер передчасно
І не діждався бачить сього свята нині.
Тут плач великий знявся, а він в тій хвилині
Серед жіночих хлипань, і зойків, і шуму
Затяг жалібну пісню, похоронну думу:
«Ель моле рахмім».
Зразу, хоч слізьми не вбога,
Плила спокійно пісня, несучи до бога
Сердечний біль, розсудком тлумлений ще в собі;
Так плаче син дорослий на батьківськім гробі.
Та ось, набравшись суму, що від гробу віє,
По іскорці теряла віри і надії,
Міцніла і в вир болю кинена без грані,
В палких сльозах тонула і в жінок риданні.
Вже не одну могилу, гробів мільйони
Оплакує і з болю в'ється і загони,
Старії кладовища рясно слізьми росить,
Жидівські кості, що їх по всім світі досить
Розсіяно, як зернят піскових в пустині,

І те, що вся сійба та, може, марно згине,
І те, що на могилах знай бур'ян паліє,
І те, що у потомках дух батьків маліє,
І що та ніч неволі довга та безкрая!
Вже не стіснялась, рвалась, мов вода шумная,
Коли реве по бурі, вся від піни біла.
Співак в очах мав іскри, грудь його тремтіла;
Чоло відкрив, над ліве ухо зсунув шапку,
Піт капав. Спів порушив і каліку-бабку,
Паралічем розбиту, труп живий жіночий:
Її скляні, мертвецькі заросились очі.
Всі плакали, зняла всіх туга невдержима.
А як спімнула пісня і Єрусалима,
Ту матір, що хоч сяє здалека, мов перла,
Та для дітей найперших вже від віку вмерла,
Спімнула безпощадне доленьки знущання,
Наруги, бідність, муки, вигнання й блукання,
І щастя, що пропало і вже більш не встане,—
Біль дужчав і ятрились гірше серця рани,
По всіх розпука люта шибла духом диким
І вибухли зневір'я окриком великим.
Я слухав спів; відчути мав я вже спромогу.
Ті люди, що так важко жалуються богу,
Минувшим славним горді, сліз відвічних повні,
В очах моїх зробились величні й шановні.
Вже щезли плями й лати, вже мене нітрошки
Не бридили халати, пейси, Іцки й Мошки,
І щезла вся буденність з лиць тих бородатих.
Я опинивсь — на яві — в краю мрій багатих.

Подвір'я... Ні, долина се в квітках леліє
Ген десь у стін Лівану, що в блакиті мріє
І гаєм темних кедрів знай шумить-співає.
Долину срібним світлом місяць обливає,
Пустиня навівае запалом кохання,
А пальми вахлярами темними холодять.
Між небом і землею ангели проходять,
Згори глядить Єгова і всміхаєсь радо,
Благословить долину, і людей, і стадо.
А люд молитву шепче, кланяється пану;
В повітрі віе запах нарду і шафрану,
Ріка, мов вуж сріблястий звившись, тоне в морі,
І наче світло в шабас, так палають зорі.

ПІД ОБУХОМ

Тебе любив я, чар твій, хист,
Вершин гущаву, де вітри грають,
І кожду квітку, кождий лист,
Гаю! Гаю!
А нині серце змучив гріх,
І вітер стогне, як плач по раю,
І вже б тебе я любить не міг,
Гаю! Гаю!
Колись любив я твій кришталь,
Що рвав і мрії в журчання бистре,
І розливав мій сум і жаль,
Дністре! Дністре!
А нині б я в глухому сні
Сховавсь в холодне лоно бистре,—
От тим-то ти страшний мені,
Дністре! Дністре!
Лан колосистий, запах трав,
Вдихав здоров'я в серце кволе,
Я славив плід твій, цвіти рвав,
Поле! Поле!
На моїй ниві хопта росте,
Зерна нема, стебло лиш голе,—
То й ти для мене чорне, пусте,
Поле! Поле!
Коли підняться дух хтів мій,
Я біг на верх ваш, в сині простори,
Де ближче неба, ясність, спокій,
Гори! Гори!
Днесь не шукаю в небі знаків,
В темні ті земні заривщися нори,
Нині б на вас я підняться не смів,
Гори! Гори!
Хоч і важкий ти хрест мені дав,
Ніс я і вірив: він допоможе;
В пітьмі я світла в тебе благав,
Боже! Боже!
Нині в безмежних блуджу млах,
І думка рветься, й тіло неможе,
Навіть до тебе згубив я шлях,
Боже! Боже!

Анджей Немоєвський

I

Мені снилось, що я птах,
Що верстаю в сонці шлях,
Понад бурі, понад гори,
Понад землі, понад море.

Мені снився щастя май
І свободи ясний край,
І братерство, любі речі...
Снились мрії молодечі.

II

Що завтра дасть? Ті самі мли,
А в млах ті самі сни.
А свіжий ранок коли загляне,
То пустка духу ще ширша стане,
А сліз ще свіжих немало кане.

Що завтра дасть? Ті вічні сни,
Ті вічні сльози, вічні мли...
І тільки в мізку думи новії
Будуть снувати коло надії,
Як коло свічки нетлі нічнії.

III

Вони вам говорять, що юність — то май,
А гонять вас шляхом могил.
Вони вам говорять: любити — то рай,
А пера обдерли вам з крил!

Вони вас так любо стискають рядком,
А лютість з очей їм пала;
Вони вам чоло оплітають вінком,
Аж кров потече вам з чола.

IV

Останній танець плив, баси ревіли,
Дівчата мліли, паничі шаліли;
А в наші серця, мов в альбом, вписала
Огнисту строфу нічка карнавала.

Пустий, порожній був балевий гомін,
Та на устах у нас заблиснув промінь
І сполучив їх поцілуй любовний
В салоні, що був гостей, свідків повний.

Вже світло гасло, було пусто в залі,
А ми собі усе ще присягали
Любов і вірність при грімкій басолі;
Та більше ми не бачились ніколи.

V

«З чола нам давненько спав честі вінець»,—
Шепочете — й личко паліє.
«Гей, сміло, хлоп'ята! Таж світ нині ввесь
В розпусному танці шаліє.

Пощо нам, хлоп'ята, та гордая честь
Худая в лавровому листі?
Пощо нам тягар той носити, як хрест,
По спідлення стежці спадистій?»

VI. КУЗНЯ

Гуркочуть колеса, дим чорний клубиться,
Вісь світу циклопи кують в глибині;
Тріщить вже старий світ, та поки звалиться,
Його на новім осадять бігуні.

Гуркочуть колеса, б'ють важко циклопи,
Їх очі від диму сльозами зайшли...
Аж стіни трясуться! Бий міцно! Гей, хлопи,
Брак жару? Все щастя мечіть під котли.

Гуркочуть колеса, жар буха, сталь прище,
Остатні надії вже з димом пішли.
Гей, сміло, циклопи! В велике огнище
Кидайте розпуку свою під котли.

VII

Входить осінь блідолиця
В жовтім листі міть корони,
Мовить: «Вийди подивиться,
Нині в мене похорони».

Вітер думку грає сумно,
Бір пісні співа тужнії:
«Твою весну вложу в трумно,
Поховаю твої мрії.

Не піду я на могили,
Там, де хор співає сумно,
Там, де весну в гріб зарили,
Людські мрії склали в трумно».

Шепче осінь блідолиця:
«Ні, сей погріб тут у тобі!
В твоїм серці зв'яло листя,
В твоїх думах гріб при гробі».

Ян Брожек

ДАРОМ[1]

Ви, що привикли учитися даром і нас учить даром,
І будувати доми, одурисвітів улії, даром,
І правосуддя святого правицю підмазувать даром,
І королівські укази топтати без боязні даром,
Ще й у старців заповіти і спадки видурювать даром;
Ви, що народну мораль і спокій каламутите даром;
Підступи строїте — не за заплату, крий боже! — а даром,
Скоро лиш в носі вам запах ще більшого зиску закрутить,
Даром співаєте й даром доводите тих до ридання,
Що їх прехитрими штуками гоните з давніх осідків;
Ви, що годиться вам даром дітей у батьків відбирати, —
Вас я благаю сердечно, шановнії слуги Ісуса,

Спільники щасні і новії божища глупого віку,—
Щоб раз убійства та війни забралися з нашого краю,
Ви, що все робите даром, від нас забирайтеся даром!

---

[1] Ксьондз Ян Брожек (Broscius) — професор Краківської академії, славний польський математик XVII в., прихильник поглядів Коперника і Галілея, був автором найострішої в тім віці в Польщі сатири на єзуїтів п[ід] з[аголовком] «Gratis plebanski», 1625). За три перші випуски того трактату, видані безіменно, засуджено друкаря на смерть, але єзуїти «відпросили» його; четвертої частини, написаної по-латині, Брожек не посмів друкувати, та вона заховалася в численних рукописах. Вона кінчиться невеличкою латинською віршею, що має титул «Gratis», нав'язуючи до єзуїтської перехвалки, що вони навчають даром. Подаю тут майже дослівний переклад цієї вірші.

ІЗ ЧЕСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Ярослав Врхліцький

ПИТАННЯ

Сам, з мрій дружиною, поет в житті вандрує.
В що вірить, ждать чого? Таж духів вже нема!
Не ангелів се лет у воздусі хвилює,
Листочків зв'ялих шум весь слух його пройма!

Вже не клубиться мла в такі чарівні стати,
Як ті, що Макбету перебігали путь,
І з хвиль русалка вже не хоче виринати,
І гноми в надрах скал жил срібних не кують.

Пустий, мертвий сей світ; у самолюбства строю
Проходжуєся смерть; мороз в нім кров стина;
І мучиться душа над загадков важкою:
Будущино, в чім є поезія твоя?

ОДПОВІДЬ

В руках робучих є, що творять власну долю,
В крилах історії, що вихром все летять,
І в шумах лісових, і в бурхаючім морю,
В любові женщини, і в усміху дитят.

У всім, що тиснеться до жизні, до простору,
В тиші, з котрої вам пливе вітхнення звук,
У ранах, в боротьбі, в огні святого спору,
І в поцілуях уст, і в дружнім стиску рук.

В сльозі, що перлою пливе з лиця блідого,
І в праведнім гніві, і в вольних поривах,

Ба, і в бажанні тім мрійного духу твого,
Що тужить по старих, минулих, темних снах.

Ні! Час щезати їм! Проч з ними! Вже на полю
Новий зійшов засів,— тож проч стерню повік!
Таж з праці людської, з радості, і з болю
Правдивий трисне спів, бо — дійсний чоловік.

МОНАХ ДРІМАЄ

Що співи поважні в понурому хорі
Вже зносяться 'д горі,
Що братчиків купка його дожидає,—
Він, бідний, не знає.

Що морщить ігумен мохнаті бровиська
І гнів в оці блиска,
Бо той, що днесь прім мав, ще й досі дрімає,—
Він, бідний, не знає.

Щось ніжно так гладить лице його й очі,
Мов коси дівочі...
Роса, мов на квітах пахучих іграє,—
Та що се? — не знає.

Тьфу! Сон це поганий! Недогар проклятий
Гріха дотлівае...
Но що з тими снами життя він утратив,—
Він, бідний, не знає.

Написано в році 1885, друковано тоді ж у часописі «Зоря», ч. 18, ст. 209, п[ід] з[аголовком] «Дрімаючий монах».

Сватоплук Чех

СКРИПАЧ

Вмер старий скрипач;
Роду не покинув,
Лиш лишив громаді
Скрипку і дитину.

Як звичай велить,
Все майно списали,
Колисать дитину
Бабу напитали.

Навіть на колисці
З уряду печать,—
О дитя ж хай дбає
Божа благодать.

То дитя бабуся
Теж здала на бога,
А сама заснула
На печі небога.

Аж нараз опівніч
Схопилась: хатину
Освітило світло
Місячне, як в днину.

Ах, а при колисці —
Аж обхопив страх! —
Там скрипач старий
З скрипкою в руках.

Над дитя схилившись,
Смиком потягає,
Тихо, м'яко скрипка
Мов квилить-ридає.

«Ангелику мій,
Відкрий оченята,
Срібним голосочком
Озовись до тата!

Я тебе не лишу!
З голоду, як я,
Згибла б ти тут швидко,
Донечко моя.

В бурю від порога
Гнали б тебе в світ —
Ох, бо серце людське
Зимнее, як лід!

А хоч в злото, шовки
Вдягнуть у рясні,
Та зате затопчуть
Душу у багні.

Ти ж ходи зі мною!
В небеса полинем,
На рожевій хмарі
Сядем, відпочинем.

І глядітимемо
На ту землю з раю,—
Пісеньок чудових
Я тобі заграю.

В снах чарівних, любих
Будуть все нам сниться
Зорі золотії,
Ангеляток лиця!»

І дитя цілує...
«Хрест святий при нас!» —
Скрикнула бабуся,—
Привид щез ураз.

Смотрить місяць з вікна,
Шелестить ялиця;
Знов бабуся спить,—
Гарне щось їй сниться.

Рано вийт прийшов,
Випивши чарчину,
А стара колише
Неживу дитину.

Скрипки теж нема!
От і всі до баби:
«Де добро громадське?»
На стару бий-забий!

Що вона толкує,
Що клянесь без міри,
«Казку кажеш, бабо!»
І не ймуть їй віри.

Заридала баба:
«Гей, вже світ кінчиться!
Вже й тому не вірять,
Що старому сниться!»

Писано в грудні 1885 р.,
друковано в часописі «Зоря»...

Ян Неруда

ЗАКОН НАД ЗАКОНИ

У зорях небесних великий закон
Написаний золотолитий,
Закон над закони: с в і й р і д н и й к р а й
Н а д в с е т и п о в и н е н л ю б и т и.

Таж кожна планета зна сонце своє,
Що к собі її притягає,
І кожна велика сім'я звіздяна
Також вітчину свою знає,

Тому-то комета так блудить і б'ється
В просторі від краю до краю,
Бо кинені в безмір атоми назад
В вітчину свою стежки шукають.

Елішка Красногорська

ОЙ, ВИ ЛАСТІВОЧКИ!

«Ой, ви ластівочки легкокрилі!
Як вам, вольним, весело
Покидати гнізда свої милі,
Скоро літо геть уйшло.

Скоро осінь зимним вітром свище,
Скоро в'яне тужний гай,
Летите ви, як те в гаю листя,
В нову весну, в новий рай.

Ви, небесні путниці, о много
Щасливіші від людей!
Літо згибло — глядите нового,
Кращих дворів, ніж оцей.

Там на юзі вас гостить багата,
Гріє краща сторона,
Коли в нас під снігом гнеться хата,
У мороз тріщить вона.

Щастя мати дві тепленькі хаті
І однако їх любить!
Коб то нам, о ластівки крилаті,
Щастя того ще дожить!»

Глянь, аж ластівка одна злетіла
Від сестер — це що за знак?
На гіллячці проти хлопця сіла
І йому щебече так:

«Не кажи так! Краща доля ваша:
Грунт, що ти на нім, є твій!
Як Вкраїну бурі-лиха страшать,
Можеш бути вірним їй.

Жадна сила гнать тебе не сміє
З вітчини в потрібний день;
В бурю, студінь все її огріє
Твого серденька вогень.

Коли край твій рідний тисне горе,
Ти його не відіпхни,
Як та ластівка, що ген за море
Відлітає восени».

Стрепенулись її крильця дужі,
І фурнула сестрам вслід.
Хлопець вже не чув морозу-стужі,
В серці інший жар горить.

«Не покину я тебе ніколи,
Рідний, милий краю мій,
Хоч мороз зціпить твої роздоли,
Згасне сонце в тьмі хмарній.

Не покину тя, Вкраїно-нене,
Хоч ти лють морозить кров!
Верне яр твою і тьму прожене
Твоїх діточок любов.

Хай у стократ кращий край за море
Ластівки собі летять,
А я в рідним радощі і горе
Непохитно знести рад».

1891

Йозеф Сватоплук Махар

ГУСОВА МАТИ

Так бачу ось тебе! Світличка скромненька,
Яка по селах ще й тепер буває,
На лавці жіночка сидить край коминка,
І до вікна в задумі поглядає.

Рідке волосся вже вкриває висхлу скрань,
Постаріло лице з турботи й праці,
Вниз гнеться зір м'який і не горить, як грань,
А сяє тихим блиском резигнації.

На лоні рученьки зложила зціплені,
А в нім життя ворушиться новеє;
І думи ясні, мов мольбою скріплені,
Що було й буде, все ведуть попереч неї.

Свій шлюбний бачить день. В неділю се було,
На небі миготіли вже зірниці.
Танок під липою... Весілля прогуло...
І з мужем вперше йшла тут до світлиці.

Ішла заквітчана. В долоні крепкий муж
Стискав її горючу руку нині.
А жар будущих хвиль з обох тих юних душ
Лив рум'янець на личенька невинні.

В дверях спинилися, і сум якийсь, і страх
Перед незвісним враз притьмив душі
бажання:
Се крок грядущих днів у темних тих кутах
Лунав, неначе тихе зітхання.

З благанням, з вірою зложила руки враз,
Палкі уста молитву прошептали;
Внизу пищав кларнет, гудів поважно бас,
Дівчата ще весільної співали.

І бачить довгий ряд днів, місяців і літ
Те сіре, одностайне пасмо;
І з ними плив отак її маленький світ
Без наглих бур і втіх, повільно, ясно.

При праці полевій огрубли руки їй,
Чоло поморщилось, лице змарніло;
В хазяйській праці тій знайшла собі спокій.
І бог благословив їх кожде діло.

А літнім вечором на лавці край воріт
В кружку жінок сідала; говорили
Про простий побут свій і про далекий світ,
Що з нього вісті тут аж доходили.

Як цісар велично женився четвертий раз.
Яку нова цариця силу має:
Підкови гне, в трубу закрутить срібний ваз,
І стіл ударом п'ястука ламає.

Побожний цісар є, костел, бач, змурував,
Його вежа самою міддю крита;
Сюди з Німеччини велично дарував,
Обрус Вероніки, рам'я святого Віта.

В недільний день, коли блискучий сонця пруг
В світлицю лив мов золоту обнову,
Сідали до стола вона й коханий друг,
Про боже слово ведучи розмову.

Їй любий був сівач, що брав зерно з сівні
І сіяв: лиш одно зерно з насіння того
В ріллі сховалося і парості буйні
Пустило, й пташки в них хвалу давали богу.

Їй в серці жаль чомусь було того зе́рна
Гірчичного зерняточка дрібного,
Що вмерти мусило, щоб парість та буйна
З сторичним плодом вибуяла з нього.

Життя Марії теж любила. Бачила
Її, дівча чорняве, карооке,
Сільське, простеньке, та посольством ангела
Підняте в небо ясне та високе.

І бачила її як матір. З нею враз
Всі втіхи матері переживала.
Лиш на Голгофі біль її душею тряс:
«Чом, боже, скорше мати не сконала?»

І йшов так довгий ряд днів, місяців і літ,
Те сіре, одностайне пасмо;
І з ними тихо плив її маленький світ
Без наглих бур і втіх, спокійно, ясно.

Часом на шлюб ішла до свояків своїх,
На погріб, до хреста,— лиш в неї в хаті
Було так пусто: тут не чувсь дитячий сміх,
Плач, тупіт ноженят. Немов по страті

Стискалось серце їй, коли осінній дух
Став на безплодне подихати тіло,
Черствіли руки, зрід волосся темний пух,
Запали груди, личко пожовтіло.

Та змилувався бог, як у Святім письмі
Над Сарою: живе її дитина!
Це буде пізній цвіт в осінній борозні,
Її надія і любов єдина.

Це, певно, буде син. Що богом даний нам,
То й ми його дамо на жертву богу;
У слід хрестителя хай зветься він Іван,
Що простував перед Христом дорогу.

Хай богу служить він, щоб з уст його плило
Святеє слово, всім потіха в тьмі ворожій.
Парафію візьме, і все його село
В нім батька чтитиме. При службі божій

За батька й матір він положить жертви
часть;
Прийме Христос у руки преласкаві

І тим двом душенькам із милосердя дасть
Куточок у своїй небесній славі.

Хай вдасться в неї він, не нинішню,— з тих літ,
Коли в лиці цвіт юності розцвівся!
Ті ж карі очі, той волосся темний спліт,
Що над чолом їй кучерями вився.

ОРІАНДА [1]

...і ось великий князь команду втратив
над флотою, й сюди, до Оріанди,
Послав його цар-батюшка сердитий.
Бо грішні плани пріли в сивім лобі
великокняжім дядька Костянтина,
дух бунту жив у велетенськім тілі:
ходив на бездоріжжя, бідолаха,
і, царська парість, слухав нігілістів.
Що повну кару царський гнів на нього
не кинув, се тому, що добрий був
наш батюшка і правий чоловік:
судив, і милував, і ждав покути
й поправи...
А голубчик наш сидить
у Оріанді, відбира листи,
розписує таємні маніфести;
його посланець їздить з повним міхом
із Ялти в Севастополь; гордо морщить
чоло великий князь і злобно блиска
своїм орлиним, недослідним зором.
Аж збулася судьба. Стоїть так раз
наш Костянтин Миколович і жде,
як звичай мав, посланця з Петербурга;

[1] Оріанда, розкішна місцевість у Криму, близько Ялти, де містяться палати російських великих князів. Сими днями в газетах була відомість, що там знайдено таємну друкарню і склад заборонених книжок та революційних прокламацій. Оріанда має вже з цього погляду свою легенду,— доказом отсей прегарний вірш Й. С. Махара, написаний ще 1899 р. і поміщений у його поетичній збірці Výlet na Krym, v Praze, 1900, стор. 103—106.

поела нема й нема; та їде в трикінь
сухий англієць у клітчастих шатах,
крізь окуляри загляда в червону
свою книжчину й глипає кругом цікаво,
от, як то вже ті англічани вміють.
Велить спиниться, мов чужий к чужому,
йде до великого князя — лиш моргнув тайно.
Це нігіліст був — шепнув два-три слова,
що все пропало, схоплений посланець,
що в Оріанду з цілим почтом їде
сам комендант із «третього відділу»,—
вклонився, в трійку сів, поїхав далі.

Великий князь щодуху завернувся,
ось по цих сходах скочив довгим кроком,
вбіг в кабінет: стіл, скрині відчиняє,
паперів тиск із них на землю горне,
з ламп керосином бух — і черк сірничку...

І вийшов, і у парк; де перш стояв,
там знов стає, назад схрестивши руки.
І жде. Аж, бач, іде той генерал
в цивільнім одязі, що й не пізнати.
«Куди?» — великий князь до нього гримне.
«Тут, в Оріанду, з царського наказу».—
«Сюди йди, рабе!» — і кивнув до сходів.

В тій хвилі вибух золотий язик
на рівний дах, вискакували інші
в плащах чорнявих вікнами й тяглися
до неба вверх — палає Оріанда.

Великий князь сміється, що аж очі
слізьми заходять, і ще й підганяє
жандарські душі: «Йдіть, голубчики!
Що стали? Ах, раби ліниві, так
сповняєте царя свойого волю?
Та й ще при мні, государевім вуйку?
Розжалуєм! Сибір на вас, собаки!»
Так кпив...
Тоді лишилось з Оріанди
те, що тут бачимо...

Поводир грубий,
Професор у якійсь московській школі,
піт утирав.
Тим стінам окоптілим
була блакить за стелю. Обгорілі
стовпи лежали під ногами нам.
Вирізувані платви теж гнили тут.
Мітлисті трави виростали в шпарах
мозайкових помостів зал, а в дірах
у мурі ріс розхідник та стирчала
солома з гороб'ячих гнізд...

ЛІТОМ ЧЕРЕЗ ГАЛИЧИНУ

(З ЦИКЛУ ПОЕЗІЙ «VÝLET NA KRYM»)

I

..... Край
Мигоче попри тебе;
Журливо якось висить понад ним
Зеленувате небо.

Різкії обриси, та лагодить
Їх барв гармонія пречиста,—
Здається се пейзаж якогось
Із тридцятих років артиста.

Міста, пасовиська, ліси,
Поля, мочари, де-де гірка —
Один усюди краєвид:
Запалий, рівний, як талірка.

Весь край — широка рівнина,
Мов кожда п'ядь землі ось тої
Боїться вискочить якимсь горбком
Із низини плоскої.

І мчиться поїзд... Сумовитий край
Раз в раз мигоче попри тебе;
Над ним півкулею тісною нависа
Зеленувате небо.

II

Мов ряд старих общипаних курок,
Що знай біду висиджують на гною,
Стоять громади бідолашних хат
В фаталістичному спокою.

З соломи й глини зліплені вони,
Солома криє їх прогнила,
Зівають дірами стінки,
А кожда в інший бік похила.

Лиш жовтих соняшників колісця,
Високих і ярких, немов із злота,
Глядять так гордо гостю до лиця —
Болюче — недоладная пишнота.
Під розваленим плотом пес худий
Протяжно виє десь на поле —
Одно село, як друге, все таке ж,
Те саме всюди горе голе.

III

На полі купи бузьків бачив я
Усюди між робучою юрбою,
В приязному сусідстві з людом сим
Живуть в безпечному спокою.
І бачив я при праці люд отой,
І бачив те німе горе:
І жінка й мати тягнуть плуг,
Дитина на межі, муж оре.
Про що читав колись, тепер грізне
Очима власними тут бачу...

Карел Гавлічек-Боровський

КАРЕЛ ГАВЛІЧЕК-БОРОВСЬКИЙ

ЖИТТЄПИСНИЙ НАРИС

Карел Гавлічек-Боровський уродився д[ня] 21 жовтня 1821 р. в Борові Руднім близько міста Іглави. В Іглаві він ходив до початкової школи, яку 1831 р. скінчив у Німецькім Броді. Там же він скінчив і шестикласову гімназію і восени 1838 р. прибув до Праги і записався на т[ак] зв[ану] «філософію». Скінчивши дволітній курс тої філософії (те, що теперішні 7 і 8 кл. гімназіальні), він 1840 р. вступив до духовної семінарії в Празі. Його біографи догадуються, що до сього кроку спонукала його не тільки глибока релігійність, виплекана в його душі його опікуном, вікарієм Яном Броужком у Борові — про нього він з щирим чуттям згадує в «Тірольських елегіях», — але також надія, що на становищі душпастиря буде міг спокійно працювати над просвітою чеського народу і на полі чеського письменства[1]. Сей другий мотив певно правдивий; щодо першого треба сильно сумніватися, маючи на увазі, прим[іром], свідоцтво тодішнього шкільного товариша Гавлічкового Габлера, який подає, що вже на філософії Гавлічек був зовсім підготований до того, щоб зробитися видним чеським письменником, і обік шкільних предметів студіював дуже пильно історію, мову і літературу чеську, мови і літератури інших слов'ян, а також слов'янську народну поезію[2].

Експеримент з духовною семінарією грунтовно не вдався Гавлічкові: сумніви, які вже й давніше будилися

[1] Дивись Básnické spisy Karla Havlička, spořadal Ladislav Quis. V Praze, 1898, вступ., стор. XXII.

[2] Dr. V. Gabler, K. Havliček, Některé vzpominky. (Osvěta, 1896, стор. 957).

в його душі, тут вибуяли над сподівання сильно. Він додумався по тяжких душевних боях до цілковитої негації релігійної догми; сей його погляд не лишився тайною для його настоятелів, і по однорічнім побуті в семінарії його виключено з неї в хвилі, коли в його душі вже дозріла була постанова покинути її зовсім.

Опинившися на волі, Гавлічек не покинув студій, хоча задля браку фондів не міг учащати до університету. Літом 1842 р. він обійшов пішки значну часть Чехії, а потім з двома поляками, студентами Празького університету, помандрував через Моравію і Шлеско до Галичини, побув кілька неділь у Татрах, а відси через край словаків вернув назад до Праги.

Ті подорожі показали Гавлічкові доочне сумний стан чеського народу в різних сторонах. Не забуваймо, що простий народ усюди тоді робив панщину, інтелігенція переважно була бюрократична, винародовлена і також тягла важку тачку життя, яка не позволяла їй думати про якісь вищі ідеальніші справи. Невелика горстка патріотів по більших містах, а особливо в Празі, не виявляла також ані такої сили, ані такої діяльності, якої було б потрібно. Чи ж диво, що, поглядаючи з вершка Шумавських гір на Чехи, з одного, і на німецький край, з другого боку, Гавлічек мимоволі подумав: «Умирає наш народ! Наше сонце тоне в Німеччині!» І ся розпучлива думка була зародом одної з перших його поезій «Думки на Бательовськім версі», що, почата 1841 р., була викінчена геть пізніше, в Москві.

Не маючи з чого вдержатися в Празі, Гавлічек увосени 1842 р. прийняв зроблене йому (за посередництвом Шафарика) предложення московського професора Погодіна — приїхати до Москви і обняти виховання його дітей. Справа налагодилась, і, одержавши паспорт та гроші на дорогу, Гавлічек виїхав до Росії. По дорозі він зупинився на кілька неділь у Львові, де був гостем професора Запа, приятеля наших письменників Головацького та Вагилевича. Гавлічек пильно придивлявся галицьким відносинам; інтересно, що вже тоді він завважив тут у сферах, з якими міг зіткнутися у Запа, зароди дивоглядного «москвофільства», що било поклони перед російським царем і російськими чиновниками. На основі тих вражень він написав 1844 р. в Москві ось яку їдку епіграму:

ПАТРОНИ ГАЛИЧИНИ

Від бога маю пісок і вовків,
Від Казіміра шляхту і жидів,
Від Франца єзуїтів і швабів,
Микола дасть мені чини й чиновників.

Зі Львова через Київ поїхав Гавлічек до Москви, де опинився 5 січня 1843 р. В його призначенні тим часом зайшла деяка переміна: Погодін, що виписав його з Праги для власних дітей, відступив його своєму товаришеві по університету, звісному слов'янофілові професору Шевирьову. Місце, мабуть, не дуже було добре, бо Гавлічек не видержав тут більше, як один рік, невважаючи на те, що в Москві знайшов не одно таке, що могло притягати його. Годиться згадати, що в своїх листах із Москви він з великим признанням згадує про нашого земляка Бодянського, що тоді був професором Московського університету. В російській літературі стояла тоді в зеніті звізда геніального українця Миколи Гоголя: Гавлічек з захватом читав його твори і переклав на чеське не тільки деякі його менші оповідання, але також великий його архітвір — «Мертві душі».

Побут у Росії мав на Гавлічка великий вплив. «Його погляди,— пише д. Квіс (Básnické Spisy, стор. XXIV—XXV),— відразу розширилися. Придивляючись і порівнюючи, він тільки тепер вповні зрозумів дрібноту тодішніх чеських відносин і змагань, відчув цілу народну, політичну і літературну чеську мізерію. В його душі дозрівала постанова — взятися до направи, і він шукав стежки, як би дійти до того. Але й Росія розчарувала його — не так народ, але вищі верстви; йому збрид деспотизм царя Миколи, і його давніші всеслов'янські ідеали розвіялись». Те, що д. Квіс евфемістично називає «всеслов'янськими ідеалами», ми назвемо трохи інакше: се було те так загальне у дрібних слов'янських народів і так натуральне в їх положенні «москвофільство», яке й досі не перестало грати дуже видної ролі в житті Слов'янщини. Що Гавлічек їхав до Росії з рожевими надіями, сього йому, 20-літньому парубкові, ніхто не візьме за зле; але те, що чари того «москвофільства» могли в його душі розвіятись протягом одного року, мусимо вважати несумнівним доказом його незвичайно здорової душі, незвичайно бистрої обсерваційї і незвичайно вразливого морального почуття. Інші, більш грубошкірі слов'яни потребували довгих літ, щоб дійти

до такого просвітлення, а багато, багато їх не доходить до нього й зовсім ніколи...

Про свій важкий душевний стан у Росії писав Гавлічек із Москви до свого приятеля Клейзара д[ня] 27 падолиста 1844 р. ось що: «Коли б ти, старий брате, міг хоч трохи заглянути мені до серця і до мізку, який там страшний нелад, яка буря! З усіх боків сиплються на мене прикрості, як із дірявого решета. Про деякі я вже згадував Вам у попередніх листах, а деякі такі тоненькі і делікатні, що й не видержали би проїздки відси до Градця (очевидно, Гавлічек натякає на загально практикований тоді в Росії звичай отвирання на пошті листів, особливо заграничних). Та правда в тім, що навіть мої чотиригранні крижі мають їх задосить. От тим-то прошу у Вас деякої потіхи після власного розуму, як би Ви самі найліпше міркували трохи потішити та розвеселити засумованого чоловіка. Тільки випрошую собі всі потіхи християнські, а особливо божеські і т. д., бо вони не дуже трапляють мені до духу і до думки. І не вважайте на те, що весело і жартливо прошу такої потіхи: с е в ж е м о я т а к а в д а ч а, щ о в г р и з о т а х н е м о ж у г о в о р и т и і н а к ш е, я к ж а р т о м, б о в сміху найліпше боротися з ними. Находять на мене хвилі, яких би я не бажав ані жадному псу, ані єзуїту; не можу нічого робити, нічого як слід думати і маю нападки та задуми гайдамацькі («šnophounska від нім. Schnapphahn)[1], як ось: пристати до війська, що воює на Кавказі, зробитися розбійником у Туреччині, їхати до Америки, жити весь вік у Фінляндії і боротися з медведями, їхати як російський піп до Китаю і навертати на християнську віру, жити весь вік де-будь у Татрах або навіть зробитися монахом на Афоні» (L. Quis, Básnické Spisy, XXXIII).

Молода, гаряча душа рвалася до діла, тим гарячіше, чим менше поля давала для нього сумна дійсність. Такі хвилі болючого напруження — се огонь, у якім псуються слабі натури, але гартуються сильні. Гавлічек вийшов із сеї проби загартованим. У Москві постали перші його літературні плани. Досі він писав вірші принагідно, не думаючи про літературну діяльність. Тепер 21-літній парубок почуває в собі силу і покликання бути борцем за права рідного народу, працювати над його подвигнен-

[1] Розбишака *(нім.)*.— *Ред.*

ням. Особиста вдача, а потрохи й обставини, наткнули його на популярний тоді в Чехії рід письменства — епіграм. Та коли давніші чеські епіграми були невинною, більш або менше дотепною забавкою, звичайно на літературні або якісь загальнолюдські теми, Гавлічек виковує з них «ігли, шпильки, списи та кулі для війни з глупотою і злобою» (див. Básnické Spisy, 116). Всею душею відданий інтересам чеського народу, він звертає свої епіграми проти католицько-єзуїтського обскурантизму, проти бюрократичного абсолютизму і проти малодушності та вузько партійного засліплення власних земляків. Ті епіграми він опрацьовує старанно і пересилає в листах своїм знайомим у Австрії. В його голові постає план видати їх окремою книжечкою, але план сей не доходить до виконання. Надто в Москві Гавлічек викінчує деякі давніше порозпочинані поетичні твори: «Думку на Бательовському версі», а під свіжими враженнями російського деспотизму в його голові постає думка — вжити літописного оповідання про заведення християнства на Русі як канви для сатиричного змалювання того деспотизму. Чи приступив Гавлічек зараз до виконання сього плану — не знаємо.

Літом 1844 р. Гавлічек виїхав із Москви і через Вільно, Варшаву і Вроцлав вернув до Чехії. На разі жив якийсь час дома, в Німецькім Броді, здається, без ніякого певного заняття. Він брав живу участь у товариськім житті, заснував аматорський театр і сам виступав на його сцені. Разом з тим не покидав пера: тут написані були, крім поменших віршованих творів, також прозові «Образи з Росії». Довший час задержала його тут любовна історія: він закохався в одній панночці і бажав одружитися з нею, але її отець не хотів віддати дочки за бездомного бурлаку і недовареного студента. В жовтні 1845 р. Гавлічек покинув Німецький Брод і подався до Праги з сильною постановою — віддатися літературній праці. В останнім числі тижневика «Česká Včela» з р. 1845 вийшла перша його критична стаття, що відразу звернула на нього загальну увагу, а з новим роком 1846 він обняв редакцію газети «Pražské Noviny» і її літературної прилоги «Česká Včela». Його плани на чисто літературну діяльність завели його на властиве йому поле і зробили його журналістом. На тім становищі Гавлічек зробив дуже багато. «Pražské Noviny» під його редакцією в часах найтяжчого абсолютизму були для чеського народу правдивою школою вільніших думок

і політичного мислення. Гавлічек уживав задля сеї мети найрізніших способів, щоб обійти чуйність цензури. «В ту пору,— пише проф. Леже,— на деннім порядку було питання ірландське. Гавлічек раз у раз малював нужду ірландців і їх боротьбу з англічанами. Вся Чехія розуміла його, і ірландське бойове гасло «ріпіль» (repeal — усунення, звалення підданства) зробилося бойовим гаслом чеських патріотів. Гавлічек обняв у Празі таку саму ролю, як Кошут у Пешті або Гай у Загребі»[1].

Не диво, що коли 1848 р. упали пута абсолютизму, Гавлічек був одним із найпопулярніших людей у Чехії. Зараз у марті він покинув редакцію «Pražských Novin» і заснував свій власний орган «Národní Noviny», що від першого числа здобув собі величезну популярність у цілім краю. День перед виходом першого числа сього часопису Гавлічек оженився з тою самою Юлією, якій присвячена його гарна поезійка «Моя зірка». В маю відбув Гавлічек подорож до Галичини і Загреба, щоб позискати поляків і сербо-хорватів для прислання делегатів на перший слов'янський з'їзд до Праги. Гавлічек належав до організаторів того з'їзду і гостро виступав против реакційних та поліцейських замахів правительства, що силкувалося попхнути чехів на нелегальну дорогу, щоб потім силою оружжя здушити їх національні змагання. Завдяки деяким нерозважним полякам та росіянинові Бакунінові таки вдалось довести до розрухів. Віндішгрец збомбардував Прагу, розігнав слов'янський з'їзд, а Гавлічек д[ня] 8 липня був арештований. Вся Чехія загула обуренням при сій звістці, і міністер Піллерсдорф велів зараз випустити його. Д[ня] 12 липня Гавлічек вийшов із тюрми, а д[ня] 3 при виборах до законодатного сейму віденського його вибрано в п'ятьох округах нараз.

Але парламентарним героєм Гавлічек не зробився, в сеймі не відіграв видної ролі, тим більше, що чеська делегація вже в вересні покинула Відень. По збомбардуванню Відня, бачачи, що реакція бере верх, і стративши надію на успіх австрійського парламентаризму, Гавлічек (д[ня] 16 грудня) зложив мандат і вернув до редакційного столика, щоб далі вести одиноку, важку боротьбу зброєю духу. Але ся боротьба була тепер безмірно важка. В січні

[1] La grande encyclopédie, Paris. Lamirault, т. XIX, стор. 944, стаття проф. Леже про Гавлічка.

1849 р. Гавлічек обік «Národnich Novin» засновує гумористичний додаток «Šotek», де публікує між іншим і дещо із своїх епіграм. Але цензура не дала дихати тій газетці. Для самого Гавлічка швидко починається ряд політичних процесів. За критику октройованої конституції з 4 марта 1849 його оскаржено і поставлено перед судом присяглих у Празі, але присяглі д[ня] 13 квітня увільнили його. Та вже д[ня] 9 мая уряд без суду завісив Гавлічкові «Národni Novinу» на 15 день, а 18 січня 1850 р. газету заборонено зовсім і Гавлічкові велено забратися геть із Праги.

Він не зложив оружжя. Переселившися до Кутної Гори (Kuttenberg), він почав там від 8 мая 1850 р. видавати в неозначених речинцях газетку «Slovan», у якому широко розвивав свої погляди на способи здвигнення народного життя і боротьби з реакцією. «Slovan» — дуже оригінальна поява в чеській журналістиці: газета без співробітників; майже все в ній писав сам Гавлічек. Крім того, він видав у маї 1851 р. окремою книжкою збірку своїх статей, друкованих у «Národnich Novinach» п[ід] з[аголовком] «Duch Národnich Novin», а в липні того ж року випустив другу книжку, збірку своїх статей із «Slovana» п[ід] з[аголовком] «Epištoly kutnohorské». Ся книжка мала нечуваний досі у чехів успіх; перше видання розійшлося протягом тижня і треба було приступити до другого. Розуміється, що для реакційного правительства се було сіллю в оці; на «Slovana» посипалися остороги; рівночасно виточено Гавлічкові новий процес. Д[ня] 14 серпня 1851 р. «Slovan» був заборонений; д[ня] 12 падолиста Гавлічек ставав перед судом присяглих у Кутній Горі і був знов оправданий. Не можучи дати собі ради з небезпечним журналістом, міністр Бах велів ухопити його без суду і заперти в кріпості. Ніччю д[ня] 16 грудня Гавлічка арештували, посадили на бричку і повезли; д[ня] 22 грудня він станув на місці свого призначення — в Бріксені в південнім Тіролі. Д[ня] 31 того самого місяця була формально скасована та сама октройована конституція, з якою воював Гавлічек, і почалась доба явного абсолютизму.

Доба політичної, публіцистичної боротьби для Гавлічка скінчилася; почався довголітній мартирологій тюремного життя. Правда, його жінка Юлія з маленькою донечкою Зденкою приїхала за ним до Бріксена (в маї 1852 р.); їй позволено жити в місті і видатися від часу до часу з в'яз-

нем. Гавлічек швидко віднайшов еластичність свого духу після важкого удару. В тюрмі, серед самоти тихої келії, віджила його поетична творчість. Тут постали найкращі його поеми, найкоштовніший заповіт полишений ним чеському народові: «Тірольські елегії», «Цар Лаврін» і «Хрещення св. Владимира». Списуючи крадькома ті твори в своїй келії, Гавлічек крадькома передавав їх жінці, а вона посилала їх до рідного краю, де вони летом блискавки розходилися в тисячних відписах, вивучувалися напам'ять, будили дух і завзяття в народі.

Першою такою ластівкою були «Тірольські елегії», що були звісні в Чехії вже при кінці 1852 р. Здається, що майже рівночасно з ними прийшли до Чехії деякі частини «Хрещення св. Владимира», бо в жовтні 1853 р. прийшло до заряду бріксенської кріпості донесення, що Гавлічек висилає з Бріксена до своїх знайомих вірші, надихані атеїстичним і республіканським духом. В Гавлічковій келії зроблено ревізію і його самого потягнено до судової одвічальності. Перед судом Гавлічек признав, що ще 1842 р., бувши в Москві і прочитуючи стару руську літопись, думав був зробити царя Владимира героєм жартливої поеми; тоді ж він і написав декілька віршів із тої поеми, але в них не було ніякого натяку на теперішність.

Та, невважаючи на судові і поліційні пошукування, Гавлічек пильно працював над поемою. На жаль, докінчити її у нього не стало сили. Цілість мала обіймати 12 пісень, значить, дві пісні лишились ненаписані. Одна мала мати титул «Битва»; її змістом мав бути диспут між греками і латинниками за те, чия віра ліпша, а диспут мав кінчитися бійкою, в якій верх узяли б то греки. А остання пісня п[ід] з[аголовком] «Хрещення» мала довести все до радісного кінця.

Чимраз сумніше, важче складалося Гавлічкове життя на вигнанні, та він не піддавався турботі. Вірний своєму давньому звичаєві — заглушувати своє горе сміхом, — він, не скінчивши поеми про Володимира, взявся до іншої праці. Між творами німецького письменника М. Гартмана він знайшов переповідку ірландського народного оповідання про царя з ослячими вухами. Ся парість прастарої казки про Мідаса, широко розповсюдженої у різних народів (про се дивись: М. Драгоманов. Розвідки про укр[аїнську] народну словесність і письменство, т. II, Львів, 1900, стор. 167—172), сподобалась йому так, що він переклав

Гартманів текст на чеську мову, а потім узявся перетоплювати його так, щоб прищепити тему, не зміняючи її ірландської основи, до чеського національного грунту. Так постала гумористична балада «Цар Лаврін», написана в липні і серпні 1854 року. Рівночасно з сим твором Гавлічкові в голові укладався план іншої поетичної праці. «Задумав я написати,— оповідає він у листі до одного знайомого,— більший цикл поезій різного розміру, що творили б одну цілість, а їх темою були би думки про останні річі чоловіка; тут завдам собі праці підперти святу теологію в її теорії безсмертності — головно з хімічного становища. Спосіб мого трактування пізнаєте легко з двох частин, які Вам тут подаю для проби. Думка в мене — довести людей до сміху над тим, чого звичайно бояться, а бодай про що не радо слухають» (L. Quis, op. cit., LXXIV). Сі дві частини — се прекрасні поезії «Вічне життя» і «Гріб». На жаль, цілого циклу Гавлічек не викінчив, а оці дві частини лишилися його останнім поетичним словом.

Д[ня] 29 вересня жінка Гавлічкова з дитиною була змушена покинути Бріксен і вернути до Чехії. Се був останній, мабуть, чи не найтяжчий удар для письменника. Він занімів; його сміх, що досі золотив йому роки неволі, загас. Його здоров'я було підкопане; одинокий, забутий земляками, він, видимо, почав хилитися до могили, незважаючи на те, що йому було ледве 33 роки. Аж ось у марті 1855 року нараз прийшло з Відня розпорядження — випустити його на волю і відвезти назад до Чехії. Ми не знаємо, з яким чуттям, з якими надіями вертав Гавлічек до рідного краю; він не знав, що ся ласка — то була ласка катів. На границі чеського краю він довідався, що його кохана дружина Юлія перед десятьма днями вмерла.

Незламний борець був зламаний. Останній рік його життя — то було повільне конання. Д[ня] 29 липня 1856 р. він умер у Празі, оплакуваний цілим чеським народом.

Гавлічек яко публіцист і політик, як борець за права народні і керманич народної думки має велике історичне значення. Його погляди не пережилися досі і без сумніву ввійдуть у підвалини нового, щиро людового руху, який повинен прийти на зміну теперішніх формально-патріотичних і з соціального погляду буржуазно-бюрократичних чеських партій. Яко поет не має Гавлічек нічого спільного з пануючим у першій половині XIX в. в слов'янщині романтизмом. Навпаки, його поезію і прозу можна вва-

жати щирим противенством романтизму. Він спокійний, тверезий, ясний; розум вповні панує у нього над чуттям; сентиментальності ані сліду; зате все і всюди готовість до боротьби з темнотою, туманенням, пересадою і догмою. З натури своєї він сатирик, і на тім полі він безперечно один із найбільших світочів слов'янщини. Його сатира — наскрізь новочасна, майже діаметрально суперечна тому розумінню сатири, яке при кінці XVIII в. голосив Красіцький у звіснім двостиху:

Satyra prawdę mówi, błędów się wyrzeka,
Wielbi urząd, czci króla, lecz karci człowieka[1].

Гавлічкова сатира, навпаки, велить нам зі співчуттям дивитися на людську одиницю, але звертає своє вістря проти певних пануючих ідей і інституцій, які роблять людей такими чи іншими зовсім незалежно від їх волі. Щодо смілості і різкості, з якими нападав на ті ідеї і інституції, щодо ясності, з якою бачив мету своїх нападів, Гавлічек не має собі рівного в Слов'янщині. Великі російські сатирики Гоголь і Щедрін, без сумніву, копали свої міни глибше, захапували ширший терен; але вище не піднімались їх огнисті ракети, не палали ясніше від Гавлічкових.

Чехія, хоч і яка патріотична та жертволюбна, не сплатила ще й досі вповні свого довгу перед великим покійником. І досі нема повного і критичного видання його творів, а дещо з них, головно ж кілька десятків епіграм, пропало, мабуть, зовсім. «Тірольські елегії» вийшли уперве — пам'ятне діло! — в Петербурзі 1860 р., надруковані руськими буквами і з російським перекладом, заходом звісного славіста Гільфердінга. В р. 1870 зачало було товариство «Svatobor» видавати «Зібрані писання» Гавлічкові, але видання перервалося на невеличкім першім томі, де надруковано поезії (без «Хрещення») і дещо з прозових писань та з листів Гавлічкових. Десь коло того року вийшло окремою книжкою (без означення місця і року) «Хрещення святого Владимира» з прецікавими ілюстраціями Лішки. В 1886 р. розпочав був Карел Тума, автор широкої, але далеко не взірцевої біографії Гавлічкової (вид[ання] з р. 1883), видання повної збірки критичних і публіцистичних праць Гавлічкових, але й се видання спинилося

[1] Сатира каже правду, зрікається помилок, вихваляє уряд, шанує короля, але карає людину *(польськ.).— Ред.*

на третім зошиті. Тумі роблено — не знаю, наскільки оправдані,— закиди, що «препарував» Гавлічка для догоди молодоческого катехізму; в часі мого побуту в Празі, коли я висловив бажання мати повне видання Гавлічка, мене остерегли, щоб я не покладався зовсім на Тумове видання. В р. 1888 видано в Кутній Горі Гавлічкові листи, писані з Бріксена до свояків, а 1897 р. видав Ладислав Квіс гарне і найповніше досі видання поетичних творів Гавлічкових, з досить широкою, але, як біографія і характеристика, недостаточною передмовою. Се видання оздоблене гарним портретом і знімком із автографа Гавлічкового; до тексту поезій д. Квіс пододавав декуди речеві пояснення, хоч також не в такій повноті, як би було треба.

Гавлічкова доба — смію сказати — прийде ще і в самій Чехії. І то не тільки як політика. І як поет він буде ще мати свій ренесанс. Адже ж він — *найбільше національний чеський поет*. Гумор, дотеп, їдкість і простота чеської душі виявляються в його нечисленних творах так ясно, так безпосередньо і живо, як у жадного іншого з чеських поетів. Особливо після космополітичної чеської поезії нової доби, після кабінетних епопей і лірик Врхліцького, Сватоплука Чеха, Зейера — Гавлічкова поезія смакує як чиста джерелова вода після більше або менше штучного заграничного вина. З сього погляду в Слов'янщині є тільки один поет, з яким можна порівняти Гавлічка — а се наш Шевченко. І цікаво, що оба вони так радо забігали на теологічне поле і оба полишили заповіти, щоб ховати їх не на посвяченім кладовищі. А скільки ж схожого в долі обох поетів!

ХРЕЩЕННЯ СВЯТОГО ВЛАДИМИРА

Перша пісня

ПЕРУН І ВЛАДИМИР

Цар Владимир сів на троні
В день свого патрона,
Вислав драба з тим наказом
До бога Перуна:

«Загрими в сей день, Перуне,
Замість канонади!
Жаль набоїв,— адже в бої
Много їх пропаде.

Загрими в сей день, Перуне,
Замість канонади,
Та й прийди до мене випить
Чашку шоколади».

Драб прийшов до Перунович,
Стукає завзято,
Зараз дівчини питає:
«Чи дома пан тато?»

«Дома, дома, пане драбе,
В великій світлиці,
Сів з іглою на ослінчик,
Лата ногавиці».

«Шле вам цар наш, пане татку,
Царські привіти,
Маєте йому в сей празник
Трошки загриміти».

Як почув се батько Перун,
Аж чоло нахмурив,
Люто скочив із ослінця,
Геть штанами шпурив.

«Радше пасти гуси в полі,
У болоті гнити,
Ніж у того Владимира
За бога служити.

Пла́ти мало, служба клята,
Праці до упаду,
А тут ще йому на празник
Виробляй параду!

Бач, ось при останній бурі,
При тій блискавиці
Як на теє пропалив я
Діру в ногавиці.

Мало пла́ти, мало зривків
І приносів мало,
Що хоч стане на капусту,
Не стає на сало.

Їм печеню лиш у свято,
Воду мушу пити,
Ледве можу при тій службі
Жінку прокормити.

Та й то лекціями більше
Мушу намагати,
По фізиці гімназистам
Години давати.

Якби ще не перепало
Від селян копійки,
То не мав би я в неділю
Й на чарку горівки.

До чого така робота?
Чорту на вечерю!
А на тую шоколаду
Я йому нас...

Цар не цар, празник не празник,
Все мені одно!
Не хочу гриміть! Чи з того
Маю що? Г...»

Драб стояв увесь затерплий
Як короп у гречці:
«Що за мова, пане тату!
Спам'ятайтесь преці!

Адже ж я у царській службі,
Так, як усі люде;
Як я се скажу цареві,
Що вам за се буде?»

Та Перун, як впав у лютість,
Посягнув у скриню,
Витяга на пана драба
Свою громовину.

Драб так довго не барився,
Вискочив дірою
Та й побіг до Владимира
З тою новиною.

«Ваша царськая величність,
Доношу з покором,
Що тото, що мовив Перун,
Повторити сором.

Не гримить, на мене тюкнув,
Як на пса з-за плота,
На величність вашу ригнув
Гидку лайку з рота.

«Може цар ту шоколаду
(Мовив) сам зіжрати,
А йому на царську службу,
Вибачте, нас...

Царський празник, мов, а бз...
То йому одно,
І з царя йому цілого,
Вибачте, г...»

Як почув цар Володимир
Тее грубіянство,
Плюнув, вилаявся в матір,
А з ним і все панство.

Шле чотири поліцейські
До Перуна з гону:
«Припровадьте грубіяна
До царського трону!»

А як вийшли поліцейські,
Крикнув їм в віконце:
«Гей, лишіть його до завтра!
Нині ще не конче.

Годі нині з грубіяном
Празник бунтувати;
Завтра йому всиплем бобу...
Вертайте до хати!

Наплювать нам на його ті
Громовії стріли!
Маємо свої гармати,
Щоб нам загриміли».

Вислав флігель-ад'ютанта
По штири батерії,
Щоб стріляли на вівати
При царській вечері.

Їли, пили, розливали,
А музики грали,
Аж міністри на животах
Пасів попускали.

Пили пиво, пили вина,
Їли м'ясо, тіста;
Не одному офіцеру
У швах мундир тріска.

Верещали, танцювали
Довкола світлиці,
Піф, паф, пуф — летіли корки
З пляшок, мов з рушниці.

Хто там був, певно, впився
І позбувся туги,
Ніччю ж кождого додому
Розносили слуги.

Друга пісня

ГОСПОДАРСТВО

Одна гора високая,
А другая нижче;
Хто своїх музик не має,
Той у пальці свище.

Поки пили, балювали
У царя в покою,
Цілий день той був бог Перун
В поганім настрою.

«Хто не був ніколи богом,
Той нехай сміється:
Се життя не так легеньке,
Як кому здається.

Рано встане: до снідання
Росу тра кропити,
Місяць до хлівця заперти,
В сонці натопити.

Тут чортяк, нічної мари
У мішки затикать,
А там зірок тю-тю! тю-тю! —
В курятник іскликать.

Кожда пташка, кождий хрущик,
Слон чи то блощиці,
Має рано свій прожиток
З божої скарбниці.

А вже як устануть люди,
Там така содома,
Що від вереску не тямиш,
Чи всі в тебе дома.

Хто не мав ніколи в вусі
Мухи, ні мурашки,
Той не знає Перунові
Ранні придибашки.

Там-то крику, там благання,
Що аж вухо в'яне:
Сей співа, зітхає, шепче,
Той псалтиру тягне.

А чого хотять від мене,
Годі й пригадати;
Одурів би, хто б усе те
Хтів запам'ятати.

Сей здоров'я, ся дитини,
Той хліба й омасти,
Ті, щоби я не позволив
У фабриках прясти.

Сей блага, щоб його сіну
Я поміг сушиться;
Той знов, щоб його корові
Поміг отелиться.

Сей мужик дощу благає,
Щоб лен ріс в коліно;
Другий знов погоди просить,
Аби сохло сіно.

Сей тепла, а той морозу,
Третій хоче зміни;
Сьому хліб щоб дорогий був,
Тому низькі ціни.

Що старих баб сотворив я,
Страх мені як гидко!
Як не лишать мене мучить,
Витрощу їх швидко.

Грім їх бий! Щоб не заклясти,
Вже моя незмога.
Най коза дасть мало вдою.
Вже біжить до бога.

Сам ніхто не хоче дбати,
Лиш за все б молився,
Мов той бог йому одному
До служби згодився.

Тут сушити, там мочити,
Тут гноїти поле;
Сю свиню лічи: об'ївся,
Ну, і колька коле!

Ся мене дні й ночі мучить:
Замуж вийти ласа;
Сей блага, щоб його жінка
Швидко простяглася.

Той в лотереї виграть хоче,
Молиться до неба;
Ті ж, що асекурувались,
Тим пожежі треба.

Ах, падлюки! Коб не був я
Надто добротливий,
Здруцкав би вас на повидла,
Як гнилії сливи!»

Нюх табаки спересердя!
Мов з гармати чихнув,
Аж заблисло, загриміло,
Дощ на землю жбихнув.

Ой так, брате! Богом бути,
То нелегка справа!
Бріксен насупроти сього —
Се чиста забава.

Пізно вніч, як стихло в світі,
Люд покинув рити,
Хтів Перун неборачисько
Люльку закурити.

Поки в свою «дебрецинку»
Пхав «султана» стиха,
Ну ж йому читать канони
Пані Перуниха!

«Вже ж я за дверми крізь шпарку
Чула правду щиру,
Що сказав ти через драба
Царю Владимиру.

Ей, не дрись з царем! Говорю,
Ти слухать не хочеш:
З тим опозиційним духом
Ще в нещастя вскочиш.

Кождому ти в очі бризнеш,
Що на думці, зично,—
Тим-то кождий є твій ворог.
Чи ж се політично?»

А як жінка так воркоче
И лає раз по разу,
Не лиш мужа, й бога може
Довести до сказу.

Ах, Перун, Перуночку,
Жаль тебе і шкода.
Завтра ж бо тебе чекає
Пресумна пригода.

Ой, Перуне нещасливий,
Як ти міг в тім тоні
Наганьбить царя і пана
Так без церемоній?

Ой, Перуне, що ти здумав,
Нещасливий боже?
Утікай! Бо як спіймають,
То й грім не поможе.

Третя пісня

ВОЄННИЙ СУД

Боже! Бути поліцейським,
Там-то вжитки гарні!
Кого хоче, того вхопить,
Пре до буцегарні.

Кождий мусить його чтити;
А хто не до шмиги,
За зневагу поліцейських
Махай до хурдиги!

Чтіть же, діти, поліцейських!
Хто порушить права,
Тому ззаду патиками
Заплатить держава.

Вислухайте в осторогу
Сей мій спів умильний,
Що напроти поліцейських
Сам пан-біг безсильний.

Ось ведуть його вже в путах,—
Він іде, мов курка,
Два його за плечі тягнуть,
Третій ззаду штурка.

«Лиш ведіть мене по гумнах,—
Таж я під надзором!
Не робіть мені по місті
Привселюдний сором!»

Та на гумнах Перуниха
Якраз на потоці
Випирала Перунятку
Щось там на сорочці.

Як пізнала свого мужа,
Наробила крику;
З мокрим праником напалась
На його опіку.

Але Перун добродушний
Сам її втишає:
«Сховай, жінко, меч до піхви,
Час мій наступає».

В Перунихи й поліцейських
На гумні йде звада,
А в дворі законовідів
Над Перуном рада.

І вже Перун у кайданах
Ліг у цюпі спати,
А юристам параграфів
Годі підшукати.

Бо той, хто давав закони,
Не гадав ніколи,
Щоби цар міг навіть бога
Взять на протоколи.

Вранці входить апеляц'я
До царя тривожна,
Що закону на Перуна
Підшукать не можна.

Цар лиш глипнув, потім крикнув:
«Ви осли нездарні!»
По воєнний суд посланців
Вислав до касарні.

Суд воєнний се змайструє,
Мов з'їсть з маслом каші,
Бо він має всі закони
В однім патронташі.

Суд воєнний на цивільний
Дивиться звисока:
Він не судить по законах,
Лиш шах-мах від ока.

Суд воєнний — вовче горло,
А жолудок щуки;
Чи хто винний, чи невинний,
Проковтне без муки.

Суд воєнний, мов той творець,
По одному слові
Присуд правно закріплений
Мав напоготові;

«На основі прокламацій
Зверхньої команди
І законів найновіших
Карної куренди,

За зневагу маєстату —
Злочин капітальний,
За спротивлення, непослух,
Викрик неморальний

Присуд став: на шнур Перуна
За гак зачепити,
Та ми з ласки дозволяєм:
У Дніпрі втопити.

Та на пострах непокірним
Так з ним має бути:
Прив'язать за хвіст коневі
Й до ріки тягнути».

Був там ще в тюрмі газетник,
Також гарна квітка,—
За те, що кпив собі з бога
І не вірив в дідька.

Суд його при тій нагоді,
Щоб не було свару,
Засудив ураз з Перуном
На ту саму кару.

Четверта пісня

ПЕРУНІВ ЗАПОВІТ

Слухайте, християни любі,
Ту сумну пригоду,
Як скінчив свій вік божище
Руського народу.

В кого серце надто чуле,
Най заткає уші
І най змовить отченашик
За померші душі.

Приплели його за ноги
До хвоста кобилі,
Тягнуть шутром чи болотом,—
О, нещасні хвилі!

За ним того газетника
По ровах і скалах
На хвості волік жорстоко
Препоганий валах.

Так їх царські ті катюги
Дуже збиткували:
Всі калюжі у Києві
Ними вимітали.

Притягли їх аж над воду,
Схляпаних, як шмата,
І в Дніпрі їх потопили,
Як сліпі котята.

І без сповіді, як лютри,
Вони повмирали,
Лиш останнє помазання
З болота дістали.

Сам то я не був при тому,
Лиш читав ту штуку,
Що списав про сеє Нестор
Внукам на науку.

«Так-то йде на сьому світі,
Все минає з часом;
Нині ти святим та божим,
Завтра свинопасом.

Нині вам, боги-сараки,
Люд кадила палить,
А завтра вас, наче сміття,
У калюжу звалить.

Нових богів собі творять,
Що їм більш догодні:
Кого вчора повісили,
Той їм бог сьогодні.

Все минуще на тім світі,
Навіть царство боже,
Мов трава, перетривати
Над свій час не може.

Лиш царі та самовлада,
Та сльота понура
Потрива віки-вічисті,
Як юхтова шкура».

Так Перун промовив, поки
Віддав богу душу;
Так я чув — як брешуть інші,
Й я брехати мушу.

Сам я се не виссав з пальця,
Мушу знать ретельно,
Бо за се б я на Шпільбергу
Опинився певно.

На Шпільбергу, на Куфштайні
Страх твердеє ложе;
Навіть пташки там співають:
«Царя храни, боже!»

Хто царя чтить і рот хрестить,
Мине злу пригоду,
А хто не чтить, той буде пить
Вічно голу воду.

П'ята пісня

БЕЗБОЖНІСТЬ НА РУСІ

Так дійшло з малої речі
До важкого діла:
Руський люд лишився без бога,
Церква повдовіла.

Нам би се було байдуже,
Невелика хиба:
В нас сьогодні кождий ксьондзик
Зробить бога з хліба.

Та русиаки тої штуки
Ще тоді не знали,
Як втопили свого бога,
Іншого не мали.

Страх пішов по всім народі:
Світ скінчиться живо!
Бо ніхто не чув від предків
Про такеє диво.

Та світ все однакий, люди
В нім не роблять зміни:
Плюнь хоч сто разів у море,
Не зіб'єш в нім піни.

І на Русі без Перуна
Все старим порядком
Бігла світова машина,
Як по маслі, гладко.

Старші люди умирали,
А родились діти;
Чесні люди йшли до праці,
А п'яниці — пити.

Вишні к Петру достигали,
К Матці мак з города;
Як дощу доволі впало,
То була погода.

Сонце тільки вдень світило,
Місяць тільки вночку;
Вліті всякий прів, зимою
Грівся у запічку.

Жито треба було сіять,
Хмиз ріс сам під плотом;
Працював мужик руками,
Але шляхтич ротом.

Хто платив, той між панами
Уважався своїм;
Голод стравами втишали,
А спрагу напоєм.

Ріки всі бували мокрі,
А тверде каміння,
А халупник все балакав:
«Багач без сумління».

Шляхтич не братався з тими,
Хто простого роду;
Але шинкарі мішали
До горівки воду.

Молоді ходили швидко,
А старі помалу;
За кожду хвилину втіхи
Йшла хвилина жалю.

Хто мав мало, того ссали
Ще п'явки довіку;
Мудрих людей було мало,
А дурнів без ліку.

Хто жебрак був за Перуна,
Жебрав і потому,
А хто був душа правдива,
Того гнали з дому.

Бо світ все однакий, люди
В нім не роблять зміни:
Плюнь хоч сто разів у море,
Не зіб'єш в нім піни.

То й на Русі без Перуна
Все старим порядком
Бігла світова машина,
Як по маслі, гладко.

Та за теє попсувалась
Церковна машина,
Бо попам у їх млиночку
Луснула пружина.

Хлоп — то хитрий лис від роду
До крайньої нитки —
З того втоплення відразу
Вимацав пожитки.

Перестав шістки давати
На служби, та треби,
Та молебні, бо нема, мов,
Пана-бога в небі.

На всеночне не ходили,
Водосвят не стало;
З голоду дяки вмирали,
Попам спласло сало.

Стали діятися чуда:
Кров текла з ікони,
Чиста панна породила
Чотири дракони.

Бачили знаки на небі
Невидющі люди,
А баби вже голосили,
Що судний день буде.

Бачили знаки на небі
Й на землі з'явиська,
А баби вже голосили,
Що потопа близька.

По весіллі народилось
Дитя за чверть літа:
Пухирі купуйте, люди,
На потопу світа!

Шоста пісня

АВДІЄНЦІЯ

Владимир сидів на троні
В своїй резиденції
На звичайній, всім доступній
Своїй авдієнції.

Тиск міністрів, тайних радних,
Двірської голоти —
Стали просто муж при мужі,
Як коли у плоті.

Коло них, зігнувшись луком,
Мов осли ті в парі,
Препокірненько клячали
Пани секретарі.

В руках пера, при чересі
Чорнило в петлиці,
І прив'язаний іззаду
Мішок на петиц'ї.

Позаду пани жандарми,
Царські очі й руки,
Зладили про всякий случай
Добру лавку й буки.

А на площі перед троном
У страху і скрусі
Петенти вірнопіддані
Лежали на пузі.

Та сей раз на авдієнц'ї
Надзвичайно шумно,
Бо зійшлось з цілої Русі
Духовенство тлумно.

Тут попове і дякове,
Що співають в хорі,
Тут паламарі й біскупи,
Навіть провізори.

З ними остання послуга:
Гробарі, сестриці,
Дзвонарі і свічоносці
Й баби-проскурниці.

Ось туркочуть барабани:
Най усякий слуха,
Що цар зволив відчинити
Свої світлі вуха.

Тут усі ті божі слуги
В однодушній спілці
Ну ж зітхати, нарікати,
Наче погорільці.

Всі попове і дякове,
Що співають в хорі,
І паламарі й біскупи,
З ними й провізори.

Тут остання вся послуга:
Гробарі, сестриці,
Дзвонарі і свічоносці.
Й баби-проскурниці.

«Що вам треба?» — цар питає
Під навісом синім.
А вони всі в один голос:
«Гинем, пане, гинем!»

Тут попівство шле з-між себе
Царю депутац'ю,
А один за всіх промовив
Ось яку орац'ю:

«Славний царю Владимире,
Хоч повік владай нам!
Та як вбив нам пана-бога,
Іншого надай нам!

Нам все одно, сей чи той бог,
Який-будь най буде,
Щоб лиш був хтось, перед ким би
Мали боя люде.

Особливо хлоп без бога,
Наче звір, озлиться,
Ще й не буде мав до кого
За царя молиться.

Мусить хтось пускать на хлопа
Грім, і град, і хмару;
Нам без бога жить незмога,—
Бога дай нам, царю!»

Очевидно, ся промова,
І розумна, й щира,
Трафила у саме серце
Царя Владимира.

Мав він серце страх м'якеньке,
Як всяке панятко,
Бідненький, не міг би вбити
Навіть і курчатко.

«Не турбуйтесь, мої вірні!
Лиш держіть присягу.
Вашу просьбу зволю взяти
Під зрілу розвагу».

Сьома пісня

МІНІСТЕРСЬКА РАДА

Вечором сидять міністри
В тайнім кабінеті;
Тут був бог проти звичаю
Перший на тапеті.

В головному у всіх думка
Тут була тотожна,
Що без бога з простолюддям
Видержать не можна.

Але далі у дрібницях
В самім лоні ради
Виявились, так як всюди,
Дві різні засади.

Стара школа похваляє
Службу при дотації,
А новіша всюди хоче
Найму й ліцитації.

Пан міністер справ внутрішніх
Мовив: «Світлий зборе!
Об'явім в газетах конкурс,
Буде й діло скоре.

Зголосяться кандидати
Без зайвої праці,
І цар вибере, хто ліпші
Мав кваліфікац'ї».

Пан міністер заграничний
Радив стежку пряму:
«У чужих газетах справі
Тій зробить рекламу:

Бо не буде чей ні в кого
При оцій обсаді
Й думки, щоб домашній дехто
Сів на тій посаді.

Лиш молодика нізащо!
Старших є немало,
Що в практиці й хлопістиці
Зуби поз'їдали.

Тож не слід для честі краю
На рублі скупиться,
Хай про сеє відповідно
Знає заграниця».

Та міністри фінансові —
Се народ упертий,—
Той хотів, щоб тут прилюдний
Конкурс був одвертий.

А хто буде з всіх найменше
За працю жадати,
Тому треба безоглядно
Сю службу надати.

Ще й з умовою: всі срібні
Й золоті предмети
Із церков в потребі будуть
Братись на монети.

Лиш коби папери в курсі
Вдержати al pari,
Се найстарше, а все інше,
То лиш лярі-фарі.

Будівель міністер радив:
Поки сі аларми,
Із монастирів хоч де-де
Поробить казарми.

Поки місце обсадиться,
Цар повинен первий
Мати хоч якийсь пожиток
Із тої перерви.

Пан міністер судівництва
Та ще мав додати,
Щоб прилюдно у газетах
І про те згадати,

Що новий бог по контракту
Має довг приймити:
За кожду присягу ложну
Зараз громом бити.

Бо то кождий парх вже нині
З царської причини
Бреше, присягає й суд весь
Підійма на кпини.

З дивним планом виступає
Міністер освіти:
Щоб ту божеську посаду
Вдові полишити.

Вона ж може на свою руч
Взять собі в підмогу
Проворного єзуїту
Чи муллу якого.

Се, мовляв, дешеве буде
І піде до ладу,
І він сам їм в перших хвилях
Де в чім дасть пораду.

А він зроду був попович,
То й гадав, що вміло
Сам під фірмою вдовиці
Поведе се діло.

Міністер війни балакав:
«Діловодство боже
Кождий з старших генералів
Попровадить може.

Він привик до дисципліни
І царя ме чтити,
А ще й скарб йому не буде
Пенсії платити.

З всіх найліпше б се потрафив
Маршал Комішпетер;
Він в тім майстер, щоб на хлопство
Пускать «доннерветтер».

Ще йому там для концепту
Можна приділити
Деякого літерата,
Щоб в письмі був битий.

Так зведем попівство з військом
Під одну команду,
І зорганізуєм цільно
Ту церковну банду».

Пан міністер поліційний
Без шуму, в секреті
На письмі подав проект свій
В замкненім пакеті.

Бо поліція, як кицька,
Рада в пітьмі ходить,
А прилюдне ясне світло
Їй на очі шкодить.

Хоч проект свій запечатав,
Та най трупом впаду,
Як не вгану, що́ цареві
Він дав за пораду.

Певно, сповідь єзуїтів,
Чистець від припадку,
І покору, і терпливість
При вині й оплатку.

Рай по смерті в товаристві
Ангелів крилатих,
Всяка власть походить з неба,
Тлум чортів рогатих.

Восьма пісня

КАМАРИЛЬЯ

Як у всіх царів, так малась
І на Русі сила
Старша над всі міністерства —
Двірська камарилья.

Хай нам Франца Шумавського
Мине зла пригода!
Він сказав, що камарилья
Є женського рода.

Ще ж Владимир був і ласий
На той довгий волос;
Володів, як лев, мужами,
Жінками, як кнороз.

Одну жінку мав норманку,
А одну грекиню,
Дві мав чешки, обі лепські,
Одну болгариню.

Ще й метресок мав принцесок:
Триста у Білграді,
Двісті в селі Берестові,
Триста в Вишеграді.

А крім тих казарм де-не-де
Ще якийсь фільварок:
Кацик в Гессен-Каслю стільки
Не має каварок.

А тітки ще, матірки ще
До них доложити,
А із їх сповідниками
Все те помножити:

О, була се камарилья,
Наче Чімборассо.
То сенат усе готовий,
Мов у ятці м'ясо.

О, було ж там кандидатів,
Та було протекцій!
Як боги топити, там аж
Цар набрався лекцій.

Всі на нього напирали,
Кожда інше верзла,
Мало голова цареві
З того не обмерзла.

Ввечір Клим старий приходить
Царя візувати,
А цар ну ж йому свій клопіт
Весь оповідати.

Клим старий у всім цареві
Наймудріше радив,
Камарилью і міністрів
Він за ніс провадив.

«Климцю, Климцю, хоч ти вибав
Нас із сеї звади!
Я, бідак, із тим жіноцтвом
Дать не можу ради».

А Клим, як лиш цар роздягся
І в постелю вклався,
В урядовую газету
З чобітьми подався.

Став їм щось там диктувати —
Чобіт під пахою:
«Як се завтра там не буде,
То вам курти скрою».

А на другий день ввесь Київ
Здивувавсь немало,
Як в газеті урядовій
Ось яке стояло:

«В ім'я царського величчя,
Що владіє краєм,
На вакантне місце бога
Конкурс отвираєм.

Ближчі вказівки й умови
Пани кандидати
В міністерстві поліційнім
Можуть оглядати».

Розлетілася та новість,
В куций стиль одіта,
По телеграфічних дротах
На всі кінці світа.

А за день по всьому світі,
Наче бджоли в леті,
Забриніли телеграми
В кожніській газеті.

В Римі патри кардинали
«Під червоним Раком»
Покріплялися щорана
Вином і араком.

Пан кардинал Шамшуліні
Тільки моргнув оком,
На «Augsbürger Allgemeine»
Кидається скоком.

Дав налить Lacrymae Christi
Склянку двоквартяну,
Вихилив і зараз рушив
Впрост до Ватікану.

Там, не стукаючи, з шумом
Вбіг він до покою,
Розбудив отця святого
Тою новиною.

Скочив папа, ще й сорочки
Не зустиг надіти,
А вже крикнув, щоб ладнались
На Русь езуїти.

Дав усіх їх на дорогу
Гостро підкувати
І велів для них окремий
Марш скомпонувати.

Дев'ята пісня

ЄЗУЇТСЬКИЙ МАРШ

Благословенно ім'я —
У Києві хапатня.

Агнче божий, вземляй гріхи міра —
Настане там наша віра.

І во вишніх богу слава —
Той Владимир — то роззява.

Ізбави нас адських мук!
Не пускаймо його з рук.

Хваліте його во звуці струн!
Наш бог послушніший, ніж Перун.

І сошедшаго со небес —
Наша віра покірна, як пес.

Воплощеніе твоє предивно —
Вір в те, що розуму противно.

Свят, свят, свят господь Саваос —
Усіх новаторів на стос.

Іже премудрістю вся сотвори —
Всі газети чорт бери!

Достойно і праведно єсть —
Старим часам усяка честь.

Богоглаголивий Аввакум —
Ліпша глупота, ніж ум.

Вся сили небесния да поють —
Тут уже нам віри не дають.

О, дражайшая паче злата —
Руснаки будуть нам вірить, як телята.

Тебе бога хвалим —
А ми на Русь валим.

Гріх ради отпущення —
Щоб нам там спеклась печеня.

Исполнь небо і преісподня —
Там нам буде масниця щодня.

Во превишнія палати —
Масно їсти, довго спати.

Создателю всея твари —
Почекайте-но, кав'яри!

Рцем всі, от всея душі рцем —
І до балика́ бігцем.

Поєм всемирную славу —
Наш живіт стравить кожду страву.

Слава во вишніх богу! —
Сім фунтів м'яса мало на одного.

Ім'я твоє превознесу —
Як нема шинки, з'їм ковбасу.

Царю небесний, душе істини —
Збан вина п'ю до дна без захлистини.

Славу твою кто может ізречи —
Кухарка добра вдень і вночи.

О ізбранний сосуде,—
Щоб лиш не бачили люде.

Возвеличися, аки Сара,—
Хто не вміє робити чудес, той нездара.

Будет же нощ і тьма —
Коли грошей нема.

І сотвори душу його, ідіже —
Як дають, то бери, що влізе.

Війну предо мною єсть мой гріх —
Сам не давай нікому, лиш бери у всіх.

Возрадуемся і возвеселимся воньі
Найбільш нам приносить пекельний
вогонь!

Всяческая мимо ідуть, аки сінь —
А ми все перебудем. Амінь.

Десята пісня

КОНКУРС

Віє вітер чорноморський,
Аж степами шумно;
Збігаються до Києва
Кандидати тлумно.

Віє вітер від заходу,
У Києві тьмиться;
Кожда віра себе хвалить,
А з іншої кпиться.

Вислав папа декрет з Рима,
Печать, як талірка:
«Що та грецька віра варта?
Що в калачі дірка.

Жадна церква, яко церква
Не єсть безумовна,
Римська церква між усіми
Найбільше церковна».

Царгородський патріарха —
Печать, наче миска:
«Не вір, царю, антихристу,
Бо він бре́хні бризка.

Жадна церква, яко церква
Не єсть безумовна,
Грецька церква між усіми
Найбільше церковна».

І синедріон рабинський
«Шулем-шулем,— пише,—
Не вір грекам, ні римлянам,
Чти Мойсея вище.

Жадна церква, яко церква
Не єсть безумовна,
Та жидівська між усіми
Найбільше церковна».

Та-бо й муфтій магометський
Дреться, як репета:
«Геть побий ті пси невірні,
Держись Магомета!

Жадна церква, яко церква
Не єсть безумовна,
Мусульманська між усіми
Найбільше церковна».

В царськім дворі на Подолі
Пси за кість гризуться,
Так і тії різні секти
На конкурсі жруться.

Чорт там знає всі їх назви,
Але як честились,
З того руські перекупки
Багато навчились.

Отоді був добрий празник
На фактори й служки:
Пили юшку із окрайців,
Їли все пампушки.

А що їм на тім конкурсі
Там звіла пшениця,
Відтоді їх називають
«Божа зарваниця».

ТІРОЛЬСЬКІ ЕЛЕГІЇ

I

Світи, місяченьку,
Світи помаленьку
З-поза сірих мряк!
Як тобі сей Бріксен сподобався?
Ну, не крився так!

Стій ще, не спішися,
Крихту зупинися,
Не кладися спать,
Щоб я міг з тобою хоч годину
Побесідувать.

Не тірольське бидло —
Се по мові видно,
Місяченьку мій!
Не бійсь, я не жаден «treu und bieder»,
Я тут лиш в тюрмі!

II

Я із того краю,
Де музики грають,—
Грав я на трубу,
А вона на злидні
Тих панів у Відні
Вибуркла зо сну.

Щоб їм в шовку й злоті
По тяжкій роботі

Було тихо спать,
В одну нічку глупу
Шлють жандармів купу,
Щоб мене узять.

Північ вже минула,
Саме третя була
Година лишень,—
Край мойого ліжка
Став жандарм, як свічка,
Каже: «Добрий день!»

При ліжку жандари,
Далі комісари
В чесній параді:
Золоте ковнір'я,
А на чаках пір'я,
Та й ще при шпаді.

«Ну-ко, годі спати,
Пане літерате,
Просимо вставать!
Хоч гості нічнії,
Ми не є злодії,
Ми царський уряд.

Здоровлять у Відні
Вас, панове гідні,
Сам Бах цілує.
«Чи здоров?» — питає,
Ось вам посилає
Листячко своє».

В ясний час чи в темний
Я все дуже чемний.
«Ох, простіть,— кажу,—
Славні мої гості,
Що я лиш в сорочці
Тут при вас лежу!»

Але Джока чорний,
Мій бульдог моторний,
Як не зчинить крик!

Англійський апортус —
На свій Habeas corpus
Він від малку звик.

Вже ось-ось сердитий
Мав переступити
Один параграф;
На преславну владу,
Кинувшися ззаду,
Гаркнув: «Гаф! гаф! гаф!»

Я не думав много,
Як жбурну на нього,
Царський Gesetzbuch! [1]
Дзявкнув, захитався,
Під ліжко сховався,
Запер в собі дух.

III

Як підданий, братку,
Звик я до порядку,—
Та й мороз був, страх!
Тож очнувшись трохи,
Я надів панчохи
При славних панах.

Аж тоді те кляте
Листя став читати —
Є в мене ось там!
Знаєш урядову
Ту німецьку мову,—
Прочитай і сам.

Пише Бах до мене,
Наче лікар вчений,
Що в чеській землі
Нездорово жити,—
Клімат відмінити
Конче тра мені.

---

[1] Книга законів *(нім.)*.— *Ред.*

Що в Чехах не гарно,
І душно, і парно,
Дим гіркий і пиль,
Смрід страшний із тої
«Октройованої»,
Реакційна гниль.

То він добре дбає,
Бричку посилає
По мене отсе,
Що на кошт державний
В край здоровий, славний
Мене понесе.

Ще й жандарми, брате,
Муть мене благати,
Не щадячи слів,
Якби честь величню
Через скромність злишню
Я принять не хтів.

IV

Що робить — не знаю!
А ще звичай маю
Глупий, їй же ну!
Жандарам, поліц'ї
Нічого на світі
Відмовить не втну.

А ще й пан Дедера,
Друг мій не від вчера,
Просить поспішать:
«Маєм ще одного,
Так, як вас, самого
Нині з ліжка взять.

Ніяких пакунків,
В дорогу лаштунків
Не треба вам брать;
Вас буде держава,

Мов мати ласкава,
Кормить, зодягать.

Поки чеським краєм,
Тайком їхать маєм».
Я сказав: «Авжеж!»
Що то чемність може!
Хоч тебе жре й гложе,
Радо шию гнеш.

І ще дав тепера
Мені пан Дедера
Много мудрих рад,
Як в різні моменти
Бахові пац'єнти
Мають знати лад.

Вабить і благає,
Мов Сирена грає,—
Чоботи я взув,
Вдяг камізельчину,
Сурдут, кожушину,
А штани забув.

Коні і жандарми
Ждуть вже коло брами,
Кличуть: «Гей!» та «Гов!»
«Ще хвилинку, братця,
Дайте попрощаться,—
Буду враз готов!»

V

Місяцю, рогачу!
Ти жіночу вдачу
Добре мусиш знать.
Що з ними на віку
Горя чоловіку,—
Не тобі казать.

Ти дивився стиха
Не так много лиха,

Не так много чвар,—
Біль і сум подібний
Знаєш ліпш, ніж бідний
Брат наш газетяр.

Мати, сестри, жінка,
Донечка Зденчінка,
Дитятко мале,
Коло мене стали
І тихо ридали...
Лишенько моє!

Хоч я з горем знався,
Твердо гартувався,
Хоч старий козак,—
Та в тій хвилі, звісно,
В грудях стало тісно,
В очах темно так...

І я сквапно, братку,
Шапку-подебрадку
На чоло натис,
Щоб «раби лукавих»
Моїх сліз кривавих
Не достереглись.

Бо жандари вражі
Край дверей на стражі
Стали, наче мур,
Прибравши по праву
Сю сумную яву
В цісарський бордюр.

VI

Трубки голос в'ється,
Туркотять колеса,—
В Іглаву шлях наш;
За нами ж, аби ми
Дещо не згубили,
Верхи скаче страж.

Он там видно трошки
Костелик боровський
На горі самій.
Глипнув він на мене:
Крізь вікно замлене:
«Ти се, синку мій?

Таж при мні тут близько
Є твоя колиска!
Таж ти в мні хрестився!
Вікарю старому
Служив в божім дому
І пильненько вчився.

А від мене, сину,
Ти пішов в чужину,
Щоб вогню добуть.
Щоб містам і селам
Світочем веселим
Освічати путь.

Як то час збігає!
Тридцять літ минає,
Як знав тебе я!
Але ж, синку, пробі,
Що се там при тобі
За процесія?..»

VII

Іглаву минав я,
А все думку мав я:
У Шпільберг, чи ні?
Над Дунаєм синім
Куфштайн став мов клином
В голові мені.

Аж коли остався
Куфштайн — щоб запався! —
Праворуч від нас,
Я почув, що в горах
У альпійських зворах
Приємніш сто раз.

Глупа та їзда є
Тому, хто не знає,
Де їде й за чим?
Гір краса, гра тої
Трубки поштової —
Все брехня і дим.

Всюди віз мазали
Та перепрягали —
Матері їх біс!
Радше б підмазали
В Відні й поладнали
Той державний віз!

Лиш одна встанова
Славна, ані слова,
А то телеграф!
Все він перед нами,
Де ми стати мали,
Шпарко вісті слав,

Щоб поліц'я, брате,
Мов старанна мати,
Де станем на ніч,
Нас могла приймити,
Ліжко постелити,
Натопити піч.

У Будєйовицях —
Се сказать годиться —
Я з Дедером пив,
І мені — не фрашки! —
Він чотири фляшки
Мельнику купив.

Чи в нім непривичний
Дух патріотичний
В той час підступив?
Чи бажав він, братку,
Щоб про Чехи згадку
Я в вині втопив?,

Мельницьке вино
Випив я давно,
А тепер італьське п'ю весь час,
Та в обох, мій сивий,
Є той сам бурливий,
Бунтівницький квас.

VIII

А тепер, мій друже вірний,
Киньмо тон сей елегійний,
В героїчний перейдім!
Про таку тобі погоню
Пісню я тепер задзвоню,
Що й чортам не стид би всім.

З Рейхенгалю до Вайдрінгу
Мусиш знати дорожинку
По тій кручі кам'яній?
Всі цісарські інтимати
Її розоктроювати
Не потрафлять, брате мій.

Там-то гори, там-то скелі!
Величніші, ніж усеї
Глупоти людської гнет;
А край шляху карколомна
Западня така бездонна,
Як військовий наш бюджет.

Темна ніч, немов святая
Наша церква. Шлях крітає
Вниз, немов з підра на тік.
«Стій!» не вспів Дедера крикнуть,
А втім, коні як не смикнуть,—
Геп! і впав з кізла візник.

Вихром коні почвалали,
Мов чорти за ними гнали,
Віз по скелі торохтить,
А візник лежить та й крехче,
Потім сів і огник креше,
Щоб хоч люльку закурить.

Стрімко вниз, мов із дзвіниці!
Віз, мов хвіст той у лисиці,
Вправо шасть і вліво шасть!
Бачиться, ось-ось з розгону
Нас в яку діру бездонну
Всіх ураз в архів віддасть.

Ах, а я був наче в раю;
Гріх чи два, а я не знаю
Раю більшого над сесь,
Коли бачу, як боїться
Наша славная поліц'я,
Туманіє і трясесь.

Втім, прийшла мені на гадку —
Біблій чтець я пильний, братку,—
Йони приключка сумна,
Як його в тяжкую скруту,
Щоб втишити бурю люту,
В море кинули з судна.

«Киньмо жереб,— повідаю.—
Поміж нами, я гадаю,
Дуже грішний хтось сидить.
Кого вкаже жереб, треба,
Щоб для перепросин неба
Мусив з воза вискочить!»

Ще не встиг я се сказати,
Поліційники й чекати
Жереба не хтіли... Гов!
Зо страхом безумним в серці,
Вирвавши з повоза дверці,
Поскакали стрімголов.

Ах, зрадливий світе, клятий!
Он в рові, задравши п'яти,
Славна варта вся лежить,
Арештант же у повозі
Сам-саміський по дорозі
Четвернею гордо мчить.

Ах, ти, власте, мудра власте,
Що народи хочеш пасти,
Мов телята на шнурку,
А й на те твоя несила,
Штири коні без вудила
Кермувати у візку!

Без вудил, без поштальйона,
В пітьмі — западня бездонна
Покрай шляху без поруч,—
Так чвалав я сам в повозі,
Наче вихор по дорозі
Із отих альпійських круч.

Гей, чи то ж мені боятись
Із життям на ласку здатись
Полохливій четверні?
Я ж — австрійський обиватель!
Що ж ще гіршого, создатель,
Може статися мені?

Так я з зимним супокоєм
У гарячім серці своїм,
Із цигарою в устах,
Мов цар гордий і здоровий,
Просто перед дім поштовий
В добрих причвалав думках.

Зараз — взір всім арештантам —
Без опіки й стражі сам там
Повечеряв я з смаком,
Поки варта знакомита,
Вся обдряпана, оббита,
Приштильгукала пішком.

Спав я смачно, але власти
Невгавали всю ніч клясти
Та стогнати залюбки;
Арніку на рани клали
Та горівкою мазали
Пооббивані задки.

Отакий кінець тієї
Епопеї! Я до неї
Не додав ніщо й на зуб,
І ще нині у Вайдрінгу
Потвердить тобі все, синку,
Пан поштмайстер Далеруп.

IX

В Бріксені ми стали,
Більше вже не мали
В дорозі пригід.
Начальство тюремне
Видало за мене
Дедері лиш квіт.

Ся паперу картка
Замість мене шпарко
До Чех побіжить,
Мене ж сіромаха
Двоголова птаха
В кігтях тут держить.

Лиш тюремна влада,
Ключники й громада
Жандармерії,
Се мої пригожі
Ангели сторожі
В тій Сиберії.

ЦАР ЛАВРІН

Був собі старенький
Цар добрячий раз;
Се було давненько
І не близько нас:
Штири гори і три моря сині
Ділять Чехи від тої країни,
Де він берлом тряс.

У ірландськім краю
Жив той цар Лаврін.
Ей, то гарну казку
Знаю я о нім!
Сип-но, жінко, в кухоль варенухи,
А ви, хлопці, тихо, наче мухи!
Я вам розповім.

Досі люд ірландський
Лавріна хвалить,
Бо не був він здирця,
Ні захланний жид:
Чужу працю гарбать мав за сором,
Люд не мучив рекрутським набором,
Бідним давав жить.

Лиш одну мав хибу
Той предобрий пан,
Що на голярів був
Дуже злий тиран:
Лиш раз в рік він стригся й підголявся,
В довгих патлах і кудлах пишався,
Мов кудлач-баран.

Та ще гірш бувало:
Лиш яр скінчиться,
І голяр обголить
Царської лиця,
Жде на нього дивная заплата,
Та не сріблом, але з руки ката:
Шнур, шибениця.

Дивувались люди,
Гризла всіх та вість,
Що сей цар предобрий
Мав такую злість.
Та що цар дасть, те їдять підданці,
Так привикли з часом і ірландці
Сю глодати кість.

Голярі лиш звикнуть
Не могли ніяк,
Бо та шибениця
Кепський має смак!
Та що діять? Терпи, що припало!
Бо для бунту їх було замало,—
Бачив сее всяк.

Тож рік в рік бувало,
Як лиш май почнесь,
Сходиться на раду
Цех голярський ввесь:
Там кидали жереб сумовитий,
Кому стригти Лавріна, й голити,
Й висіти прийдесь.

Випав жереб, випав:
Літом Кукулин
Мав царя голити,
Удовиці син.
Як почула се вдовиця-мати,
Аж зомліла, почала ридати:
«Ах, мій Кукулин!»

Послужив цареві...
Взяв його вже кат,
Щоб криваву плату

За ту службу дать.
Аж тут мати крізь тлум люду пхаєсь,
Що є сили квапиться, хапаєсь,
Щоб за ним благать.

«Царю, ах, се син мій,
Мій єдиний рай!
Пробі, молюсь к тобі:
Милосердя май!
Я ж без нього бідна сиротина!
Згину радше я сама за сина,
Лиш його віддай!

Царю, пане любий,
Чи ж се людський лад:
Се хлоп'я невинне
Щоб повісив кат?
Муж мій згиб у службі краю того,
А ти хочеш отсе й сина мого
В мене люто взять?

Ні, ти нелюд, царю,
Безсердечний жрець:
Рік в рік через тебе
Гине молодець.
Пусто, дурно, лиш за царські вуси
Кат невинно чоловіка дусить!
То ти наш отець?»

Тут царя — о диво!
Стид тяжкий пройняв;
Та ще більш він в серці
Милосердя мав.
Не розгнівавсь, лиш зітхнув глибоко,
Слізьми жалю заперлилось око,—
Зупинить казав.

Всім велів геть вийти,
Крім Кукулина;
Сей іде к цареві
Блідий як стіна.
Цар на троні, зняв свою корону...
«Ну-ко, синку, наблизись до трону,
До балдахина!

Присягни й довіку
Виявить не смій,
Що в волоссю бачив
На главі моїй!
Буде вік твій радісний, не чорний:
Доки жити, будеш ти придворний
Царський брадобрій».

Рад присяг хлопчина,
З волі скористав...
Швидко вчула мати,
Яким паном став.
Царя голить день в день перед світом,
То цар більше голяра вже літом
Вішать не казав.

Тішилися люди:
Добрий цар Лаврін!
Лиш одну мав хибу,
Та й ту справив він,
Та ще більше, ніж ввесь люд ірландський,
Цех славетний цирульно-голярський
Тішився з тих змін.

Вже голяр на царськім
Брика оброці;
Радується мати
На кождім кроці:
Вже на фраку орден променистий,
Злоті звізди, вишивані лиштви,
Бритва при боці.

Та що варті звізди,
Золотистий фрак,
Коли в серці горе,
Наче гострий гак?
Що в волоссю криє цар патлатий,
Про се вічно, як той гріб, мовчати
Мусить неборак.

Гусоньки гегочуть,
Лебеді мовчуть;
Хто скрить хоче тайну,

Голярем не будь!
Рот голярський, як млинок, теркоче,
Що лиш знає, виповісти хоче,
Язичок, як ртуть.

«Ах, мій любий сину,
Що в тебе за гриж?
Вдень нема спокою
І вночі не спиш!
Був ти втішний, личенько рум'яне,
А се зблід, все тіло чахне, в'яне...
Що тобі? Скажи ж!»

«Мамочко, для мене
Ради вже нема».—
«Синку, хто питає,
Той багато взна.
Є тут в лісі скитник-чудотворець,
Усіх людських болів переборець,—
Він твій біль злама».

Мовив дід у лісі:
«Знаю я твій гнет:
Ти голяр, мій синку,
І знаєш секрет,
Та не смієш зрадити нікому...
І не буде легше серцю твому,
Аж се скажеш геть!

Близ села Віклова
При спливі двох рік
Є верба дуплова
Вже предовгий вік:
Їй ти шепни в тиху нічну пору
Свою тайну,— скинеш з серця змору;
Се єдиний лік».

Зараз в ніч голяр наш
З дому в путь махнув,
Знать, чи дід рік правду,
Чи, бува, брехнув?
Нашептавши все вербі дупластій,
Що цар криє в кучмі тій кудластій,
Він здоров вернув.

Швидко після того,
Як подужав він,
Пир бучний задумав
Справить цар Лаврін.
З всього краю панночки і пані
Поз'їжджались, прошені і звані,
К царю на поклін.

Був обід, а потім
Ряд блискучих зал
Заповнився гістьми,
Розпочався бал.
А на тую радість превелику
Цар замовив чеську музику,
Щоб гулять не жаль.

З чехів дома якось
Невеликий слід,
Та зате в чужині
Повен їх ввесь світ:
Музиканти, возні, арф'яниці,
Комісари, сірники з Сушиці —
Де лише їх ніт!

Йшли на бал музики,
Аж пан Червічок
В поспіху від баса
Згубив протичок;
А як стали в Віклоні край броду,
Зуздрів тую превелику шкоду
В устю двох річок.

При вербі *дупловій*
Став він, *думав щось...*
«Чи шукать *кілочка?*
На бал *спізнимось!*
Прут з верби вріж — направлена шкода!»
А що з того вийшла за пригода,
В сні б не приверзлось!

Вдрав цареві штуку
З басом — ух, ух, ух!
Як на балі смиком

Дав по струнам рух,
Рявкнув бас, все в залі заглушає:
«Цар Лаврін ослячі вуха має!
Цар є довговух!»

Тут Червічка з басом
Вивергли за пліт.
Та вже вішать баса
Пізно і не слід...
Так-то тайна, за яку на стричку
Мерли хлопці, завдяки Червічку
Розійшлася в світ.

Що ввесь світ від баса
Вже дізнався вмить,
Не було резону
Під волоссям крить;
Тож почав наш цар по тому балі
Довгі вуха вже не в футералі,
А явно носить.

А як стих гармидер
По якімсь часі,
То царя ще ліпше
Полюбили всі:
Всім здалось ще й краще, по-лицарській —
Довгі вуха при короні царській
В їх цілій красі.

Тут кінчиться повість.
Віват цар Лаврін!
Стриг і брив до смерті
Його Кукулин.
Бо не взнав цар, як то донеслася
Його тайна басові, а з баса
На великий дзвін.

Не всі такі верби,
Як та в Віклові,
Не такі й баси всі,
Як Червічкові,—
Тож як ме вас чим язик свербіти,
Нашепчіть се, мої любі діти,
Вербі дупловій!

ІЗ ДРІБНИХ ПОЕЗІЙ

І. ДУМКА НА БАТЕЛЬОВСЬКІЙ ГОРІ

Вмирає сонечко, вмирає,
За гори до німців спадає
і тане.

Шумава та наша кривава
Тужливо за сонцем до німців
ще гляне.

Гук дзвонів над нами лунає
І край ввесь навіки лягає
до труни.

Над села, міста, понад ріки
Мла, наче завій той жалібний,
знай суне.

Вмирає народ мій, вмирає,
І ангели-сторожі линуть
від нього.

І книгу життя люду мого
Господь замика в сю хвилину
навіки.

Останній син краю в зневірі
Оперся край муру німого
на лірі;

Спів жалю скінчився, і з муру
Співак впав в могилу враз з краєм
і ліра.

Вмираєм! Вмираєм! Вмираєм!
І сонце за гори спадає
і тане.

Лиш наша Шумава кривава
Тужливо за сонцем до неба
ще гляне.

1841—1844.

II. МОЯ ЗВІЗДА

Як маленьким ще я був,
Ні на чім не знався,
То любив я кождого,
Світ мені всміхався.

Радо татка слухав я,
Радо слухав мами,
І з сестричкою лічив
Зорі, що над нами.

Одну знала матінка,
Що так любо зирка:
«Подивись, Карольчику,
Отсе твоя зірка».

Знав я свою зірочку,
Часто з нею грався:
«Зірко, зірко, зірочко,
Тут до мене стався!»

А як школи перейшов,
То став атеїст я,
І не вірив в бога, в рай,
В пекло, ані в піст я.

І про зірку я забув,
Про матусю свою,
Небо теж загнівалось,
Затяглося млою.

І сховалась зірочка
За хмарні коверці,
І блукав по світі я,
Пусто було в серці.

Аж коли тебе пізнав,
Юлечко-пташатко,
Знов побачив зірочку —
Твоє серденятко.

Моя зірка давняя
Вже на нас не зирка:
З вірою дитячою
Згасла й моя зірка.

1846—49

III. ПИШЕ НАМ ШУЗЕЛЬКА

Пише нам Шузелька
З Франкфурта стихонька:
«Ходіть німцям помагати,
Бо їх коле колька».

Ой ви, німці, хами,
Не граємо з вами,
Що собі ви наварили,
Висьорбайте сами.

Німеччина ваша,
Але Чехи наші,—
Не дуйте нам із Франкфурта
До чеської каші.

Бо Франкфурт здригнеться,
За шапку візьметься,
Як чеський лев з'їжить вуса,
Хвостом замахнеться...

Гей, festina lente,
Швабський парламенте!
Дамо тобі на прочисток,
Жди лиш, сакраменте!

1848

IV. ДЕСЬ ТОГО НЕ ВИДКО

Що нас радувало, десь того не видко,
І не має того, що нам втішно.
Що нас радувало, панам було гидко...
Ой, нема вже того, що нам втішно.

Що ж се за устава без сойму, без права?
Що ж се за устава — стан облоги?
Се така устава — як суха отава,
Як суха отава й міх полови.

Все таке нам сунуть, що лиш тільки плюнуть.
Все дають нам більше,— ой, данини.
Самі октроївки, на шию верівки...
Годі вже терпіти! К чорту з ними!

1850

V. КИТИЦЯ

Віє вітерець реакційненький,
Біжить Франтичок та до Дунаю,
Набира води до подебрадки:
Водою надплив уряд до нього,
Урядець красний, чорно-жовтенький...
Ой, став Франтичок уряд лапати,
Гепнув, ой, гепнув між два стільчики.

«Ой, коби я знав, уряде масний,
Що б я міг тебе справді дістати,
Я б радше держався аристократів.

Ой, коби я знав, уряде масний,
Що ти б міг мені на все лишиться,
Зрадив би я всю демократію.

Ой, коли б я знав, уряде масний,
Що можеш-таки втекти від мене,
Я б таки держав з демократами».

1850

VI

Все то, все то, все то так і виглядає,
Що пан Шварценберг у конституц'ю грає.
Все то, все то, все то так і виглядає,
Що він в конституц'ї пута накладає.

Той стан облоги, се не дурниця,
З часом в систему має зміниться;
І все та хвиля ближче та ближче,
І конституц'я на ладан дише.

Шкода того часу, як то ми повстали,
Як ми конституц'ю мов у сні дістали!
Шкода того часу, як то ми повстали,
Що ми вас тоді не знали!

Були б ми вас знали та на віз наклали,
Вивезли за межу, там вас висипали!
Шкода того часу, як то ми повстали,
Що ми вас тоді не знали!

1850

VII НА ХЛІБ МИ ПРАЦЮЄМ

На хліб ми працюєм, чужий ним пасеться,
Ми гірко бідуєм, а він з нас сміється.
Чекай же ти, враже, урвесь тобі раз,
Не вічно ж ти мусиш сміятися з нас!

Чи так то, чи сяк то, а все якось буде,
Про пару драбів тих не вигинуть люде;
Таж сонце не світить лиш на пустоцвіти,
А ми тебе, німче, не хочем терпіти!

VIII. ПІСНЯ ЧЕХІВ З р. 1850

Зле, матінко, зле,
Шварценберг іде!
Один іде генерал,
Другий іде кардинал —
Зле, матінко, зле!

Зле, матінко, зле!
Шварценберг іде:
Один держить карабаш,
Другий клепче «Отченаш» —
Зле, матінко, зле.

Зле, матінко, зле,
Шварценберг іде:
Один із них архипіп,
А другий дурний, як чіп,—
Зле, матінко, зле!

IX. ВІЧНЕ ЖИТТЯ

Не журись, душе моя,
Що наш вік короткий,
І що там по смерті дасть
Нам пан-біг солодкий.

Безконечний світу круг,
Невгамовне діло,
І безсмертний є твій дух,
І безсмертне тіло.

Що люд смертю назива,
То ще не кінчина,
Се лиш так, як западa
В театрі куртина.

Дзінь-дзінь дзвоник... Се значить:
Акт один скінчився,
І вид сцени на момент
На́вісом закрився.

Передягнуться грачі,
Кождий в іншій ролі,
Але актів вічний біг
Не стає ніколи.

1854

Х. ГРІБ

Синку, не все одно,
Де в гробі лежати:
Не давай же на цвинтарі
Себе поховати.

Не знайдеш там честі:
Як бур'ян здоровий,
Спасуть тебе кожде літо
Попівські корови.

Краще в самотині
Дай себе зложити
І вели на своїм гробі
Липку посадити.

Під липкою, синку,
Весело лежати:
З весни будуть на ній гарно
Пташечки співати.

Як зацвіте в липні
Та липка крислата,
То сідатимуть під нею
Хлопці і дівчата.

Липка з тебе виссе
Соку медового,
Пильні бджілки зберуть меду
До вулия свого.

То й по смерті, синку,
Будеш мати славу:
Будуть панночки тобою
Солодити каву.

1854

ІЗ ЕПІГРАМ

І

Чесному грозить тільки голод,
Злодію тільки шибениця;
Чеський письменник може похвалиться:
Йому грозить голод і шибениця.

ІІ

Павлу гірше, Петру ліпше —
Зависні, мовчіть!
Єретикам дав бог розум,
А попам живіт.

ІІІ

Не йди, Грицю, на лід з паном,
Знай се в осторогу:
Пан поховзнесь, а за нього
Хлоп зламає ногу.

ІV

Кождий свій пай робить,
Любий пане мій:
Хлоп із гною жито,
А ти з жита гній.

V

Доказує щосили ксьондз добродій,
Що розум наш по райськім плоді
Без помочі бога
Не стоїть нічого.

Панотче, правда! Що там довго править,
Я вірю вам, що більше вірю навіть;
Ваш розум і з поміччю бога
Не стоїть нічого.

VI

Чи диво, що п'ять риб і п'ять хлібів
П'ять тисяч люду наситили раз?
Адже ж се чудо ще й до наших днів
Живить так много тисяч чорних ряс.

VII

Питаєш, чи Йона, пророк ніневітський,
Був місіонер єзуїтський?
Ні, не міг буть. Ось в чім хиба:
Проковтнула Йону риба;
Єзуїт же, ручу вам,
Проковтнув би рибу сам.
Не був єзуїт, бо та риба безвісна
Три дні його мала в нутрі і не трісла.

VIII

Ах, оригінальність! Як же
Я за нею тужу!
Усі люди йдуть по мості,
Я піду в калюжу.

IX. ПРОФЕСОР ІСТОРІЇ

Зна історію — повірте мені,
Середні віки посередині,
Стародавню всю позабув уже,
До новітньої не дійшов іще.

X. АКАДЕМІЯ ПРИРОДНИЧИХ НАУК

Наша академія
Від свого породу
Раз у раз досліджує,
Спитує природу:
Тільки, братця, в тім біда,
Що природа не відповіда.

XI

Бог-батько дав нам заповідей десять,
Щоб у рай ввійти,
А церква, мати наша, скоротила
Їх в одну: «Плати!»

XII. МІЗАНТРОП

Щоб від чортівських вас спасти покус,
Всю кров свою пролив за вас Ісус;
Та я, коли найдуть на мене злі хвилини,
За вас не дав би навіть трохи слини.

XIII

«Що тобі не мило, не чини другому,
Знай се, любий сину!» —
Говорив учитель школяру малому,
Торгаючи за чуприну.

XIV

Не стає нам для театру
Чотирьох речей дрібничних:
Дому, публіки, акторів
І поетів драматичних.
Тож на акції, панове, раджу вам
Будувати чеській музі храм.
А як акцій купу пустите між люди
І цегол багато виробите в лет,
То акціонер вам кождий зараз буде
Актор, публіка або поет.

XV

Здавен-давна цар російський
Позволя своїм дворянам:
«Можеш мати душ хоч тисяч,
Тільки розуму не тра нам».

XVI

Ягоди з одного поля
І Самсон і Гнат Лойоля:
Один менше, другий більше
Напустив лисиць у збіжжє.

XVII. НАПИС НА ЄЗУЇТСЬКІЙ КОЛЕГІЇ

Люляй, люляй, чеський краю!
Спи тихенько, ти мій раю!
Ніч надходить! Люленьки!
Прилетіли лилики.

XVIII. ЗГОДА

Кличете до згоди з наміром таємним:
«Те роби, чого захочем ми!»
Та я собі тую згоду так толкую:
«Чого хочу я, робіте ви».

XIX. НАСЛІДКИ БИТВИ НА БІЛІЙ ГОРІ

Поки в Чехах єретикам
Було м'яко й тепло,
Вони мали в Чехах небо,
А по смерті пекло.

Аж як, Фердінанде другий,
Нам надав тебе бог,
То ми мали в Чехах пекло,
А по смерті небо.

XX. ЧЕСЬКА МОЛИТВА

Святий Яне Непомуку,
Май над нами свою руку:
Най на нас бог зробить,
Що зробив на тобі,
Щоб язик наш також
Не зогнив у гробі.

ПОЯСНЕННЯ

1) Бріксен — кріпость у південнім Тіролі, одно з місць, де за часів абсолютизму карались найтяжчі переступники, головно політичні.

2) Шпільберг — кріпость у Моравії, також місце кари тяжких злочинців. Ще в 60-х роках туди посилали злочинців також і з Галичини, так що в устах нашого народу назва сього місця, перероблена по-нашому на «Грай-гору», ввійшла в приповідку.

3) Куфштайн — кріпость у Горішній Австрії, також місце кари для тяжких злочинців.

4) Al pari — біржевий термін, значить дослівно: на рівні. Держати курс цінних паперів al pari значить: дбати про те, щоб вони в грошовім торзі мали таку ціну золотою чи срібною монетою, яка написана на них (номінальна). За часів абсолютизму кредит Австрії був так підірваний, що державні папери ніколи не могли довести до такої ціни.

5) Лярі-фарі — італійська фраза, значить: пусте балакання.

6) Мулла — мусульманський духовний.

7) Маршал Комішпетер — таке було жартливе прозвище князя Віндішгреца, що в червні 1848 р. яко губернатор Чех велів бомбардувати Прагу, а восени того ж року облягав і бомбардував Відень і був одним з найзавзятіших слуг реакції.

8) Гавлічек натякає тут, очевидно, на роль, яку при австрійськім міністрі Меттерніху грав талановитий, але безхарактерний письменник Генц.

9) Камарилья — дослівно: комірка; в 1848 році так називали придворну партію, що завзято противилась усім поривам народів до свободи і вживала різних інтриг та поганих способів, щоб задушити революційний дух.

10) Франтішек Шумавський — автор чеської граматики.

11) Гессен Кассель — одно із німецьких удільних князівств. Німецькі князьки в ту пору славились неморальним життям.

12) Чімборасо — гора в Америці, в тодішніх географіях подавалася як найвища гора на землі.

13) «Augsburger Allgemeine Zeitung» — звісна ліберальна газета, мала в цілій Європі славу задля багатства і докладності своїх відомостей, про які тоді, в часах цензурного тиску, було дуже трудно.

14) Lacryma Christi — рід вина, дослівно: христова сльоза.

15) Муфтій — магометанський духовний.

16) Treu und bieder — вірний і щирий, так звичайно титулували себе прихильники реакції і абсолютизму в Австрії.

17) Habeas corpus — англійський закон, що запевнює кождому нетикальність особи і домашнього вогнища без судового вироку.

18) Октройована — тобто надана самим правительством, а не ухвалена парламентом, австрійська конституція з д[ня] 4 марта 1849 не була введена в життя і проте ще в 1850 році не була й формально скасована.

19) Мельник — місто в південній Чехії; в його околиці продукують вино, зване мельницьким.

20) Інтиматами (довіреними писаннями) звались цісарські розпорядження, видавані для самих властей і не призначені для загальної відомості.

21) Шузелька — німецький публіцист родом із Чехії; перед 1848 роком — гарячий противник абсолютизму й емігрант, в 1848 р. був членом франкфуртського парламенту; пізніше був довгі літа борцем за федеральний устрій Австрії і рівноправність народностей.

22) Festina lente — латинська приповідка, значить: квапся помалу.

23) Оця пісенька — жартлива переробка звісної «Китиці» з «Короледворського рукопису», переробленої на нашу мову Шашкевичем. Хто був той «Франтичок», виведений героєм сеї переробки, може нам бути байдуже; пісенька має і без того свій загальнопсихологічний інтерес.

24) Князь Шварценберг — був президентом реакційного міністерства, що від 1849 р. взялося на розвалинах революції заводити абсолютизм і за десять літ довело Австрію на край загибелі.

25) Сім'я Шварценбергів — найбагатша магнатська сім'я в Чехії і, мабуть, у цілій Австрії. Назва Шварценбергів нерозривно зв'язана з многими найпоганшими і найсумнішими картами австрійської історії.

ІЗ СЛОВАЦЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Само Халупка

КОЗАЦЬКА ПІСНЯ

Гей, я вояк з роду,
Козачка мя мала,
Над моєю колискою
Фана повівала.

Фана повівала,
Труб гриміло много,
На війну козацтво
Звало батька мого.

Гей, летіли діти
Козацького роду,
Летіли до бою
За свою свободу.

Вірний батьків коник
Сам вернувся з бою,
Жаль зв'ялив тяженький
Добру матір мою.

Жаль зв'ялив як рожу,
Зламану в розцвіті,—
Я малий лишився
Сирота на світі.

Ой, загине в полі
Липка та розлога,—
Без вітця, без мами
Сиротина вбога.

Не дала загинуть
Та моя родина,
Взяли сиротину
Козаки за сина.

Взяли не за сина,
За рідного брата,
Виховали з мене
Козаченька-хвата.

Дали вони мені
Гостру шаблю збоку,
Дали кониченька
Доброго до скоку,

Щоб я кониченьком
Гнав татар по полю,
А шаблею сік їм
Голови додолу.

В їх рядах рицарських
Як любо гуляти!
Як в орлячім стаді
Юному орляті.

Гей, я вояк з роду,
Не згину в спокою,
Згину за народ свій
У святому бою.

За його свободу
І за славу гожу
Радо молодую
Голову я зложу.

На коні, не в ліжку
Смерть мене догонить;
Як з коня звалюся,
Шабелька задзвонить.

Шабелька задзвонить,
Сурма заспіва ми,
Викопають яму
Козаки шаблями.

Тут на сон довічний
Зложать браття милі,
Хоругов козацьку
Встромлять на могилі.

Хоругов козацька
Світу сповіщає:
«Тут козак по боях
В славі спочиває».

Зі словацького оригіналу
перекладено д[ня] 2 липня 1883,
досі не друковано.

КОМЕНТАРІ

Одинадцятий том вміщує вибрані поетичні переклади І. Я. Франка з російської, польської, чеської та словацької літератур, здійснені протягом 1876—1916 рр. Разом з перекладами сюди увійшли передмови, післямови та коментарі до них І. Франка.

Тексти розташовано за цими літературами, а в межах кожної з них — за часом створення перекладів. Більшість перекладів подається за останніми прижиттєвими виданнями.

Автографи зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Далі зазначатимуться фонд, номер та одиниця збереження автографа.

Книжки з особистої бібліотеки І. Франка зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. У примітках подається скорочено: особиста бібліотека І. Франка, №.

ІЗ РОСІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

М. Ю. ЛЕРМОНТОВ

Вечірня дума. В оригіналі: «Выхожу один я на дорогу...». Вперше надруковано у кн.: «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів. І. Вибрав і видав І. Франко», Львів, 1879, Дрібна бібліотека, V, с. 5 (далі: «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», Львів, 1879).

Збереглася написана невідомою рукою копія перекладу (ф. 3, № 398/XXIX) з правкою та приміткою Франка, зробленою в останні роки життя: «Писано в р. 1878, друковано там же, ст. 5». Переклад мав увійти до рукописної збірки «Думи і пісні європ[ейських] поетів. Переклади і наслідування. 1876—1916» (далі: «Думи і пісні...»), яку І. Франко підготував до друку, але її видання не було здійснене. Перероблений варіант перекладу вперше надруковано у виданні: І. Я. Франко. Твори в двадцяти томах, т. 14. К., Держлітвидав, 1955, с. 270 (далі скорочено: Твори, т., с.).

Порівняно з авторизованою рукописною копією в першодруці є деякі відмінності, зокрема:

рядки 1—4: Сам-самотній по дорозі йду я:
Ген блищить дорога кремінна;
Тиха ніч; простір глас бога чує,
І з звіздою гуторить звізда.

рядок 16: Віддих тихо підіймав ми грудь.
рядок 20: Дуб хитавсь, шумлячи надо мнов.

Подається за авторизованою рукописною копією (ф. 3, № 398/XXIX).

Сусідка. Назва в оригіналі: «Соседка». Вперше надруковано у кн.: «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», Львів, 1879, с. 23—24.

Збереглася рукописна копія перекладу, зроблена невідомою рукою (ф. 3, № 398/XXX), з правкою і приміткою І. Франка: «Писано в р. 1878, друковано в тій самій збірці, ст. 23—24». Цей варіант перекладу зроблений в останні роки життя для кн.: «Думи і пісні...»; вперше був надрукований у виданні: Твори, т. 14, с. 271.

Порівняно з авторизованою рукописною копією у першодруці є відмінності стилістичного та правописного характеру, зокрема:

рядок 2: А в тюрмі ми день роком стається,—
рядки 5—6: Вже б давно мя заїла ся клітка,
Не будь люба у мене сусідка...

рядок 17: Ось на мене «вна» поглядом вергла,
рядок 20: Дзяпканистий ся зсунув платок.
рядок 23: Видно, думка гризе її важка,—
рядок 28: Враз линемо в широкі степи.
рядок 32: Я зумію упоратись сам.
рядок 33: Но ніч вибери темну до того...

Подається за авторизованою рукописною копією (ф. 3, № 398/XXX).

М. О. МОРОЗОВ

Морозов Микола Олександрович (1854—1946) — російський революціонер-народник, учений і поет. Протягом 21 року був ув'язнений у Шліссельбурзькій фортеці, звільнений звідти 1905 р. Написав спогади «Повести моей жизни», збірку віршів та багато праць з хімії, фізики, астрономії, математики. З 1932 р. почесний член АН СРСР.

Дума. Назва в оригіналі: «Памяти 1873—1875» («Я врагами давно погребен...»). Вперше надруковано у кн.: «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», Львів, 1879, с. 17—18. У перекладі немає останніх восьми рядків оригіналу, починаючи від слів: «Трудно жить, чтоб порой не дрожало...».

Збереглися автограф (ф. 3, № 216, арк. 11, з кінця), на якому зазначено: «М. Н.», і рукописна копія перекладу (ф. 3, № 398/XXXI), зроблена невідомою рукою, з авторською правкою та приміткою: «Писано в р. 1878, друковано там же, ст. 17—18». Рукою І. Франка розкрито ініціали «М. Н.»: «Із Миколи

Морозова», потім цей напис викреслено та залишено: «Із М. Н. (З російської, І. «Дума»)». Цей варіант мав увійти до зб.: «Думи і пісні...». Вперше його було надруковано у кн.: Літературна спадщина. Т. 1. Іван Франко. К., Вид-во АН УРСР, 1956, с. 226.

Між автографом, першодруком і авторизованою рукописною копією перекладу є деякі відмінності стилістичного та правописного характеру. Наприклад, у автографі (ф. 3, № 216):

рядок 1: Вороги мя давно поховали,

Переклад здійснено за кн.: «Из-за решетки», Женева, 1877, с. 65—67, що зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 670).

Подається за авторизованою рукописною копією перекладу (ф. 3, № 398/XXXI).

В тюрмі. Назва в оригіналі: «В доме предварительного заключения». Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Культура», 1926, № 4-9, с. 40, за автографом (ф. 3, № 398/XXXI).

Збереглися два автографи перекладу: автограф 1878 р. (ф. 3, № 216, арк. 11, з кінця), вперше надрукований у кн.: Літературна спадщина, т. 1. Іван Франко, с. 228, та автограф останніх років життя (ф. 3, № 398/XXXI), вміщений у зб. «Думи і пісні...», з приміткою: «Писано в р. 1878, досі не друковане».

Порівняно з автографом останніх років (ф. 3, № 398/XXXI) в автографі (ф. 3, № 216) такі різночитання:

рядок 4: Тихо, без діла, без мислі сидять.
рядок 8: Так як ума, ні сумління.
рядок 9—12: Як тим горіхам в твердій їх лушпині,
Так ось вигідно тут й нам за стінов.
Розкіш, та й годі! Ми в тій скалубині
Сильні, проворні, що мухи зимов!

Переклад здійснено за кн.: «Из-за решетки», Женева, 1877, с. 63, що зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 670).

Подається за автографом (ф. 3, № 398/XXXI).

«К у л ь т у р а» — щомісячний громадсько-політичний журнал. Виходив у Львові. З листопада 1924 до червня 1927 р. (№ 1—42) був неофіційним органом Комуністичної партії Західної України. У 1927 р. журнал потрапив до рук націонал-ухильницької групи в КПЗУ. У вересні 1934 р. видання журналу припинилося.

М. О. НЕКРАСОВ

Над перекладами творів з М. О. Некрасова І. Франко працював з 1879 р. до останніх років життя.

Крім перекладів творів Некрасова, вміщених у цьому томі, збереглися чорновий автограф (ф. 3, № 462) перекладу вірша «Не рыдай так безумно над ним...» і автограф (ф. 3, № 216, арк. 27, з кінця) перекладу перших 13 рядків з «Крестьянки» (поема «Кому на Руси жить хорошо?»), які подаються нижче.

В автографі (ф. 3, № 462) пошкоджені перші три рядки. Переклад третьої строфи вільний, рядки 3—4 цієї строфи закреслено:

Не [ ] ридай над ним!
Ах [ ] [мо]лодому:
Пок своїм до [ ]ом брудним
Нехибна погань не прилипла д'ньому

На колінки при труні ось клякни,
Вінцем вкраси чоло зів'яле,—
Не встид уклякнуть перед ним! Згани,
Що многі-многі в легшім бою впали.

Згани, як наших найліпших людий
Ім'я не раз чорнили плями,
(А він без змази ясний і твердий
Дійшов до гробової ями).

Тепер, коли холодная могила
Над ним грудьми лягла,
Тепер не знеславить його ім'я
Ні помилка, ні злість, ні сила.

Не скажу я, що в нього не було
Гордої і буйної волі,
Но знаєш, хто людей любив над всьо,
Більш жизні, більше слави свої.

Той не задумайєсь втеряти
І славу добрую свою,
Коли такою жертвою свою
Людей із пут мож розкувати.

В житті нас темні зупиняють сили,
Хто хід ослаблий не волік,
Перед дверми тюрми або могили?
Не ходять в парі слава й довгий вік.

І руська слава здавна тих вінчає,
Що тут недовгий час жиють,
І руський люд о них примівку має:
В щасливця ворог умирає,
А в бідолахи приятелі мруть.

Автограф (ф. 3, № 216, арк. 27, з кінця) вміщено в загальному зошиті кінця 70-х — початку 80-х років:

СЕЛЯНКА. Поема Н. Некрасова.
ЧАСТКА І. ДІВУВАННЯ

Щасливо дівувалося мені,— родина добра вся,
Не напивав[с]ь отець,
У тата-мами я жила, мов у Христа за пазухов,
Не знаючи біди.
Отець, уставши досвіта, бувало, доню ласкаво
Пробудить,— брат приспівує, збираючись на панщину:
«Мотронко, уставай!
Уже на світ займає[ть]ся, мир божий богу молиться,
Вставай, сестро, не спи!»
Пастух уже з скотиною погнався; за малиною
Пішли дівчата в бір.

Плугатарі до поля йдуть, і цюкотить топір.
А мати рідна котлята попряче, змие; вискоблить

Переважна більшість перекладів зроблено за виданням: Н. Некрасов. Стихотворения. Изд. пятое. Спб., 1869—1873, що зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 709, 710).

Рідні сторони. Споминки поміщицького сина. Назва в оригіналі: «Родина». Вперше опубліковано М. Возняком у журн. «Культура», 1926, № 4-9, с. 39—40, за автографом (ф. 3, № 463). Перекладаючи поезію Некрасова, Франко опустив окремі місця оригіналу — від рядка 15: «Воспоминание дней юности — известных...» до рядка 40: «Что дрогнул сам палач, заплакавший ошибкой», а також від другої частини рядка 45: «Ах, няня! Сколько раз...» до рядка 51: «И грудь моя полна враждой и злостью новой...».

Зберігся чорновий автограф (ф. 3, № 214, арк. 114, 118), який знаходиться у рукописному зошиті 1879—1882 рр., а також чистовий автограф (ф. 3, № 463) за підписом: «Переклав Еудаймон».

Порівняно з автографом (ф. 3, № 463) в автографі (ф. 3, № 214) такі різночитання:

рядок 1:	І ось їх виджу знов, знакомі ті місця,
рядок 3:	Плило посереду учт, безмисності та чванства,
рядок 9:	Но де ненависть ту в душі я крив часом
рядок 22:	А все, що ми життя опутало відрана,
рядки 24—26:	Усему почин ту, в тім моїм рідним краї!..

З обрадженням по нім мій погляд блудить вкруг:
Я рад, що стято в пень дуброву онопару,

Подається за автографом (ф. 3, № 463).

Признання. В оригіналі: «Из Ларры. Я за то глубоко презираю себя...». Вперше надруковано в кн.: Літературна спадщина, т. 1. Іван Франко, с. 230, за автографом (ф. 3, № 214, арк. 120).

Збереглися два автографи. Ранній автограф (ф. 3, № 214) знаходиться в рукописному зошиті 1879 — 1882 рр. В кінці перекладу рукою Франка зазначено: «Некрасов. 6. XI».

Пізніший автограф (ф. 3, № 398/XXXVI) з правками І. Франка, зробленими в останні роки життя, вміщено в зб. «Думи і пісні...». Під текстом перекладу є примітка І. Франка: «Писано в р. 1881, досі не друковано».

Порівняно з автографом (ф. 3, № 398/XXXVI) в автографі (ф. 3, № 214) такі різночитання:

рядок 1:	Я глибоко за те сам собов погорджаю,
рядок 7:	Що до тридцяти літ ось сяк-так я дожив,
рядки 9—10:	Щоби дурні мені поклонялись до ніг, А і розумний часом щоб позавидіть міг!
рядок 12:	Що протратив свій вік, не люб'ячи нікого,
рядок 13:	Що бажаю любви, що весь світ я кохаю,
рядок 15:	І що злість против зла в мні міцна і гірка,

Подається за автографом (ф. 3, № 398/XXXVI).

Невижатий загін. Назва в оригіналі: «Несжатая полоса». Вперше надруковано у виданні: Твори, т. 14, с. 286—287, за автографом (ф. 3, № 214).

Збереглися два автографи. Автограф (ф. 3, № 214, арк. 120, 118) вміщено в рукописному зошиті 1879—1882 рр. Автограф (ф. 3, № 398/XXXVI) з правками і приміткою І. Франка: «Писано в р. 1881, досі не надруковано», вміщено в зб. «Думи і пісні...».

В автографі (ф. 3, № 214) є такі відмінності порівняно з автографом (ф. 3, № 398/XXXVI):

рядок 7:	Важко хилитись ажень до землі,
рядок 10:	Птиця ненаїсна жре нас, толочить,
рядки 17—18:	Чень, не на тое ж орав він і сіяв, Щоби нас вітер осінній розвіяв?
рядок 22:	Але спромігся над сильнов роботов.

Подається за автографом (ф. 3, № 398/XXXVI).

Бричка. Назва в оригіналі: «Тройка». Перекладено перші 8 рядків оригіналу. Вперше надруковано у кн.: Літературна спадщина, т. 1. Іван Франко, с. 231.

Зберігся автограф (ф. 3, № 214, арк. 59, з кінця), який знаходиться в рукописному зошиті 1879—1882 рр.

Подається за автографом.

В селі. Назва в оригіналі: «В деревне». Вперше надруковано в журн. «Світ», 1881, ч. I, с. 10—11, під псевдонімом *Мирон****. В перекладі відсутні перші 16 рядків оригіналу, від слів: «Право, не клуб ли вороньего рода...» до слів: «Ветер смирился: пройдусь до полей...», та останні рядки — від слів: «Завтра раненько пойду на охоту...».

Збереглися автограф (ф. 3, № 214, арк. 59—61) з датою: «11/XI—80» та рукописна копія (ф. 3, № 398/XXXIV) з правками І. Франка, зробленими в останні роки життя. Ця копія вміщена в зб. «Думи і пісні...». Під текстом зроблена авторська примітка: «Писано при кінці 1880 р., друковано тоді ж у часописі «Світ», ч. 1, ст. 10—11».

Між автографом і рукописною копією є відмінності стилістичного та правописного характеру, наприклад в автографі (ф. 3, № 214) читаємо:

рядок 8:	Ну-ко послухаю я їх розмову...
рядок 45:	Хто довезе ми дровець?
рядок 50:	Вір ми, сердешна, ураз слізьми мнюся,

Подається за авторизованою копією (ф. 3, № 398/XXXIV).

«С в і т» — літературно-науковий і політичний журнал революційно-демократичного напряму. Виходив у Львові з 1881 по 1882 р.

Княгиня Трубецька. Поема. Назва в оригіналі: «Русские женщины. Княгиня Трубецкая». Вперше надруковано в журн. «Світ», 1881, ч. 4, с. 66—68; ч. 5, с. 83—86, під псевдонімом *Мирон****, з поясненням І. Франка: «Примітка до поеми «Княгиня Трубецька».

Збереглася рукописна копія перекладу (ф. 3, № 398/XXXV) з правками І. Франка, зробленими в 1914—1916 рр., та приміткою:

«Переклад писано весною 1881 р., друковано тоді ж у часописі «Світ», ч. 4, ст. 66—68, і ч. 5, ст. 83—86. На кінці пер[екладу] тої часті на ст. 68 була додана нотка, покладена тепер під початком тексту». Цю останню редакцію вміщено в зб. «Думи і пісні...». Зберігся автограф аркуша з назвою перекладу (ф. 3, № 211, арк. 19, з кінця).

Між авторизованою рукописною копією перекладу та першодруком є деякі відмінності стилістичного та правописного характеру. Наприклад, у першодруці читаємо:

Частина перша, II,	рядок 18:	І вищий кличе мя...
	рядок 22:	Встелила ми судьба,
	рядок 32:	Но милий ти мні був.
III,	рядок 7:	З услугов й іде передом,
V,	рядок 48:	Знов склонюєсь душа.
	рядок 67:	В її душі лишили вни
VII,	рядок 5:	Се арештантів партія йде,
VIII,	рядок 1:	Пустіша путь, чим дальш на схід,
X,	рядок 17:	Я проведу тя д'нему,— цить,

Подається за авторизованою рукописною копією перекладу (ф. 3, № 398/XXXV), примітка — за першодруком.

Трубецька Катерина Іванівна (уродж. Лаваль, 1800—1854) — дружина декабриста Трубецького Сергія Петровича (1790—1860).

«У людей по хатах — чистота, красота...». В оригіналі: «У людей-то в дому — чистота, лепота...». Вперше надруковано: Твори; т. 14, с. 285—286.

Автограф перекладу записаний олівцем поруч з російським оригіналом на с. 174 в кн.: Н. Некрасов. Стихотворения, изд. пятое, ч. IV, 1869 (зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 710). Подається за автографом.

«Не горить уже ліс, слава богу!..». В оригіналі: «Наконец, не горит уже лес...». Вперше надруковано: Твори, т 14, с. 286.

Автограф перекладу записаний олівцем поруч з російським оригіналом на с. 223 в кн.: Н. Некрасов. Стихотворения, изд. пятое, ч. IV, 1869 (зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 710). Подається за автографом.

«Ніч. Розкóшів ми всіх скоштували...». В оригіналі: «Ночь. Успели мы всем насладиться...». Вперше надруковано в «Літературно-науковому віснику» (далі: ЛНВ, 1903, кн. 2, с. 158). Подається за першодруком.

«Літературно-науковий вісник» — щомісячний художній, науковий і публіцистичний журнал. У період, коли до його редакції входив І. Франко (1898—1906), журнал мав демократичне спрямування.

Зеленый шум. Назва в оригіналі: «Зеленый шум». Вперше надруковано: ЛНВ, 1903, кн. 2, с. 158—159. Подається за першодруком.

З роботи. Назва в оригіналі: «С работы». Вперше надруковано: ЛНВ, 1903, кн. 2, с. 159—160. Подається за першодруком.

Невідомому другові. Назва в оригіналі: «Умру я скоро. Жалкое наследство...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1903, кн. 2, с. 160—161.

Подається за першодруком.

Забудь. Назва в оригіналі: «Прости». Вперше надруковано: ЛНВ, 1903, кн. 2, с. 161.

Подається за першодруком.

Auf den Tod des Taras Schewtschenko's. Назва в оригіналі: «На смерть Тараса Шевченко». Вперше опубліковано у віденському двотижневику «Ruthenische Revue», 1903, № 1, 15 травня, разом із статтею І. Франка «Taras Schewtschenko und sein «Vermachtnis» під назвою «Auf den Tod Schevtschenko's». Стаття у перекладі українською мовою вперше надрукована у виданні: Твори, т. 17, с. 126—128.

Збереглися автограф (ф. 3, № 398/XXXIII-а), за яким вперше надруковано переклад, та автограф (ф. 3, № 398/XXXIII), вміщений у зб. «Думи і пісні...» з приміткою: «Перекладено д[ня] 8 мая 1903, друковано в віденській часописі «Ruthenische Revue», 1903, ч. 1, ст. 16—17».

Між автографами є відмінності стилістичного та правописного характеру.

Подається за автографом (ф, 3, № 398/XXXIII).

Переклад здійснено за виданням: «Зоря», 1886, ч. 6, с. 87.

«Ruthenische Revue» — художній і громадсько-політичний журнал, видавався німецькою мовою у Відні з 1903 р., загалом дотримувався ліберально-буржуазних позицій.

«Зоря» — літературно-громадський журнал ліберально-буржуазного напряму, що виходив у Львові в 1880—1897 рр. Певний час до складу редакції журналу входив І. Франко, який намагався демократизувати журнал, що викликало протест з боку «народовців».

М. Г. ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ

Гімн Діві неба. Назва в оригіналі: «Гимн деве неба». Вперше надруковано в журн. «Жите і слово». 1895, т. IV, с. 379—385.

Подається за першодруком.

«Жите і слово» — літературно-науковий громадсько-політичний журнал революційно-демократичного напряму. Виходив у Львові в 1894—1897 рр. за редакцією І. Франка.

...битви з Гасдрубалом, кархедонців вожаком...— Йдеться про першу Пунічну війну (264—241 до н. е.) між Римом і Карфагеном (Кархедоном). Гасдрубал (пом. 221 до н. е.) — карфагенський полководець та політичний діяч, засновник НовогоКарфагена (Картахен) на східному узбережжі Іспанії.

Емпедокл (бл. 490— бл. 430 до н. е.) — давньогрецький філософ, лікар, політичний діяч.

Полемарх — один з старших військових начальників в Стародавній Греції.

Акрагант (Агригент) — давньогрецьке місто на південному узбережжі Сіцілії, його розквіт припадає на VI—V ст. до н. е. У 405 р. до н. е. було зруйноване карфагенцями, у 341 р. до н. е.

відбудоване. Під час першої Пунічної війни у 262 р. до н. е. захоплено римлянами. Тепер сучасне італійське місто Агридженто.

Панорм — стародавнє місто в західній частині Сіцілії.

Ганнон (бл. V ст. до н. е.) — карфагенський політичний діяч, мореплавець-флотоводець.

Лілібей — стародавнє місто в західній частині Сіцілії.

Гамількар Барка (пом. 229 до н. е.) — карфагенський полководець та політичний діяч.

Кірена — стародавнє місто на узбережжі Північної Африки (у Лівії).

Тартесс — стародавнє місто-держава на півдні Іспанії.

Артеміда — у грецькій міфології богиня — покровителька тварин і полювання.

В. С. СОЛОВЙОВ

Соловйов Володимир Сергійович (1853—1900) — російський поет, публіцист, критик, філософ-ідеаліст. І. Франко переклав найбільш відомі його поезії.

I. «У царици моей высокий дворець...». В оригіналі: «У царицы моей есть высокий дворец...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. 1, с. 65.

Подається за першодруком.

II. «Люба, здавна, як і нині...». В оригіналі: «Друг мой, прежде, как и ныне...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. 1, с. 66.

Адоніс — божество у фінікійській міфології. В міфі про Адоніса відбилося явище щорічного вмирання й оживання природи.

Подається за першодруком.

III. «Хай осінь вчасная сміється надо мною...». В оригіналі: «Пусть осень ранняя смеется надо мною...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. 1, с. 66.

Подається за першодруком.

IV. «Любий друже, чи не бачиш...». В оригіналі: «Милый друг, иль ты не видишь...». Вперше надруковано: ЛВН, 1901, кн. 1, с. 66.

Подається за першодруком.

V. «Спека без ясності, хмари безводнії...». В оригіналі: «Зной без сияния, тучи безводные...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. 1, с. 66.

Подається за першодруком.

VI. «Всі питання — пусте!..». В оригіналі: «Нет вопросов давно...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. 1, с. 67.

Подається за першодруком.

VII. Das Ewig Weibliche (Слово-упімнення до морських чортяк). Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. 1, с. 67—68.

Подається за першодруком.

Там, де стояв Амафунт і Пафос... — За античною міфологією, місце на узбережжі Кіпру, де вийшла з морської піни богиня краси Афродіта.

VIII. «Який же сон важкий!..». В оригіналі: «Какой тяжелый сон!..». Вперше надруковано: ЛВН, 1901, кн. 1, с. 68.

Подається за першодруком.

IX. «Бідна любко! Втомила тебе ся дорога...». В оригіналі: «Бедный друг! Истомил тебя путь...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. 1, с. 68.

Подається за першодруком.

X. «Шум далекий водоспаду...». В оригіналі: «Сумерки». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. 1, с. 68—69.

Подається за першодруком.

XI. На кораблі ніччю. В оригіналі: «На палубе Фритиофа». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. 1, с. 69.

Подається за першодруком.

XII. «І знов важкий туман насовується звільна...». Назва в оригіналі: «Миг. (Памяти А. Ф. Аксаковой)». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. 1, с. 69.

Подається за першодруком.

XIII. Сонне серце. Назва в оригіналі: «Сайма на другое утро». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. 1, с. 69.

Подається за першодруком.

XIV. «Вітер з західних сторін...». В оригіналі: «Ветер с западных сторон...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. 1, с. 70.

Подається за першодруком.

XV. «А як бажання тікають, мов тіни...». В оригіналі: «Если желания бегут, словно тени...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. 1, с. 70.

Подається за першодруком.

О. С. АФАНАСЬЄВ-ЧУЖБИНСЬКИЙ

Афанасьєв Олександр Степанович (літературний псевдонім Чужбинський, 1817—1875) — український і російський письменник ліберально-буржуазного напряму, етнограф.

Переклади І. Франка російських віршів О. С. Афанасьєва-Чужбинського вперше надруковані в журн. «Неділя», 1912, ч. 23, с. 3—4; ч. 24, с. 1—2, з приміткою І. Франка:

«О. С. Афанасьєв, що деколи вживав псевдонім Чужбинський, відомий досі в історії українського письменства як автор немногих українських поезій, друкованих у «Ластівці» Євгена Гребінки та «Молодику» Бецького 40 рр. минулого віку, та маленької збірки поезій п[ід] з[аголовком] «Що було на серці», виданої безіменно в Петербурзі 1854 р. Дещо з тої збірки, а дещо пізніших поезій появилося в «Основі» 1862 р. під псевдонімами *Невідомий* та *Хрущ*. Сей автор родом великорос, але вроджений на Вкраїні з матері-українки, заняв досить визначне становище в російській літературі своїми белетристичними та науковими писаннями, з яких найважніші для нас двотомова «Поездка в Южную Россию» та спомини про Т. Шевченка. Російськими стихами написав Афанасьєв збірку «Солдатские песни», видану в Києві 1852 р. і Петербурзі 1854 р., а також досить показний ряд віршів ліричних та гумористично-сатиричних. Випускаючи в світ повне видання українських поезій Афанасьєва-Чужбинського, до якого, крім відомих досі поезій, я міг додати дві поеми, писані українською мовою та доставлені мені в рукописах і досі не відомі нікому, я вважав потрібним до сеї збірки додати також невеличкий вибір його російй-

ських віршів у перекладі на нашу мову. Ті переклади подаю отсе перед виходом моєї книжечки читачам «Неділі». І. Ф., 3 дня, червня 1912».

Того ж року ці переклади ввійшли до збірки: Александер Степанович Афанасьєв (Чужбинський). Українські поезії. Видання й передмова Івана Франка. Львів, 1912 (Міжнародна бібліотека, ч. I), с. 115—128. Переклади російських віршів О. С. Афанасьєва-Чужбинського вміщено в збірці під заголовком: «IV. Переклади з російського, зладив Іван Франко». Під текстами перекладів наводяться авторські примітки (дата написання і джерело оригіналу). У «Переднім слові» до цієї збірки, що частково передає зміст примітки до першодруку (див. другу серію цього видання), Франко зауважив: «Для характеристики російських поезій автора я вважав потрібним подати дещо з них у перекладі на нашу мову, вибираючи для перекладу власне поезії або близькі до українського грунту, або цікаві для характеристики життя та поетичної манери автора».

Серце. Назва в оригіналі: «Сердце».

Під неділю. Назва в оригіналі: «Перед праздником».

Українська дума. Назва в оригіналі: «Украинская дума».

Зіронька. Назва в оригіналі: «Звездочка».

Хмарка. Назва в оригіналі: «Тучка».

Буря. Назва в оригіналі: «Буря».

Парубоцька правда. Назва в оригіналі: «Истина».

Руська пісня. Назва в оригіналі: «Русская песня».

Між текстами першодруку і окремого видання є незначні відмінності.

Перекладено за виданням: А. С. Афанасьев-Чужбинский. Собр. соч. Т. IX. Стихотворения. Словарь малорусского наречия. Спб.

Подається за кн.: Александер Степанович Афанасьєв (Чужбинський). Українські поезії, Львів, 1912.

«Неділя» — літературно-науковий та громадський журнал ліберально-буржуазного напряму. Виходив у Львові в 1911—1912 рр.

«Ластівка» — український літературно-художній альманах, виданий 1841 р. Є. П. Гребінкою.

«Молодик» — український літературно-художній альманах (1843—1844 рр.). Видавав І. Бецький (1819—1890) за допомогою Г. Квітки-Основ'яненка, М. Костомарова та ін. Виходив у Харкові та Петербурзі.

«Основа» — український суспільно-політичний і літературно-мистецький журнал ліберально-буржуазного напряму. Виходив у 1861—1862 рр. у Петербурзі.

Хрущ — під псевдонімом Микола Хрущ друкувався у другій половині XIX ст. український поет Микола Петрович Жук (1833—1900).

О. С. ПУШКІН

Переклади творів О. С. Пушкіна посідають помітне місце в перекладацькій спадщині І. Франка. У першій книжці письменника «Баляди і розкази» («Письма Івана Франка», I, Львів,

1876) надруковані «Шотландська пісня» («Проти крука крук летить...») та «Русалка» («Над озером в глухій діброві...»). Ці ранні переклади, заново відредаговані, І. Франко включає до збірки «Із літ моєї молодості», Львів, 1914.

Навесні 1914 р. І. Франко завершив підготовку до видання збірки перекладів поезій та драматичних творів О. С. Пушкіна, що вийшла друком через три роки, уже після його смерті (тому на титульній сторінці й обкладинці стоять різні дати): «Александер С. Пушкін. Драматичні твори в перекладі, з передмовою та поясненнями д-ра Івана Франка», Львів, 1914 («Всесвітня бібліотека», № 4/6). На обкладинці стоїть дата: «1917». Далі назва зазначається скорочено: О. С. Пушкін. Драматичні твори. У «Передньому слові» до цієї книжки І. Франко писав: «Переклад драматичних творів Пушкіна з великоруської мови на українську, докончаний мною весною сього року по умові з д. Іваном Калиновичем для його «Всесвітньої бібліотеки», виходить тепер без участі видавця, покликаного до військової служби, під моєю редакцією та моїм заходом. Випускаючи його в світ як 4 і 5 випуск «Всесвітньої бібліотеки», я чиню се тільки наслідком налягання шан[овного] директора друкарні, аби не лежав готовий уже склад, і не беру на себе ніяких дальших зобов'язань щодо розсилки та розпродажі, які й без того серед теперішньої війни майже неможливі. Львів, дня 3 падолиста 1914».

Олександр Сергійович Пушкін. Вперше надруковано як передмову до кн.: О. С. Пушкін. Драматичні твори, с. V—XXXVII.

Збереглися рукописна копія передмови, написана невідомою рукою (ф. 3, № 465, арк. 1—50), гранки з авторською та редакційною правками, де відсутні сторінки XIV, XXXI, XXXII, XXXIV. XXXV, XXXVII друкованого тексту, та примірник гранки без правок, в якому відсутня сторінка VI друкованого тексту (ф. 3, № 466). Між рукописною копією передмови, правленою гранкою та першодруком великих розходжень немає. Збереглися також автографи окремих перекладів І. Франка поезій О. С. Пушкіна, що зазначені далі в примітках.

При викладі фактичного матеріалу І. Франко, як він про це пише в передмові, посилався на статтю О. І. Кирпичникова «А. С. Пушкин» з «Энциклопедического словаря Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона». Т. XXV-а. Спб., 1898, с. 826—851, яка містить ряд суб'єктивних та помилкових тверджень, фактичних неточностей. Певною мірою це позначилось і на передмові І. Франка.

Викладена І. Франком історія роду Пушкіних повторює родинні перекази, які наводить сам поет у статті «Начало автобиографии».

Помічені неточності та помилкове датування зазначені в примітках. Виправлені дати у тексті проставлені в ламаних дужках.

Подається за першодруком.

Калинович Іван Титович (1885—1927) — український бібліограф і культурний діяч у Галичині, видавав серію книжок під назвою «Всесвітня бібліотека».

Кирпичников Олександр Іванович (1845—1903) — російський літературознавець.

Пушкін Федір Матвійович — стольник, причетний до стрілецького заколоту проти Петра I, страчений у 1697 р.

Прадід поета...— Пушкін Олександр Петрович (1686—1725), служив у лейб-гвардії Преображенського полку, був власником маєтку в с. Болдіно.

...оженився з дочкою графа Головіна...— Головіна Євдокія Іванівна (пом. 1725) — дочка російського адмірала Головіна Івана Михайловича (пом. 1737 р.).

Син його...— Пушкін Лев Олександрович (1723—1790) — підполковник артилерії, дід поета по батькові.

Його перша жінка з дому Воєйкових...— Воєйкова Марія Матвіївна.

...якого тутже велів він повісити на подвір'ї свого дому...— І. Франко переказує родинну легенду Пушкіних, яку поет виклав у праці «Начало автобиографии».

Друга його жінка була з дому Чичеріна...— Чичеріна Ольга Василівна, за чоловіком Пушкіна (1737—1802) — бабка поета по батькові. Чичерін Василь Іванович (1700—1793) — полковник, полтавський комендант, прадід поета по батькові.

Сергій Львович — С. Л. Пушкін (1767—1840), батько поета.

Абрам Ганнібал — Ганнібал Абрам Петрович (Ібрагім, бл. 1697—1781) — генерал-аншеф з 1759 р., військовий інженер, прадід О. С. Пушкіна по матері.

Бабка поета по матері...— Ганнібал Марія Олексіївна (1745—1818), за народженням Пушкіна.

...сестра Ольга...— Пушкіна Ольга Сергіївна, за чоловіком Павлищева (1797—1868).

...брат Лев...— Пушкін Лев Сергійович (1805—1852).

...опублікував свій перший вірш «К другу стихотворцу»...— Вірш надруковано в журн. «Вестник Европы», 1814, № 13.

«Вестник Европы» — російський літературний та історико-політичний журнал. Виходив у Москві в 1802—1830 рр.

«Вольность» і «Деревня», написаних у році 1819...— Радянські дослідники творчості О. С. Пушкіна встановили, що ода «Вольность» була написана у 1817 р.

...слова одного з найновіших дослідників...— Йдеться про вищезгадану статтю О. І. Кирпичникова.

Милорадович Михайло Андрійович (1771—1825) — граф, російський генерал. З 1818 р. військовий генерал-губернатор Петербурга.

Се сталося в початку 1821 р... .— Поета вислано з Петербурга 6 травня 1820 р.

...з синами ген[ерала] Раєвського... — Раєвський Микола Миколайович (1771—1829) — російський військовий діяч. Його сини — Раєвський Микола Миколайович (1801—1843) та Раєвський Олександр Миколайович (1795—1868) — офіцери російської армії, причетні до декабристського руху.

...маєтності кн[язя] Рішельє...— Рішельє Арман-Емманюель дю Плессі (1766—1822), французький державний діяч, герцог. Був у 1803 р. градоначальником Одеси, в 1805—1814 рр.— генерал-губернатором Новоросійського краю.

Інзов Іван Микитович (1768—1845) — російський генерал.

...в дусі богохульних поем Парні.— Парні Евариста Дезіре де Форж (1753—1814) — французький поет, автор творів у дусі анакреонтичної поезії, а також сатиричних, антирелігійних поем.

...лист до якогось знайомого...— Радянський дослідник творчості О. С. Пушкіна Б. В. Томашевський вважає, що адресатом листа був В. К. Кюхельбекер (1797—1846) — російський поет, критик (див.: Б. Томашевський. Пушкин, кн. I. М.—Л., Изд-во АН СССР, 1956, с. 666—671).

...він у липні 1826 р. написав через губернатора письмо до царя...— О. С. Пушкін у травні-червні звернувся до Миколи I з проханням дозволити повернутися до Петербурга.

«Читаючи досить слабу поему Шекспіра...» — І. Франко наводить вислів О. С. Пушкіна про поему В. Шекспіра «Лукреція» в нарисі «Заметка к графу Нулину».

Восени 1828 р. він протягом місяця написав поему «Полтава».— О. С. Пушкін писав поему протягом 1828 р.

Бантиш-Каменський Дмитро Миколайович (1788—1850) — український та російський дворянський історик і археограф. Автор «Истории Малой России» (1822).

...у поході російського війська на Ерзерум...— Йдеться про російсько-турецьку війну 1828—1829 рр., зокрема про похід російських військ під командуванням царського генерала Паскевича Івана Федоровича (1782—1856).

...на основі процесу якогось Островського...— В основі сюжету твору «Дубровський» покладено дійсний судовий процес. Дубровський був названий Островським в одному з перших планів роману (див.: А. С. Пушкин. Полн. собр. соч. в 10-ти т., т. VI. М.—Л., 1949, с. 756—757).

«...зробити із статуї Фальконета палладіум Петербурга».— Ці слова взяті з вищезгаданої статті О. І. Кирпичникова. Йдеться про пам'ятник Петру I, роботи Фальконе Етьєна-Моріса (1716—1791), встановлений у Петербурзі на Петровській площі (тепер площа Декабристів).

Плетньов Петро Олександрович *(1792—1865) — російський критик, поет, видавець «Современника», друг Пушкіна.*

«Современник» — російський літературний і громадсько-політичний журнал; виходив у Петербурзі в 1836—1886 рр., заснований Пушкіним.

...та не дійшло до адресатів.— І. Франко не знав, що вірш «Во глубине сибирских руд...» О. С. Пушкін передав у Сибір через О. Г. Муравйову (1804—1832), дружину декабриста М. М. Муравйова (1796—1843).

...познайомився ще в Москві (1826) р...— Дата виправлена, було: 1825 р.

...до «черні», себто до простого народу...— І. Франко в даному випадку помилково тлумачив ідейну спрямованість вірша «Чернь». Під «чернью» О. С. Пушкін розумів реакційну великосвітську і літературну «чернь».

У тексті передмови вміщено такі переклади:

«Даремно він довкола сумні зорі водить...».

Назва в оригіналі: «Безверие». Перекладені 17—18 та 64—82 рядки оригіналу.

Збереглися автограф (ф. 3, № 465, арк. 5, зв.) та рукописна копія перекладу (т а м ж е, арк. 6).

«Тікай, щезай з моїх очей...». Назва в оригіналі: «Вольность».

Збереглися автограф (ф. 3, № 472) з датою: «4/III» під назвою «Свобода» і рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 8—11).

В автографі порівняно з першодруком та рукописною копією є різночитання:

рядок 18:	Скрізь батоги, кайдани, скрізь погрози,
рядок 24:	Любов до слави та обмани.
рядок 27:	Де в зв'язку з вільністю святім
рядок 29:	Де всім хранить твердий закона щит,
рядок 31:	Свобідних горожан над головами
рядок 36:	Ні жадністю скупою, ані страхом,
рядок 45:	Мовчить закон, народ мовчить,

Подається за першодруком.

«Привіт тобі, куточку мій пустинний...». Назва в оригіналі: «Деревня». Не перекладено рядок 13: «Везде передо мной подвижные картины».

Збереглися автограф (ф. 3, № 470), датований «3/III 1914», і рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 11—14).

В автографі порівняно з першодруком та рукописною копією перекладу є розбіжності стилістичного та правописного характеру, наприклад:

рядок 33:	І ваші творчі думи
рядок 36:	Хоч ниви в зелені, цвітуть сади,—
рядок 42:	Лиш силою палок і лоз панує,
рядок 44:	Схилившися на плуг чужий,
рядки 49—50	Надій і бажань у душі не сміючи ховать. Дівчата молоді цвітуть, щоб втішать
рядок 61:	І чи зійде нарешті, краю рідний, Ще й над тобою

Подається за першодруком.

«Поет, не дорожи любовію народною!..». Назва в оригіналі: «Поэту».

Збереглися автограф (ф. 3, № 468) під назвою «Поетові», датований «6/III», та рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 30).

В автографі порівняно з першодруком та рукописною копією перекладу є розбіжності стилістичного характеру, наприклад:

рядок 7:	Довершуй виплоди любимих своїх дум,
рядок 11:	Чи задоволений, що не трудився всує?

Подається за першодруком.

«В надії слави і добра»...». Назва в оригіналі: «Стансы».

Збереглися автограф (ф. 3, № 473) під назвою «Станси», датований «6/III», та рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 31—32).

В автографі порівняно з першодруком та рукописною копією перекладу є деякі розбіжності, наприклад:

рядок 8: Відріжнений у нього Довгорукий

В автографі та рукописній копії перекладу читаємо:

рядок 12: Її призначення він знав без змін.

Подається за першодруком.

«*Ні, не підхлібник я, коли царю...*». Назва в оригіналі: «Друзьям».

Збереглися автограф (ф. 3, № 471) під назвою «Приятелям», датований «6/III», та рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 32—34).

Автограф порівняно з першодруком та рукописною копією перекладу містить розбіжності стилістичного характеру, наприклад:

рядок 23: Накличе горе, з прав його державних.

Подається за першодруком.

«*У глибині сибірських руд...*». Назва в оригіналі: «В Сибирь».

Збереглися автограф (ф. 3, № 469) під назвою «Посланіе в Сибір», датований «6/III», та рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 34—35).

В автографі порівняно з першодруком та рукописною копією перекладу є деякі розбіжності, наприклад:

рядок 7: Збудить бадьорість, дні веселі
рядок 15: Ви радо приймете край входу,

Подається за першодруком.

«*Чого так шумите, народній вітії?..*». Назва в оригіналі «Клеветникам России».

Збереглися автограф (ф. 3, № 467) під назвою «Клеветникам Росії» частини перекладу, що закінчується рядком 32: «Чи ветеран старий, що спочива в постелі...», і рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 36—38).

Автограф порівняно з першодруком та рукописною копією перекладу містить такі відмінності:

рядок 8: У ворожні ті племена;
рядки 11—12: Хто встоїть у тім нерівнім спорі?
Хвастливий лях? чи [вірна] Русь велика?

Слово «вірна» закреслено.

Подається за першодруком.

«*Великий день Бородіна...*». Назва в оригіналі: «Великий день Бородина (Бородинская годовщина)».

Збереглися більша частина автографа (ф. 3, № 465, арк. 39-а) та рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 38—43) під назвою «Роковини Бородіна». Автограф починається другим рядком «Ми братнім пиром споминали...» і закінчується рядком 33: «Т. що старі події записали...».

Рукописна копія перекладу написана різними почерками. Т. частина копії, що відповідає тексту автографа, має багат помилок.

Порівняно з рукописною копією в автографі є різночитанн

рядок 6: Та станули п'ятами твердо ми,

Подається за першодруком.

Внук Суворова...— Суворов Олександр Аркадійович (1804—1882), російський військовий та державний діяч.

«Сівач свободи із пустині...». Назва в оригіналі: «Свободы сеятель пустынный...».

Збереглась рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 44—45).

Подається за першодруком.

«Він тут між нами жив...». Назва в оригіналі: «Мицкевичу».

Збереглась рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 46—47).

Подається за першодруком.

«Я пам'ятник здвигнув собі нерукотворний...». Назва в оригіналі: «Я памятник себе воздвиг нерукотворный...».

Збереглась рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 49—50).

Подається за першодруком.

Борис Годунов. Історична драма. Назва в оригіналі: «Борис Годунов». Вперше надруковано: О. С. Пушкін. Драматичні твори, с. 1—100, з післямовою І. Франка: «Історичне та літературне значення Пушкінової драми «Борис Годунов», с. 101—119.

Збереглись рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 51—182) та післямови (ф. 3, № 465, арк. 183—214). На аркуші 209 рукою І. Франка написано текст від слів: «який коронував його царською короною...» і закінчується рядком: «Jeśliś się kiedy zabawiał śpiewami» та замітка «Кінець вірний вставлю перед друком. І. Ф.». Між першодруком та рукописною копією перекладу є деякі відмінності правописного та лексичного характеру.

Збереглася частина гранок (ф. 3, № 466).

Подається за першодруком.

Історичне та літературне значення Пушкінової драми «Борис Годунов».

Сумароков Олександр Петрович (1717—1777) — російський поет і драматург, представник російського класицизму.

Озеров Владислав Олександрович (1769—1816) — російський драматург. Поетика його творів в основному не виходила за рамки класицизму, хоч на трагедіях Озерова позначився вплив сентименталізму.

Карамзін Микола Михайлович (1766—1826) — письменник, яскравий представник російського сентименталізму; історик консервативно-монархічних поглядів, написав «Историю государства российского» у 12-ти томах, в якій зібрав багато документальних матеріалів.

Федір Іванович (1557—1598) — російський цар (1584—1598), син Івана IV.

Отреп'єв Юрій (Отреп'єв Григорій, пом. 1606) — політичний авантюрист-самозванець, який ввійшов в історію як Лжедмитрій I.

Іов — перший російський патріарх, ставленик Бориса Годунова. У 1605 р. був позбавлений патріаршого чину і заслання у Старицький монастир.

Царевич Дмитрій — Дмитрій Іванович (1582—1591), син царя Івана IV Грозного і Марії Нагої. У 1584 р., після смерті батька, був з матір'ю засланий в Углич.

Острозький Василь (Костянтин) Костянтинович (1526—1608) — український магнат, київський воєвода, культурний діяч.

Вишневецький Адам — походив з роду українських магнатів, князів Вишневецьких, які прийняли католицтво, займали високі державні посади в шляхетській Польщі.

Мстиславський Іван Федорович (пом. 1586) — князь, політичний та військовий діяч у період царювання Івана IV Грозного. Боровся проти Бориса Годунова, був засланий 1585 р. у Кирило-Білозерський монастир, де і помер.

Мнішек Юрій (Єжи) — польський магнат, один з організаторів інтервенції проти Росії на початку XVII ст.

Зигмунд (Сигізмунд) **III Ваза** (1566—1632) — король Польщі та Швеції.

Замойський Ян (1542—1605) — польський державний діяч, коронний канцлер і коронний гетьман.

Жолкевський Станіслав (1547—1620) — польський державний і військовий діяч, коронний гетьман, канцлер. Брав участь у придушенні повстання Наливайка (1594—1596).

Збаразький Януш (пом. 1608) — український магнат, брацлавський воєвода, прийняв католицтво. Брав участь у придушенні повстання Наливайка (1594—1596).

Мнішек Марина (бл. 1588(89) — бл. 1614) — політична авантюристка.

Годунов Семен Микитович (пом. 1605) — троюрідний брат Бориса Годунова, відав політичним розшуком.

...корону та скіпетр Володимира — Володимир Мономах (1053—1125), великий князь київський, державний і політичний діяч, письменник. За літописом, візантійський імператор Константин IX Мономах (пом. 1055), дід по матері, передав йому бармі і корону, які стали символом влади царів Російської держави.

Басманов Петро Федорович (пом. 1606) — російський військовий діяч, перейшов на бік Лжедмитрія I.

Салтиков Михайло Глібович — боярин, воєвода, у 1612 р. утік у Польщу.

Рубець-Масальський Василь Михайлович (пом. 1611) — російський державний діяч, князь, перейшов на бік Лжедмитрія I.

Шуйський Василій Іванович (1552—1612) — князь, політичний інтриган, з 1606 по 1610 р. був російським царем, владу якого обмежувала боярська дума.

Мстиславський Федір Іванович (пом. 1622) — боярин, політичний та військовий діяч.

Федір — Годунов Федір Борисович (1589—1605), син Бориса Годунова, був російським царем з 13 квітня по 1 червня 1605 р.

Ксенія — дочка Бориса Годунова.

Пушкін Гаврило Григорович (пом. 1638) — прихильник Лжедмитрія I.

Грек Ігнатій — за походженням грек, з 1605 р. патріарх при Лжедмитрії I, потім утік до Польщі.

Гроховський Станіслав (бл. 1540—1612) — польський поет, писав панегірики, релігійні вірші.

Немцевич Юліан (1757—1841) — польський письменник, публіцист, політичний діяч. Учасник національно-визвольного руху 1830—1831 рр.

Переклад з польської мови на українську чотирьох строф вірша С. Гроховського зробив Іван Ле (див.: Іван Франко. Твори, т. 28. кн. II. Харків, «Рух», 1929, с. 314). Наводимо цей переклад:

О, Фебе з великого Зевеса дочка и,
Коли ти колись забавлявся співами,
Нині самодержцеві в Москві Дмитрові,
Співай, цареві!
В тріумфі невимовному
Співаймо всі імені панському!
Пограбовані в себе Дмитро взяв у руки міцн
Береги північні.
Славний під сонцем слов'янський народе,
В тріумфі тішся своєю згодою!
Границі світу проходить твоя слава
І до неба доходить.
О, повна красот, щаслива Мнішківно,
Піднесла ти свій дім нарівні з хмарами,
Блищиш, Марино, між слов'янськими
Дочками чесними.

Драму «Борис Годунов» почав Пушкін писати при кінці (1824) р.— Дата виправлена, було: 1828 р.

«В читуючися в Шекспіра...» — Тут наводиться цитата з праці О. С. Пушкіна «Наброски предисловия к Борису Годунову».

Шлегель Август-Вільгельм (1767—1845) — німецький історик, теоретик німецького романтизму.

Толстой Олексій Костянтинович (1817—1875) — російський поет і драматург. Написав драматичну трилогію «Смерть Иоанна Грозного» (1864), «Царь Федор Иоаннович» (1868), «Царь Борис» (1870).

...та ряду драм Островського.— Йдеться про цикл історичних хронік і драм російського драматурга Островського Олександра Миколайовича (1823—1886).

Сцена з «Фавста». Фрагмент. Назва в оригіналі: «Сцена из «Фауста». Вперше надруковано: О. С. Пушкін. Драматичні твори, с. 121—127, з післямовою І. Франка, с. 127—128.

Збереглися автограф перекладу (ф. 3, № 465, арк. 216—219) та рукописна копія титульного листа післямови (ф. 3, № 465, арк. 15, 220—221), а також верстка без правки (ф. 3, № 466). В кінці автографа зазначено: «Переклад писано д[ня] 10 цвітня».

Подається за першодруком.

Серед пушкінознавців існувала думка про близькість «Сцени з «Фауста» О. С. Пушкіна і «Фауста» Й.-Ф. Гете. Б. В. Томашевський довів, що Пушкінові «Сцены из «Фауста» — твір цілком самостійний (див.: Б. Томашевський. Пушкин, кн. II, 1961, с. 92—95).

Скупий рицар. Трагедія. Назва в оригіналі: «Скупой рыцарь». Вперше надруковано: О. С. Пушкін. Драматичні твори, с. 129—150, з післямовою І. Франка, с. 150.

Збереглися уривки рукописної копії перекладу: сцена I повністю та частина другої, що закінчується словами: «Змарнує все... А по якому праву?» (ф. 3, № 465, арк. 223—239); сцена III до кінця від слів: «Барон. Звиніть, мій князю, але справді я...» (ф. 3, № 661, арк. 24—22, зв. та № 233, арк. 79). Рукописна копія післямови (ф. 3, № 233, арк. 79, 82, зв.) відмінна від першодруку, вона має такe продовження: «Про автора англійської трагікомедії, що послужило Пушкінові джерелом для його драматичного образка, скажу коротко ось...». Збереглась частина верстки без правки (ф. 3, № 466).

Подається за першодруком.

...маніхей той Соломон? — Маніхейство — релігійне вчення, виникло в Персії у III ст. Головна ідея манiхейства — боротьба двох начал — доброго і злого; було релігійним виявом протесту трудящих мас проти рабовласницького і феодального гніту; пізніше вироднилося у вузьке сектанство і занепало.

...написав Пушкін на основі англійської трагікомедії Ченстона...— Йдеться про англійського письменника Вільяма Шенстона (1714—1763). «Скупий рицар» О. С. Пушкіна — твір цілком оригінальний (див. А. С. Пушкин. Полн. собр. соч. в 10-ти т., т. 5. М.—Л., 1949, с. 600).

Моцарт і Сальєрі. Назва в оригіналі: «Моцарт и Сальери». Вперше надруковано: О. С. Пушкін, Драматичні твори, с. 151—162, з післямовою І Франка, с. 162—163.

Збереглися автограф (ф. 3, № 465, арк. 240—248) та більша частина рукописної копії тексту перекладу (ф. 3, № 661, арк. 25, 24-а, 26, 29, 28, 27, зв.; № 233, арк. 80—81, зв.; № 634, арк. 109—110, зв.; № 661, арк. 30, 67, зв.; № 399, арк. 6—7, зв.; № 661, арк. 72, зв., арк. 72). У рукописній копії перекладу відсутні кінець сцени I від слів: «Сидів я за одним столом, мені...» та початок сцени II до слів: «І що йому до мене? Другий день...». В автографі зазначено дату на арк. 244: «18/I 1914», на арк. 248: «Писано д[ня] 18—19 січня 1914». Зберігся уривок рукописної копії передмови (ф. 3, № 661, арк. 70—69, зв.) від слів: «...смертю значно молодшим, зовсім здоровим...» і до кінця.

Подається за першодруком.

Піччіні Нікола (1728—1800) — італійський композитор. Іфігенія — «Іфігенія в Авліді» (1774), опера Хрістофа-Віллібальда Глюка (1714—1787).

«Voi che sapete» — арія Керубіно з третього акту опери Вольфганга-Амадея Моцарта (1756—1791) «Весілля Фігаро» (1786).

Бомарше П'єр-Огюст (1732 — 1799) — французький просвітитель-драматург і публіцист.

«Тарар» — опера італійського композитора Антоніо Сальєрі (1750—1825).

Буонарроті — Мікеланджело Буонарроті (1475—1564) — скульптор, живописець, архітектор і поет епохи Відродження. Існувала легенда, ніби він убив натурщика, щоб більш природно зобразити вмираючого Христа.

Його отруєння через завидючого італійця-музики Сальєрі видумав сам Пушкін.— Тему цього Пушкінового драматичного твору запозичено з поширеної на той час легенди про отруєння Моцарта композитором Сальєрі.

Сальєрі, роджений у р. (1750)...— Дата виправлена, було: 1780.

Кам'яний гість. Назва в оригіналі: «Каменный гость». Вперше надруковано: О. С. Пушкін, Драматичні твори, с. 165—202, з післямовою І. Франка, с. 202—204.

Збереглися автограф початку першої сцени перекладу, що закінчується словами: «В Мадрід явився,— що тоді, скажіть, Він зробить з вами?», а також більша частина рукописної копії тексту перекладу (ф. 3, № 465, арк. 249—267; № 399, арк. 136 зв.; № 661, арк. 75—73, 68, 56, зв.; № 661, арк. 107—94, 79, зв.). У рукописній копії перекладу немає уривка першої сцени, що починається словами: «Та певно! Ну, веселі стали ми...» до слів: «Мона х. Як стій сеньйоро! Я вас дожидав...», та кінця сцени IV від слів: «О дон Жуан, як же серцем я слаба!». Початок рукописної копії післямови (ф. 3 № 661, арк. 71, зв.) закінчується словами: «В тім же віці драма стала відомою також у Англії...».

Подається за першодруком.

Дон Педро — Педро Жорстокий (1334—1369), король Кастілії та Леона з 1350 по 1369 р.

Тірсо де Моліна (бл. 1583—1648) — іспанський драматург, автор драми «Севільський спокусник, або Камінний гість» (1630), першої драматичної обробки легенди про дон Жуана.

...сю драму переробляли ...найбільший драматург давньої Франції Мольєр...— Йдеться про комедію Жана-Батіста Мольєра (1622—1673) «Дон Жуан, або Камінний гість», поставлену в паризькому театрі «Пале-Рояль» у 1665 р.

...сю драму...також Корнель...— Йдеться про віршовану переробку Томою Корнелем (1625—1709) мольєрівського «Дон Жуана».

Шедуелл Томас (1642—1692) — англійський драматург часів Реставрації, поет та придворний історіограф.

Річіні Вінченцо (1760—1812) — італійський композитор, диригент та співак.

Альбертіні Джовакіно (1751—1812) — популярний італійський композитор, автор багатьох опер.

Тріттo Джакомо (1733—1824) — композитор неаполітанської школи, написав 51 оперу.

Керубіні Луїджі (1760—1842) — французький композитор (за походженням італієць) часів Великої французької революції, автор багатьох опер.

...недокінчена поема Ленау...— Йдеться про драматичну поему «Дон Жуан» (1844) австрійського поета Ніколауса Ленау (1802—1850).

Гольтай Карл (1798—1880) — німецький письменник.

Фрідман Альфред (1845 —?) — німецький письменник, написав драму «Остання любовна пригода дон Жуана» (1891).

Гейзе Пауль (1830—1914) — німецький письменник, прихильник «чистого мистецтва».

...написав драму про дон Жуана Олексій Костянтинович Толстой...— Йдеться про драматичну поему О. К. Толстого «Дон Жуан» (1862).

Даргомижський Олександр Сергійович (1813—1869)— російський композитор. В останні роки життя працював

над оперою «Кам'яний гість», яку, за його заповітом, закінчив Ц. А. Кюї (1835—1918), а інструментував М. А. Римський-Корсаков (1844 — 1908).

Направник Едуард Францевич (1839—1916) — російський композитор та диригент, написав музику до «Дон Жуана» О. К. Толстого.

Бачинський Омелян (1833—1907) — український режисер і актор. Перший директор театру українського культурно-освітнього товариства в Галичині «Руська бесіда» у Львові.

Гембицький Тит (1842—1908) — український режисер і актор.

Бенкет у часі чуми. Назва в оригіналі: «Пир во время чумы». Вперше надруковано: О. С. Пушкін. Драматичні твори, с. 205—216, з післямовою, с. 216—217.

Збереглася рукописна копія перекладу (ф. 3, № 399, арк. 130, зв.; № 661, арк. 84—82, 93, 92, 90—85, зв.; № 399, арк. 133, зв.; № 661, арк. 81, зв.) та післямови (ф. 3, № 661, арк. 81—110, зв.). Подається за першодруком.

Вільсон Джон (1785—1854) — англійський письменник, написав драматичну поему «The City of the Plague» («Місто чуми»).

Русалка. Назва в оригіналі: «Русалка». Вперше надруковано: О. С. Пушкін. Драматичні твори, с. 219—245, з післямовою, с. 245—246.

Збереглися авторизована рукописна копія перекладу (ф. 3, № 399, арк. 123—126; зв.; № 661, арк. 118—117, зв.; № 309, арк. 135—134, зв.; № 664, арк. 1—2, зв.; № 661, арк. (друга редакція) 120—117, зв.; 116—114, зв.; № 399, арк. 137, зв.; № 661, арк. 68, зв.; № 399, арк. 14—11, зв.; № 611, арк. 109, зв.; № 399, арк. 1—2, зв.; № 664, арк. 30, зв.; № 399, арк. 139—138, зв.; та передмови (ф. 3, № 399, арк. 127, зв.; № 661, арк. 80, 108, зв.).

Подається за першодруком.

М. І. КОСТОМАРОВ

На руїнах Пантікапеї (Поема М. І. Костомарова). Назва в оригіналі: «Стихотворение (написанное в Крыму в 1852 году)». Вперше надруковано в журн. «Радянське літературознавство», 1959, № 1, с. 126—132, з післямовою, с. 132. (Публікація Т. І. Франка).

Зберігся автограф (ф. 3, № 400, арк. 149—168) перекладу та післямови з авторськими примітками під текстом перекладу: «Переклад писано в днях 17—19 січня 1915 р.» та до післямови: «Писано в день богоявлення 19 січня 1915 р.».

Переклад здійснено за кн.: «Литературное наследие Н. И. Костомарова», Спб., 1890, с. 259—271 (зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 1017).

Подається за автографом.

В цьому творі вживаються три види дужок: круглі й квадратні належать І. Франкові, в ламаних подаються редакційні ін'єктури.

Руїни Пантікапеї.— Йдеться про руїни стародавнього міста-держави Пантікапей, заснованого у першій половині VI ст. до н. е. на західному березі Керченської протоки, на місці сучасної Керчі. З утворенням (бл. 480 до н. е.) на Північному Причорномор'ї рабовласницької античної держави Боспор Пантікапей

став її столицею. За межами м. Керчі знаходиться некрополь — Царський курган, насипаний над великим склепом. Існує думка, що тут поховано одного з боспорських царів. В давні часи курган пограбовано, археологічні розкопки почались на початку XIX ст.

Кіммерія.— Назва походить від слова кіммерійці. Так називались найдавніші, за писемними джерелами, племена, що жили на території сучасного Північного Причорномор'я. Вперше згадується в «Одіссеї» Гомера (бл. VIII ст. до н. е.).

...готських полків...— Йдеться про племена східних германців, які пересувались на південний схід і у першій половині III ст. дійшли до Північного Причорномор'я.

...стародавній Таврід...— назва Кримського півострова за середньовіччя.

Олімп.— За давньогрецькою міфологією, священна гора, де перебували боги.

Плутонове царство.— У давньогрецькій міфології, царство бога підземних надр, царство мертвих.

...на всій Меотиді! — Назва Азовського моря у давніх греків та римлян, походить від назви племен — меотів. Деякі з них у роки правління царя Левкона I (389 або 388—349 або 348 до н. е.) ввійшли до складу Боспорської держави, що в той час значно розширилась.

...Еола дочка-жалібниця...— У давньогрецькій міфології бог Еол, володар вітрів, мав багато дітей, з якими пов'язано чимало легенд.

Селена.— У давньогрецькій міфології богиня, уособлення Місяця.

Мілет — давньогрецький поліс (місто-держава) на західному узбережжі Малої Азії. Виходці з Мілета заснували багато колоній, зокрема Пантікапей у першій половині VI ст. до н. е.

Іонійці — одна з основних груп давньогрецьких племен. У VII ст. до н. е. починається колонізація іонійцями (особливо Мілетом) берегів Чорного моря, зокрема Північного Причорномор'я.

Сінди — одне з меотських племен, у IV ст. до н. е. були приєднані до Боспорської держави.

Сармати — давні кочові іраномовні племена, споріднені з скіфами, кочували у VIII—VII ст. до н. е. в степах Поволжя, Уралу, Казахстану, у III ст. до н. е. переселялись у причорноморські степи, відігравали значну роль в культурному житті Північного Причорномор'я, яке з I ст. н. е., за античними джерелами, називалося Сарматією.

Евменіди Орестові [в казці...]— Йдеться про найдавнішу грецьку легенду про помсту Ореста матері за вбивство його батька. Евменіди (Ерінії) — у давньогрецькій міфології богині прокляття і помсти, у римлян — фурії.

...що палав нею до Евридіки правзір співців, той фракієць...— Йдеться про один з найпопулярніших міфів античності, героями якого є Орфей, фракійський співак, і його жінка, німфа Евридіка.

Гіменей — у давньогрецькій міфології бог шлюбу.

ІЗ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

АДАМ МІЦКЕВИЧ

І. Франкові належить чимало перекладів творів А. Міцкевича, здійснених протягом 1895—1913 рр. Більша їх частина вміщена в кн.: «Wielka utrata». Історична драма з рр. 1831—32. З додатком життєпису А. Міцкевича та вибору його поезій у перекладі на українську мову. Видав д-р Іван Франко», Львів, 1914 (далі позначається скорочено: «Wielka utrata»).

Всі тексти, крім уривків з «Пана Тадеуша» («Господарський вечір», «Буря»), подаються за кн.: «Wielka utrata».

Стаття про життя і творчість великого польського поета «Адам Міцкевич», в якій вміщено Франкові переклади поезій польського поета подається у другій серії цього видання. Там же див. переклади: «Геть із моїх очей...», «Судьбами різними в вир світа кинені...», «Niepewność «(«Як тебе я не бачу, не зітхаю й не плачу...»), «Що ж, хоч кину сей город, хоч з очей би зникли...», «До матері-польки», «Про що тут думать на парижькім бруку...», «Як Амфітріона син утікача...».

Переклади здійснено за виданням: Adam Mickiewicz. Dzieła Lwów, 1893.

Передне слово. Вперше надруковано в кн.: «Wielka utrata», с. 195—202.

Це передмова до перекладів з Міцкевича, які вміщені в кн. «Wielka utrata». На окремій сторінці зазначено:: «Вибір поезій Адама Міцкевича». Петербург.— Смерть полковника.— Нічліг.— Ордонова редута.— Чати.— Втека. З портретом Ордона. Переклади й передне слово Івана Франка».

Подається за першодруком.

В додатку до драми Адама Міцкевича...— Йдеться про драму «Wielka utrata», автор якої досі не відомий. І. Франко помилково приписував її авторство А. Міцкевичу. Про дослідження цього питання див. у кн.: Г. Д. Вервес. Адам Міцкевич в українській літературі. К., 1955.

«Gazeta Narodowa» — польська газета, виходила у Львові в 1862—1915 рр. Спочатку мала ліберально-демократичний напрям, згодом перейшла на консервативні позиції.

...і випертю москалів із Варшави...— Йдеться про події під час польського визвольного повстання 1830—1831 рр. проти гніту російського царизму.

...хрестом Virtuti militari...— найвища військова нагорода, яка була встановлена 1792 р.

Бем Юзеф (1794—1850) — польський політичний та військовий діяч, генерал. Брав участь у польському визвольному повстанні 1830—1831 рр.

Чарторизький (Чарторийський) Адам Єжи (1770—1861) — польський політичний діяч. Був радником російського царя Олександра І у польському питанні. Очолював повстанський уряд під час польського визвольного повстання 1830—1831 рр., представляв інтереси польської аристократії та шляхти.

Домейко Ігнат (Ігнаци, 1802—1889) — польський мінеролог, геолог та мандрівник, член товариства філоматів, брав участь у польському визвольному повстанні 1830—1831 рр.

Бюргер Готфрід-Август (1747—1794) — німецький поет. Закликав письменників вивчати життя народу і народну поезію. В його творах помітні антифеодальні мотиви.

Жуковський Василь Андрійович (1783—1852) — російський поет, один з основоположників російського романтизму.

Зан Тома (Томаш, 1796—1855) — польський поет, закінчив природничо-математичний відділ Віленського університету, друг Міцкевича. За участь у таємних студентських організаціях перебував у оренбурзькому засланні (1823—1827). Засновник товариства філоматів. Після заслання жив у Петербурзі, а 1841 р. повернувся до Литви.

Боровиковський Левко Іванович (1806—1889) — український поет-романтик.

Старицький Михайло Петрович (1840—1904) — український письменник, театральний і культурно-громадський діяч.

Петербург. Назва в оригіналі: «Dziady», część III, ustęp. Вперше надруковано в кн.: «Wielka utrata», з додатком: «Пояснення автора до сеї поеми», с. 203—232.

Подається за першодруком.

I. Дорога до Росії. Назва в оригіналі: «Droga do Rosji».

Єрмолов Олексій Петрович (1777—1861) — російський військовий і державний діяч, генерал; симпатизував декабристам.

II. Передмістя столиці. Назва в оригіналі: «Przedmieścia stolicy».

III. Петербург. Назва в оригіналі: «Petersburg».

Зберігся уривок рукописної копії тексту перекладу, зробленої невідомою рукою (ф. 3, № 3892, арк. 18), від слів: «Було вже пізно. Лиш ті два стояли...».

...всіх кальвіністів, соцініанів і анабаптистів...— представників широкого соціально-політичного руху проти католицької церкви, який охопив країни Європи у XVI — на початку XVII ст.

Філістини (філістимляни) — давній народ, який в кінці 2-го тис.— першій половині І-го тис. до н. е. заселяв південну частину східного узбережжя Середземного моря.

IV. Пам'ятник Петра Великого. Назва в оригіналі: «Pomnik Piotra Wielkiego».

Збереглася рукописна копія тексту перекладу, зроблена невідомою рукою (ф. 3, № 3892, арк. 1—4), в якій, порівняно з першодруком, відмінний рядок 65:

Морозом зціплений на безодні звисне;

Один той путник з заходу прихожий...— Адам Міцкевич.

Другий — поет російського народу...— О. С. Пушкін.

Авреліан Марк (121—180) — римський імператор.

V. Перегляд війська. Назва в оригіналі: «Przegląd wojska».

Збереглась рукописна копія перекладу, зроблена невідомою рукою (ф. 3, № 3892, арк. 4—17), яка закінчується словами: «Вбігає з бюджетовим рефератом...». Порівняно з першодруком у вищеназваній рукописній копії відсутні рядки 9—12

строфи 18, що починаються словами: «І наче камінь, що з гори зірветься...», а також строфа 19: «Вам полишаю се співать французи!». В рукописній копії є і стилістичні відмінності від тексту першодруку, наприклад: строфа 20, рядок 6: «Хто зна французьку польську палату», строфа 20, рядок 11: «Все думає, що там свободу варять».

Жоміні Анрі (1779—1869) — французький генерал, згодом генерал-лейтенант російської армії, автор ряду трактатів про військове мистецтво, широко відомих на той час.

«Mądry przegadał, ale głupi pobił» — вислів польського письменника-просвітителя, поета і байкаря Ігнаци Красіцького (1735—1801) з сатиричного вірша «До короля».

Царепедія — іронічна назва, походить від назви твору «Кіропедія» («Виховання Кіра») давньогрецького історика та філософа Ксенофонта (бл. 430—355 або 354 до н. е.), в якій викладено систему виховання ідеального царя.

Шатобріан Франсуа-Рене (1768—1848) — французький письменник, представник реакційного романтизму.

VI. Олешкевич (День перед петербурзькою повінню. 1824 р.). Назва в оригіналі: «Oleszkiewicz (dzień przed powodzią Petersburg, 1824)».

До другів росіян. Назва в оригіналі: «Do przyjaciół Moskali» (сьомий вірш з третьої частини поеми «Dziady»).

Олешкевич Юзеф (1777—1830) — польський художник, представник класицизму. З 1810 р. жив у Петербурзі.

Пояснення автора до сеї поеми.

Новосільцев Микола Миколайович (1761—1836) — російський державний діяч, монархіст, керував слідством у справі таємних польських товариств у Литві, жорстоко розправлявся з прогресивно настроєною польською та литовською молоддю.

Вюртембергський Олександр-Фрідріх (1771—1883) — російський генерал.

Рапп Жан (1772—1821) — французький генерал.

Доу Джорж (1781—1829) — англійський художник-портретист. У 1819—1828 рр. працював у Петербурзі над створенням Галереї 1812 р. у Зимовому палаці.

Смерть полковника. Назва в оригіналі: «Śmierć półkownika». Вперше надруковано в кн.: «Wielka utrata», с. 233—234.

Подається за першодруком.

Плятер Емілія (1806—1831) — польська патріотка, яка видавала себе за юнака Михайла Плятера, організувала загін під час польського визвольного повстання 1830—1831 рр.

Нічліг. Назва в оригіналі: «Nocleg». Вперше надруковано в кн.: «Wielka utrata», с. 234—235.

Подається за першодруком.

Наш начальник...— Йдеться про Вінценті Матушевича, який під час польського визвольного повстання 1830—1831 рр. прославився взяттям міста Трок (Тракай).

Кракус — вершник у часи польського визвольного повстання 1830—1831 рр.

Ордонова редута. Назва в оригіналі: «Reduta Ordona. Opowiadanie adiutanta». Вперше надруковано в газ. «Діло», 1907, 26 листопада, № 255, с. 1—2.

У першодруці є примітка І. Франка: «Із поезій Адама Міцкевича»:

«Бажаючи подати шан[овним] читачам дещо з тих перекладів, що були порозпочинані мною в різних часах і досі ждуть остаточного викінчення, вважаю потрібним заявити, що при виборі творів для перекладу я керувався не жодними політичними чи соціальними їх тенденціями, а їх життєвим змістом, сумою чуття, яке вложив у них автор, і їх артистичним обробленням.

Міцкевичева «Reduta Ordona» при всій односторонності патріотичного погляду автора належить до творів, у яких сконцентровано стільки могутнього чуття, бистрих обсерваций і високоартистичних висловів, як мало трапляється навіть у найбільших поетів світової слави. Що сей твір, поза своє тісно патріотичне становище, має й широке, загальнолюдське значення як огнистий протест проти заборчої війни і як ярка картина жестокостей тої війни, а при тім картина надихана високими поетичними вітхненнями, про се нема що й говорити багато, хоч і не все потрібне сказано досі польською критикою. Скажу тільки дещо про фактичну основу поемки. Міцкевич написав її правдоподібно того ж таки 1831 р., коли пам'ятним штурмом російського війська на Варшаву д[ня] 30 падолиста було остаточно розбите велике польське повстання. Міцкевич жив тоді у Дрездені, з глибоким трепетом душі дожидаючи результатів війни. Його приятель Гарчинський описав йому з уст очевидця, мабуть, на основі дійсного ад'ютанта, що в часі штурму був при боці генерала Умінського, епізод із того штурму, і Міцкевич за одним присідом написав сей вірш, який додав як принаду до другого тому збірних поезій Гарчинського. Зрештою, вірш був друкований кілька разів окремою відбиткою зараз у 1832 і 1833 роках, розуміється, у Франції.

Не зайвим буде додати, що герой оповідання, Владислав Ордон, не погиб у тім страшнім штурмі, але навпаки, із доконаного ним вибуху редути виніс лише невеликі контузії і здужав якось освободитися з неволі, мабуть, під час пробування в шпиталю, і неспостережено перебратися за границю. Він крився там довгі літа, так що й польська еміграція не знала про те, що він жие. Не знав, очевидно, й Міцкевич, пишучи свій вірш. Чи пізніше, гостюючи в Італії, він здибався з Ордоном у Флоренції, де сей доживав свойого віку, не пригадую з Міцкевичевих біографій. Ордон дожив до пізнього віку і десь у 70-х роках скінчив самовбивством.— Перекладчик».

В 1914 р. з'явилася друга прижиттєва публікація в кн.: «Wielka utrata», с. 236—238.

Збереглися автограф початку перекладу (ф. 3, № 4), але в іншій редакції, та рукописна копія тексту перекладу (ф. 3, № 391), яка відповідає тексту першодруку.

Наводимо рядки першої редакції перекладу (ф. 3, № 4):

ОРДОНОВА РЕДУТА

Стрілять нам не веліли — у шанцях несміло
Глянув на поле, і двісті там гармат гриміло.
Російська артилерія тягнеться рядами
Далеко, довго, просто, як край моря тами.
Аж, бач, ось герой є їх! Скочив, знай мечем махає,

Як птах, крило свойого війська він звивае,
Із-під крила піхота лллеться густотьмава,
Довжезна чорна смуга, мов з болота лава,
Насичена багнетів іскрами. Мов круки,
Так чорні стяги люд той ведуть на смерть, на муки,
Встріть їм вузенька, остра, мов зі сталі кута,
Стирчить, мов шпиль у норі, Ордона редута.
Лиш шість гармат в ній, та...

Подається за кн.: «Wielka utrata».

...І посольство йде з Парижа...— Йдеться про місію французького посланника Мортмара до Петербурга (1831 р.). Діячі польського визвольного руху розраховували на підтримку з боку французького короля Луї-Філіппа (1773—1850), проте візит Мортмара довів, що ці сподівання були марними.

...Казімірів, Болеславів...— Йдеться про династії польських королів.

Вождь Кавказький...—російський генерал-фельдмаршал І. Ф. Паскевич (1782—1856).

...Як на княжих всіх парадах доводилось працювать.— Йдеться про паради і огляди військ на Саській площі у Варшаві.

«Діло» — газета спочатку ліберально-буржуазного, згодом буржуазно-націоналістичного напряму. Виходила у Львові з 1880 по 1939 р.

Гарчинський Стефан (1805—1833) — польський поет, друг А. Міцкевича.

Чати. Назва в оригіналі: «Czaty. (Balada ukraińska)». Вперше надруковано: ЛНВ, 1908, кн. 7, с. 18—20.

Друга прижиттєва публікація: «Wielka utrata», с. 239—240.

Подається за кн.: «Wielka utrata».

Втека. Назва в оригіналі: «Ucieczka. Balada». Вперше надруковано: ЛНВ, 1908, кн. 7, с. 20—24.

Друга прижиттєва публікація: «Wielka utrata», с. 241—244.

Зберігся автограф (ф. 3, № 455, арк. 1—5).

Між автографом та першодруком є відмінності стилістичного характеру, наприклад:

рядки 41—42:	Не спить панна. На часах Б'є опівніч, страж мовчить;
рядок 45:	Нишком вив і занімів.
рядки 52—53:	Любо, мило час минає, Втім, рже кінь, сова завила,
рядки 78—79:	Мій коханку, здерни коня, Ледве всиджу на луці.
рядки 109—110:	Нам ще скочить пару скал, Пару рік і пару гір,
рядок 163:	Піп над гробом довго думав

Подається за кн.: «Wielka utrata».

Дім мій на горі Мендога.— На горі Мендога під Новогрудком було кладовище.

Господарський вечір. Із поеми Адама Міцкевича «Пан Тадей». Назва в оригіналі: «Pan Tadeusz. Ksiega pierwsza. Gospodarstwo» (перший уривок від слів: «Słońce ostatnich kresów nieba dochodziło»,

другий від слів: «W ślad gospodarza, wszystko ze żniwa i z boru»). Вперше надруковано: «Читанка руська для другої кляси шкіл середніх», Львів, 1895, с. 156—157, без підпису.

Подається за першодруком.

Буря. Назва в оригіналі: «Pan Tadeusz. Księga dziesiąta. Emigracya.— Jacek (уривок починається словами: Owe obłoki ranne, zrazu rozpierzchnione...». Вперше надруковано: «Читанка руська для третьої кляси шкіл середніх», Львів, 1896, с. 94—96.

Подається за першодруком.

...стоять, мов статуя Сипільської Ніоби. Ніобея — за давньогрецьким міфом, мати семи дочок і семи синів, убитих богами Аполлоном і Артемідою, які помстилися Ніобеї за образу, нанесену їх матері. Втративши дітей, Ніобея скам'яніла від горя.

СЕБАСТІАН ФАБІАН КЛЬОНОВИЧ

Кльонович Себастіан Фабіан (1545—1602) — польський поет, автор сатирично-дидактичних поем латинською і польською мовами. Псевдонім Ацернус.

Старинний Львів. Уривок з поеми «Roxolania» («Червона Русь»), 1584. Вперше надруковано в кн.: «Читанка руська для третьої кляси шкіл середніх», Львів, 1896.

Подається за першодруком.

Тут геліконські музи...— Існувало повір'я у древніх греків, що в горах північно-західної Беотії (Середня Греція) б'ють джерела, які дають натхнення поетам.

Борей — в давньогрецькій міфології бог північного вітру.

Трійці святої хвала...— Йдеться про каплицю Трьох святителів у Львові.

Другого храму ім'я...— Йдеться про кафедральний костьол у Львові.

Третя Бернардових слуг має в собі...— Йдеться про монастир Бернардинів у Львові.

Акафіст — церковна величальна пісня та молитва.

ІГНАЦИ ГОЛОВІНСЬКИЙ

Головінський Ігнаци (1807—1855) — польський поет і прозаїк, церковний діяч.

Горнець з попелом. Переробка з польського. Назва в оригіналі: «Garnek z popiołem». Вперше надруковано в читанці «Школа народна», частина 3, Львів, 1897, с. 25—26.

Подається за першодруком.

АДАМ АСНИК

Асник Адам (справжнє прізвище Стожек Ян, 1838—1897) — польський поет. В своїх поезіях славив прогрес, розум і суспільно корисну працю. В молоді роки зазнав впливу романтизму. Учасник повстання 1863 р.

Голос, що кличе в пустині. Назва в оригіналі: «Głos wołający na puszczy». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 185.

Подається за першодруком.

Приходиш до мене. В оригіналі: «Przychodzisz do mnie...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 185—186.

Подається за першодруком.

ВІКТОР ГОМУЛІЦЬКИЙ

Гомуліцький Віктор (1848—1919) — польський письменник і публіцист, літературний критик, дотримувався прогресивних поглядів. Для його поетичних творів характерна філософська спрямованість.

На Канонії. Назва в оригіналі: «Na Kanonii». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 186—187.

Подається за першодруком.

Феб — в давньогрецькій міфології одне з імен бога мудрості, покровителя мистецтв Аполлона.

Словацький Юліуш (1809—1849) — польський поет-демократ.

«Ель моле рахмім». Назва в оригіналі: «El mole rachmim». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 187—190.

Подається за першодруком.

Під обухом. Назва в оригіналі: «Pod ciosem». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 190—191.

Подається за першодруком.

АНДЖЕЙ НЕМОЄВСЬКИЙ

Немоєвський Анджей (1864—1921) — польський поет, драматург, публіцист.

I. «Мені снилось, що я птах...». В оригіналі: «Daj mi, ptaku, lot twój śmiały...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 191.

Подається за першодруком.

II. «Що завтра дасть?..» В оригіналі: «Co jutro da?..». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 191.

Подається за першодруком.

III. «Вони вам говорять...». В оригіналі: «Oni wam mówią...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 192.

Подається за першодруком.

IV. «Остатній танець плив...». Назва в оригіналі: «Meteor». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 192.

Подається за першодруком.

V. «З чола нам давненько...». Назва в оригіналі: «Fragment». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 192.

Подається за першодруком.

VI. Кузня. Назва в оригіналі: «Kurnica». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 192—193.

Подається за першодруком.

VII. «Входить осінь блідолиця...». Назва в оригіналі: «Jesień». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 193.

Подається за першодруком.

ЯН БРОЖЕК

Брожек Ян (1585—1652) — польський гуманіст, астроном, математик та письменник. Писав твори в полемічно-сатиричному дусі.

Даром. Вперше надруковано: ЛНВ, 1906, кн. 5, с. 307.

Подається за першодруком.

ІЗ ЧЕСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ЯРОСЛАВ ВРХЛІЦЬКИЙ

Врхліцький Ярослав (1853—1912) — чеський поет (справжнє прізвище Еміль Богуш Фріда), автор понад 70 поетичних збірок. Серед них: «Рік на півдні» (1878), «Сільські балади» (1885), «Боги і люди» (1899), «Коралові острови» (1908) та ін. Підтримував творчі контакти з І. Франком, сприяв виданню «Вибраних творів» Т. Шевченка (1900) чеською мовою.

Питання. Одповідь. Назва в оригіналі: «Otazka», «Odpověď». Диптих вперше надруковано в кн.: Твори, т. 14, с. 431—432.

Автограф (ф. 3, № 479) має заголовок «Із поезій Ярослава Врхліцького». Переклад підписано: «З чеського переклав Мирон».

Обидва вірші в чеському оригіналі переписані І. Франком у його записну книжку № 5(8) за 1884—1885 рр., що дає підставу датувати переклади цим часом.

Подаються за автографом.

Монах дрімає. Назва в оригіналі: «Pokušení». Вперше надруковано під заголовком «Дрімаючий монах» у журн. «Зоря», 1885, № 18, с. 209, за підписом: «Із чеського перекл[ав] Мирон».

Збереглися два автографи: ранній (ф. 3, № 194, арк. 7, зв.) і авторизований список (ф. 3, № 398/4), правлений І. Франком в останні роки життя.

Між автографами є різночитання. Зокрема останні рядки в ранній редакції перекладені так:

Що цвітів і світла, й тепла ту спливає,
Як? Звідки? Не знає.
Тьфу! Сон се поганий! Жадоби проклятий
Недогар буркає.

Подається за авторизованим списком.

Крім названих віршів, перу І. Франка належить також переклад окремих частин поеми Я. Врхліцького «Бар-Кохба». Вперше цей переклад надруковано частинами в ЛНВ, 1899, кн. 9, с. 296—303; кн. 11, с. 209—220; кн. 12, с. 322—332, з приміткою: «З чеського переклав Ів. Франко».

СВАТОПЛУК ЧЕХ

Чех Сватоплук (1846—1908) — чеський письменник-демократ, автор сатиричних романів та збірок громадянської лірики, висміював псевдопатріотизм і громадську пасивність. Найпопулярніший твір — поема «Пісні раба» (1894). Автор чеських перекладів творів Т. Шевченка («Катерина», «Утоплена», «Думи мої...»).

Скрипач. Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1886, № 1, с. 9—10, за підписом: «Переклав Мирон***».

Зберігся авторизований рукопис з правками, зробленими І. Франком в останні роки життя (ф. 3, № 398/40), під заголовком «Із Сватоплука Чеха» з авторськими правками. Крім українського перекладу цього твору, зберігся також автограф його перекладу німецькою мовою під назвою: «Todt der alte Geiger» (ф. 3, № 194, с. 61, з кінця).

Подається за авторизованим рукописом.

ЯН НЕРУДА

Неруда Ян (1834—1891) — чеський письменник, один з організаторів національно-визвольного руху 60-х років XIX ст. у Чехії, автор кількох збірок поезії і прози («Космічні пісні», 1878; «Пісні страсної п'ятниці», 1896). Популяризував творчість Т. Шевченка в прогресивному чеському журналі «Obrazy života» (1859—1860).

Закон над закони. Вперше надруковано під заголовком «З «Космічних пісень» (в оригіналі: «Písně kosmické») у кн.: «Ілюстрований календар товариства «Просвіта» на рік звич[айний] 1891», Львів, 1890, с. 44, а також у кн.: «Квітка. Ілюстрований літературний збірник», Львів, 1890, с. 44.

Зберігся автограф (ф. 3, № 398/37). Переклад датовано 1889 р.

Подається за цим автографом з авторськими правками, зробленими І. Франком в останні роки життя.

«Ілюстрований календар товариства «Просвіта» — одне з видань Львівської культурно-освітньої громадської організації «Просвіта» (1868—1939). Видавала українською мовою популярну літературу, шкільні підручники, твори Т. Шевченка, Марка Вовчка, С. Руданського, Ю. Федьковича та інших. Коли І. Франко виступав в «Ілюстрованому календарі...», «Просвіта» мала ліберально-буржуазний, просвітницький, пізніше культурницький напрям, з кінця XIX ст. більшість «Просвіт» стали осередком пропаганди ідей українського буржуазного націоналізму.

ЕЛІШКА КРАСНОГОРСЬКА

Красногорська Елішка (1847—1926) — прогресивна чеська поетеса (справжнє прізвище Альжбета Пехова), автор поетичних збірок: «До слов'янського півдня» (1880), «Казки

для дорослих» (1889), «Відгуки часу» (1922) та ін. Відома як перекладач творів Пушкіна, Міцкевича, Байрона та ін.

Ой, ви ластівочки! Вперше надруковано в журн. «Дзвінок», 1891, № 9, с. 77, за підписом: «З чеського переповів І. Ф.».

Подається за першодруком.

«Дзвінок» — двотижневий ілюстрований журнал ліберально-буржуазного напряму для дітей і юнацтва. Виходив у Львові в 1890—1914 рр.

Як Вкраїну бурі-лиха страшать... Не покину тя, Вкраїно-нене...— Словом «Вкраїна» І. Франко переклав слова оригіналу «рідний край».

ЙОЗЕФ СВАТОПЛУК МАХАР

Махар Йозеф Сватоплук (1864—1942) — чеський поет. В своїх реалістичних творах викривав політику чеських буржуазних партій, виступав за емансипацію жінки. За часів буржуазної республіки (1918—1938) підтримував урядову політику.

Гусова мати. Вперше надруковано: ЛНВ, 1898, кн. 3, с. 329—332, під назвою: «Ян Сватоплук Махар. Із поезій. Гусова мати».

Повне літературне ім'я чеського поета — Йозеф (І. Франко вживає помилково — Ян).

Подається за першодруком.

Оріанда. Назва в оригіналі: «Oreanda». Вперше надруковано: ЛНВ, 1905, кн. 4, с. 94—95, за підписом: «З чеського переклав Іван Франко».

Подається за першодруком.

Літом через Галичину. (З циклу поезій «Výlet na Krym»). Назва в оригіналі: «Letem přez Halič».

Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1956, № 1, с. 159. Передруковано в кн.: Літературна спадщина, т. 1. І. Франко, с. 232—233.

Зберігся автограф (ф. 3, № 480).

В особистій бібліотеці І. Франка (№ 5966) зберігається примірник книги Й. С. Махара «Výlet na Krym». V Praze, 1900, з дарчим написом чеською мовою: «D-ru Ivanu Frankovi, poetovi a bojovniku, s přatelským pozdravem. Machar. Ve Vidni, 30/7, 1900».

З цього видання й перекладені уривки циклу «Літом через Галичину», а також вірш «Оріанда».

Подається за автографом.

Перекладаючи твори Й. С. Махара, І. Франко присвятив чеському поетові статтю: «З нової чеської літератури, «Magdalena», napsal J. S. Machar, V Praze, 1894», яка ілюструється перекладами уривків з поеми «Магдалена», надрукованих у журн. «Жите і слово», 1895, кн. 5, с. 306—312; кн. 6, с. 463—471, та замітку «Сорокові роковини вродин Й. С. Махара», вперше надруковану в ЛНВ, 1904, кн. 3, с. 186—187. Й. С. Махару присвячено також частину статті І. Франка «Інтернаціоналізм і націоналізм в сучасних літературах», вперше надруковану в ЛНВ, 1898, с. 60—71.

Гавлічек-Боровський Карел (1821—1856) — відомий чеський письменник. Під час революції 1848 р. діяч ліберальної партії. Після революції майже до кінця життя перебував на засланні. Всі основні твори в оригіналах вийшли друком посмертно.

Вперше деякі переклади І. Франка творів К. Гавлічка-Боровського друкувалися частинами.

Окремою книжкою переклади вперше надруковані в кн.: Карел Гавлічек-Боровський. Вибір поезій. Переклад Івана Франка. З життєписом Гавлічка. Львів, 1901.

Всі переклади творів К. Гавлічка-Боровського подаються за цим виданням, яке супроводжувалось «Поясненнями» І. Франка.

У передмові до книжки, виклавши історію своїх зацікавлень поетичними творами Гавлічка, І. Франко зокрема писав:

«...Вони так легко підходять і під наші народні мелодії, і раз зіллявшися з ними в одну цілість, вони солодили мені не одну гірку хвилю в житті, додавали мені сили і смілості не в одній важкій пригоді.

Само собою явилось бажання присвоїти хоч дещо з тих перлин чеської літератури моїй рідній мові. Але перші проби не заохотили мене до сеї праці. Я відразу пізнав величезну її трудність. Незвичайна простота Гавлічкової поезії — се тільки зверхня маска; вона криє в собі незвичайну глибину, і смілість думки, і незвичайну влучність та епіграматичну прецизію вислову. І хоча мій рідний українсько-руський язик також незвичайно багатий на такі самі ресурси, якими чарує нас Гавлічкова поезія, то все-таки перестроєння тої поезії в українсько-руську форму давалось дуже нелегко задля зовсім відмінних правил нашої акцентуації і інших формальних причин.

Та ще одно спиняло мою роботу. Пощо й для кого перекладати ті огнисті стріли таланту? У нас у Галичині публікувати їх? [...] Я певний, що з тих ударів, які передчасно положили в могилу великого чеського патріота, знайдеться ще дещо й на його перекладачів та прихильників його думок. Ну, та дарма! Вовка боятися — в ліс не йти.

Подаючи українсько-руській громаді перекладом отсей вибір Гавлічкових поезій, я бажав би вкріпити у неї ту думку [...], що розвій національності мусить іти невідлучно з розвоєм свободи думок і свободи політичної; що голосити себе поступовцем, радикалом чи соціалістом і рівночасно ігнорувати або душити розвій якої-небудь національності для якихось «вищих, загальніших ідеалів», значить завдавати брехню тій поступовості, тому радикалізмові чи соціалізмові; що нація, котра в ім'я чи то державних, чи яких інших інтересів гнобить, душить та спиняє в свобіднім розвою другу націю, копле гріб сама собі і тій державі, якій нібито має служити те гноблення. А обік тих загальних поглядів, що так і сяють із кождого рядка Гавлічкових писань, я бажав би вчинити українсько-руському народові близькою, рідною й саму постать Гавлічка, такою ж близькою й рідною, як єсть вона для кождого чеха.

І нехай буде мені вільно закінчити отсю передмову одним бажанням. Гавлічкові поетичні твори досі, скільки знаю, не були

перекладені на інші слов'янські мови — з виємком деяких поодиноких поезій. Може, отсей українсько-руський переклад буде, як-то кажуть, «щасливий на руку» і зробиться початком розповсюдження тих перел гумору і сатири всюди, де се... можливе. І щоб ми дожили тої пори, коли Гавлічкове ім'я буде звісне і дороге всім слов'янам, як ім'я одного з чільних борців слов'янського відродження, одного з найясніших і найсміливіших умів Слов'янщини [...]».

«Наше Doba» («Наша доба», 1893—1949) — чеський журнал ліберально-буржуазного напряму.

Карел Гавлічек-Боровський. Життєписний нарис. Вперше надруковано в кн.: Карел Гавлічек-Боровський. Вибір поезій. Переклад Івана Франка з життєписом Гавлічка, Львів, 1901, с. 9—24.

Шлеско — Сілезія.

Погодін Михайло Петрович (1800—1875) — російський історик і письменник, стояв на монархічних позиціях «офіційної народності».

Зап Карел Франтішек Владіслав (1812—1871) — прогресивний чеський історик, перекладач і публіцист, працював урядовцем у Львові (1836—1845), де підтримував творчі зв'язки з українськими письменниками Я. Головацьким та І. Вагилевичем. К. Запові належить чеський переклад «Тараса Бульби» М. Гоголя.

Головацький Яків Федорович (1814—1888) — український поет, вчений і педагог. Учасник літературного угруповання «Руська трійця».

Вагилевич Іван Миколайович (1811—1866) — український письменник і фольклорист, учасник «Руської трійці».

«Москвофільство» — громадсько-політична течія на західноукраїнських землях у другій половині XIX — на початку XX ст., що об'єднувала частину духівництва і буржуазної інтелігенції, яка орієнтувалася на реакційні сили царської Росії. «Москвофіли» намагалися використати прагнення західноукраїнських трудящих до возз'єднання з Росією для прищеплення їм царефільських поглядів; з метою боротьби проти революційного руху виступали за об'єднання всіх слов'янських народів під владою рсійського самодержавства і не визнавали права на вільний розвиток українського народу і його культури. У часи громадянської війни 1918—1920 рр. стали на шлях антирадянської боротьби, в 20—30-х роках підтримували окупаційний режим на західноукраїнських землях. Реакційну суть «москвофілів» викривали М. Г. Чернишевський, І. Я. Франко, М. І. Павлик та інші російські і українські прогресивні діячі. В. І. Ленін у статті **«Як поєднують прислужництво реакції з грою в демократію?»** дав нищівну оцінку «москвофілам», вказавши, що вони були підкуплені однією **з найреакційніших партій Росії — кадетською партією**[1].

Шевирьов Степан Петрович (1806—1864) — **російський історик літератури, стояв на позиціях «офіційної народності» і реакційного слов'янофільства.**

Бодянський Осип Максимович (1808—1877) — філолог-славіст, історик і письменник. Професор слов'янських літератур

---

[1] Див.: *Ленін В. І.* Повне зібр. творів. (Пер. з 5-го рос. вид., т. 26, с. 257—258).

Московського університету, належав до ліберального крила слов'янофілів.

Квіс Ладіслав (1846—1913) — чеський письменник, перекладач творів світової класики, упорядник і коментатор чеського видання творів К. Гавлічка-Боровського в 3-х томах (1906—1908).

«Празьке Новины» («Празька газета») — офіційний урядовий орган; заснована 1824 р. Протягом 1846 р. її редагував Гавлічек, під впливом якого газета стала трибуною ліберальної думки напередодні революції 1848 р. З виходом Гавлічка з редакції газета знову стала офіційно-урядовою.

Леже Луї (1843—?) — французький славіст, професор слов'янознавства в Колеж де Франс (Париж), автор статті про К. Гавлічка-Боровського у Великій французькій енциклопедії, т. XIX. Назву енциклопедії в оригіналі див. у примітці до тексту.

Кошут Лайош (1803—1894) — відомий діяч угорської буржуазно-демократичної революції 1848—1849 рр.

...Гай у Загребі... — Йдеться про Гая Людевіта (1809—1872), хорватського журналіста і громадського діяча ліберально-буржуазного напряму, одного з керівників руху за культурне і національне відродження Хорватії. Жив і працював у м. Загребі.

Перший слов'янський з'їзд. — Йдеться про з'їзд представників слов'янських народів, поневолених Австрійською імперією (Прага, 2—12 червня 1848 р.). В умовах революційного піднесення 1848 р. його делегати звернулися до європейських народів з маніфестом про рівноправність націй на засадах федеративної Австрії. Рішення з'їзду лишились нездійсненими.

Бакунін Михайло Олександрович (1814—1876) — російський дрібнобуржуазний революціонер, один з ідеологів анархізму і народництва, брав участь у народному повстанні в Празі під час революції 1848 р., пізніше заперечував марксистську теорію класової боротьби.

Віндішгрец — австрійський реакційний діяч, головнокомандуючий урядовими військами під час придушення празького повстання 1848 р.

Зеєр Юліус (1841—1901) — чеський письменник-демократ.

Гартман Моріц (1821—1872) — австрійський письменник, співець революційної боротьби чеського й угорського народів у 1848 р. («Чеські елегії», 1847; «Римована хроніка попа Мауріціуса», 1849).

Гільфердінг Олександр Федорович (1831—1872) — російський історик-славіст і фольклорист. Автор «Історії балтійських слов'ян» (1855) та інших праць.

Лішка Е. В. — чеський прогресивний художник, ілюстратор творів К. Гавлічка-Боровського.

...для догоди молодочеського катехізму... — тобто на догоду політичним настановам младочеської ліберально-буржуазної партії.

Хрещення святого Владимира. Назва в оригіналі: «Křest sv. Vladimíra». Вперше надруковано в кн.: Карел Гавлічек-Боровський. Вибір поезій.., Львів, 1901.

Збереглися автографи ранньої редакції перекладу першої пісні (повністю) і частини другої (22 початкових строфи) поеми «Хре-

щення святого Владимира» (ф. 3, № 206, с. 11—18). Автографи належать до записної книжки 1878—1882 рр., що дає підставу датувати початок роботи над перекладами цим часом. Між автографом і першодруком є істотні різночитання стилістичного, лексичного і правописного характеру. В порівнянні з автографом першодрук у названій книзі «Карел Гавлічек-Боровський...» являє собою досконалішу редакцію.

Тірольські елегії. Назва в оригіналі: «Tyrolské elegie». Вперше цикл «Тірольські елегії», I—IX, під назвою «Світи місяченьку» надруковано в журн. «Житє і слово», 1894, кн. 1, с. 60—65, з приміткою: «Із чеської переклав Ів. Франко, Львів, у сентябрі 1888».

I. **«Світи місяченьку...».** В оригіналі: «Svit' měsíčku polehoučku...».

II. **«Я із того краю...».** В оригіналі: «Jsem já z kraje muzikantů...».

Бах Олександр (1813—1893) — міністр внутрішніх справ австрійського уряду, імперський намісник Чехії, з чиїм ім'ям пов'язаний період так званої «бахівської реакції» (1851—1861).

III. **«Як підданий, братку...».** В оригіналі: «Občan svyklý na pořádek...».

IV. **«Що робить — не знаю!»** В оригіналі: «Což je dělat? Že pak musím».

Дедера — поліцейський комісар Праги, який заарештував Гавлічка.

V. **«Місяцю, рогачу!»** В оригіналі: «O měsíčku, vsak ty ženske...».

VI. **«Трубки голос в'ється...».** В оригіналі: «Trubka břeští, kola hřeji...».

VII. **«Іглаву минав я...».** В оригіналі: «Když jsme jeli přes Jihlavu...».

VIII. **«А тепер, мій друже вірний...».** В оригіналі: «Ted' měsíčku nechme elegie...».

IX. **«В Бріксені ми стали...».** В оригіналі: «Přijeli jsme do Brixenu...».

Цар Лаврін. Назва в оригіналі: «Král Lávra». Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, кн. 1, с. 1—6.

Із дрібних поезій.

I. **Думка на Бательовській горі.** Назва в оригіналі: «Dumka na Batelowském vrchu». Під назвою «Із дрібних поезій» вперше надруковано в кн.: Карел Гавлічек-Боровський. Вибір поезій, Львів, 1901.

II. **Моя звізда.** Назва в оригіналі: «Má hvězda».

III. **Пише нам Шузелька.** Назва в оригіналі: «Šuselka nám píše».

Цей вірш, по суті, є переспівом, оскільки в інтерпретації І. Франка він не тільки більший на одну (останню) строфу, а й гостріший за змістом.

IV. **Десь того не видко.** Назва в оригіналі: «Ach není tu, není».

V. **Китиця.** Назва в оригіналі: «Kytice».

VI. **«Все то, все то, все то так і виглядає...».** Назва в оригіналі: «Mně se všecko zdá».

VII. На хліб ми працюем. Назва в оригіналі: «My pole ořeme».

VIII. Пісня чехів з р. 1850. Назва в оригіналі: «Píseň čechů r. 1850».

IX. Вічне життя. Назва в оригіналі: «Život věčný».

X. Гріб. Назва в оригіналі: «Hrob».

Із епіграм.

I. «Чесному грозить тільки голод...». Назва в оригіналі: «Zle, matičko, zle». З цього циклу вперше надруковано дві епіграми (I—II) під назвами: «Пророк Йона» і «Осторога» в журн. «Товариш», 1888, № 1, с. 30—31, інші — в кн.: Карел Гавлічек-Боровський. Вибір поезій.., Львів, 1901.

«Товариш» — літературно-науковий журнал революційно-демократичного напряму. Заснований 1888 р. у Львові групою прогресивних студентів. До редакції входили І. Франко, М. Павлик та ін. Вийшов лише один номер.

II. «Павлу гірше, Петру ліпше...». Назва в оригіналі: «Talenty».

Це переспів, зроблений на основі двох варіантів цієї епіграми. В першому варіанті слово «попам» пропущено.

III. «Не йди, Грицю, на лід з паном...». Назва в оригіналі: «Demokratický».

IV. «Кождий свій пай робить...». Назва в оригіналі німецькою мовою: «Ins Stammbuch Sr. Hochgeboren».

V. «Доказуе щосили ксьондз добродій...». Назва в оригіналі: «Nedoctatečnost».

VI. «Чи диво, що п'ять риб і п'ять хлібів...». Назва в оригіналі латинською мовою: «Demonstratio miraculorum».

VII. «Питаеш, чи Йона, пророк ніневітський...». Назва в оригіналі: «Kasuistický».

VIII. «Ах, оригінальність!..». Назва в оригіналі: «Originálnost».

IX. Професор історії. Назва в оригіналі: «Qvalifikace X., professora historie».

X. Академія природничих наук. Назва в оригіналі: «Vídenská akademie».

XI. «Бог-батько дав нам заповідей десять...». В оригіналі: «Bůh naš otec...».

XII. Мізантроп. Назва в оригіналі: «Misanthropický».

XIII. «Що тобі не мило, не чини другому...». Назва в оригіналі латинською мовою: «Verba docent, exempla trahunt».

XIV. «Не стае нам для театру...». Назва в оригіналі: «Nouze naučila Dalibora housti».

XV. «Здавен-давна цар російський...». Назва в оригіналі: «Ruská konstituce».

XVI. «Ягоди з одного поля...». Назва в оригіналі латинською мовою: «Novum testamentum praefiguratum est in veteri».

XVII. Напис на єзуїтській колегії. Назва в оригіналі: «Nápis na budouci kolej jezovitskou v Praze».

XVIII. Згода. Назва в оригіналі: «Svornost».

XIX. Наслідки битви на Білій горі. Назва в оригіналі: «Účinky bělohorské bitvy».

Ф е р д І н а н д II (1578—1637) — імператор «Священної Римської імперії» та король Чехії (з 1617 р.). Провадив політику гноблення чеського та інших слов'янських народів, насаджував католицизм.

XX. Чеська молитва. Назва в оригіналі: «Česká modlitba».

ІЗ СЛОВАЦЬКОЇ ПОЕЗІЇ

САМО ХАЛУПКА

Х а л у п к а Само (1812—1883) — словацький поет, представник революційної генерації, учасник польського повстання 1830—1831 рр., автор збірки «Співи» (1868).

Козацька пісня. Назва в оригіналі: «Kozák». Вперше надруковано в кн.: Твори, т. 14, с. 370—372. Збереглися три автографи перекладу вірша (ф. 3, № 193, 481, 398/XXXIX). Всі вони послідовно засвідчують авторську правку І. Франка з тенденцією наближення мови до літературної норми. Найпізніший текст написано І. Франком в останні роки життя.

Подається за автографом (ф. 3, № 398/XXXIX), що являє собою найдосконалішу редакцію.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

А ла́ р м и (від аля́рми) — тривоги
А м б у л я́ н с — санітарний візок
А с е к у р у в а́ т и с ь — страхуватись

Б а́ л и к (відбал) — банкетний зал, тут: харчевня
Б и́ ч и к — тут: нагайка, канчук

В а х л я́ р — віяло
В г а́ н у т и — збагнути
В и́ н у — арх. воістину

Г н е т ь — вмить, незабаром

Д в о р у́ р к а — двостволка

Е м е р и́ т — пенсіонер

Ж о л д — платня, грошове постачання

З в и́ н н и й — спритний
З в і́ т и с я — гніздуватися
З д р у ц к у в а́ т и — роздробити, розчавити

К л я́ к н у т и — ставати навколішки
К н а́ с т е р — різновид люлькового тютюну
К н о р о́ з — кнур
К о́ л ь б а — прикла́д
К о р о́ н к и — мереживо
К о ч — коляска, бричка
К р і т а́ т и — тріпатися, битися
К у́ р м а н н я — лахміття
К у́ р т а — куртка
К у р т и́ н а (в театрі) — завіса

Л і ц и т а́ ц і я — дозвіл на оптову торгівлю
Л у н е́ т — підзорна (далекоглядна) труба
Л ю́ т р и (від ло́три) — негідники, шахраї

М а є с т а́ т — величність
М е т р е́ с к а (від метр — учитель) — домашня вихователька

О б а л и́ т и — повалити
Овшім — охоче, дуже радо
О х м і с т р и́ н я — жінка вахмістра

П а́ т р и (від патери) — отці церкви, священники
П е т е́ н т и — прохачі
П і д р о — горище в хліву або клуні
П о в а́ б — тут: поклик, натхнення
П р е ц и́ з і я (вислову) — точність вислову
П р о т и ч о́ к — смичок, патичок

Р е́ в і я — огляд, перевірка

Р е з и г н а́ ц ь я — відмовляння від чогось, примирення з долею

С к и́ н а — тріска
С п а ц е́ р и — прогулянки
С п л а́ с н у т и — спадати, сповзати

Т а м б о́ р — тут: барабанщик
Т а п е́ т — шпалера
Т и́ т и — гладшати
Т р и́ с к а т и — бризкати, бити ключем, спалахнути вогнем в очах

У т е́ р х а н и й — навантажений, нав'ючений

Ф а́ к т о р — тут: гендляр

Ф а́ н а (фама) — слава, поголоска, чутка
Ф о́ с а — канава
Ф р и з і́ е р — перукар

Х л о п і́ с т и к а — канцелярське ведення селянських справ
Х о́ с е н — користь

Ш а м б е л я́ н — камергер
Ш е́ м р і т — шелест, шепіт
Ш л ь о́ х а т и — цвьохкати
Ш к а́ п л і р и к — шафка, шкатулка

Ш о́ в б а — скеля

Я с к и́ н я — печера

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Іван Франко. Фото. 1886 4—5
2. Автограф перекладу І. Франка поезії М. О. Некрасова «У людей-то в дому — чистота, лепота...» 224—225
3. Автограф перекладу І. Франка поезії О. С. Пушкіна «Вольность» 224—225
4. Титульна сторінка «Драматичних творів» О. С. Пушкіна в перекладі І. Франка 240—241
5. Обкладинка першого видання творів К. Гавлічка-Боровського в перекладі І. Франка 240—241

ЗМІСТ

ІЗ РОСІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

М. Ю. Лермонтов

Вечірня дума 7
Сусідка 7

М. О. Морозов

Дума 9
В тюрмі 10

М. О. Некрасов

Рідні сторони. Споминки поміщицького сина 11
Признання 12
Невижатий загін 12
Бричка 14
В селі 14
Княгиня Трубецка. Поема 17
Примітка до поеми «Княгиня Трубецька» 40
«У людей по хатах — чистота, красота...» 41
«Не горить уже ліс, слава богу!» 41
«Ніч. Розкóшів ми всіх скоштували...» 42
Зелений шум 42
З роботи 44
Невідомому другові 45
Забудь 46
Auf den Tod des Taras Schewtschenko's 46

М. Г. Чернишевський

Гімн Діві неба 48

В. С. Соловйов

I. «У цариці моєї високий дворець...» 55
II. «Люба, здавна, як і нині...» 56
III. «Хай осінь вчасная сміється надо мною...» 56

IV. «Любий друже, чи не бачиш...» 57
V. «Спека без ясності, хмари безводнії...» 57
VI. «Всі питання — пусте!..» 57
VII. Das Ewig Weibliche (Слово-упімнення до морських чортяк) 58
VIII. «Який же сон важкий!..» 59
IX. «Бідна любко! Втомила тебе ся дорога...» 59
X. «Шум далекий водоспаду...» 60
XI. На кораблі ніччю 60
XII. «І знов важкий туман насовується звільна...» 61
XIII. Сонне серце 61
XIV. «Вітер з західних сторін...» 61
XV. «А як бажання тікають, мов тіни...» 62

О. С. Афанасьєв-Чужбинський

Серце 63
Під неділю 63
Українська дума 64
Зіронька 65
Хмарка 66
Буря 67
Парубоцька правда 68
Руська пісня 68

О. С. Пушкін

Олександр Сергійович Пушкін 70
Борис Годунов. Історична драма 95
Історичне та літературне значення Пушкінової драми «Борис Годунов» 179
Сцена з «Фавста». Фрагмент 192
Скупий рицар. Трагедія 197
Моцарт і Сальєрі 214
Кам'яний гість 224
Бенкет у часі чуми 256
Русалка 265

М. І. Костомаров

На руїнах Пантікапеї (Поема М. І. Костомарова) 287

ІЗ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Адам Міцкевич

Передне слово 303
Петербург 309
І. Дорога до Росії 309

II. Передмістя столиці 313
III. Петербург 315
IV. Пам'ятник Петра Великого 320
V. Перегляд війська 322
VI. Олешкевич (День перед петербурзькою повінню. 1824 р.) 335
До другів росіян 340
Пояснення автора до сеї поеми 341
Смерть полковника 344
Нічліг 346
Ордонова редута 349
Чати 353
Втека 356
Господарський вечір. Із поеми Адама Міцкевича «Пан Тадей» . 361
Буря 363

Себастіан Фабіан Кльонович

Старинний Львів 366

Ігнаци Головінський

Горнець з попелом. Переробка з польського 369

Адам Асник

Голос, що кличе в пустині 370
Приходиш до мене 370

Віктор Гомуліцький

На Канонії 371
«Ель моле рахмім» 373
Під обухом 376

Анджей Немоєвський

I. «Мені снилось, що я птах...» 377
II. «Що завтра дасть?..» 377
III. «Вони вам говорять...» 377
IV. «Останній танець плив...» 378
V. «З чола нам давненько...» 378
VI. Кузня 378
VII. «Входить осінь блідолиця...» 379

Ян Брожек

Даром 380

ІЗ ЧЕСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Ярослав Врхліцький

Питання 383
Одповідь 383
Монах дрімає 384

Сватоплук Чех

Скрипач 385

Ян Неруда

Закон над закони 388

Елішка Красногорська

Ой, ви ластівочки! 389

Йозеф Сватоплук Махар

Гусова мати 391
Оріанда 394
Літом через Галичину (З циклу поезій «Výlet na Kŕym») . . . 397

Карел Гавлічек-Боровський

Карел Гавлічек-Боровський. Життєписний нарис 399
Хрещення святого Владимира 410
Тірольські елегії 439
I. «Світи місяченьку...» 439
II. «Я із того краю...» 439
III. «Як підданий, братку...» 441
IV. «Що робить — не знаю!..» 442
V. «Місяцю, рогачу!» 443
VI. «Трубки голос в'ється...» 444
VII. «Іглаву минав я...» 445
VIII. «А тепер, мій друже вірний...» 447
IX. «В Бріксені ми стали...» 450
Цар Лаврін 451

ІЗ ДРІБНИХ ПОЕЗІЙ

I. Думка на Бательовській горі 458
II. Моя звізда 459
III. Пише нам Шузелька 460
IV. Десь того не видко 461
V. Китиця 461
VI. «Все то, все то, все то так і виглядає...» 462
VII. На хліб ми працюєм 462
VIII. Пісня чехів з р. 1850 462
IX. Вічне життя 463
X. Гріб 464

I. «Чесному грозить тільки голод...» 465
II. «Павлу гірше, Петру ліпше...» 465
III. «Не йди, Грицю, на лід з паном...» 465
IV. «Кождий свій пай робить...» 465
V. «Доказує щосили ксьондз добродій...» 466
VI. «Чи диво, що п'ять риб і п'ять хлібів...» 466
VII. «Питаєш, чи Йона, пророк ніневітський...» 466
VIII. «Ах, оригінальність!..» 466
IX. Професор історії 467
X. Академія природничих наук 467
XI. «Бог-батько дав нам заповідей десять...» 467
XII. Мізантроп 467
XIII. «Що тобі не мило, не чини другому...» 467
XIV. «Не стає нам для театру...» 468
XV. «Здавен-давна цар російський...» 468
XVI. «Ягоди з одного поля...» 468
XVII. Напис на єзуїтській колегії 468
XVIII. Згода 468
XIX. Наслідки битви на Білій горі 469
XX. Чеська молитва 469
Пояснення 469

ІЗ СЛОВАЦЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Само Халупка

Козацька пісня 475
КОМЕНТАРІ 479
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ 520
СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ 522

Академия наук
Украинской ССР

Институт литературы
им. Т. Г. Шевченко

ИВАН
ФРАНКО

Собрание сочинений
в пятидесяти томах

Художественные
произведения

Тома 1—25

Том 11

Поэтические переводы
и перепевы

(На украинском языке)

Друкується за постановою
Президії АН УРСР

Редактор
Л. П. Чорна

Оформлення художника
О. Г. Комяхова

Художній редактор
С. П. Квітка

Технічні редактори
М. А. Притикіна, І. М. Лукашенко

Коректори
Л. В. Малюта, Я. М. Зубко,
Н. О. Луцька

Інформ. бланк № 635

Здано до набору 19.04.76. Підп. до друку 23.02.78. Формат 84×108$^{1}/_{32}$. Папір друк. № 1. Літ. гарн. Вис. друк. Ум.-друк. арк. 28,04. Обл.-вид. арк. 27,14. Тираж 46 000 пр. Зам. 6-144. Ціна 3 крб. 10 коп.

Видавництво «Наукова думка»,
252601, Київ, МСП, Репіна, 3.

Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе, Республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.